

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису

НАВРОЦЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

Прим. № \_\_\_\_\_

УДК 342.95:342.726–053.2(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ:  
ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ  
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ О. О. Навроцький

Науковий консультант: Кагановська Тетяна Євгеніївна, доктор юридичних наук,  
професор

Харків – 2018

## АНОТАЦІЯ

**Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018.

Дисертація є однією з перших у вітчизняній правовій науці комплексних наукових праць, в якій на монографічному рівні досліджено системний блок питань щодо теоретичних засад і практики адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні.

У межах розробки об'єкта і предмета дослідження розкрито історико-правові аспекти становлення прав дитини як соціально-юридичного феномену і самостійного правового інституту. Запропоновано умовну періодизацію становлення та інституційного оформлення прав дитини, яка охоплює чотири періоди: від найдавніших часів і до початку Середньовіччя (I – V ст.), епоха Середньовіччя (V – XIV ст.), епоха Нового часу (XIV – початок XX ст.) і четвертий період – Новітній час (початок XX – початок XXI ст.). Підкреслюється, що незважаючи на певні відмінності, історія розвитку сучасної цивілізації характеризується тим, що у будь-якому суспільстві діти займали і займають сьогодні особливе соціальне положення і користуються посиленою увагою держави до задоволення їх потреб та інтересів, забезпечення безпеки. Аналіз державницьких традицій на теренах України доводить, що інтереси дитини традиційно були об'єктом посиленого захисту з боку публічної адміністрації. Це проявлялося у культивуванні шанобливого ставлення батьків до дитини, розумному залученню дитини до суспільно корисної праці, стимулюванні суспільної активності дітей, увагою влади до соціальних потреб дитини.

Висвітлено стан наукової розробки прав дитини в Україні у новітній період

історії після проголошення державної незалежності. Констатовано, що станом на середину 1990-х років правова доктрина почала збагачуватися фаховими роботами вітчизняних правознавців, у центрі уваги яких був широкий спектр питань, що характеризували права дитини. Виокремлено чотири основні тенденції наукової розробки інституту прав дитини: а) розробка інституту прав дитини як історико-правової цінності українського суспільства і явища юридичної дійсності в цілому; б) науковий аналіз прав дитини як об'єкта міжнародно-правового регулювання; в) дослідження прав дитини як частини правового статусу людини і громадянина, а також правових механізмів їх забезпечення; г) дослідження прав дитини як об'єкта адміністративно-юрисдикційної діяльності органів державної влади. Акцентовано увагу на тому, що адміністративне право у порівнянні з іншими галузевими юридичними науками найбільш швидко реагує на соціальні зміни, які відбуваються у процесах життєдіяльності дитини, обґрунтовує найбільш оптимальну модель адміністративно-юрисдикційної діяльності держави у напрямі забезпечення прав і законних інтересів дитини.

У дисертації розкрито особливості законодавчого забезпечення прав дитини у сучасний період, наведено характеристику актів міжнародного і національного права, положення яких покладено в основу системи адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини. Зазначено, що права дитини передбачені в багатьох актах законодавства, які різняться за юридичною силою, предметом правового регулювання, суб'єктом прийняття та іншими параметрами. Наведено авторський варіант дифеніції прав дитини і законного інтересу дитини, пропонується класифікація прав дитини залежно від сфери життєдіяльності дитини у суспільстві, а також розкривається внутрішній зміст груп прав дитини.

У роботі викладено розгорнуту характеристику загальних засад законодавчого забезпечення адміністративно-правових відносин за участю дітей, висвітлено блок питань щодо структури та видів таких відносин. Виокремлено міжнародно-правовий і національний нормативно-правовий компоненти правової основи розвитку адміністративно-правових відносин. У межах аналізу адміністративно-правових відносин за участю дитини детальній характеристиці

піддано права дитини як об'єкт адміністративно-правових відносин, розкрито специфічні особливості прав дитини як елементу зазначеного виду відносин. Вказано, що права дитини підлягають особливій посиленій охороні та захисту з боку держави, а також держава створює систему адміністративно-правового гарантування захисту інтересів дитини та (або) її батьків чи представників, які беруть участь в адміністративних правовідносинах в інтересах дітей. Окремо розкрито специфічні особливості складових адміністративної правосуб'єктності дитини. Обґрунтовано авторську позицію про те, що адміністративна дієздатність дитини як невід'ємна складова адміністративної правосуб'єктності, формується з набуттям дитиною статусу учасника адміністративно-правових відносин та обумовлюється виникненням у дитини необхідних здатності, вмінь, навичок, знань, та свідомого бажання незалежно від її віку власними діями реалізовувати свої права і законні інтереси.

Наведено специфіку основних форм адміністративно-правового сприяння забезпечення прав дитини. Висвітлено класифікацію відповідних форм адміністративно-правового сприяння та наголошується на співвідношенні адміністративно-правового сприяння з такими суміжними поняттями як державне управління, публічне управління, публічна адміністрація. Зазначено, що адміністративно-правове сприяння за своєю сутністю є самостійним видом публічної діяльності, яка регламентується нормативно-правовими актами та здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, має владний, управлінський, виконавчо-розпорядчий характер та спрямована на втілення державної політики на виконання законів України, а також міжнародних договорів щодо забезпечення прав дитини як особливого об'єкта публічного адміністрування. Підкреслено специфіку ролі органів влади і місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності із забезпечення прав дитини.

Розкрито сутність та наведено класифікацію адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. Запропоновано поділяти їх на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові. Окремим блоком

виокремлено безпекові гарантії забезпечення прав дитини як підвид нормативно-правових адміністративних гарантій. Також, у межах дослідження адміністративної відповідальності за порушення прав дитини наголошено на проблематиці реалізації захисної функції адміністративної відповідальності. Це обумовлюється відсутністю у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення окремого розділу, яким би унормовувалися ці питання. У зв'язку з цим запропоновано доповнити чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення розділом відповідного змісту.

У дисертації наведено практику адміністрування прав дитини в розвинених зарубіжних державах. Розкрито такі форми адміністрування як функціонування інституцій ювенальної юстиції, державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, діяльності уповноваженого з прав дитини, забезпечення соматичних (біологічних) і інформаційних прав дитини, організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку, адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів. З урахуванням тенденцій європейської інтеграції та адаптації інститутів правової системи ЄС до національних реалій, обґрунтовано напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання прав дитини що витікають з положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої. Зокрема, це: удосконалення законодавчих основ забезпечення безпеки дитини у процесі її життєдіяльності та розвитку, активізація діяльності з викорінення дитячої праці, підвищення ефективності адміністративно-владної політики щодо розвитку фізичної культури і спорту серед дітей, модернізація адміністрування політики соціального захисту (забезпечення) дитини в Україні, вжиття додаткових заходів із забезпечення гендерної рівності серед дітей та недопущення дискримінації дитини за будь-якою ознакою; розробка і впровадження адміністративних заходів, спрямованих на удосконалення культурно-освітнього розвитку дитини, створення і розвитку ефективної

статистичної системи, яка б відображала основні показники соціального становища дитини.

Всебічний аналіз практичного стану адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дітей в Україні та узагальнення надбань теоретичних досліджень відповідних питань дозволив сформулювати та викласти обґрунтовані пропозиції з метою оптимізації адміністративно-правового забезпечення прав дитини. Зокрема, запропоновано внести зміни у ст. 53 Конституції України в частині визначення обов'язку батьків (осіб, що їх замінюють) створювати умови для одержання дітьми дошкільної освіти і організовувати ранній освітній розвиток дитини, доповнити законодавство про Кабінет Міністрів України в частині посилення контрольних, організаційних і координаційних повноважень Уряду щодо адміністрування підлеглими органами виконавчої влади прав дітей, заснувати інститут незалежного Державного уповноваженого з прав дитини і його регіональні представництва, закріпити на законодавчому рівні такі категорії, як «повноцінне життя та розвиток дитини», «умови для повноцінного життя та розвитку дитини», «безпека дитини», «благополуччя дитини», «сімейне оточення дитини», «піклування про дитину», «особливе піклування про дитину».

Запропоновано на нормативному рівні розширити перелік принципів державної політики з охорони дитинства принципами законності, стабільності, гуманізму, дитиноцетризму, демократизму, взаємодії органів влади і місцевого самоврядування, інтеграції національної системи захисту дитинства у міжнародну систему захисту прав дитини, передбачити на законодавчому рівні інформаційні права дітей як учасників процесів інформаційного обміну в Інтернет-середовищі, закріпити заборону використання дітьми інформаційних ресурсів Інтернет, а також цифрову інформацію аморального змісту, що пропагує насильство, містить заклики до антидержавної або протиправної діяльності. Також обґрунтовано доцільність покладення на батьків та персонал навчально-виховних закладів обов'язок здійснювати контроль за використанням дітьми відповідних інформаційних ресурсів. Крім цього, доведено доцільність заснування у складі

місцевих рад комісій (підкомісій), які будуть займатися питаннями забезпечення прав дитини за умови постійної взаємодії з регіональними представниками дитячого омбудсмена з найбільш актуальних питань захисту прав дитини, а також на законодавчому рівні надати право органам державної влади і місцевого самоврядування, у межах відповідної компетенції, налагоджувати міжнародну взаємодію з представниками міжнародних урядових і неурядових організацій, структурами Організації Об'єднаних Націй, суб'єктами адміністрування прав дитини зарубіжних держав з питань забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод дитини.

**Ключові слова:** адміністративно-правове регулювання, правовий статус дитини, права дитини, адміністративно-правові відносини, забезпечення прав дитини, адміністрування прав дитини, захист прав дитини, органи влади, посадова особа, адміністративна відповідальність, адміністративно-правові гарантії прав дитини, правосуб'єктність дитини.

### Список публікацій здобувача за темою дисертації:

#### *монографія:*

Навроцький О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дитини в Україні. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 388 с.

*– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Навроцький О. О. Правове регулювання компетенції Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2016. Вип. 22. С. 219–222.

2. Навроцький О. О. Види адміністративно-правових гарантії забезпечення прав дитини в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2017. № 1. С. 69–74.

3. Навроцький О. О. Шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в сучасному адміністративному законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 145–

148.

4. Навроцький О. О. Недосконалість сучасного адміністративного законодавства України у сфері встановлення відповідальності за порушення прав дитини. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 1. С. 61–64.

5. Навроцький О. О. Визначення публічного адміністрування прав дитини в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 202–206.

6. Навроцький О. О. Суб'єктивні права в структурі правового статусу дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 21–25.

7. Навроцький О. О. Особливості нормативно-правового забезпечення прав дитини в Україні. *Право і суспільство*. 2017. №. 4. Ч. 2. С. 17–21.

8. Навроцький О. О. Основні форми публічного адміністрування прав дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 141–145.

9. Навроцький О. О. Сучасне розуміння організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 3. С. 35–38.

10. Навроцький О. О. Набуття дитиною адміністративної дієздатності як самостійного елементу адміністративної правосуб'єктності дитини в аспекті реалізації її права на дошкільну та загальну середню освіту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 41–44.

11. Навроцький О. О. Сучасне розуміння категорій адміністративної дієздатності дитини та адміністративної деліктоздатності дитини як самостійних елементів адміністративної правосуб'єктності дитини. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 42. С. 21–27. URL: [http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/navrotskyi\\_42.pdf](http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/navrotskyi_42.pdf).

12. Навроцький О. О. Класифікація суб'єктивних прав дитини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 24–30.



13. Навроцький О. О. Окремі питання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 92–96. URL: [http://lsey.org.ua/5\\_2017/27.pdf](http://lsey.org.ua/5_2017/27.pdf).

14. Навроцький О. О. Компетенція окремих органів державної влади у сфері забезпечення прав дитини: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2 С. 127–131.

15. Навроцький О. О. Теоретичні проблеми визначення адміністративної правоздатності дитини як самостійного елементу адміністративної правосуб'єктності дитини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 97–105.

16. Навроцький О. О. Досвід адміністрування соматичних прав дитини у зарубіжних державах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: «Право». 2017. Вип. 24. С. 224–225.

17. Навроцький О. О. Реалізація посадової адміністративної деліктоздатності у сфері прав дитини у чинному законодавстві про адміністративну відповідальність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2018. Вип. 25. С. 184–186.

18. Навроцький О. О. Фостеринг як форма публічного адміністрування прав і свобод дитини в зарубіжних державах. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. Вип. 4. Т. 2 С. 124–129.

19. Навроцький О. О. Напрями вдосконалення адміністрування прав дитини в Україні в контексті європейської інтеграції. *Jurnalul juridic national: Teorie și Practică*. 2017. № 6–1. С. 54–59.

20. Навроцький О. О. Поняття адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Том 4. Вип 1. С. 172–176.

21. Навроцкий А. А. Уполномоченный по правам ребенка как институция обеспечения защиты прав ребенка: зарубежный опыт и перспективы внедрения в Украине. *Legea si viata*. 2018. № 1/2. С. 80–84.

– наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Навроцький О. О. Організаційно-правові гарантії діяльності молодіжних громадських організацій в Україні. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 13 листоп. 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 193–194.

2. Навроцький О. О. Діяльність молодіжних громадських організацій в контексті державної молодіжної політики. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: VII Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів (м. Харків, 18 груд. 2015 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 167–169.

3. Навроцький О. О. Організаційно-правові аспекти участі молодіжних громадських організацій в реалізації спільної молодіжної політики України і Європейського Союзу. *Міжнародні організації та міжнародне право XXI століття: етапи становлення, сучасний стан та перспективи розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 117–119.

4. Навроцький О. О. Організаційно-правові гарантії соціального становлення та розвитку молоді в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: XII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів (м. Харків, 22 квіт. 2016 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 276–277. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11809>.

5. Навроцький О. О. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення прав дитини. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 жовт. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 215–218.

6. Навроцький О. О. Особливості реалізації права на освіту дітей на українських землях Правобережної України у першій половині XX століття (історико-правовий аспект). *Верховенство права – основоположний принцип*

*правової держави: VIII науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів* (м. Харків, 16 груд. 2016 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 249–250.

7. Навроцький О. О. Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Переяслав-Хмельницький, 31 січ. 2017 р.). Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет. Вип. 21. С. 183–185. URL: [https://confscientific.webnode.com.ua/\\_files/200000032-87254881d6/%2021%20\(2\)-3.pdf](https://confscientific.webnode.com.ua/_files/200000032-87254881d6/%2021%20(2)-3.pdf).

8. Навроцький О. О. Окремі аспекти проблематики управлінсько-правового забезпечення прав дитини в Україні. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Херсон, 10–11 лют. 2017 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 92–95.

9. Навроцький О. О. Права дитини як базовий елемент її правового статусу. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 17–18 лют. 2017 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2017. С. 123–125.

10. Навроцький О. О. Права дитини як об'єкт адміністративно-правових відносин. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика: Матеріали Міжнародної юридичної науково-практичної конференції* (м. Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 49–51.

11. Навроцький О. О. Окремі аспекти становлення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. *Гуманітарний простір науки: досвід і перспективи: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Переяслав-Хмельницький, 27 лют. 2017 р.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 9. С. 302–305. URL: [https://humanitarica.webnode.com.ua/\\_files/200000117-](https://humanitarica.webnode.com.ua/_files/200000117-)

8f06f9001c/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BDi%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0\_9\_(1).pdf.

12. Навроцький О. О. Державна управлінська політика у сфері менеджменту соціальної роботи з дітьми в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квіт. 2017 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 177–179.

13. Навроцький О. О. Основні підходи до визначення і класифікації прав дитини у вітчизняній юриспруденції. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Круглий стіл (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 143–145.

14. Навроцький О. О. Розвиток дипломатичних відносин як чинник запровадження міжнародних стандартів забезпечення прав дитини в Україні. *Сучасна дипломатія: теорія та практика*: Матеріали науково-практичного круглого столу (м. Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 72–73.

15. Навроцький О. О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 29 берез. 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 73–75.

## SUMMARY

**Navrotskyy O. O. Protection of children's rights in Ukraine: theoretical and practical principles of administrative legal regulation.** – Qualifying scientific work as a manuscript. Thesis for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.07 «Administrative Law and Process; Finance Law; Information Law». – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The thesis is one of the first comprehensive scientific works in the national legal science which studies at the monographic level the block of issues concerning

theoretical foundations and practices of administrative legal regulation of the protection of children's rights in Ukraine.

As part of investigation of the research object and subject, the author considers historical and legal aspects of the formation of children's rights as a socio-legal phenomenon and an independent legal institute. The process of formation and institutionalization of the rights of the child is divided into periods for convenience: from the ancient times to the beginning of the Middle Ages (I – V centuries), the Middle Ages (V – XIV centuries), the Modern History (XIV – the beginning of the XX century), and the Contemporary History (the beginning of the XX – the beginning of the XXI century). It is emphasized that despite certain differences, the history of the modern civilization is characterized by special social position of children in any society and the state's increased attention to their needs and interests, safety and security. The analysis of the state traditions in Ukraine shows that the interests of the child have traditionally been the subject of enhanced protection by the public administration that was manifested in the propagation of parents' respectful attitude to the child, reasonable involvement of the child in a socially useful work, stimulation of children's social activity, attention of the authorities to the social needs of the child.

Scientific approaches to the rights of the child in Ukraine in the contemporary period after the proclamation of the state independence are analyzed. Since the mid-1990s, the legal doctrine has been enriched by professional works of domestic lawyers focusing on a wide range of issues related to the rights of the child. The four main tendencies in scientific development of the institute of children's rights are as follows: a) development of the institute of children's rights as a historical and legal value of the Ukrainian society and as a phenomenon of legal reality in general; b) scientific analysis of the rights of the child as an object of international legal regulation; c) study of the rights of the child as part of the legal status of a person and a citizen, and legal mechanisms for their enforcement; d) study of the rights of the child as an object of administrative jurisdictional activity of public authorities. The emphasis is placed on the fact that administrative law in comparison with other branches of law is the most responsive to social changes in a child's life. The most optimal model of administrative

and jurisdictional activity of the state in the field of protection of the rights and legitimate interests of the child is proposed.

The thesis deals with special aspects of legislative protection of children's rights in the current period, describes international and national legislative acts the provisions of which lay the foundation for administrative legal regulation of the rights of the child. It is noted that the rights of the child are specified in many legislative acts which differ in their legal force, the subject of legal regulation, and other parameters. The author proposes his own definition of the rights and legitimate interest of the child, as well as classification of the rights of the child depending on the child's social environment, and also gives interpretation of the groups of children's rights.

The thesis gives a detailed description of general principles of legislative provision of administrative legal relations with the participation of children, considers a block of issues regarding the structure and types of such relations. Accent is given to international legal and national legal components of the legal basis for the development of administrative legal relations. As part of analysis of administrative legal relations with the participation of the child, both the rights of the child as an object of administrative legal relations and specific aspects of the rights of the child as an element of this type of relations are described in detail. It is stated that the rights of the child should be intensely protected and secured by the state which ensures administrative legal protection of the interests of the children and / or their parents or representatives involved in administrative legal relations in the interests of the children. Special attention is paid to specific aspects of the components of the child's administrative legal capacity. The author argues that the child's administrative legal competence as an integral part of administrative legal capacity is formed when the child acquires the status of a participant in administrative legal relations, provided that the child has necessary abilities, skills, knowledge, and conscious desire to independently exercise his/her rights and legitimate interests regardless of his/her age.

The author describes the specifics of the main forms of administrative legal support for the rights of the child. Classification of relevant forms of administrative legal assistance is given. Much attention is paid to relation between administrative legal

assistance and related concepts, such as the state administration, public administration, public management. It is noted that administrative legal assistance in its essence is an independent form of public activity, which is regulated by regulatory legal acts and carried out by the state executive authorities, local authorities, it is of authoritative, administrative, executive and administrative nature and aimed at implementation of the state policy for the compliance with the laws of Ukraine, international treaties on the rights of the child as a special object of public administration. Emphasis is laid on the specifics of the role of the state and local authorities as subjects of administrative and jurisdictional activity related to the protection of the rights of the child.

The nature and classification of administrative legal guarantees of protection of children's rights in Ukraine are outlined. It is proposed to divide guarantees into two groups: regulatory guarantees and organizational legal guarantees. Special attention is paid to security guarantees of the children's rights protection as a type of regulatory administrative guarantees. Having analyzed administrative liability for the violation of children's rights, emphasis is laid on implementation of the protective function of administrative liability. This is due to the absence of a special provision regulating this issue in the applicable Code of Ukraine on Administrative Offenses. In this regard, the author proposes to supplement the applicable Code of Ukraine on Administrative Offenses with a relevant provision.

The thesis describes the practice of children's rights administration in some developed foreign countries, certain forms of administration as juvenile justice, state assistance in the protection of the social status of adopted children, the activity of Children's Ombudsman, protection of somatic (biological) and information rights of the child, organizational and managerial enforcement of the right to education for children with disabilities and special needs, protection of the rights of children living in residential facilities. Taking into account European integration trends and adaptation of institutions of the EU legal system to national realities, the author proposes the ways of improvement of administrative legal regulation of the children's rights arising from the provisions of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member-states, on

the other hand. In particular: improvement of legislative framework for the child safety throughout their life and development, active measures aimed at eliminating the child labor, increasing the efficiency of the administrative policy related to the development of physical culture and sports among children, improved administration of social protection of the child in Ukraine, additional measures in order to ensure gender equality among children and prevent any discrimination against the child on any grounds; development and implementation of administrative measures aimed at improving the cultural and educational development of the child, creation and development of an effective statistical system that reflects the basic indicators of the social status of the child.

A comprehensive analysis of administrative legal regulation of children's rights in practice and generalization of theoretical studies of the relevant issues allowed the author to formulate and substantiate proposals with regard to enhancement of administrative legal protection of the rights of the child. In particular, it is proposed to amend Article 53 of the Constitution of Ukraine regarding the definition of the parents' duty (proxy parents) to create conditions for children to acquire pre-school education and to organize early childhood education, to supplement the legislation on the Cabinet of Ministers of Ukraine with regard to expansion of the Government's monitoring, organizational and coordination functions in relation to the control by subordinate executive bodies over the protection of children's rights, to establish the institution of the independent State Children's Rights Ombudsman and its regional representative offices, to enshrine in legislation such categories as «full life and development of the child», «conditions for full life and development of the child», «child safety», «child welfare», «family environment of the child», «child care», «special child care».

It is proposed to supplement at the regulatory level the list of state policies with regard to the child protection with the principles of legality, stability, humanism, child-centrism, democracy, cooperation between the state and local authorities, integration of the national system of childhood protection into the international system of protection of children's rights, to enshrine in legislation the information rights of children as participants of information exchange in the Internet environment, to prohibit



the use by children of the Internet resources and digital information of immoral content promoting violence or containing calls for anti-state or illegal activities. The author also argues that it is expedient to impose on parents and staff of educational institutions the duty to exercise control over the use of information resources by children. In addition, it is expedient to establish committees (subcommittees) in the framework of local councils that will deal with the protection of the rights of the child subject to constant interaction with the regional representatives of the children's ombudsman on the most urgent issues of the protection of children's rights, at the legislative level to entitle the state and local authorities within the limits of their competence to establish international cooperation with representatives of international governmental and non-governmental organizations, United Nations bodies, subjects of administration of children's rights in foreign countries regarding full enjoyment of children's rights and freedoms.

**Key words:** administrative legal regulation, legal status of the child, rights of the child, administrative legal relations, enforcement of the children's rights, administration of the children's rights, protection of the children's rights, government authorities, official, administrative liability, administrative legal guarantees of the children's rights, the child's legal capacity.

### **The list of scientific articles published on the thesis topic:**

#### *monograph:*

Navrotskyy O. O. Administrative and legal regulation of protection the rights of the child in Ukraine. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2018. 388 p.

– *scientific works, in which the main scientific results of the dissertation are published:*

1. Navrotskyy O. O. Legal regulation of the competence of the Children's Rights Commissioner for the President of Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*. Series: Law. 2016. Issue 22. P. 219–222.

2. Navrotskyy O. O. Concepts of administrative legal guarantees of the children's rights protection in Ukraine . *Evropský politický a právní diskurz*. 2017.

Volume 4. Issue 1. P. 172–176.

3. Navrotskyy O. O. Types of administrative legal guarantees of the children's rights protection. *Bulletin of the Zaporizhzhia National University. Legal Sciences*. 2017. No. 1. P. 69–74.

4. Navrotskyy O. O. Ways of strengthening administrative liability for violation of children's rights in the current administrative legislation of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy, Law*. 2017. No. 3. P. 145–148.

5. Navrotskyy O. O. Imperfection of modern administrative legislation of Ukraine with regard to liability for violation of children's rights. *State and Regions. Series: Law*. 2017. No. 1. P. 61–64.

6. Navrotskyy O. O. Definition of public administration of children's rights in Ukraine. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Law*. 2017. Issue 23. P. 202–206.

7. Navrotskyy O. O. Rights in the structure of the child's legal. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*. 2017. No. 3. P. 21–25.

8. Navrotskyy O. O. Special aspects of regulatory legal protection of children's rights in Ukraine. *Law and Society*. 2017. No. 4. P. 17–21.

9. Navrotskyy O. O. Basic forms of public administration of children's rights. *Entrepreneurship, Economy, Law*. 2017. No. 9. P. 141–145.

10. Navrotskyy O. O. Modern understanding of organizational and legal principles of enforcement of children's rights and legitimate interests. *State and Regions. Series: Law*. 2017. No. 3. P. 35–38.

11. Navrotskyy O. O. Acquisition by a child of administrative legal competency as an independent element of administrative legal capacity of a child in the context of enjoyment of the right to preschool and general secondary education. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. 2017. No. 27. P. 41–44.

12. Navrotskyy O. O. Modern understanding of the categories of administrative legal competency of a child and administrative delictual dispositive capacity of a child as independent elements of administrative legal capacity of a child. *Journal of Eastern*

*European Law*. 2017. No. 42. P. 21–27. URL: [http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/navrotskyi\\_42.pdf](http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/navrotskyi_42.pdf).

13. Navrotsky O. O. Classification of children's rights in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. Series: Law. 2017. No. 45. P. 24–30.

14. Navrotsky O. O. Certain issues of interaction between the state and local authorities in the field of protection of children's rights. *Legal scientific electronic journal*. 2017. No. 5. P. 92–96. URL: [http://lsej.org.ua/5\\_2017/27.pdf](http://lsej.org.ua/5_2017/27.pdf).

15. Navrotsky O. O. Competence of certain government authorities in the field of protection of children's rights: current state and ways of improvement. *Law and Society*. 2017. No. 5. P. 127–131.

16. Navrotsky O. O. Fostering as a form of public administration of children's rights and freedoms in foreign countries. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. No. 2. P. 124–129.

17. Navrotsky O. O. Ways of administration of children's rights in Ukraine in the context of European integration. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. No. 6–1. P. 54–59.

18. Navrotsky O. O. Children's Ombudsman as an institution for the protection of the rights of the child: foreign experience and perspectives of introduction in Ukraine. *Legea și viața*. 2018. No. 1. P. 80–84.

19. Navrotsky O. O. Theoretical problems of determining administrative legal capability of a child as an independent element of administrative legal capacity of a child. *Current issues of legal science*. 2017. No. 4. P. 97–105.

20. Navrotsky O. O. Experience in administering somatic rights of a child in foreign countries. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*. Series: Law. – 2017. Issue 24. P. 224–225.

21. Navrotsky O.O. Implementation of administrative delictual dispositive capacity in the field of the children's rights in the applicable legislation on administrative liability. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*. Series: Law. 2018. Issue 25. P. 184–186.

– *scientific papers certifying the testing of the dissertation materials:*

1. Navrotsky O. O. Organizational and legal guarantees of the activity of youth public organizations in Ukraine . *Law enforcement function of the state: theoretical and methodological, historical and legal problems*: Materials of the International Research and Practice Conference. Kharkiv. Kharkiv National University of Internal Affairs, 2015. P. 193–194.

2. Navrotsky O. O. Activity of youth public organizations in the context of the state youth policy. *Supremacy of law is a fundamental principle of the law-governed state*: VII Scientific Round Table of Young Scientists, Graduate Students and Masters, December 18, 2015, Kharkiv: Collection of Abstracts. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2015. P. 167–169

3. Navrotsky O. O. Organizational and legal aspects of participation of youth non-governmental organizations in the implementation of the common youth policy of Ukraine and the European Union. *International organizations and international law of the XXI century: stages of formation, current state and prospects of development*. Materials of the International Research and Practice Conference (February 19, 2016). Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2016. P. 117–119.

4. Navrotsky O. O. International legal obligations of Ukraine in the field of the children's rights protection. *Law enforcement function of the state: theoretical and methodological, historical and legal problems*: Materials of the International Research and Practice Conference (October 25, 2016). Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. P. 290–292.

5. Navrotsky O. O. Organizational and legal guarantees of social formation and development of youth in Ukraine. *From civil society to the law-governed state*: XII International Research Conference of Young Scientists and Students, April 22, 2016, Kharkiv: Collection of Abstracts. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2016. P. 276–277. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11809>.

6. Navrotsky O. O. Special aspects of the enjoyment of the right to education by children in the Right-Bank Ukraine in the first half of the twentieth century (historical-legal aspect). *Supremacy of law is a fundamental principle of the law-governed state*:

VII Scientific Round Table of Young Scientists, Graduate Students and Masters, December 16, 2016, Kharkiv: Collection of Abstracts. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2016. P. 249–250.

7. Navrotskyy O. O. Some problems of administrative legal protection of the children's rights in Ukraine. Materials of the All-Ukrainian Research and Practice Conference «*Legislation of Ukraine: Drawbacks, Problems of Systematization and Development Prospects*», Kherson, February 10–11, 2017. Kherson: Publishing House «Helvetika», 2017. P. 92 – 95

8. Navrotskyy O. O. The rights of children as the basic element of their legal status. *Law-governed State: History, Contemporary Times and Prospects of Formation in Ukraine*: Materials of the International Research and Practice Conference, Uzhhorod, February 17–18, 2017 . Uzhgorod: Uzhgorod National University, 2017. P. 123–125.

9. Navrotskyy O. O. Administrative legal guarantees of the children's rights in Ukraine. Materials of the XXI International Research and Practice Internet Conference «*Trends and Prospects for the Development of Science and Education in the Context of Globalization*»: Collection of research papers. Pereyaslav-Khmelnytsky, Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University, January 31, 2017. Issue 21. P. 183–185. URL: [https://confscientific.webnode.com.ua/\\_files/200000032-87254881d6/%2021%20\(2\)-3.pdf](https://confscientific.webnode.com.ua/_files/200000032-87254881d6/%2021%20(2)-3.pdf).

10. Navrotskyy O. O. Rights of the child as an object of administrative legal relations. Materials of the International Legal Research and Practice Conference «*Justice in Law: Theory and Practice*» (Kyiv, February 23, 2017). K.: Publishing House «Artek», 2017. P. 49–51.

11. Navrotskyy O. O. Certain aspects of formation of administrative liability for violation of the children's rights. *Humanitarian Space of Science: Experience and Perspectives*: Collection of materials of IX International Research and Practice Internet Conference, February 27, 2017. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2017. Issue 9. P. 302–305. URL: [https://humanitarica.webnode.com.ua/\\_files/200000117-8f06f9001c/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BDi%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0\\_9\\_\(1\).pdf](https://humanitarica.webnode.com.ua/_files/200000117-8f06f9001c/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BDi%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0_9_(1).pdf).

12. Navrotsky O. O. State policy in the field of management of social work with children. *From civil society to the law-governed state: Collection of abstracts. XIII International Research and Practice Conference.* Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, April 21, 2017. P. 177–179.

13. Navrotsky O. O. Basic approaches to the definition and classification of children's rights in the domestic jurisprudence. Abstracts of the Round Table «*Law enforcement function of the state: theoretical-methodological and historical–legal problems*» (Kharkiv, October 27, 2017). Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2017. P. 143–144.

14. Navrotsky O. O. Development of diplomatic relations as a factor in the implementation of international standards for the protection of children's rights in Ukraine. *Modern Diplomacy: Theory and Practice.* Materials of the Research and Practice Round Table (December 21, 2017). Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2017. P. 72–73.

15. Navrotsky O. O. Juvenile Justice in the System of Children's Safety, Rights and Freedoms Protection: *Foreign Practices. Modern International Security: Challenges of Globalization.* Materials of the All-Ukrainian Research and Practice Conference (March 29, 2018). Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2018. P. 73–75.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП .....</b>	<b>25</b>
<b>Розділ 1. Права дитини як об'єкт дослідження у сучасній юридичній доктрині України.....</b>	<b>37</b>
1.1 Історико-правові аспекти становлення та інституційного оформлення феномену прав дитини.....	37
1.2 Тенденції наукової розробки та доктринальне розуміння інституту прав дитини у юридичній доктрині України.....	62
1.3 Особливості нормативно-правової регламентації прав дитини в Україні на сучасному етапі.....	92
Висновки до розділу 1.....	117
<b>Розділ 2. Адміністративно-правові відносини за участю дитини.....</b>	<b>122</b>
2.1 Дитина як учасник адміністративно-правових відносин.....	122
2.2 Адміністративно-правові засади забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових відносин .....	146
2.3 Адміністративна правосуб'єктність дитини як передумова виникнення адміністративно-правових відносин.....	172
2.4 Органи державної влади, місцевого самоврядування та інші суб'єкти забезпечення прав дитини в Україні.....	203
Висновки до розділу 2.....	230
<b>Розділ 3. Права дитини як об'єкт публічного адміністрування в Україні.....</b>	<b>236</b>
3.1 Основні форми адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини в Україні.....	236
3.2 Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні.....	257
3.3 Адміністративна відповідальність за порушення прав дитини.....	283
Висновки до розділу 3.....	308

<b>Розділ 4. Зарубіжний досвід адміністрування прав дитини і можливості його адаптації в Україні.....</b>	<b>313</b>
4.1 Особливості публічного адміністрування у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини в зарубіжних державах.....	313
4.2 Удосконалення системи публічного адміністрування прав дитини в Україні в контексті європейської інтеграції.....	340
4.3 Пріоритетні напрями оптимізації нормативно-правового забезпечення прав дитини в Україні.....	365
Висновки до розділу 4.....	391
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>396</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....</b>	<b>409</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>465</b>



## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Створення належних організаційно-правових умов для повноцінного забезпечення прав і свобод дітей є важливим завданням для будь-якої сучасної демократичної держави. У контексті активного політико-правового зближення України з Європейським Союзом воно набуває ще більшої актуальності. Поглиблення євроінтеграційних процесів у нашій країні зумовлює гостру потребу в модернізації національної системи адміністрування прав і свобод дітей з позицій їх інтересів під час реалізації найважливіших державних реформ і здійсненні соціальних перетворень. Запит українського суспільства на побудову ефективної системи повноцінного захисту прав дитини і створення сприятливих умов для реалізації її правового статусу є виправданим, а його задоволення стане однією із гарантій повноцінного входження України до Європейського Союзу в найближчій історичній перспективі.

12 жовтня 2016 р. під час парламентських слухань у Верховній Раді України на тему «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» офіційно було констатовано, що в Україні особливо сильними є негативні тенденції у сфері забезпечення та захисту прав дітей, які становлять п'яту частину українського суспільства. Інтереси й потреби дітей часто відходять на другий план у діяльності посадових і службових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Було також зазначено, що інституції державної влади при розробці законопроектів не завжди враховують наслідки прийняття тих чи інших законодавчих актів для дітей, стану їх здоров'я, рівня задоволення потреб у всебічному розвитку, соціального забезпечення, криміналізації мислення та ін. Подібний стан справ потребує якомога швидшого вирішення, вироблення ефективної методології подолання ситуації, що склалася. Первинним і найбільш важливим кроком у цьому напрямі є поєднання комплексного узагальнення і розробки теоретичних (доктринальних) і практичних засад адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні, пошук і

обґрунтування напрямів його удосконалення.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців. Зокрема, з метою формування власної наукової позиції використовувалися напрацювання таких науковців, як: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, І. О. Бандурка, В. І. Борисова, Ю. О. Буров, К. В. Бондаренко, Я. І. Бордіян, Ю. В. Ващенко, В. М. Гаращук, І. Г. Гончар, М. В. Грушко, А. М. Гришук, О. В. Губанова, Є. В. Додін, О. В. Джафарова, К. Є. Демиденко, Н. Г. Єрмілова, Р. В. Зуєв, В. О. Закриницька, Т. Є. Кагановська, О. С. Кайтанський, О. М. Кудрявцева, Н. Д. Когут, Т. Л. Кальченко, В. А. Крижановська, В. К. Колпаков, Л. В. Красицька, Н. М. Конончук, Е. В. Костіна, Я. М. Квітка, Л. Ф. Кривачук, С. Ю. Ківалов, Н. М. Крестовська, Л. О. Кожура, О. В. Мовчан, Т. О. Мацелик, Д. М. Лук'янець, К. Б. Левченко, Н. В. Логвінова, М. П. Легецький, Н. В. Лінник, В. В. Нагорна, С. В. Несинова, О. В. Негодченко, Я. С. Овчинникова, Р. М. Опацький, О. І. Озель, Н. М. Опольська, А. В. Пасічник, Н. В. Плахотнюк, О. В. Паньчук, А. В. Пшенична, С. Г. Поволоцька, О. С. Реус, О. П. Рябченко, В. О. Серьогін, І. А. Середницька, М. В. Старинський, Т. Л. Сироїд, С. А. Саблук, А. Ю. Строган, В. С. Тарасенко, Г. В. Толкачова, Н. В. Філіпова, Н. В. Хуторянська, К. П. Ченкова, Ю. Ю. Чорновалюк, О. В. Шевченко-Бітенська, Р. В. Шаповал, С. А. Умінський, О. Г. Юхта, Н. В. Юськів, П. Я. Ярослав, С. Kempe, J. M. Pfifner, R. Presthus, B. Franklin, M. Freedman та ін.

Нормативною основою дисертаційного дослідження стали акти міжнародного права в сфері захисту прав дитини, Конституція України, акти національного законодавства України з питань забезпечення прав дітей, законодавство про адміністративну відповідальність в Україні тощо.

**Мета і завдання дослідження.** Мета дисертаційного дослідження полягає в узагальненні та визначенні особливостей теоретичних і практичних засад адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні, формуванні науково обґрунтованих пропозицій оптимізації законодавчого забезпечення адміністрування прав дитини з урахуванням сучасних соціальних реалій і зближення національної правової системи з правовою системою

Європейського Союзу.

Мета дослідження обумовила постановку таких основних задач:

- висвітлити історико-правові аспекти становлення та інституційного оформлення феномену прав дитини;
- охарактеризувати основні тенденції наукової розробки інституту прав дитини у юридичній доктрині України;
- розкрити та уніфікувати особливості доктринального розуміння прав дитини;
- виявити й узагальнити особливості нормативно-правової регламентації прав дитини в Україні;
- визначити загальні засади законодавчого забезпечення адміністративно-правових відносин за участю дитини;
- проаналізувати та змістовно уніфікувати адміністративно-правові відносини за участю дітей;
- охарактеризувати адміністративну правосуб'єктність дитини як передумову виникнення адміністративно-правових відносин;
- встановити роль органів державної влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів у забезпеченні прав дитини в Україні та охарактеризувати форми адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини в Україні;
- окреслити адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні;
- проаналізувати та узагальнити особливості адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в Україні;
- на основі узагальнення зарубіжного досвіду адміністрування прав дитини висвітлити особливості публічного адміністрування у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини в зарубіжних державах;
- з урахуванням тенденцій зближення правових систем України і Європейського Союзу визначити вектори удосконалення публічного адміністрування прав дитини;
- сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення національної

системи адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини.

*Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення прав дитини в Україні.*

*Предметом дослідження є теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні.*

**Методи дослідження.** Методологія виконання дисертаційного дослідження зумовлена його метою та задачами і ґрунтується на застосуванні системи загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, що забезпечило всебічність і об'єктивність при розкритті змісту досліджуваних явищ.

Зазначений вище підхід реалізовувався через застосування таких загальнонаукових методів, як системно-структурний метод та метод сходження від абстрактного до конкретного. Вони стали дієвим інструментом у дослідженні адміністративно-правових відносин за участю дітей, наданні характеристики таких відносин, визначенні особливостей адміністративної правосуб'єктності дитини в Україні, аналізі ефективності адміністративної відповідальності за порушення прав дітей в Україні (підрозділи 2.2, 2.4, 3.3), а також з'ясуванні функціонального навантаження органів державної влади і місцевого самоврядування в межах реалізації державної політики у сфері забезпечення прав дитини та встановленні основних форм адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини в Україні (підрозділи 2.3, 3.1).

При проведенні дослідження також використовувались такі спеціальні методи як конкретно-історичний, порівняльно-правовий, формально-догматичний, метод класифікації, метод аналогії, логіко-юридичний і логіко-семантичний методи. Зокрема, завдяки застосуванню конкретно-історичного методу було окреслено історичні аспекти формування інституту прав дитини як феномену юридичної дійсності у різних народів світу, враховуючи населення сучасної України (підрозділ 1.1), визначено тенденції наукової розробки інституту прав дитини у найновіший період історії розвитку національної правової науки (підрозділ 1.2).

Порівняльно-правовий метод став у нагоді при визначенні та порівняльному

аналізі основних форм адміністрування прав і законних інтересів дитини у зарубіжних державах, а також співставленні відповідного зарубіжного і національного досвіду (підрозділи 4.1). Крім цього, за допомогою зазначеного методу було встановлено відмінності національних та зарубіжних моделей адміністративно-правового забезпечення прав дитини (підрозділ 4.2).

Використання формально-догматичного методу дало змогу визначити особливості нормативно-правової регламентації прав дитини в Україні на сучасному етапі (підрозділ 1.3), а також проаналізувати зміст актів міжнародного права і національного законодавства України, які визначають перелік прав дитини, регламентують виникнення і розвиток адміністративно-правових відносин за участю дитини (підрозділи 2.1).

Метод класифікації дозволив встановити основні різновиди адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні (підрозділ 3.2). Завдяки методу аналогії виокремлено найбільш ефективні організаційно-правові стандарти забезпечення прав дитини, які визначено на рівні правової системи Європейського Союзу, і запропоновано конкретні пріоритетні напрями оптимізації нормативно-правового забезпечення прав дитини в Україні (підрозділ 4.3).

Застосування логіко-семантичного та логіко-юридичного методів дозволило сформулювати авторські визначення понять «права дитини», «законний інтерес дитини», «адміністрування прав, свобод і законних інтересів дитини», «адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини», уточнити вже існуючі дефініції понять «адміністративна відповідальність», «адміністративна дієздатність дитини», «адміністративна деліктоздатність дитини» тощо.

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень, в якому висвітлюються теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання процесу забезпечення прав дитини в Україні, а також обґрунтовуються напрями їх оптимізації. У результаті виконання дисертаційного дослідження було сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що є новими для

вітчизняної правової доктрини і правозастосовної практики, зокрема:

*уперше:*

– визначено специфіку національної моделі законодавчої регламентації прав дитини, яка характеризується відсутністю в системі законодавства України уніфікованого нормативного акту, регуляторний потенціал якого всебічно був би спрямований на забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини (обґрунтовується, що положення чинного Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402–III хоча й зобов’язують державу вживати необхідних адміністративно-юрисдикційних заходів задля убезпечення дитини від можливого негативного впливу соціально-економічних, політичних, безпекових, культурних, екологічних умов життєдіяльності суспільства, проте не повністю відповідають потенційним загрозам прав і свобод дитини, які існують на сучасному етапі соціального розвитку в Україні);

– встановлено зміст та обґрунтовано критерії розмежування таких суміжних категорій як «законний інтерес дитини» та «індивідуальна потреба дитини». Зокрема, законний інтерес дитини має встановлену державою нормативно-правову форму закріплення, тоді як індивідуальна потреба формується залежно від особистих уподобань дитини; законний інтерес реалізується у передбаченому законодавством порядку, а задоволення індивідуальної потреби відбувається на підставі інших соціальних регуляторів; законний інтерес на відміну від індивідуальної потреби може забезпечуватися заходами адміністративно-правового примусу; законний інтерес у порівнянні з індивідуальною потребою є складовою правового статусу дитини; законний інтерес має загальний характер для всіх суб’єктів, що мають правовий статус дитини, а індивідуальна потреба обумовлюється конкретними соціальними умовами розвитку дитини;

– розкрито особливості прав дитини як об’єкта адміністративних відносин, які полягають у тому, що: 1) права дитини підлягають особливій посиленій охороні та захисту з боку держави; 2) задля недопущення незаконного посягання на права дитини як об’єкт адміністративних правовідносин держава створює особливу систему адміністративно-правових гарантій їх реалізації з метою

захисту прав і законних інтересів як самої дитини, так і її батьків чи представників, які беруть участь в адміністративних правовідносинах в інтересах дитини;

– наведено визначення поняття «адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини» як комплексу (системи) передбачених чинним національним законодавством державно-владних засобів впливу на соціальне середовище з метою створення умов для безперешкодної реалізації дітьми своїх прав, захисту в разі існування загрози посягання, відновлення і компенсації у разі порушення відповідно до стандартів, що передбачені міжнародними документами Організації Об'єднаних Націй у сфері прав дитини, національним законодавством України та запропоновано їх диференціацію на нормативні, організаційні та безпекові гарантії;

– розкрито особливості адміністративної дієздатності дитини, реалізація якої безпосередньо пов'язана з її знаннями, осмисленим бажанням незалежно від віку власними діями свідомо реалізовувати свої права і захищати законні інтереси, вимагати від держави адміністративно-правового сприяння цьому;

– сформовано перелік основних форм адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини: 1) законотворча і підзаконна нормотворча діяльність державних органів, що спрямована на створення правових приписів, які регламентують права дитини, гарантії їх реалізації; 2) управління виховними, навчальними, культурними закладами, у яких діти реалізують право на освіту, спілкування, право на інформацію і т.д.; 3) державне сприяння у створенні і діяльності дитячих громадських організацій; 4) адміністрування органами державної влади порядку прийняття і розгляду заяв та клопотань дітей щодо реалізації їх прав і законних інтересів та скарг про їх порушення; виокремлення у структурі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, які займаються питаннями протидії злочинності серед неповнолітніх; 5) встановлення державних процедур усиновлення, піклування та контролю за їх виконанням, безоплатне представлення інтересів дитини у судових інстанціях, протидія насильству серед дітей і дискримінації; 6) розробка і реалізація державних програм розвитку

дитини; 7) здійснення відомчого державного контролю за діяльністю посадових осіб, які відповідальні за втілення політики щодо дотримання прав дітей на всіх рівнях, а також ефективне вирішення питань охорони здоров'я дітей, організації їхнього дозвілля тощо;

– з урахуванням перспектив імплементації положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у національну практику державного будівництва обґрунтовано концептуальні напрями удосконалення стану адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дітей в Україні: удосконалення загальних умов для забезпечення фізичної безпеки дитини, посилення протидії дитячій праці, підвищення ефективності адміністративно-владної політики в частині залучення дітей до фізичної культури і спорту, модернізація заходів соціального захисту дитини в Україні, посилення адміністративно-правових заходів недопущення проявів дискримінації серед дітей, перегляд існуючих адміністративних заходів, що забезпечують культурно-освітній розвиток дитини, створення і впровадження ефективної статистичної системи, яка б відображала основні показники соціального становища дитини;

– доведено доцільність внесення змін у національне законодавство України з метою оптимізації адміністративно-правового забезпечення реалізації прав дитини. Зокрема, пропонується доповнити статтю 53 чинної редакції Конституції України положеннями, які б зобов'язували батьків (осіб, що їх замінюють) створювати умови для одержання дітьми дошкільної освіти і організовувати ранній освітній розвиток дитини; надати у законодавстві визначення таких категорій як «повноцінне життя та розвиток дитини», «умови для повноцінного життя та розвитку дитини», «безпека дитини», «добробут дитини», «сімейне оточення дитини», «піклування про дитину», «особливе піклування про дитину»; закріпити на законодавчому рівні правовий статус Державного уповноваженого з прав дитини; закріпити на законодавчому рівні інформаційні права дітей як учасників процесів інформаційного обміну в Інтернет-середовищі тощо).

*удосконалено:*

– наукове розуміння змісту категорій «правовий статус дитини» і «права



дитини» та співвідношення між ними як загального явища та його складової частини;

– доктринальні положення про особливості прав дитини як соціально-юридичного феномену, зокрема, щодо того, що дитина наділена ширшим перелік прав порівняно з іншими категоріями населення; відсутності ієрархічності соціальної важливості прав дитини; наповнення більшості прав дитини соціальним змістом; особливої охорони цих прав з боку держави; уособленості у правах дитини кращих загальносвітових стандартів антидискримінаційної політики держави у будь-якому прояві, що обумовлює пріоритетність їх адміністрування державою як універсальної соціальної цінності тощо;

– наукові підходи до класифікації прав дитини. Запропоновано залежно від сфери життєдіяльності дитини виокремлювати: природні права й свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно-духовного розвитку, права дитини в сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця або розлученої з сім'єю;

– базу доктринальних знань про проблематику реалізації захисної функції адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в Україні, що обумовлено відсутністю у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення окремого розділу, яким би було унормовано питання адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в Україні;

– пропозиції щодо оптимізації процесу імплементації стандартів Європейського Союзу в частині забезпечення прав особи у національну практику адміністративно-правового регулювання захисту прав і забезпечення законних інтересів дитини.

*дістали подальшого розвитку:*

– система наукових знань та уявлень про основні форми публічного адміністрування прав дитини у таких зарубіжних державах як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Нова Зеландія, Ізраїль, Люксембург,

Голландія, Німеччина, Австрія, Італія, Бельгія, Македонія, Польща, Молдова;

– наукові положення про адміністрування соматичних прав дитини, інформаційних прав дитини, захист прав дитини як учасника інформаційних процесів;

– база наукових знань про роль і значення органів державної влади і місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав дитини в Україні.

**Апробація матеріалів дисертації.** Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено та обговорено на засіданні кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях і круглих столах, зокрема, на: Міжнародній науково-практичній конференції «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 13 листопада 2015 р.); VII Науковому круглому столі молодих вчених, аспірантів та магістрів «Верховенство права – основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 18 грудня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародні організації та міжнародне право XXI століття: етапи становлення, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 19 лютого 2016 р.); XII Міжнародній науковій конференції молодих вчених та студентів «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 22 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 25 листопада 2016 р.); VIII Науковому круглому столі молодих вчених, аспірантів та магістрів «Верховенство права – основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 16 грудня 2016 р.); XXI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 10–11 лютого 2017 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 17–18 лютого 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Справедливість у юриспруденції: теорія та практика» (м. Київ, 23 лютого 2017 р.); IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (м. Переяслав-Хмельницький, 27 лютого 2017 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.); Круглому столі «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.); Науково-практичному круглому столі «Сучасна дипломатія: теорія та практика» (м. Харків, 21 грудня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації» (м. Харків, 29 березня 2018 р.).

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що включають тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 471 сторінку, з них основна частина тексту викладена на 386 сторінках. Список використаних джерел нараховує 527 найменувань і викладений на 56 сторінках, додаток – на 7 сторінках.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.** Тему дисертаційного дослідження обрано з урахуванням загальної мети реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», яку затверджено Указом Президента України № 5/215 від 12 січня 2015 р. Дослідження виконувалося у відповідності до планових тем юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та напрямів наукових досліджень кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2016–2019 роки «Реформування адміністративного права в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0116U000915).

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що положення

дисертації становлять як науково-теоретичний інтерес для вчених, які у подальшому будуть займатися подібною або суміжною проблематикою, так і сприятимуть органам й посадовим особам державної влади і місцевого самоврядування у процесі організації та здійснення діяльності із забезпечення прав і законних інтересів дітей.

Сформульовані положення, пропозиції та висновки можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для формування теоретичного підґрунтя подальших наукових досліджень адміністративно-правового регулювання реалізації прав дитини в Україні;

- правотворчості – як основа для реформування національного адміністративного законодавства, що регулює різноманітні аспекти забезпечення реалізації дітьми своїх прав у різних сферах суспільних відносин і різних соціальних умовах;

- правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності діяльності державних інституцій і посадових осіб, до сфери компетенції яких входить забезпечення та захист прав, свобод, законних інтересів дитини (довідка-акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради);

- навчальному процесі – як ідейно-інформаційне підґрунтя для формування змістовного наповнення і викладання таких навчальних дисциплін, як «Адміністративне право», «Захист прав і свобод дитини в Україні», «Адміністративно-юрисдикційна діяльність із захисту прав дитини» та спеціальних навчальних курсів з відповідної тематики.

## **РОЗДІЛ 1.**

### **Права дитини як об'єкт дослідження у сучасній юридичній доктрині України**

#### **1.1 Історико-правові аспекти становлення та інституційного оформлення феномену прав дитини**

Поважайте дитяче бажання бути хорошим,  
бережіть його як найтонший рух людської  
душі, не зловживайте своєю владою, не  
перетворюйте мудрості батьківської влади в  
деспотичне самодурство.

В. О. Сухомлинський

Сучасна цивілізація ще на перших історичних етапах свого розвитку започаткувала традицію особливого, дбайливого ставлення до найбільш слабких своїх членів – дітей. У кожного народу і у кожній культурі таке відношення характеризувалося своїми особливостями, що було обумовлено культурними, ментальними, етнопсихологічними, релігійними, географічними та іншими чинниками. Незважаючи на деякі відмінності, історія розвитку народів світу впевнено доводить, що у будь-якому суспільстві діти завжди займали особливе соціальне положення і були особливим об'єктом уваги публічної адміністрації, для якої забезпечення потреб, інтересів і запитів дитини було першочерговим завданням.

Формуванню особливого соціального статусу дитини в суспільстві сприяло те, що сімейні традиції і соціальні звичаї витупали своєрідними гарантіями цього. На тлі розвитку правових основ організації суспільного життя поступово формується феномен прав дитини. Висвітлюючи історичні аспекти становлення та інституційного оформлення прав дитини, вважаємо, що доцільним буде умовно виокремити кілька історичних періодів розвитку і оформлення інституту прав

дитини. Перший період – від найдавніших часів і до початку Середньовіччя (I–V ст.), другим періодом пропонуємо охопити часовий проміжок епохи Середньовіччя (V–XIV ст.), третій період буде охоплювати епоху Нового часу (XIV – початок XX ст.) і четвертий період – Новітній час (початок XX – початок XXI ст.). Зазначимо, що чіткої межі між вказаними періодами не існує, адже історія розвитку правових явищ є триваючою у часі. Орієнтуючись на визначені нами часові періоди, узагальнено найважливіші особливості історичної еволюції феномену прав дитини.

У науковому обігу сьогодні можна зустріти достатню кількість наукових розробок, які висвітлюють різноманітні аспекти формування соціального інституту дитинства і становлення системи формальної регламентації правового статусу дитини. Наша мета полягає у тому, щоб на тлі загальносвітових тенденцій поступового оформлення особливого статусу дитини в окремих державах розкрити найсуттєвіші прояви інституту прав дитини як у різних державах, так і на теренах сучасної України, продемонструвати чинники зростання уваги держави і суспільства до дитинства як такого, систематизувати процеси формування цілісної системи правової регламентації та публічного адміністрування прав дитини у різні часи.

Історичні витoki феномену прав дитини беруть свій початок ще у **давні часи**. Зазначений період характеризувався власною специфікою, яка визначалася, здебільшого, примітивністю самих процесів самоорганізації первинного суспільства. На стадії ранніх форм державності діти не займали таке особливе положення в суспільстві, яке вони займають зараз. Загальною рисою, яка притаманна соціальному статусу дитини у давні часи було те, що діти на рівні з дорослими залучалися старшим поколінням до виконання соціально-корисних завдань: полювання, захист родини, побутова допомога тощо. За таких умов діти з раннього віку швидко соціалізувалися і звикали до тогочасних соціальних реалій. Л. С. Казакова відзначає, що соціальна роль дитини посилюється тоді, коли люди навчилися добувати вогнище і виникла потреба у його збереженні як джерело життя для родини [1, с. 31]. Ця тенденція особливо яскраво прослідковується як у

Давній Греції, так і в період Стародавнього Риму.

Разом із тим, особливість соціального положення дитини проявлялася, перш за все, у площині сімейних відносин. У давніх державах специфіка соціального становища дитини визначалася, фактично, її батьками і, у більшості випадків, батьком. Зокрема, у Давній Греції статус дитини традиційно був особливим і таким, що характеризувався увагою як влади, так і громадськості всього поліса. Про народження немовляти традиційно слід було поінформувати сусідів і знайомих. У цьому разі батьки сповіщали співгромадян, вішаючи на воротах оливкову гілку, якщо це хлопчик, або стрічечку, якщо це дівчинка [2]. Народження дитини було знаковою подією, адже народився новий громадянин поліса. На сьомий день після народження дитини здійснювалася процедура амфідромії – обряд офіційного визнання батьком немовля своєю дитиною. На знак подяки за дитину домашнім богам приносили жертви і дари, а запрошені на свято гості дарували малюкові подарунки – іграшки і амулети. Тоді ж немовляті давали ім'я. Разом із тим, особливістю давньогрецької традиції поводження з дітьми було різним ставлення публіки до хлопчиків і дівчаток. Так, якщо люди знаходили кинуте немовля-дівчинку, від неї намагалися позбутися, залишивши помирати у відлюдному місці, а родини, у яких народилося кілька дівчаток піддавались соціальним обмеженням. Це обумовлювалося тим, що жінки не могли здійснювати соціально значущі завдання військово-політичного характеру, які міг потенційно виконувати чоловік. До 7 років діти росли і виховувались в сім'ях. Після досягнення семи років дитині-хлопчику підбиралися вчителі, які вчили його гімнастиці, музиці, читанню і письму. Дівчатка до 15 років практично не покидали батьківського будинку і під керівництвом матері навчалися лише основам арифметики, читання і писемності. Після досягнення 14–15 років дівчата відносили свої іграшки в храм Артеміді і після цього вважалися дорослими жінками. Часто до дітей був представлений раб, який іменувався «педагог». Останній виконував завдання зі спостереження за поведінкою вихованця, контролював виконання дитиною навчального плану.

Про те, що у Давній Греції діти користувались особливим суспільним

становищем, говорить і те, що влада поліса організовувала спеціальні місця для спортивних дитячих вправ, які називалися палестри. Відвідуючи їх, діти займалися боротьбою, бігом, киданням списа, верховою їздою, військовою справою. Поряд з викладеним слід відзначити, що соціальний статус дитини безпосередньо залежав від соціального прошарку, до якого належали батьки. Відповідно, через ускладнення військово–політичної ситуації виникала необхідність навчання підростаючого покоління професійній діяльності, методам і прийомам організації праці і військової справи задля гарантування перманентного виживання[3, с. 8].

У давньоримській суспільній традиції сімейне положення дітей було багато в чому схоже с традиціями Давньої Греції, але відзначалося більш жорстким порядком поводження з дітьми у родині. Так, у Римській державі влада батька над дитиною була абсолютною. Вважалося, що інститут необмеженої влади батьків над дітьми є традиційним культурно-історичним національним надбанням. За традицією давніх римлян, народження дитини віталось родиною і всіма родичами. Разом із тим, батько міг від дитини відмовитись і дитину викинути або вбити у спосіб удушення. До досягнення 6-ти місячного віку вважалося, що у дитини немає душі, і батько міг розпоряджатися її життям на свій розсуд. Немовляті, якого не могла годувати матір, підшукували годувальницю [4, с. 148]. Публічною адміністрацією, як у Давній Греції, заохочувались дитячі ігри і влаштовувалися змагання. Після семирічного віку дівчата залишалися з матір'ю, а хлопчики починали самостійно вчитися у батька та педагога (у більшості випадків педагогом обирали старого досвідченого грека). Ті, хто не мав коштів на педагога, відправляли своїх дітей до спеціальної навчальної установи – школи. Слід зазначити, що процес навчання у школі характеризувався суворою дисципліною і міг супроводжуватися застосуванням до дитини фізичних побоїв чи катувань.

Заслуговує на увагу, що у Давньому Римі все робилося для того, аби діти виховувалися в атмосфері любові до батьківщини і готовністю діяти заради її блага. Інтереси вітчизни стояли на першому місці у шкалі моральних цінностей, яку прищеплювали дітям з самих перших років життя. Дітей заборонялося



продавати. Виключення становили лише випадки, коли батькам нічим було годувати дітей. Хлопчики вважалися дорослими людьми після досягнення 15 або 16 років.

У Давньому Китаї батько мав необмежену владу над сином, користуючись статусом «володаря» родини. Через це батько мав право продавати дітей, окрім старшого сина, що користувався низкою переваг перед іншими дітьми. Крім цього, доцільно відзначити, що випадки вбивства батьком, матір'ю, дідом і бабкою по батькові сина або онука внаслідок нанесення їм побоїв спостерігалися аж до XIX століття і були «традиційними» для багатьох місцевостей і громад. У Давній Індії діти користувалися режимом соціального піклування влади. Закони Ману визнавали продаж дітей гріховним діянням. Крім цього, дитина могла бути визнана свідком при розборі конкретної ситуації, суддя повинен поважати свідчення дітей, немовля жіночої статі перебувало під цілодобовою охороною батька, вбивство дитини каралося смертною карою [5].

Своєрідністю відзначалося формування особливого положення дитини в суспільствах державоподібних утворень на території Африки. Незважаючи на міцні патріархальні традиції, неповнолітні діти в патріархальних суспільствах країн звичаєвого права тропічної Африки перебували у залежності від батька, що головував у родині. У давній Аравії до розповсюдження ісламу батьки позбавлялися від небажаних новонароджених дочок, закопуючи їх в землю живцем. Проте з немовлятами чоловічої статі такі випадки практично не траплялися. Після розповсюдження ісламу у VII ст. діти формально визнавалися особливою категорією людей, які підлягали охороні незалежно від їх статі, раси або походження. Це пояснювалося тим, що дитина є «подарунком Аллаха». Відповідно до хадиса, традиції часів пророка Мухаммеда, одним з найбільших гріхів було вбивство дітей через підозру у тому, що дитина також хоче їсти, як дорослі люди. Священний Коран суворо заборонив дітовбивство, яке до цього було широко поширене в язичницькій Аравії. Внутрішня єдність мусульман, нероздільність духовних і світських основ їх світобачення призводить до того, що норми поведінки, які диктуються релігією, стають керівництвом для батьків у їх

повсякденному спілкуванні з дітьми і, фактично, захищають дитину.

На теренах сучасної України соціальні звичаї давніх поселень також свідчать про те, що дитина користувалася особливим соціальним положенням. Зокрема, діти з раннього віку традиційно розглядалися як помічники по господарству і полюванню. Особливо це почало проявлятися у період мезоліту (10–7 тис. років тому), коли виникли знаряддя полювання. У часи трипільської культури на теренах України (IV–III тис. до н.е.) діти також були об'єктом особливого виховного впливу з боку старших. Представники трипільської культури починали виховання своїх дітей розповідями про рід, пращурів, легендами про перших людей, світобудову, своїх богів і небожителів, закладаючи основи світогляду і моралі [6]. На теренах України у той час існували школи, у яких діти навчалися багатьом видам діяльності та професійним навичкам організації життєдіяльності. Основним суб'єктом організації навчального процесу були старійшини роду, які організовували перші заклади для виховання дітей, що нагадували своєрідні «будинки молоді». У «будинках молоді» виховання і навчання відбувалося у кілька етапів: набуття первинних трудових навичок, етап формування повноцінних трудівників, етап ініціації. З появою перших міст зростала мережа шкіл грамоти, ремесел і промислів, з'явилися школи для підготовки духовних осіб. Вважалося, що дитина в обов'язковому порядку має вчитися писемності.

У докняжу добу (початок I тис. н.е.) особливе становище дитини у слов'янських поселеннях визначалося старовинними звичаями, що сформувалися у язичницьку епоху. Як і в інших тогочасних державоподібних утвореннях, правоздатність дитини здебільшого визначалася авторитетом батька і, частково, матері. Життя дитини повністю належало батькам, кожен із них міг на власний розсуд розпорядитися ним. Таким чином, як відзначає С. А. Саблук, становище дітей у ранньому періоді розвитку Київської Русі у дохристиянський період характеризується такими рисами, як повне підпорядкування дітей волі батькам, прирівнюванням дітей до челяді, повною відсутністю прав у дітей [7, с. 253]. Крім того, на теренах сучасної України у той час склався своєрідний культ знань для

дітей. Діти в обов'язковому порядку навчалися елементарній фізиці, хімії, механіці, вивчали архітектурно-будівельну справу.

Риси, якими характеризується особливе соціальне положення дитини у давню добу, свідчать про те, що хоча діти і не були пріоритетом політики ранніх держав, але займали важливе місце при організації життєдіяльності суспільства. Особливістю положення дитини у ранній період було те, що, з одного боку, діти не мали політичної правоздатності і перебували під владою батька, але, у той же час, визнавалися важливими суб'єктами господарювання. Крім цього, у давні часи соціальне положення дитини характеризувалося гендерною нерівністю між хлопчиками і дівчатами на користь хлопців. Через посилення загроз військово-політичного характеру вже на ранніх етапах державності спостерігається посилення державного піклування про життя, добробут і підвищення освітньо-культурного рівня дитини. Саме ці чинники стали основою для виникнення у подальшому інституту прав дитини та деталізації їх правового статусу.

**У період Середньовіччя (V–XIV ст.)** соціальне положення дитини набуває більш чітких рис у порівнянні з давнім часом і все більше формалізується. Впродовж тривалого часу більшість європейського населення в середні віки ще жила за старими римськими законами. Кельти, слов'яни, германці зберігали на території колишньої Римської імперії традиційне звичаєве право, яке в них змінювалось вкрай поволі. Це зумовило консервативність багатьох соціальних процесів у тодішніх європейських державах.

Розглядаючи процес повільного становлення прав дитини у період Середньовіччя, не можна обійти увагою вплив релігійного фактора. Річ у тім, що впродовж середніх віків християнська релігія мала значний вплив на особливість організації суспільних процесів і функціонування держави. Більше того, християнська релігія стала ідеологічним оплотом панівних класів феодального середньовічного суспільства. За цих умов процеси оформлення особливого статусу дитини у суспільстві середньовічної Європи тісно пов'язувалися з функціонуванням церковної системи. Церква внесла свій внесок як у приватний

статус дитини як члена родини, так і її публічне положення.

Головною особливістю соціального становища дитини була гендерна дискримінація дівчаток. Офіційно дівчина повинна була бути скромною, покірною до батька і чоловіка, її зобов'язували недоїдати і постійно молитися. Вона в жодному разі не повинна була залишати будинок до заміжжя без супроводу близьких. У 12 років дівчина досягала шлюбного віку і могла бути примусово одружена. Також специфіка сімейного становища дитини у Середньовічну епоху виявляється у порядку визнання дитини членом родини. Річ у тім, що середньовічні традиції не визнавали незаконнонароджених дітей членом сім'ї. Дитина, яка була народжена поза шлюбом, вважалася карою Божою для жінки від Господа. Осуд церкви та громади змушував жінок, які народжували дітей не від чоловіка або ж приводили дитину «не тієї» статі (адже саме жінка вважалася «відповідальною» за стать дитини), змушували жінку часто скоювати дітовбивство [8].

Поряд із цим, публічне становище дитини характеризувалося заснуванням розвиненої системи виховання та освіти. В середні віки в державах Західної Європи сформувалося кілька рівнів освітньо-виховної системи: 1) церковне (духовне) виховання; 2) лицарське виховання; 3) бюргерське виховання; 4) університетське виховання; 5) стихійне виховання дітей селян. Церковне (духовне) виховання здійснювалося у християнських сім'ях та в церковних школах, які розділялися на парафіяльні, монастирські, соборні [9]. Найбільш розповсюдженими були монастирські школи, які поділялися на зовнішні і внутрішні. Зовнішні школи відвідували діти мирян церковного приходу, а внутрішні – хлопчики, які вирішили все своє майбутнє життя присвятити служінню богові у монастирі.

У школах панував беззаперечний авторитет учителя. Основним засобом впливу на учня було фізичне покарання. Жорстокі тілесні покарання були дуже поширені і схвалювалися церквою, яка вважала, що тілесні покарання сприяють порятунку душі. Навчання здійснювалося за трьома рівнями: елементарний (читання, письмо, вміння рахувати, вміння співати), середній (латинська

граматика, риторика, діалектика), підвищений (арифметика, геометрія, астрономія, теорія музики). Основною книгою для навчання грамоти слугував Псалтир. Слід також відзначити, що невід'ємним «супутником» Середньовіччя був інститут лицарства. Лицарем бути було престижно, і стати лицарем могли лише діти феодала або заможного купця чи ремісника. Майбутні лицарі навчалися в особливій формі, яка називалася «учнівство». Діти з ранніх років опановували навички їзди верхом, плавання, володіння списом, мечем, щитом, фехтування, полювання, гри в шахи, уміння складати і співати вірші.

Доповнюючи наведене вище, зазначимо, що у період Середньовіччя чітко окреслилися початкові ознаки становлення і юридичного закріплення охорони дитинства як такого. Переважно це знаходило свій прояв на рівні сімейних відносин. Прикладом цього є запровадження інституту батьківського піклування. Так, у тексті Салічної правди передбачався інститут опіки батька над дитиною. Така опіка тривала до досягнення дитиною 12-ти річного або 14-ти річного віку [10]. Зауважимо, що у Салічній правді як пам'ятці права згадувалося лише про дитину чоловічої статі (сина), що вказує на те, що інститут опіки мав у своїй основі гендерну складову, хоча рухоме майно (окрім землі) син і донька успадковували порівну. Фактично, вказані положення Салічної правди можна вважати показовим історичним прикладом формалізації певних правоможливостей дитини.

Феодалне право Англії також містило певні положення, що закріплюють права дитини. Зокрема, аналіз англійських середньовічних пам'яток права («правд») дає підстави стверджувати про наявність перманентних правових механізмів захисту дитини від протиправних вчинків. Зокрема, у Правді (судебнику) Альфреда IX століття містилося положення про охорону ненародженої дитини [11]. Так, вбивство явно вагітної жінки каралося грошовим штрафом (вергельдом). Дещо пізніше, після завоювання у 1017 р. Датським королем Кнутом Англії, останній видає «Закони Кнута». Положеннями зазначеного документа заборонялося вважати дитину–немовля винною у скоєнні будь–якого злочину, незважаючи на багаторічну подібну практику [12]. Таким

чином, маленька дитина убезпечувалася від необґрунтованого звинувачення на свою адресу.

Розглядаючи епоху Середньовіччя, не можна обійти увагою юридичної регламентації прав дитини у Київській Русі та наступний литовський період. Перший випадок правового забезпечення гарантій прав і свобод дітей припадає на часи існування Київської Русі (тобто з кінця IX до середини XIII ст.). Зокрема, положення Руської правди регулювали деякі спадкові відносини за участю дітей [13]. Однак у правових нормах, закріплених у писемних правових пам'ятках Київської Русі, дитина визначалась виключно як суб'єкт майнових і немайнових прав. Водночас, як відзначає Г. В. Толкачева, вказані норми мали становий характер, що повністю відповідало тогочасним стандартам права в цілому [14, с. 73]. На землях сучасної України особливе становище дитини в суспільстві вперше формалізується за часів правління князів Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха. У положеннях Поширеної редакції «Руської правди» права дитини знаходять чіткі риси правової регламентації в частині регулювання спадкових відносин. Зокрема, суб'єктами успадковування могли бути лише сини. При цьому їх статус був не рівноцінним у відповідності до принципу мінорату. Відповідно до ст. 100 Поширеної редакції Руської Правди, батьківський двір без поділу переходив до молодшого сина. Давньоруська традиція правового забезпечення захисту прав і свобод дитини під час відносин із дорослими певною мірою зберігалася і в Статутах Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського – держави, до складу якої входила більша частина земель, заселених українцями. Так, за часів перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, офіційно держава наділяла шляхетських дітей більшим переліком прав і привілеїв. Існував офіційний порядок опіки над дитиною, яка є сиротою. Також у пам'ятках права Великого князівства Литовського згадуються спадкові права дітей.

Епоха **Нового часу** (XIV–початок XX ст.) принесла людству багато позитивних зрушень в частині перманентного оформлення правового статусу дитини і визначення прав дітей. Перекладаючи значення Нового часу і

Відродження для історії людської цивілізації на площину оформлення окремого соціально-правового інституту дитинства, слід зазначити, що основним чинником визнання прав дитини як цінності у державах Європи було зародження гуманістичної парадигми соціального розвитку. У цей період заявили про себе принципово нові тенденції в осмисленні суспільної ролі дитини, перегляду методик і проблем виховання дитини у ранньому віці. Теологію (богослов'я) у вихованні і навчанні почали витісняти світські заняття і дисципліни, ідею абсолютного послуху – ідея свободи гармонійно розвиненої, діяльної особистості. Щоправда, ця ідея розраховувалася переважно на дітей заможних верств населення [15]. Разом із тим, на порядок денний вийшли питання демонтажу аскетичної середньовічної школи і схоластичного виховання. Видатні митці того часу (Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Мішель Монтень) починають розвивати ідею активності дитини в її взаємодії з навколишнім світом, виховання високих моральних якостей, починаючи з раннього дитинства. Томас Мор (1478 – 1535) у творі «Утопія» виклав новий образ суспільного ладу, у якому дитина займає одне з центральних місць як важлива соціальна істота, яка має одержувати виховання і освіту рідною мовою [16]. Більше того, держава офіційно проголошувала себе основним суб'єктом виховання дитини і цим самим брала на себе навантаження з адміністрування її освітнього рівня.

Гуманістичні погляди мислителів епохи Відродження сприяли формуванню загальної поваги до особистості дитини, визнання її інтересів. Це знаходило прояв у відміні тілесних покарань у школі, переорієнтації системи виховання з примусу на подання особистого прикладу вихователем і здійснення нагляду за дітьми. Як ніколи раніше в історії актуалізувалася важливість реалізації права дитини на освіту. Зникає гендерна дискримінація у школі, вчителі використовують наочні посібники, велика увага приділяється фізичному вихованню, гімнастичним та військовим вправам. Діти працюють разом з дорослими, опановують землеробство, ремесла, до їхніх послуг бібліотеки та музеї. Такі позитивні тенденції вплинули і на трансформацію осмислення особливого положення дитини в суспільстві, кристалізації основ оформлення її правового статусу.

Подібні тенденції знайшли своє відображення й на теренах сучасної України. Так, на Правобережжі протягом XVI–XVII ст. значного розвитку набули братські школи як українські національні навчальні заклади. Найвідомішими школами була Львівська (1586), Віленська (1592), Київська (1615), Луцька (1624), Полоцька, Могилівська, Кам'янець – Подільська, Вінницька та інші. В першій половині XVII ст. братські школи засновувалися і в деяких селах [17]. Слід відзначити, що навчання у братських школах давало можливість дітям реалізовувати право на об'єднання у дитячі організації – «младенческие братства». Такі організації утворювалися при братських школах з метою сприяння моральному вихованню юнацтва. Перші відомості про Львівське братство датуються 1463 р. У 1586 р. братство отримало окремі права від антиохійського патріарха Іоакима, які були пізніше закріплені й поширені константинопольським патріархом Єремієм.

Історичні реалії склалися так, що у період Нового часу значна частина території сучасної України перебувала у складі Російської імперії, що накладало значний відбиток на традиції політичного, економічного і соціально-культурного розвитку українського народу. Звертаючись до аналізу особливого соціального положення дітей на частині території України за часів панування Російської імперії, слід зазначити, що в цілому діти не були основним об'єктом уваги державного апарату. Переважна частина відносин за участю дітей регулювалися сімейним звичаєм. У більшості випадків, як в інших державах Європи, в Російській імперії батьки мали право розпоряджатися своїми дітьми, але вони ж були зобов'язані їх виховувати і надавати їм необхідну турботу. Батько був суб'єктом, який визначав основи виховання дитини і покарання її за неналежну поведінку. У Росії до XVI ст. державних гарантій захисту прав дитини не було взагалі. Проте, аналізуючи деякі тогочасні джерела права, дитина як особливий учасник важливих соціальних процесів після Середньовічної епохи все більше привертала увагу держави. З прийняттям Судебника Івана Грозного 1550 р. діти офіційно могли бути позивачем у суді, дитина була захищена від продажу батьком-холопом [18]. Ближче до кінця XVII ст., правовий статус дитини ще



більше інституціоналізувався. У відповідності до Соборного уложення 1648 р. життя дитини бралось під особливу державну охорону: батькові, який вбив дитину, призначалося покарання у вигляді ув'язнення строком до року [19]. Проте, діти у родинях могли бути піддані тілесним покаранням з боку батьків, і батьки мали право віддати дитину до монастиря або визначити дитині чоловіка чи дружину. За часів царя Петра подібна практика почала відходити. З початку XVIII ст. поступово право батьків застосовувати тілесні покарання стосовно дітей стало обмежуватися заборонаю нівечити і ранити їх, а пізніше було введено відповідальність за доведення неповнолітніх до самогубства.

Спроби юридично підтвердити особливе соціальне положення дитини в суспільстві не припинялися і вже за часів існування козацької державності. У «Пактах й Конституціях законів та вольностей Війська Запорозького», укладених 5 квітня 1710 р. («Конституція Пилипа Орлика») у м. Бендери передбачалося, що діти мають право на освіту, а православні церкви зобов'язані були дітей навчати [20]. Зазначимо, що у науковому полі бракує інформації щодо практичних аспектів реалізації цих положень. Разом із тим, їх нормативна фіксація свідчить про увагу влади до дитини і дитинства. Пізніше, у добу Козацько–Гетьманської держави визначалися деякі процесуальні гарантії статусу дитини як учасника судового процесу, а малолітність визнавалася як пом'якшуюча обставина. Це передбачалося у пам'ятці національного права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» [21]. На початку XIX ст. у 1807 р. більшість цивільних відносин унормував кодифікований акт – «Зібрання малоросійських прав» [22]. Особливістю цього документа було те, що уперше визначалося значення категорії «неповнолітня особа» – хлопці віком до 18 років і дівчата віком до 13 років. Поки особа не досягла зазначеної кількості років, вона не могла реалізовувати цивільні права і виконувати цивільні обов'язки. Після досягнення відповідного віку особа мала право бути суб'єктом спадкування, сімейних відносин тощо.

Посилення набули також і гарантії захисту невід'ємних прав дітей. Уже в XIX ст. за умисне вбивство своїх дітей батьки каралися суворіше, ніж за вбивство сторонньої особи, а за особливо жорстоке поводження з дітьми батьки підлягали

публічному осуду. Батьки, як і раніше, могли використати публічно-правові заходи проти непокірних дітей. У середині XIX ст. особливе положення дитини на теренах України у складі Російської імперії почало кристалізуватися та набувати чітких правових форм. Уперше про особливий статус малолітніх і неповнолітніх згадається у ст. ст. 143 – 150 Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. [23]. У цьому документі гарантується пом'якшення покарання неповнолітнім або звільнення від покарання неповнолітніх залежно від віку і від тяжкості вчиненого злочину.

На середину XIX ст. у прогресивних колах Російської імперії розгорнулася дискусія про оформлення правового становища неповнолітніх як учасників процесу. У період судової реформи постало питання про відділення неповнолітніх злочинців від дорослих, про виведення дітей з в'язниць. Відповідно до 70-х років XIX століття згідно із законом усі без винятку діти, що скоїли злочини, відбували покарання на спільних з дорослими підставах, були виведені з в'язниць [24, с. 4]. Пізніше, з 70-х років стали створюватися спеціальні заклади для дітей-правопорушників. Проте цього виявилось недостатньо для формування основ забезпечення правового статусу неповнолітнього. Прибічники ідеї виведення неповнолітніх з-під впливу в'язниці приходили до висновку про необхідність відділення від дорослих і дітей, що знаходяться під попереднім слідством. Було вирішено утворити виправні установи для дітей. Перша подібна установа була відкрита в Москві у 1864 р. Проте слід зазначити, в інших містах Російської імперії (в тому числі й на Україні) таких установ засновано більше не було. Пізніше під впливом з'їзду представників російських виправних закладів для неповнолітніх правопорушників був розроблений ще один важливий закон «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх», прийнятий 2 червня 1897 р. [25]. Офіційно прийняття цього акта було пов'язано з визнанням Урядовим Сенатом того, що найкращий спосіб впливу на малолітнього правопорушника є виправне виховання, а не покарання. Відповідно до положень зазначеного акта підлягав розширенню перелік заходів виправного виховання малолітніх, які не досягли 14-річного віку, що діяли з

розумінням, і неповнолітнім у віці від 14 до 17 років, діючим без усвідомлення протиправності дій в інтересах формування позитивного морального стану і полегшення кримінального провадження. В цілому, протягом наступних кількох років спостерігалася тенденція до розширення переліку гарантій дотримання прав дітей як учасників кримінального процесу.

Ближче до початку XX ст. на теренах Російської імперії, як ніколи раніше, було зафіксовано різке збільшення дитячої злочинності. Це було обумовлено низьким життєвим рівнем населення та нерозвиненістю системи соціальної освіти і виховання дітей. На тлі того, що у прогресивних колах держав Західної Європи і США розгорнулася дискусія про ювенальну юстицію, в Америці наприкінці XIX ст. запрацював перший ювенальний суд. Невдовзі у Росії також засновуються суди для неповнолітніх. Це був прогресивний крок уряду, який свідчив про те, що діти є особливою для держави категорією населення, що потребують якісної уваги і особливого педагогічно-виховного підходу. У Росії спеціалізовані суди у справах неповнолітніх були створені в 1910 і функціонували до 1917 рр. Перший такий суд почав діяти ще в 1910 р. в Санкт-Петербурзі. Враховуючи те, що заснування таких судів на території Російської імперії було ускладнено, звичайним судам приписувалося розглядати справи за участю неповнолітніх в особливий час, окремо від дорослих, в іншому приміщенні з дотриманням встановлених для цього правил. Така практика використовувалася у багатьох містах України (Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Миколаєві). Створення особливих судів сприяло усуненню жорстокості, яка була притаманна процедурі ординарного розгляду кримінальних справ з винесенням на перше місце пріоритету виховання дітей, заповнювало недоліки нагляду і піклування про дитину і послабляло загрозливу небезпеку руйнування сімейних обов'язків, послаблення почуття відповідальності. Основним керівним принципом суду стала цінність дитини як індивідуума і як члена суспільства. Засновники суду виходили з того, що можливості дитини в результаті належного виховання можуть бути обернені на користь суспільства, і держава повинна піклуватися про розвиток дитини [24, с. 5].

У період **Новітнього часу** (початок XX – початок XXI ст.) питання благополуччя дітей та їх права викликали пильну увагу міжнародного співтовариства. Ще у 1924 році Ліга Націй прийняла Женевську Декларацію прав дитини. Розробка і прийняття цього документа прискорювали подолання негативних соціальних наслідків Першої світової війни, після якої у всіх державах Європи спостерігалася проблема великої кількості безпритульних дітей. Ця соціальна проблема відобразилася на змісті документа, в основу якого було покладено, як відзначає І. Г. Гончар, захист у сфері соціального забезпечення дітей [26, с. 20]. Крім цього, у документі регламентувалося ще кілька важливих аспектів: людство має надати дитині краще з того, що воно може дати, захист дитини є чинником попередження рабства і дитячої праці, діти, які і всі люди, не можуть бути предметом торгівлі.

Після страшних і трагічних наслідків Другої світової війни, яка забрала життя сотен тисяч дітей різних національностей по всьому світові, міжнародна спільнота на рівні Організації Об'єднаних Націй розробляє і приймає новий документ, який містив базові стандарти прав дитини для всього прогресивного людства. У 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, в якій проголошені соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. Декларація прав дитини, прийнята ООН у 1959 році, відрізняється від своєї попередниці ширшим спектром громадянських, економічних, соціальних та культурних прав. Згідно з цим документом, дитині гарантувалося право на ім'я, громадянство, освіту, відпочинок, доступну медицину та ін. Особливої уваги набувають права дітей з обмеженими можливостями і дітей, що залишилися без батьківського піклування.

Слід відзначити, що на зламі XIX–XX століть на теренах України державна політика щодо забезпечення реалізації прав і інтересів дітей набуває особливих характеристик. Це проявляється у формуванні особливого підходу до організації навчально–виховного процесу з дітьми, які були представниками інших народів і народностей. Показовим є приклад, коли ще з середини XIX ст. на українських землях сформувався особливий підхід до задоволення освітніх потреб дітей

чеського походження. Так, ще за часів Російської імперії з 1867 по 1917 рр. на Правобережній Україні було організовано функціонування спеціальних шкіл для дітей чеського походження [27, с. 15]. Слід зазначити, що для дітей чеського походження було організовано спеціальні чесько-російські училища, в яких навчалися як чеські, так і українські діти. Для навчальних закладів такого типу органами управління освітою було складено особливі навчальні програми, які відрізнялися більш широким переліком навчальних дисциплін і викладанням кількома мовами і обов'язково – російською. Подібна тенденція зберігалася і у подальші періоди часів УНР, Гетьманату, Директорії, правління Польської Республіки і навіть після встановлення радянської влади. Так, станом на 1934 р. на землях Правобережної України, що входили до складу Польської Республіки (Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя), для дітей чеської общини влада організовувала спеціальні школи. У середині 1930-х років у навчальних закладах для чеських дітей навчалось 564 дитини [27, с. 7]. Спеціально для них у період з 1929 р. по 1937 р. за державний рахунок було утворено десятки навчальних закладів і санкціоновано відкриття приватних шкіл. Більше того, для дітей чеського походження було розроблено особливі навчально-виховні програми, які передбачали особливості процесу первинного виховання (у молодших класах діти навчалися лише з дітьми, які є чехами за національною приналежністю, а у старших практикувалася система навчання разом з дітьми з українських родин) і лінгвістичної підготовки: у навчальний процес обов'язково вводилося викладання дисциплін не лише чеською, але й латинською та російською мовами. Більше того, було запроваджено особливу систему підготовки вчителів чеських шкіл, які мали обов'язково володіти чеською мовою [28, с. 249]. Аналогічні тенденції зберігалися пізніше після встановлення радянської влади, але з ухилом на впровадження трудового виховання у відповідності до марксистсько-ленінського учення. Все це свідчить про те, що у новітній час на певній частині території України тривалий час традиційною була тенденція врахування освітніх потреб дітей, які належали до національних меншин, а також реалізації практики виховної роботи з ухилом на налагодження

інтернаціонального взаєморозуміння і цивілізованого культурного діалогу.

На тлі викладеного зазначимо, що стосовно дітей українського походження уряд Польської Республіки подібної політики не проводив. Більше того, польські урядовці намагалися витравити такі поняття, як «Україна» та «українці», застосовуючи замість них терміни «Східна Малопольща» і «русини». В таких умовах ставити питання про задоволення освітніх потреб українців не має сенсу. Після 1924 р., коли було видано закон про заборону вживання української мови у всіх державних установах і коли у 1935 р. Польща офіційно відмовилася від своїх зобов'язань перед Лігою Націй щодо забезпечення прав національних меншин, починаються репресії проти українців. Б. Д. Лановик влучно називає цей період «періодом колонізації українців» [29, с. 393]. За таких умов про розвиток дітей, які були вихідцями з українських родин, взагалі не могло бути і мови. Крім цього, побоюючись зростання національної свідомості українців, іноземні уряди всіляко перешкоджали реалізації права українських дітей на освіту, що виявлялося у закритті українських шкіл (в Буковині до 1927 р. не залишилося жодної) та впровадженні квотування за національною ознакою при прийомі до навчальних закладів українців [30]. У підсумку, коли освіту мали лише 40% дорослих громадян Закарпаття, 30% – Галичини і Волині, 20% – Буковини питання елементарної освіченості українських дітей було вельми актуальним.

Паралельно із зазначеними процесами на іншій частині території сучасної України, яка перебувала під юрисдикцією радянської влади становище дітей також характеризувалося певними особливостями. За часів радянської влади у всіх республіках СРСР положення дитини характеризувалося значною увагою державних інституцій. Це пояснювалося як об'єктивними соціально-економічними причинами, так і потребами у формуванні нового типу особистості «радянської людини». Так, на початку 1920-х років загальна кількість безпритульних дітей досягала майже мільйона осіб і спостерігалася тенденція до зростання цієї цифри [31, с. 238]. За цих умов Народний комісаріат освіти видав декларацію про соціальне виховання дітей задля організації процесу організованої соціалізації дітей з мінімальним впливом таких чинників, як політична

невизначеність і соціально-економічна криза. У республіці почали відкриватися нові типи державних установ, проводилась значна профілактика з недопущення безпритульності, засновувалися дитячі будинки. Але паралельно з цим в умовах формування заідеологізованого суспільства питанням ідеологічного виховання дітей приділялася значна увага, адже діти офіційно вважалися перспективними реалізаторами комуністичної ідеї. У зв'язку з цим, засновувалася система ідейно-політичного виховання, трудового навчання, фізичного розвитку, військово-патріотичної підготовки, естетичного виховання. Особливо це позначалося на процесах дошкільного, шкільного і старшого виховання дитини.

З 1923–1924 рр. у всіх школах Радянського Союзу формують групи так званих «жовтенят», до яких зараховували учнів молодших класів віком 7–9 років. Дітей виховували у соціалістичному дусі, свідченням чого були проголошені Всесоюзним ленінським комуністичним союзом молоді (ВЛКСМ) лозунги: «Жовтенята – майбутні піонери», «Жовтенята – старанні хлопці», «Жовтенята люблять школу і поважають старших», «Лише тих, хто любить працю, називають жовтенятами», «Жовтенята – правдиві і сміливі, спритні і умілі» [32]. 19.05.1922 р. було утворено піонерські організації. Піонерами ставали діти віком 10–15 років. Первинно піонерські загони створювались як організації при міських Будинках виховання, свого роду прообразах майбутніх Будинків піонерів. Приймали індивідуально, але іноді в піонерські загони реорганізовувались загони скаутів, що існували. У 1925–1926 роках піонерські організації стали усюди формуватись на базі шкіл. До початку 1925 року в СРСР за офіційними даними налічувалось до 1,5 мільйона піонерів. Особливістю комуністичного виховання піонерів було те, що ідеологічні засади більшовизму поєднувались з ідеалами поведінки у школі, трудовому колективі, родині, з товаришами тощо. Наступним етапом у становленні зразкового громадянина комуністичної держави був процес виховання піонерів. Групи піонерів почали створювати у 1922 р. під керівництвом комсомолу. За дорученням КПРС нагляд за діяльністю піонерських організацій здійснював Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ). За даними сучасних українських дослідників, протягом 1918–1975 рр. політичну

школу у комсомолі пройшло понад 130 мільйонів радянських людей, з них у Комуністичну партію вступило понад 11 мільйонів комсомольців [32]. У всіх середніх навчальних і навчально-виховних закладах втілювалися програми ідеологічного і патріотичного виховання, а практика залучення дітей до організації і участі у суспільно-політичних святах стала звичною. Незважаючи на зайву ідеологізованість державних заходів розвитку політичного і культурного розвитку дитини, слід відзначити, що вони були досить різноманітними і включали як інтелектуальну компоненту, так і пропагували здоровий спосіб життя, шанобливе ставлення до людей старшого віку, культивування колективної праці, яка засновувалася на взаємній допомозі і сприянні.

З формально-юридичної точки зору, правові основи державного захисту дитинства було закладено у Конституціях УРСР 1919 р. і 1929 р. [33]. Їх положення містили дещо ширший, ніж у попередніх конституційних актах, перелік гарантій прав дитини. Зокрема, у Конституції УРСР 1937 р. визначалися не лише деякі права дитини, а й передбачалися гарантії їх реалізації. Зокрема, для забезпечення прав дітей на освіту держава гарантувала початкову та безоплатну вищу освіту, створювалася система державних стипендій за кошти бюджету. З метою забезпечення прав дітей на охорону життя і здоров'я засновувалася безоплатна система оздоровлення та лікування дітей незалежно від соціального статусу. Окрім того, у зв'язку із заборонаю примусової праці дітей чинним законодавством встановлено покарання для осіб, які займаються примусовою експлуатацією дитячої праці. У відповідності до ст. 120 Конституції УРСР 1937 р. державою охоронялися інтереси матері й дитини, що реалізовувалося в тому числі й шляхом надання жінкам відпустки зі збереженням утримання при вагітності та пологах [34].

Окремо слід вказати на деяку специфіку соціального становища дітей за часів окупації України фашистськими військами під час Другої світової війни. Без перебільшення, політика окупаційної влади щодо дітей була вкрай антигуманна і злочинно цинічна. Життя дитини не було варто майже нічого. Всі програми розвитку та захисту дитинства було згорнуто. Дитячі та юнацькі



культурні товариства закривалися, а їх керівників, які здебільшого були членами більшовистської партії, знищували. Часто діти ставали об'єктом фізичного і морального терору. Достатньо пригадати особливу увагу німців до дітей-підлітків, які поповнювали рух супротиву. В нацистському документі «Наслідки німецького воєнного управління в зоні групи армій «Південь»» відзначалося, що з молоді складалася більшість активістів за «радянську справу», а юнаки поповнювали партизанські загони [35, с. 319]. У разі затримання таких дітей нацистами, останні практично не мали шансів вижити.

Поряд із цим, за часів німецької окупації України, окупаційна адміністрація вимушена була робити певні кроки для забезпечення особливого становища дітей та вжиття заходів щодо їх елементарного соціального квазіпіклування. Здебільшого це було продиктовано потребами вермахту у підтриманні боєздатності власних сил, профілактиці зростання рівня злочинності та необхідністю забезпечення безкоштовною робочою силою захоплених нацистами об'єктів інфраструктури та виробничих підприємств самої Німеччини. Приміром у містах окупованого німцями Донбасу поширеною була практика, коли за ініціативою пронацистських керманичів здійснювалася профілактика інфекційних захворювань серед дітей, а також мала місце практика організаційного сприяння громаді в частині організації у прифронтовій смузі дитячих будинків, які утримувалися за рахунок громади [36, с. 12]. Не залишались без уваги гітлерівців і освітньо-виховні процеси. Так, у Донецькій області було організовано систему восьмирічних шкіл, які навчалися за підручниками з Німеччини. У більшості випадків кадровий склад вчителів формувався з «фахівців», які пройшли підготовку у столиці Третього рейху. Зміст навчального матеріалу повністю відповідав расистській ідеології і дискредитаційним заходам окупантів стосовно євреїв, ромів, слов'ян і не потребує додаткового висвітлення. Крім цього, німці організували короткотермінові курси та навчально-виробничі майстерні з підготовки фахівців робочих професій, що відповідало особливостям економічних відносин того часу на окупованих територіях. Проте такі заходи, по-перше, носили непостійний, несистемний характер і, по-друге, не були розповсюджені по

всій території окупованої України.

Після закінчення Другої світової війни радянська влада починає динамічно сприяти формуванню особливого статусу дитини в суспільстві. Основний акцент було зроблено на заохоченні ідеологічно правильної політичної ініціативи неповнолітніх і на задоволенні їх різноманітних потреб виховного і розважального характеру. Так, наприкінці 1950-х років у Москві та Ленінграді місцеві органи влади цілеспрямовано заохочували батьків створювати батьківські активи, які організовувалися мешканцями у великих багатоквартирних будинках [37, с. 28]. Батьківські активи займалися організацією дозвілля дітей за місцем проживання, влаштовували спільними зусиллями масово-спортивні змагання, організовували роботу пересувних бібліотек та інші виховні заходи. Органи місцевої державної влади всіляко сприяли цьому процесу і надавали допомогу у виділенні приміщень для проведення відповідних заходів, пошуку автотранспорту або спортивного обладнання тощо. На рівні середніх шкіл адміністрація школи розробляла заходи залучення школярів до позашкільних організованих занять: відвідування гуртків на базі школи, відвідування заходів, що організовувалися у палацах піонерів і спортивних товариствах. Не можна не відзначити, що за радянських часів серед дітей з раннього дитинства культивувався культ праці. Офіційна доктрина політичного виховання дітей в СРСР передбачала залучення дітей як до колективних форм праці (прибирання території), так і до індивідуальних (допомагати дорослим по господарству). При цьому особливістю було те, що державна система виховання ставила собі за мету, щоб діти сприймали трудові процеси як цікаве для себе заняття і привчалися до цього з раннього дитинства [37, с. 32].

У другій половині XX ст. зростає обсяг юридичного закріплення переліку основних прав і свобод дитини. Порівняно із попередніми радянськими конституціями, Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року вирізняється значним обсягом закріпленого механізму реалізації прав та свобод [38]. Держава брала на себе зобов'язання охороняти материнство і дитинство шляхом створення умов, які дають можливість поєднувати працю з материнством, розроблялася система

правового захисту та соціально–матеріального забезпечення материнства й дитинства, розроблена система пільгування і оплачуваних відпусток вагітним жінкам і матерям, впроваджено особливий правовий режим праці жінок, які мають малолітніх дітей, тощо. Крім того, держава з метою забезпечення реалізації прав дітей створювала широку мережу дитячих закладів, виплачує допомогу при народженні дитини, надає допомогу і пільги багатодітним сім'ям, а також інші види допомоги сім'ї.

Під кінець XX століття 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію про права дитини, яка вважається світовою конституцією для дітей [39]. Пізніше, у 1991 р. був створений Комітет ООН з прав дитини. Це спеціалізований міжнародний орган, який комплектується на основі обрання його членів – експертів з досвідом роботи у сфері захисту прав дітей. 1992 р. до комітету приєдналася більшість держав світу. У січні 1993 р. Комітет прийняв зауваження, якими рекомендувалося державам-учасникам провести усеосяжну роботу в частині заснування правосуддя для неповнолітніх. Крім цього, комітет висловив занепокоєність з приводу збільшення у багатьох державах дітей, які потребують правового захисту з боку держави, і рекомендував збільшити кількість інтернатних установ, а також наголосив на доцільності розвитку альтернативних форм догляду за дітьми, недопущення прецедентів грубого і жорстокого поводження з дітьми як в сім'ї, так і поза нею, висловив доцільність на національному рівні розробити процедури і механізми для розгляду скарг дітей на грубе і жорстоке поводження з ними. 20 листопада кожного року за ініціативи ООН людство відзначає Всесвітній день дитини.

У другій половині XX століття у багатьох державах світу уряди засновують окрему посаду – омбудсмен з прав дитини. У діяльності омбудсменів з прав дитини виділяють такі основні функції: 1) захист прав конкретної дитини і представництво її інтересів; 2) розслідування справ за індивідуальними скаргами дітей; 3) спостереження за здійсненням законодавства, що стосується захисту інтересів дітей; 4) внесення рекомендацій до державних органів про зміни законодавства у сфері охорони прав дітей; 5) сприяння підвищенню

інформованості про права дитини як самих дітей, так і дорослих; 6) діяльність як посередника у випадках виникнення конфліктів між дітьми і батьками; 7) представлення доповідей про виконану роботу і про положення справ з питань дотримання прав дітей. Очевидним є те, що функції та повноваження цих спеціалізованих омбудсменів у різних країнах мають свої особливості. Наприклад, у Фінляндії омбудсмен виступає виключно як захисник за індивідуальними скаргами, що подаються або самими дітьми, або від їх імені. У Норвегії уповноважений з прав дитини поряд із захистом інтересів окремих дітей представляє інтереси норвезьких дітей у цілому. Шведський омбудсмен не має повноважень із розгляду конкретних справ і працює у напрямі зміцнення і розширення прав та інтересів усіх дітей [40, с. 348].

У 1991 р. після проголошення незалежності Україна на весь світ офіційно задекларувала позицію, у відповідності до якої діти і дитинство є особливим об'єктом охорони у державі, і включилася у роботу провідних міжнародних інституцій, які займаються забезпеченням прав дітей [41, с. 72]. Так, Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини 27 лютого 1991 року і взяла на себе великі зобов'язання щодо забезпечення прав дитини. На основі положень Конвенції був покладений початок розробці національного законодавства про права дітей. Так, в нашій країні основним законом, спрямованим на забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист і всебічний розвиток, є національне законодавство про охорону дитинства. Крім того, права дитини виділені окремими статтями Сімейного, Цивільного, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, а також регулюються значною кількістю законодавчих актів, положення яких будуть більш детально проаналізовано у наступному підрозділі роботи. На сьогодні різні державні інституції та міністерства покликані відповідати за дотримання прав дитини в Україні. Багато зусиль також докладають громадські організації, які працюють у сфері захисту прав дитини, щоб кожна дитина почувала себе повноцінним членом суспільства.

Разом із тим, на експертному рівні констатуються деякі системні проблеми

повноцінного забезпечення прав дитини в Україні. Так, за даними Української Гельсінської спілки з прав людини, яка у 2016 р. підготувала проміжну доповідь про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини за період 2012–2016 рр. національне законодавство України з питань забезпечення прав дитини, що передбачені Конвенцією ООН про права дитини, розвивається повільно, здебільшого через прийняття різноманітних державних програм [42]. Такі програми фінансуються за залишковим принципом, на практиці це відображається у тому, що бюджет програм затверджується із запізненням та наявним дефіцитом. Ще однією проблемою є те, що не всі завдання, які поставлені в Національних планах, враховуються під час планування заходів на їх виконання. На місцевому рівні відповідними органами та установами розробляються плани заходів, що спрямовані на виконання відповідних програм. Треба зазначити, що на відміну від національного рівня більшість програм затверджується у першому кварталі на поточний період, а також навіть існує практика, коли заходи затверджуються на період у кілька років. Проте, в кожній області різний підхід до планування. В деяких областях відсутнє планування фінансування, за прикладом плану заходів центральних органів виконавчої влади. Тобто підхід до реалізації програм є формальним, а в деяких випадках – декларативним. Україні слід переглянути деякі підходи щодо реального впровадження ідейних засад державної політики у сфері сприяння реалізації прав дитини [43, с. 218].

Разом із тим, дотримання прав дитини є одним із пріоритетних напрямів роботи Уповноваженого з прав людини. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню. За роки існування інституту Уповноваженого з прав людини у 2013 році Україна вперше в історії стала членом

Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC).

## **1.2 Тенденції наукової розробки та доктринальне розуміння інституту прав дитини у юридичній доктрині України**

Наукова розробка прав дитини в Україні бере свій початок з перших днів національного державотворення після проголошення незалежності у 1991 році. Вже станом на середину 1990-х років національна наукова доктрина поповнилася першими фаховими роботами вітчизняних правознавців з питань прав дитини. Це було пов'язано як зі значним оновленням національного законодавства, окремі норми якого регулювали різноманітні аспекти забезпечення прав дитини, так і з необхідністю вирішення низки соціальних проблем, в основі яких були нові для нашого суспільства форми порушення основних прав дитини як члена соціуму і учасника суспільних відносин. З огляду на предмет і цілі дослідження ми акцентуємо увагу на найважливіших, на наш погляд, результатах доктринальних розробок прав дитини. Зазначимо, що ми свідомо будемо намагатися відійти від усталеного підходу до аналізу наукової розробки певних явищ юридичної дійсності в залежності від галузі юридичної науки. У якості критерію обґрунтування тенденцій ми оберемо предмет наукового дослідження, який тим чи іншим чином включає в себе аспекти забезпечення прав дитини. Разом із цим, у центр нашої уваги потрапили положення наукових досліджень історико-правового і загальнотеоретичного напрямку, розробки фахівців з конституційного права, міжнародного права, трудового права і права соціального забезпечення, кримінального і адміністративного права, а також інформація з праць спеціалістів інших гуманітарних наук.

**Першою тенденцією наукової розробки інституту прав дітей є дослідження прав дітей як історико-правової цінності українського суспільства і явища юридичної дійсності в цілому.** Зазначимо, що окреслена тенденція почала бути помітною під кінець 1990-х років, коли права дитини все більше входять до кола наукових інтересів українських правознавців, які

спеціалізовано займалися розробкою питань забезпечення прав особи як члена громадянського суспільства у демократичній державі. У першу чергу, слід відзначити внесок істориків права у розробку інституту прав дитини через звернення до його характеристик у різні історичні епохи розвитку сучасної цивілізації в цілому і національної державності України зокрема. Так, Н. В. Лінник досліджувала історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства з урахуванням особливостей фізичного, розумового, морального, духовного розвитку дитячої особистості [44]. У свою чергу, О. А. Шульц займалася розробкою історичних аспектів становлення прав дитини в контексті їх аналізу як об'єкта конституційно-правового регулювання у різні історичні форми державності [45]. Науковий доробок С. А. Саблука присвячений, значною частиною, аналізу історико-теоретичних засад правового становища дитини в Україні у давні історичні часи від епохи Київської Русі і до сьогодення [46]. В історико-правовому ракурсі також було досліджено правове регулювання особистих немайнових відносин батьків і дітей на теренах України у період Х–ХІХ ст. Привертає увагу науковий доробок В. І. Озель, який виявив характерні ознаки сімейно-правового статусу дитини на ранніх етапах формування державності на теренах України [47]. У роботі К. П. Ченкової «Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях російської імперії (ХІХ ст. – 1917 р.)» висвітлюються історичні аспекти застосування системи економічних, соціальних, санітарно-гігієнічних, правових заходів, спрямованих на забезпечення належних умов для матерів і дітей та захист їх прав у ХІХ столітті [48]. Важливим здобутком зазначеної наукової праці є характеристика діяльності тодішніх інституцій Російської імперії, які забезпечували правовий статус дітей: сирітських судів, совісних судів, судів у справах неповнолітніх. У роботі також висвітлюються положення шлюбно-сімейного, кримінального, кримінально-процесуального, фабрично-заводського права, на основі якого регулювалася значна кількість аспектів забезпечення прав дитини.

Слід також вказати на цінність наукової інформації, яка викладена у роботі

О. І. Анатольєвої «Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття» (2003 р.) [49]. Так, зазначеним науковцем розроблено питання становлення та правового регулювання діяльності системи державних органів і громадських організацій, які протидіяли безпритульності, бездоглядності й проводили профілактику правопорушень серед неповнолітніх з метою повноцінного забезпечення їх правового статусу на етапі становлення радянської влади на Україні. Але змістовною «серцевиною» роботи є висвітлення процесів адміністрування органами радянського керівництва захисту прав дітей у різних сферах життєдіяльності суспільства, а зокрема проаналізовані правові засади політики тодішнього уряду стосовно боротьби з правопорушеннями неповнолітніх виховними і превентивними методами. Низку важливих з точки зору повноти розкриття теми нашої роботи наукових позицій викладено у дисертаційному дослідженні С. В. Несиної «Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-ті – поч. 80-х рр. ХХ ст.)» (2005 р.) [50]. У дослідженні розкриваються аспекти функціонування існуючого на той час державно-правового механізму захисту прав дітей в Україні за часів радянської влади у другій половині ХХ ст. Здобутком дисертанта є висвітлення структури державно-владного механізму забезпечення прав дитини, який включає в себе суб'єкти, об'єкти, нормативно-правову базу, форми та методи діяльності адміністративних органів управління та громадських організацій в означеному напрямі, а також аналіз діючих у той період гарантій захисту прав дитини. Значну увагу приділено організаційно-правовим формам взаємодії органів влади та громадськості в частині захисту прав і свобод дитини. Деякі аспекти проблеми бродяжництва дітей у соціально-історичному вимірі досліджувалися І. А. Середницькою, яка проаналізувала основні соціально-правові причини безпритульності дітей на Україні на початку минулого століття, а також обґрунтувала історичний досвід застосування організаційно-правових заходів, спрямованих на подолання цього явища і забезпечення повноправності дитини [51].



До розробки прав дитини як феномену юридичної дійсності у межах загальнотеоретичного правового аналізу зверталися також такі науковці як Ю. О. Буров, Ю. А. Войцеховська, М. Л. Головка [52]. Так, значний спектр питань щодо висвітлення правового статусу дитини на основі наукових уявлень про правовий статус особистості в загальнотеоретичному контексті розроблявся вже згадуваним С. А. Саблуком та О. Г. Юхтою [53], [54]. Ще у минулому десятилітті вітчизняною юридичною доктриною було комплексно досліджено аспекти правового становища дитини, принципів правового становища дитини на сучасному етапі розвитку державності, проаналізовано питання набуття і припинення громадянства дитиною, проведено класифікацію прав дитини, а також визначено особливості юридичної відповідальності дітей в контексті становлення ювенального права в Україні [55]. Засади інституційного забезпечення прав дитини в Україні і, зокрема, перспектив заснування інституту дитячого омбудсмена України з прав дитини при урахуванні іноземного досвіду висвітлювалися у працях О. П. Пономарьової [56]. Не залишилися поза увагою питання забезпечення прав дитини у спеціалістів-компаративістів. Так, науковий доробок А. Ю. Строган присвячений порівняльному аналізу прав і свобод дитини в актах національного права держав і актах міжнародного права [57]. Зазначеним науковцем доводиться теза про те, що на сьогодні в Україні спостерігається відчутний дисбаланс між задекларованими перед міжнародною спільнотою зобов'язаннями у сфері прав дитини і реальним станом забезпечення їх повноправності. Конституційно-правовий статус дитини знайшов своє відображення у результатах дослідницької роботи С. Пейчевої, яка у контексті охорони дитинства висвітлювала конституційно-правовий статус дитини в Україні з урахуванням необхідності розвитку її творчого потенціалу [58].

Звертаючись до аналізу сучасних надбань вітчизняних вчених-юристів, які досліджували права дитини, не можна обійти увагою наукові здобутки доктора юридичних наук, професора Н. М. Крестовської, яка тривалий час працює над формуванням окремого напрямку у сучасній науковій юриспруденції – правової ювеналістики (науки ювенального права). У 2008 р. Н. М. Крестовською

було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» [59]. Доктринальні положення, які розроблені Н. М. Крестовською, стали для багатьох українських юристів сучасності науково-теоретичною інформаційною і методологічною базою як для подальших наукових досліджень прав дитини, так і для ефективної правореалізаційної практики. Це обумовлено тим, що у роботах згадуваного науковця не лише системно доведено існування в системі права України галузі ювенального права з власними джерелами, принципами, функціями, системою, ідейною мораллю, релігійною і політичною складовою, а й проаналізовано через призму юридичної практики ювенально-правові відносини, які мають місце в сучасному українському суспільстві. Застосовуючи комплексний підхід до аналізу ювенального права, висвітлено концептуальні моделі ювенальної юстиції та охарактеризовано діяльність інституту омбудсмена з прав дитини, обґрунтовано авторську концепцію ювенальної юстиції, запропоновано заснування плюралістичної відновної моделі ювенальної юстиції в Україні, введено в науковий обіг поняття ювенальної відповідальності. Також відзначимо напрацювання Н. М. Крестовської в частині питань формування оновленого погляду на права дитини виходячи з сучасної концепції праворозуміння і ідеї про автономність дитячої особистості [60].

Не можна оминати увагою дисертаційне дослідження Н. М. Опольської «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)» (2010 р.). У згаданій роботі автором розроблено проблематику формування системи прав та свобод дитини в Україні, проведено розмежування між категоріями «права дитини» та «свободи дитини», запропоновано авторський підхід до класифікації прав дитини на основі специфічних критеріїв, проаналізовано питання державно-правового захисту дитини, функціонування механізму забезпечення прав та свобод дітей, виокремлено різновиди і специфіку соціально-економічних, політичних, духовних і юридичних гарантій прав і свобод дитини в Україні, а також запропоновано критерії визначення ефективності захисту прав і свобод дитини. Особливою відмінністю роботи є те,

що автором проаналізовано вплив керованих адміністративних заходів держави на розвиток правової свідомості і правової культури дітей [61]. Окремим блоком питань розроблявся аспект забезпечення права дитини на людську гідність у відповідності до національного законодавства України. На доктринальному рівні досліджено причинно-наслідковий зв'язок між належним вихованням дитини і реалізацією нею права на людську гідність [62]. Багато аспектів, які стосуються забезпечення соціального статусу дитини у радянський період, знайшли своє відображення у наукових публікаціях Ю. Черновалюка, Т. Антонюка, Г. Стасюка. Зокрема зазначеними дослідниками було розкрито аспекти охорони прав дітей, які були позбавлені батьківського піклування за часів радянської епохи, історичних аспектів формування соціальних установ проживання і виховання дітей, влаштування дітей, які залишилися без батьків, до інших сімей [63], [64].

Висвітлюючи здобутки юридичної науки у питаннях дослідження прав дітей слід вказати на розробку О. М. Волковою класифікації і особливостей сутності соціальних прав дитини у дисертаційному дослідженні «Соціальні права особи: питання теорії» (2010 р.) [65]. Особливістю зазначеної праці є те, що у контексті розгляду прав особи (включаючи права дитини) розглядаються особливості формування сучасного громадянського суспільства, його співвідношення та взаємодія з державою і обґрунтовується теза про те, що держава відіграє ключову роль при реалізації групи соціальних прав дитини. Знаковим видається те, що у роботі автор, при аналізі системи соціального забезпечення, диференціює такі поняття як, «дитина», «підліток», «неповнолітній». На тлі активізації процесів Європейської інтеграції, пропонується, що держава має переглянути стандарти і нормативи соціального забезпечення прав дитини у відповідності до кращих зарубіжних стандартів.

Вітчизняною юридичною доктриною було започатковано доктринальні підходи до аналізу юридичних гарантій дотримання прав дітей з особливими потребами. У цьому контексті слід відзначити дві роботи, які є схожими за формулюванням предмета дослідження, але багато в чому різняться за змістом. Перша – дисертаційне дослідження М. Г. Єрмілової «Особливості правового

статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні (теоретико-правовий аспект)» (2012 р.) [66]. У згаданій праці з'ясовано та проаналізовано поняття правового статусу дитини з обмеженими можливостями, аналізуються питання «самостійності» правового статусу дитини, розкривається проблематика реалізації природних, соціально-економічних, політичних, культурних, духовних прав дитини з обмеженими можливостями. Особливістю дослідження М. Г. Єрмілової є те, що у контексті характеристики гарантій правового статусу дитини обґрунтовується важливість функціонування громадських організацій та органів соціального захисту населення як інституцій моніторингу стану дотримання прав дитини. Пізніше у 2015 р. схожа тематика розкривається у дисертаційному дослідженні В. В. Нагорної «Права дітей з особливими потребами та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правовий аспект)» [67]. У роботі зазначеного науковця також детально висвітлено правовий статус дитини з особливими потребами, визначено структуру правового статусу дитини, досліджено правову природу прав дітей, сформульовано дифеніцію поняття «законний інтерес дитини», визначено сутність правосуб'єктності дитини. Головним науковим здобутком зазначеної праці є те, що у дослідженні доведено, що механізм реалізації прав дітей на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту з особливими потребами є одними із найважливіших гарантій їх державного і соціального захисту. Окремі аспекти забезпечення недоторканості приватного життя дітей в Україні розроблялися також і сучасним українським науковцем В. О. Серьогіним [68].

Слід відзначити, що вітчизняні науковці зробили певний внесок і у розробку філософсько-методологічних проблем прав і свобод дитини. Зокрема Н. В. Юськів займалася питаннями розробки комплексного методологічного підходу до розв'язання проблем у сфері закріплення, охорони та захисту прав неповнолітніх як особливої категорії сучасного суспільства [69]. З філософських позицій було досліджено аспекти комплексності, єдиноначальності, прогностичності та аксіологічності у підходах до методологіювання інституту прав неповнолітніх громадян. Особливістю зазначених робіт є те, що їх автори

замало приділяють уваги розробці прав дитини як таких. Алгоритм викладення ними наукової позиції передбачає аналіз правової реальності, яка формується навколо реалізації дитиною своїх прав, свобод і законних інтересів.

**Друга тенденція наукової розробки інституту прав дитини вітчизняною юридичною доктриною зводиться до аналізу вказаного явища як об'єкту міжнародно-правового регулювання.** У 2016 р. вийшла у світ робота І. В. Волошиної «Конституційно-правовий статус дитини в Україні» [70]. У роботі проаналізовано питання генези та правової регламентації конституційно-правового статусу дитини в Україні на основі норм чинного законодавства України та ратифікованих Україною актів міжнародного права, визначено структуру конституційно-правового статусу дитини в Україні, загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії правового статусу. Особливо яскравою особливістю дослідження є те, що автором обґрунтовуються правові форми захисту прав і свобод дитини в Україні в контексті сучасної правової політики держави. Представниками науки міжнародного права питання прав дитини досліджувалися здебільшого у контексті аналізу міжнародно-правових гарантій їх забезпечення та охорони, а також реалізації міжнародно-правових засобів убезпечення дітей від різних загроз їх правовому статусу. Ці питання на загальному рівні висвітлюються у більшості навчальних посібників з міжнародного публічного і міжнародного гуманітарного права. Поряд із цим, у вітчизняній юриспруденції було проведено дослідження спеціальних аспектів захисту прав дитини на рівні міжнародно-правового регулювання. Зупинимось на основних із них. Так, Т. Л. Сироїд було розроблено певні напрацювання щодо аналізу ефективності системи міжнародно-правового захисту соціально-економічних прав дитини та запровадження відповідного інституційного механізму захисту прав дітей у сфері економічних відносин на національному рівні в Україні [71]. У продовження зазначеного, слід акцентувати увагу на результатах дослідження Н. В. Лінник, яка у дисертаційному дослідженні «Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини» (2011 р.) детально проаналізувала теоретичні та міжнародно-правові аспекти забезпечення

економічних прав дитини, запропонувала авторський варіант класифікації їх різновидів, а головне – юридичних засобів їх захисту та реалізації [72]. Вказане дослідження також привертає увагу через те, що автором визначено місце економічних прав дитини у структурі міжнародно-правового статусу дитини, висвітлено діяльність міжнародних організацій, які займаються питаннями практичної реалізації прав дитини, а також розроблена система попередження на міжнародно-правовому рівні порушення прав дитини (запропоновано виокремлювати чотири види попередження порушень економічних прав дитини: імплементація стандартів прав дитини, створення протекційного законодавства, розробка та впровадження національних програм, спрямованих на покращення умов реалізації економічних прав дитини та формування ефективної правозастосовної практики). Крім цього, досліджено проблематику реалізації положень Європейської Соціальної Хартії, які стосуються забезпечення правового статусу дитини, а особливо – захисту дитини від економічної експлуатації [73].

Значне коло аспектів щодо правового механізму імплементації у національне законодавство міжнародно-правових гарантій захисту прав і свобод дитини розроблялося спеціалістами на базі Інституту держави і права імені В. М. Корецького. Зокрема, Г. В. Толкачевою науковій розробці було піддано блок питань щодо розкриття сутності міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав дитини, які сформувалися на основі практики реалізації закріплених у низці міжнародних документів положень, серед яких – міжнародні договори, декларації, резолюції міжнародних організацій. Також було висвітлено взаємовплив на правовий механізм реалізації гарантій прав і свобод дитини сучасних економічних, політичних, правових, демографічних, культурних, духовно-ідеологічних та етичних реалій розвитку суспільства, запропоновано класифікацію і розкрито сутність та ознаки гарантій дотримання прав та свобод дитини [74], [75], [76]. У продовження зазначеного слід вказати на результати розробки міжнародно-правових аспектів механізмів та процедур боротьби з міжнародною торгівлею дітьми, створених в рамках міжнародної інституційної системи. Зокрема у дослідженні Н. В. Плахотнюк «Міжнародно-правові аспекти

боротьби з торгівлею жінками та дітьми» (2002 р.) висвітлено питання міжнародно-правового механізму убезпечення дитини від незаконної діяльності міжнародних злочинних угруповань, які спеціалізуються на торгівлі дітьми, а також проаналізовано правові засади діяльності інституцій Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ в напрямі протидії торгівлі дітьми та порушення базових прав дитини [77].

Не залишилися поза увагою правознавців-міжнародників і питання міжнародно-правового захисту прав жінок і дітей у період кризових ситуацій. Так, у 2002 р. Моххамадом Абдель Карімом Мусса Аль-Нсуром було виконано дисертаційне дослідження «Міжнародно-правовий захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій» [78]. У зазначеній роботі знайшли висвітлення питання міжнародно-правової проблематики захисту дітей під час збройних конфліктів і економічних криз. Також аналізується конвенціонально-інституціональний механізм захисту прав дітей і мирного населення у період збройних конфліктів, а також пропонується доповнити положення міжнародного гуманітарного права правилами, спрямованими на якісне й кількісне підвищення поваги до прав дітей, які внаслідок військових зіткнень опинилися на окупованих територіях. У продовження цього відзначимо наукові розробки М. В. Гришко, які присвячені питанням захисту прав дітей як учасників бойових дій в міжнародному праві захисту прав людини та міжнародному гуманітарному праві [79]. Показовим є те, що зазначеним науковцем розроблялися аспекти захисту так званих «дітей–солдат» і внеску України у міжнародну діяльність з недопущення порушення правового статусу дитини як потенційного учасника бойових дій.

Значний спектр питань щодо правових механізмів захисту прав дітей на регіональному рівні було піднято у дослідженні О. В. Шевченко–Бітенської «Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства» (2015 р.) [80]. Зокрема проведений аналіз правової природи міжнародного права прав дитини на універсальному та регіональному (європейському) рівнях та відповідне міжнародно-правове закріплення понять «дитина» і «насильство». Запропоновано виокремлювати договірний, інституційний та програмний правові механізми

захисту прав дітей від насильства. Проаналізовано правові механізми контролю та заохочення як гарантії захисту прав дітей на рівні Ради Європи. Автором висунуто пропозиції щодо впровадження стандартів Ради Європи у сфері захисту прав дитини від актів насильства у правову систему України. Певний внесок у збагачення національної наукової доктрини зробила К. Б. Левченко, яка займалася розробкою адаптації міжнародних стандартів ювенальної юстиції в Україні [81]. Зокрема згаданим науковцем розроблялася проблематика впровадження міжнародних стандартів прав дитини при формуванні та реалізації на національному рівні програмних документів, які стосуються забезпечення прав дітей.

**Третя тенденція дослідження вітчизняною юридичною наукою прав дитини зводиться до аналізу прав дитини як частини правового статусу людини і громадянина, а також правових механізмів їх забезпечення.** Зокрема, права дитини були у центрі уваги спеціалістів з трудового права та права соціального забезпечення, кримінального та кримінально-процесуального права, цивільного права. Зазначимо, що загальна кількість спеціальних наукових досліджень, у центрі яких науковий аналіз прав дитини як учасників трудових відносин і відносин соціального забезпечення у порівнянні з іншими контекстами реалізації правового статусу дитини, є відносно незначною незважаючи на значну кількість наукових публікацій з цих питань і тез виступів на конференції. Зосередимо увагу на деяких комплексних дослідженнях означених аспектів. Так, у 2003 р. О. С. Реус було виконано дисертаційне дослідження на тему «Правове регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні» [82]. У роботі аналізувалися питання трудового статусу неповнолітніх як особливого суб'єкта трудового права, трудової правосуб'єктності цих осіб, визначено особливості диференціації правового регулювання трудової діяльності неповнолітніх, проведено компаративістський аналіз регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні та за кордоном. Особлива увага приділяється історико-правовому аналізу регулювання праці неповнолітніх та проблемам виникнення та припинення трудових правовідносин з їх участю на сучасному етапі,



пропонуються шляхи їх вирішення. Досліджуються особливості правового регулювання робочого часу, часу відпочинку, оплати та охорони праці неповнолітніх працівників. Автором сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні з урахуванням кращого зарубіжного досвіду.

У додаток до наведеного вище слід згадати науковий доробок О. М. Пономаренко, яка у дослідженні «Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини» (2005 р.) [83]. І хоча предмет вказаної наукової розробки безпосередньо прав дітей не стосується, проте права дитини розглядаються у контексті охорони сім'ї як одного із напрямів соціальної політики держави. Автором аналізуються питання «сімейної політики» в Україні, об'єктом якої є права дитини, розглядаються аспекти дотримання прав дитини у ході виховного процесу, забезпечення повноправності дитини віком до 14 років, за якою здійснюється соціальний догляд, розроблені наукові основи дослідження процедурних правовідносин, сутність яких зводиться до забезпечення права дитини на соціальне обслуговування. Значно збагатило наукову базу знань про права дитини дослідження В. С. Тарасенко «Правове регулювання соціального захисту дітей-інвалідів в Україні» (2005 р.) [84]. У роботі проаналізовано зміст таких важливих для юридичної науки понять, як «дитина-інвалід», досліджено механізм і гарантії захисту їх прав, які передбачені актами міжнародного і національного права. Зокрема розроблено матеріальні і соціально-побутові гарантії дотримання прав дитини, аспекти соціального захисту під час навчання і трудової діяльності, визначаються фактори, що є перешкодою працевлаштуванню дітей-інвалідів в Україні та сформульовано пропозиції щодо внесення змін в національне законодавство України в частині формування додаткових гарантій ефективної зайнятості дітей.

Не залишилися проблеми прав дитини осторонь уваги представників вітчизняної доктрини кримінального і кримінально-процесуального права. Багато аспектів, які всебічно характеризують інститут прав дитини та дотримання

законодавчо визначених параметрів забезпечення прав людини висвітлені у роботах вітчизняних спеціалістів з кримінології, кримінального і кримінально-процесуального права. Представники кримінально-правової теорії протягом останніх десятиліть зробили значний внесок у розробку питань, які характеризують правовий статус неповнолітнього як суб'єкта кримінально-правових відносин. Деталізуючи позицію, слід відзначити, у першу чергу, високий ступінь розробленості аспект щодо кримінально-правової охорони прав і інтересів дитини від всіх можливих видів експлуатації з урахуванням сучасних умов життя українського суспільства, дієвості кримінально-правових гарантій забезпечення прав дитини в секторі охорони життя та здоров'я, забезпечення прав дитини як пацієнта, спонукання дитини до різних форм протиправної діяльності, незаконної праці дітей, кримінально-правової охорони інституту дитинства від злочинних посягань, дослідження особливостей кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх до антигромадської діяльності, аспектам недосконалості кримінально-правової охорони прав дітей від загрози бути втягнутими у протиправну діяльність, кримінально-правової охорони прав дитини від втягнення у діяльність, пов'язану з вживанням і розповсюдженням наркотичних речовин, кримінально-правової охорони прав дітей від злочинної діяльності медичних або фармацевтичних працівників (О. В. Паньчук, В. В. Дзундза, О. І. Петренко, Ю. В. Шипович) [85], [86], [87], [88], [89]. У продовження зазначеного слід також вказати на внесок Л. В. Левицької і В. В. Вітвицької у розробку питань кримінально-правової охорони прав дитини від різноманітних актів насильства та проблем ефективності правозастосовної діяльності державних органів у цьому напрямі, визначення кримінально-процесуальних гарантій захисту прав та законних інтересів неповнолітніх, які є потерпілими від злочинів і насильницьких посягань, кримінологічного попередження злочинів, що посягають на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх [90], [91].

Крім означеного вище, представники кримінально-правової доктрини на високому рівні наукового обґрунтування розробили спектр питань щодо загальних соціально обумовлених проблем захисту прав дитини кримінальним

законодавством. Зокрема, І. О. Бандуркою розроблялася проблематика об'єкта посягання в злочинах проти прав та свобод дитини [92]. Зазначеним науковцем доводиться, що об'єктом посягання злочинів проти прав та свобод дитини є суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх, включаючи нормальний фізичний, духовний, соціальний стан та статевий розвиток дитини. У продовження зазначимо, що у дисертаційному дослідженні С. Г. Киренко «Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України» (2002 р.) висвітлюються недоліки системи кримінально-правової охорони прав неповнолітніх в Україні, надається оцінка захисту прав неповнолітніх діючим кримінальним законодавством України, формулюються пропозиції щодо покращення вітчизняної системи кримінально-правової охорони статусу дитини на кшталт стандартів розвинених зарубіжних держав [93]. Дещо співзвучною за назвою є дисертаційне дослідження А. Б. Романюка «Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві» (2004 р.) [94]. У роботі розроблено аспекти проблематики правового регулювання захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві України. Зокрема, доведено необхідність посиленого захисту прав і свобод неповнолітніх, розкрито сутність, зміст і значення права неповнолітнього як учасника процесів судочинства на захист і права користуватися послугами захисника у кримінальних справах. Також проаналізовано спектр питань щодо дотримання прав неповнолітнього при застосуванні стосовно нього примусових заходів виховного характеру, висвітлено недоліки чинного законодавства, норми якого регламентують інститут захисту неповнолітніх, обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Розробленими у науці кримінального права України є також і напрями, у межах яких розробляються питання дотримання прав дитини при визначенні осудності, впливу віку кримінальної відповідальності та здатності усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння на ступінь вини, девіантної поведінки неповнолітніх осіб в умовах докорінних соціальних змін, що відбуваються в Україні, проблем віктимологічної профілактики статевих злочинів щодо неповнолітніх і загальних аспектів дотримання правового статусу дитини

при притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності [95], [96], [97], [98]. Комплексно досліджувалась також проблематика організаційної та правової основи діяльності кримінальної міліції у справах неповнолітніх, дотримання прав дитини під час перебування у школах та професійних училищах соціальної реабілітації неповнолітніх, центрів медико-соціальної реабілітації, приймальників-розподільників і виховно-трудових колоній для неповнолітніх, судів, притулків та інших органів і установ, які здійснюють профілактичну діяльність серед дітей, спрямовану на недопущення протиправної діяльності серед них, проблеми дотримання прав дитини під час адаптації неповнолітніх, які звільнилися з виправно-трудових колоній [99], [100].

У поле наукових інтересів вітчизняних науковців потрапляли також питання щодо процесуальних особливостей застосування запобіжних засобів стосовно неповнолітніх, які притягуються до кримінальної відповідальності, обґрунтування ролі прокурора та інших суб'єктів кримінального процесу у дотриманні прав дитини як учасника процесу, дослідження особливостей провадження в справах про злочини, що скоєні неповнолітніми (М. В. Кокошко, М. О. Карпенко) [101], [102]. У контексті розробки системи обставин, що підлягають встановленню в справах цієї категорії, аналізуються питання участі спеціаліста у галузі дитячої та юнацької психології в кримінальному процесі з метою забезпечення процесуальних прав неповнолітнього учасника процесу. Також було розроблено аспекти дієвості та ефективності видів відповідальності, що застосовуються до неповнолітніх. Низка аспектів, які характеризують процесуальне становище неповнолітнього в кримінальному судочинстві України була досліджена А. Є. Голубовим [103]. Науковий доробок вченого присвячений аналізу теоретичних і практичних аспектів дотримання прав неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння, під час протікання кримінально-процесуальних відносин. Запропоновано модель кримінально-процесуального статусу таких неповнолітніх з урахуванням їхньої вікової специфіки. Розроблено питання перспективного заснування в Україні системи ювенальної юстиції та багато інших аспектів.

Важливі для суспільства питання повноцінного забезпечення правового статусу дитини знайшли своє відображення у працях вітчизняних цивілістів. Слід відзначити, що дослідженням вітчизняних цивілістів, які розробляють права дітей, притаманна спільна риса: на доктринальному рівні пропонуються різноманітні механізми забезпечення прав і свобод дитини як специфічного учасника майнових відносин, інтереси якого мають враховуватися іншими учасниками цивільно-правових відносин у першу чергу. У контексті дослідження правового статусу дитини як учасника сімейних відносин є підстави констатувати, що в основі наукової позиції спеціалістів лежить парадигма забезпечення прав дитини як члена сім'ї, що має базуватися на пріоритеті сімейного виховання над громадянським. Звернемося до найважливіших здобутків науковців. Так, В.Ю. Євко було досліджено низку аспектів щодо реалізації в Україні дитиною права жити і виховуватися у власній родині, а також право на піклування батьків, питання організацій дитячих будинків сімейного типу, охорони прав дітей, позбавлених батьківського піклування [104], [105]. Відзначимо також багатоаспектну розробку проблематики, яка стосується цивільно-правових механізмів захисту особистих немайнових та майнових прав дитини, обґрунтування гарантій як виду забезпечення здійснення неповнолітньою особою немайнових прав, питань забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проблематики реалізації права дитини на сім'ю в сучасних умовах розвитку українського суспільства (Л. В. Красицька, О. В. Синегубов, Л. А. Ольховик) [106], [107], [108], [109], [110].

Різноманітні аспекти сімейно-правового статусу дитини, його елементів, а зокрема – класифікації прав дитини розроблялися Н. М. Конончук і Н. Найман [111], [112]. Х. Лисенко та М. В. Логвінова досліджували питання здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами. Зазначеними науковцями було висвітлено недосконалості системи національного законодавства України, яке регламентує означені питання, а також наголошено на доцільності удосконалення механізму визначення статусу дитини, яка може бути усиновлена [113], [114]. Питання, які стосуються

працевлаштування дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалися В. І. Борисовою [115]. У наукових напрацюваннях згаданого вченого висвітлюються аспекти дотримання прав дитини, яка є учасником трудових правовідносин, а також у разі ліквідації установи, де виховуються діти–сироти.

Аналіз наукових розробок вітчизняних цивілістів протягом останніх п'яти років свідчить про підвищений інтерес дослідників-правників до всебічного наукового аналізу житлових прав дітей та забезпечення гарантій правового статусу дитини як учасника житлових правовідносин. Так, у наукових публікаціях О. В. Мовчан, О. Є. Аврамової обґрунтовуються різноманітні аспекти реалізації права на користування житлом різними соціальними категоріями дітей, висвітлюється проблематика реалізації та гарантування належної реалізації житлових прав дітей, пропонується ввести у науковий обіг категорію «житлово–правовий статус дитини» [116], [117]. Наукові напрацювання В. А. Другової та О. В. Розгон присвячено проблематиці забезпечення прав дітей при укладанні договорів іпотеки житла [118]. Зокрема автором визначено проблематику вчинення нотаріальних дій, спрямованих на дотримання прав дитини, при посвідченні юридичних фактів, пов'язаних з відчуженням або передаванням в іпотеку житла.

Про різноплановість змістовних аспектів дослідження прав дитини сучасною українською цивілістикою свідчить і розробка питань щодо правового становища зачатої, але ненародженої дитини в цивільному праві (Т. В.Водоп'ян) [119]. Крім цього, слід вказати на існуючі результати наукової розробки питань, які стосуються забезпечення прав дитини при позбавленні її батьків й батьківських прав. Зокрема О. Ф. Лапчевська у науково–практичній площині аналізувала питання щодо реалізації цивільно–процесуальних аспектів забезпечення повноправності дитини під час і після позбавлення її батьків батьківських прав [120].

На тлі зазначених тенденцій наукової розробки прав дитини в роботах українських вчених-правознавців слід виокремити **четверту тенденцію**

**дослідження прав дитини як об'єкта адміністративно-юрисдикційної діяльності органів державної влади.** Виокремлення цієї тенденції видається особливо важливим з огляду на спектр питань, які стосуються розкриття сутності прав дитини, висвітлення характеристик цього інституту, обґрунтування гарантій безперешкодної реалізації і механізмів забезпечення прав дитини, аналізу різних аспектів адаптації міжнародних стандартів дотримання прав неповнолітніх в умовах національної правозастосовчої практики України, найбільш докладно висвітлюється у межах адміністративно-правової доктрини. Будь-який аспект гарантування реалізації чи захисту прав дитини в умовах організованої державності не може відбуватися поза втручанням держави і без участі владних інституцій, а отже, – поза адмініструванням правового статусу дитини. Крім цього, доктрина адміністративного права, як жодна інша галузь юридичної науки, швидко реагує на соціальні зміни, які відбуваються у процесах життєдіяльності дитини. Це пояснюється тим, що саме адміністративне право обґрунтовує владну позицію держави щодо управлінсько-правового регулювання різними сферами суспільних відносин. Відповідно, вбачається закономірним, що дослідження прав дитини наукою адміністративного права є важливою запорукою всеохоплюваності і комплексності доктринальної розробки цього інституту.

Розвиток вітчизняної доктрини адміністративного права позначився значною увагою науковців до різноманітних аспектів прав дитини як особливого суб'єкта соціальних відносин, що перебуває під владною охороною держави. Аналіз наявних у науковому обігу праць дає підстави умовно у межах зазначеної тенденції виокремити два основні напрями дослідження прав дитини сучасною наукою адміністративного права. **Перший напрям** характеризується тим, що у центрі уваги науковців стоять питання про загальні аспекти забезпечення прав дитини, забезпечення прав дитини правоохоронними органами України. Представники **другого напрямку** досліджень концентруються на аспектах адміністрування прав дитини як члена сім'ї, розробки прав дитини в контексті проблематики адміністрування соціального забезпечення дитини як особливої категорії населення та питанням управління сектором соціального захисту дітей.

У межах першого напрямку досліджень доцільно вказати на те, що теоретико-методологічні засади адміністративно-правового забезпечення прав дитини знайшли своє відображення у роботах Е. В. Костіної. Зокрема зазначеним науковцем було проаналізовано діяльність владних інституцій у напрямі захисту прав дитини, а також висвітлено різноманітні аспекти правозахисної діяльності інститутів громадянського суспільства, які спеціалізовано займаються питаннями забезпечення правового статусу дітей [121]. У продовження цього слід вказати на науково-творчий доробок Я. М. Квітки. Зокрема у роботі «Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх» (2002 р.) досліджено спектр питань, які характеризують національне і міжнародне правове поле, яке дозволяє провадити управлінську діяльність, спрямовану на попередження правопорушень серед неповнолітніх [122]. У роботі досліджено особливості формування системи елементів адміністративно-правового статусу неповнолітнього та визначено його поняття як сукупність юридичних прав і обов'язків підлітків у суспільстві, реалізація яких забезпечується економічними, правовими й організаційними гарантіями. Також піддаються комплексному аналізу питання організаційно-правових основ діяльності органів влади та місцевого самоврядування з попередження адміністративних правопорушень серед дітей з метою недопущення їх участі у протиправній діяльності та забезпечення їх прав і законних інтересів. Автором сформульовано пропозицію щодо доцільності скоординованої діяльності державно-владних інституцій різної відомчої підпорядкованості та громадських формувань з попередження порушення прав дітей у територіальних межах конкретної адміністративної одиниці.

Питання забезпечення місця правового статусу неповнолітніх в системі основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, а також аспекти діяльності правоохоронних органів та інших державних установ і організацій по забезпеченню та гарантуванню прав неповнолітніх в Україні також були у центрі уваги вітчизняних науковців. Зокрема слід відзначити наукові праці С. П. Коталейчука [123]. І хоча зазначений науковець є фахівцем з теорії та історії держави і права, особливістю його наукового доробку є те, що було



запропоновано не лише оригінальну модель градації прав дитини на особисті, економічні, політичні, культурні, а й висвітлено питання адміністрування прав та свобод дітей в Україні правоохоронними органами, вибору оптимальних форм адміністративно-правового впливу на поведінку неповнолітніх задля недопущення їх протиправної поведінки. Окремо слід відзначити наукове висвітлення аспектів адміністративно-організаційного впливу держави на морально-етичний процес виховання дитини задля забезпечення її правової захищеності [124]. Питання, які стосуються порушення прав дітей через розповсюдження наркотичних речовин, детально ґрунтовно досліджувалися М. П. Легецьким і викладені у роботі «Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» (2004 р.) [125]. У зазначеній праці розроблено адміністративно-правові заходи протидії протиправним вчинкам неповнолітніх у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Своєрідністю роботи є те, що автором аналізуються умови і обставини, що сприяють вчиненню зазначених правопорушень неповнолітніми, особливості дотримання їх прав у процесі притягнення до адміністративної відповідальності, висвітлюються питання дотримання прав дитини посадовими особами уповноважених правоохоронних органів при проведенні діяльності, спрямованої на протидію правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Дослідження містить висновки, конкретні пропозиції та рекомендації, спрямовані на значне поліпшення профілактичної роботи органів державної влади, підвищення їх ефективності в захисті прав і законних інтересів неповнолітніх громадян. Детально обґрунтовуються пропозиції стосовно удосконалення законодавчих актів, які регламентують цю діяльність.

Привертає увагу дослідження С. Г. Поволоцької «Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження)» (2005 р.) [126]. У зазначеній науковій праці розкривається блок аспектів спеціалізованої діяльності органів і

підрозділів внутрішніх справ з попередження правопорушень серед неповнолітніх. Дисертацію присвячено теоретичним і практичним питанням здійснення органами внутрішніх справ України профілактики правопорушень серед неповнолітніх. В контексті цього висвітлюється правовий статус неповнолітньої особи, аналізується правосуб'єктність неповнолітніх, характеризується система соціальних умов, які сприяють порушенням права дітей. Також розкриваються організаційно-правові засади профілактичної діяльності органів внутрішніх справ у зазначеній сфері, аналізуються адміністративно-правові форми та методи діяльності підрозділів системи МВС, форми взаємодії органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами профілактики, проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх, визначено можливості його використання в Україні. У продовження зазначеного слід вказати на наукову розробку адміністративно-управлінської політики держави щодо попередження правопорушень серед дітей Т. М. Лазаревої, яка на науковому рівні обґрунтовувала питання впровадження комплексних загальнодержавних і регіональних програм забезпечення прав і законних психологічних, соціальних і матеріальних потреб дітей з метою недопущення скоєння ними правопорушень [127]. Також вітчизняними науковцями розроблялися питання діяльності кримінальної міліції у справах дітей як важливого суб'єкта профілактики деліквентної поведінки дітей [128].

Сучасне адміністративне право також досліджує питання адміністрування ювенальної політики в Україні. Так, результатом наукової розвідки Р. М. Опацького є розробка сервісної концепції ювенальної політики держави, яка зводиться до якнайповнішого забезпечення прав та свобод дитини [129]. Особливий наголос робиться на обґрунтуванні згаданим науковцем доцільності захисту прав дітей не з позицій всевладності державного апарату, а з позицій людиноцентристського підходу, коли держава має служити інтересам громади і всього суспільства. Крім цього, Р. М. Опацький у наукових роботах аналізував адміністративно-правові форми протидії жорстокого поводження з дітьми з урахуванням потреб дітей у повноцінному розвитку в сучасному українському

суспільстві [130]. Доцільним буде додати, що вітчизняні науковці досліджували досвід адміністрування прав дитини у зарубіжних державах. Зокрема, С.О. Осятинський досліджував проблематику дотримання прав дитини у діяльності поліцейських структур Південноафриканської республіки [131]. У центрі уваги науковця опинилися питання дотримання прав дітей, які стали жертвами злочинів. Показовим є те, що вітчизняна наукова доктрина збагатилася матеріалом, у якому наводяться положення законодавства держав Африки про категорії дітей, що потрапляють під державний захист («вуличні діти», діти, які потерпають від насильства в сім'ї, діти-жертв злочинів і т.д.).

У контексті сучасних реалій внутрішньої безпекової політики держави слід особливо відзначити актуальність наукової розробки А. В. Пшеничної, у центрі уваги якої аспекти адміністративно-правового забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції (далі – АТО) в Україні. Зокрема у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні» (2016 р.) розроблено комплекс питань щодо висвітлення прав дітей як об'єкта адміністративно-правового забезпечення та здійснено їх класифікацію, сформульовано поняття «адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення АТО», а також охарактеризовано механізм адміністративно-правового забезпечення прав дітей в умовах проведення АТО в Україні та його структурні елементи, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення прав дітей в умовах проведення АТО в Україні (з 30 квітня 2018 р. – ООС) [132].

Презентуючи другий напрям наукових розробок фахівців з адміністративного права, доцільно відзначити, що вітчизняна юридична доктрина напрацювала певний доробок в частині аналізу аспектів щодо забезпечення прав дитини з обмеженими можливостями в Україні. Зокрема наукові розробки Н. О. Філіпської є індикатором того, що питання реалізації правового статусу дитини з обмеженими можливостями і поганим станом здоров'я є актуальними і важливими для суспільства і держави [133], [134]. Крім цього, науковий інтерес

викликають певні наукові розробки щодо історичних аспектів реалізації прав дітей з обмеженими можливостями в Україні в умовах історичної ретроспективи [135].

Проблеми управління у сфері адміністративно-правового забезпечення соціального захисту та охорони сім'ї, дітей та молоді знайшли своє відображення у доктринальних напрацюваннях таких науковців, як А. М. Гришук та В. О. Закриницької. Науковцями обґрунтовано проактивний підхід до забезпечення соціального захисту дитини, визначено принципи належного державного управління в означеній сфері, обґрунтовано найбільш оптимальні шляхи вдосконалення адміністративно-правових засад управління системою соціального захисту дітей [136]. Слід звернути увагу і на спроби наукової розробки системи адміністративно-правової охорони дитинства в Україні (обґрунтовувалася пропозиція створити Державну соціальну інспекцію з питань охорони сім'ї, дітей та молоді як центральний орган влади, що спеціалізовано займався питаннями адміністративної охорони прав дітей), реформування інституту адміністративної відповідальності за порушення прав дитини як члена сім'ї [137]. Крім цього, наукою вітчизняного адміністративного права розроблялися питання щодо організаційно-правового регулювання забезпечення прав дитини під час процедури усиновлення в Україні. У роботі О. В. Губанової досліджено актуальні аспекти функціонування адміністративного механізму державного управління у сфері усиновлення, досліджується процедура усиновлення за законодавством України, визначений порядок контролю при здійсненні процедури усиновлення та нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей в Україні, проаналізовано деякі аспекти адміністративної відповідальності за порушення процедури усиновлення та сформульовано пропозиції з удосконалення її правового регулювання [138]. У продовження слід вказати на результати дисертаційного дослідження Л. О. Кожури «Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей» (2013 р.) [139]. Автором задля формування сучасної ефективної системи повноцінного адміністративно-правового забезпечення соціальних прав дітей, які є безпритульними,

пропонуються авторські варіанти принципів адміністративно-правового захисту бездомних і безпритульних дітей, визначено структуру механізму адміністративно-правового захисту їх прав і свобод, розкрито особливості адміністративно-правової відповідальності як державно-владного засобу управлінського забезпечення правового статусу дитини.

Не можна не відзначити, що права дитини досліджуються вітчизняними вченими-правниками не лише у межах конкретної юридичної спеціальності, а й з позицій міждисциплінарного підходу. Значна кількість правових аспектів забезпечення прав дитини відображається у наукових розробках представників не лише юридичної думки, а й спеціалістам в інших галузях наукових знань. Зокрема Т. Єжова є автором наукових публікацій з питань реалізації права дитини з особливостями психофізичного розвитку на освіту в міжнародних нормативно-правових документах [140]. Особливістю наукового надбання вказаного вченого є аналіз питань щодо формування державної управлінської політики у секторі освіти дітей, що мають вади психофізичного здоров'я, недопущення дискримінації в галузі освіти відповідної категорії дітей. Далі доцільно відзначити значний науковий доробок І. О. Жеребного, який присвячений питанням захисту прав дітей органами прокуратури в цивільному процесі [141]. Дещо суміжна проблематика простежується у наукових публікаціях Г. В. Попова і В. Одуденко, які займалися питаннями оптимізації прокурорського нагляду за правами дітей в умовах реформування системи органів прокуратури [142], [143]. Зокрема зазначеними науковцями висвітлюється роль і значення діяльності органів прокуратури як інституційної гарантії дотримання прав дітей-учасників цивільно-правових відносин. У свою чергу, С. Ісакевич обґрунтовував наукові засоби захисту прав дитини в Україні в умовах розбудови незалежної державності [144]. Вітчизняні правознавці попрацювали також і над проблематикою імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства [145].

На доктринальному рівні аналізувалися напрями державної політики у сфері захисту прав дітей, проблемні аспекти щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, напрацьовано пропозиції щодо покращення роботи з дітьми–сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, особами з їх числа і запропоновано шляхи ефективної їх соціалізації (Я. І. Бордіян) [146], [147]. Слід відзначити науковий доробок фахівців Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (В. М. Бондаровська, Л. В. Булах, Т. В. Журавель, Ю. В. Пилипас), які є авторами комплексної наукової розробки захисту дитини від насильства в сім'ї, забезпечення права дитини в сім'ї на особисту недоторканість, заходів профілактики актів насильства стосовно неповнолітніх від членів власної родини [148]. Окрім наведеного, українські правознавці досліджували проблематику забезпечення окремих різновидів прав дітей. Передусім слід відзначити розробки Н. Д. Когут, яка займалася дослідженням проблематики захисту прав дитини на життя, здоров'я та матеріальне забезпечення [149]. Також нею розкрито вплив психологічного клімату в родині, умов соціалізації дитини на якість забезпечення її основних прав і свобод і автор наголошує, що якісне забезпечення прав дитини є запорукою створення нормальної родини та примноження генофонду нації.

Щодо доктринального розуміння категорії «права дитини» у вітчизняній юриспруденції, то слід вказати, що зазначене поняття безпосередньо пов'язане з поняттям правового статусу особи. У загальному юридичному значенні Ю. С. Шемшученко тлумачить правовий статус як сукупність взаємопов'язаних прав та обов'язків фізичних чи юридичних осіб, які визначаються актами національного та міжнародного законодавства та іншими нормативно-правовими актами [150, с. 44]. Поняття правового статусу охоплює системні елементи, які складають його зміст і структуру. Аналізуючи структуру правового статусу, логічним буде заключити, що головною складовою правового статусу є права і обов'язки. Н. І. Матузов називає права «серцевиною» правового статусу [151, с. 264]. Правовий статус дитини, відповідно, має також подібну класичній структуру з певними особливостями. Беручи за основу наукову позицію Н. М. Крестовської, правовим статусом дитини будемо вважати систему виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою

суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальності особливого суб'єкта права – дитини [152]. Наведене визначення вбирає в себе складові елементи правового статусу. Інші компоненти представлені у вигляді гарантій належного здійснення цих прав та обов'язків, юридичних обмежень і пільг, які встановлюються законодавством і покладаються на дитину як суб'єкта суспільних відносин. В. В. Нагорна до обов'язкових елементів правового статусу дитини відносить ще й законні інтереси як охоронювані державою об'єктивні потреби (фізіологічні, потреба у безпеці, у турботі, у повазі до особистості) [66; с. 9].

Основи правового статусу дитини закладені у Конституції України: ст.ст. 24, 51, 52 закріплюють, що держава підтримує і захищає дитинство, убезпечує дитину від будь-яких форм насильства і експлуатації, бере на себе обов'язок утримувати і виховувати дітей-сиріт. Більш детальну нормативну фіксацію правовий статус дитини знайшов у Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III (далі – Закон про охорону дитинства) [153]. У відповідності до ст. 1 зазначеного акта дитиною визнається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої особи раніше. У період з народження і до повноліття особа знаходиться в особливому періоді розвитку, який законодавець визначає як дитинство. Саме тривалість у часі дитинства детермінує існування у особи такого правового статусу, як «дитина». Підтримуючи позицію С. Г. Дробязко і С. А. Калініна щодо класифікації правового статусу на загальний, спеціальний і індивідуальний, дітям притаманний спеціальний правовий статус, тобто статус особи в залежності від віку і соціального становища [154, с. 171]. Разом із тим, специфіка правового статусу дитини визначається не лише віком і соціальним становищем, а й іншими соціально значущими чинниками.

В цілому в Україні, як і у багатьох інших державах, правовий статус дитини у порівнянні з правовим статусом інших категорій громадян відрізняється багатьма відмінностями. Зокрема правовий статус дитини в Україні не передбачає такий значний обсяг юридичних обов'язків, який передбачається законодавством для осіб, яким виповнилося 18 років (зокрема на дітей не покладається обов'язок

утримувати непрацездатних батьків, обов'язки щодо мобілізаційної підготовки і т.д.). Крім цього, для неповнолітніх дітей передбачений полегшений режим окремих видів юридичної відповідальності (законодавством встановлено мінімальний віковий ценз для притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності) і одночасно більш жорсткий режим юридичної відповідальності за порушення прав дитини\*. Юридична конструкція правового статусу дитини передбачає, що на дітей розповсюджуються окремі правові обмеження, які не передбачені для дорослих при реалізації деяких громадянських прав (право на шлюб, право вступати на державну службу). У загальному порядку зауважимо, що в діючому законодавстві міститься такий термін, як «новонароджена дитина». Вказана категорія закріплюється в ст. 117 Кримінального кодексу України, що передбачає кримінальну відповідальність за такий склад злочину, як «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» [155]. Виходячи зі змісту відповідних положень кримінального законодавства, «новонародженою дитиною» визнається дитина протягом нетривалого часу під час пологів або (і) нетривалий час після них. Законодавство про кримінальну відповідальність бере під особливу охорону право на життя новонародженої дитини, що є важливою гарантією охорони права на життя. Більш детально цей аспект буде наведено у наступних розділах роботи під час аналізу адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні.

У науковій юридичній літературі права особи визначають у переважній більшості випадків як узаконену і охоронювану державою можливість діяти певним чином, задовольняти власні інтереси [156, с. 71], [157, с. 181], [158, с. 211]. Тривалий час такий підхід домінував як класичний. Але останнім часом деякі науковці роблять акцент на тому, що призначення права особи полягає не лише в узаконеній можливості діяти певним чином, а й у набагато ширших можливостях, більшому діапазоні можливостей вчинення соціально значущих дій. Так, А. М. Шульга зазначає, що права особи дають можливість будь-якій людині організовувати вільну життєдіяльність на свій розсуд, вільно

\* Питання щодо юридичної відповідальності за порушення прав дитини будуть детально висвітлені у наступних розділах роботи – О.Н.



самовизначатися в суспільстві [159, с. 297]. Так чи інакше, але дитина, як і доросла повнолітня особа, в обов'язковому порядку має можливість діяти певним чином, задовольняти власні інтереси, створювати для себе можливості і вільно організовувати свою життєдіяльність для їх реалізації. Саме тому закріплення прав дитини у законодавчих актах є індикатором того, що можливість дитини діяти певним чином є узаконеною, а відповідно – охороняється державою і міжнародними інституціями. Остання обставина означає, що дитина має право не лише діяти певним чином, а й право вимагати, щоб інші суб'єкти суспільних відносин діяли в інтересах реалізації її права [160, с. 18].

Прямуючи до формування визначення змісту категорії «права дитини», зауважимо, що в національній правовій доктрині є певний досвід наукової розробки цього аспекту. Так, С. А. Саблук у дисертаційному дослідженні «Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект)» (2009 р.) права дитини визначає як «природні й соціально-державні можливості, необхідні для існування дитини, її виховання, розвитку, здобуття знань, набуття навичок формування фізичного, духовного, морального і соціального потенціалу» [55, с. 11]. Дещо ширше визначення пропонує Н. М. Опольська. У дослідженні «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)» (2010 р.) права дитини нею визначаються як «об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем розвитку суспільства юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб, тобто гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дають змогу дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків» [60, с. 18]. Заслуговує також на увагу і варіант визначення прав дитини, який пропонується Н. М. Онищенко та О. Л. Львовою, які права дитини асоціюють з певними можливостями дитини щодо її гармонійного розвитку і росту в певних соціальних, економічних і духовних умовах, що відповідають певним координатам часу і простору [161, с. 119].

Вважаємо, що наведені вище визначення не є оптимальними з огляду на

намагання повною мірою визначити соціально–юридичні можливості дитини. На користь цього говорить та обставина, що жодне з них не відображає класичну структуру суб'єктивного права, яка складається з трьох елементів: «право–поведінка» (право на власні дії), «право–вимагання» (право на дії з боку держави або зобов'язаної особи), «право–домагання» (право на забезпечувальні державно-примусові дії з боку держави) [162, с. 49]. Умовне виокремлення трьох зазначених елементів у структурі права дитини відповідає приписам міжнародних стандартів в галузі прав дитини, які містяться в Загальній декларації прав людини від 10.12.1948 р. [163], Міжнародному пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [164], Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [165], Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р. [38], Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях від 03.12.1986 р. [166], Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [167], Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14.12.1974 р. [168], Європейській конвенції про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. [169], Конвенції Ради Європи «Про контакт з дітьми» від 15.05.2003 р. [170]. У відповідності до вказаних документів дитина не лише має узаконену можливість діяти певним чином для задоволення потреб та інтересів, а також користується можливістю вимагати від держави та інших суб'єктів суспільних відносин вчиняти дії та приймати рішення, спрямовані на забезпечення повноцінної життєдіяльності. Спираючись на це, **права дитини ми визначимо як передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самотійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення добробуту у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом.** Зауважимо, що повноцінна життєдіяльність і добробут є центральними сутнісними

характеристиками змістовного наповнення прав дитини. Саме соціальні умови добробуту передбачають, що у дитини є всі можливості для задоволення потреб її всебічного розвитку [171, с. 125].

Правам дитини притаманні певні ознаки. Зокрема, центральним, стрижневим елементом прав дитини, як і кожної людини, є можливість діяти у передбачений законом спосіб або утримуватися від певних дій задля задоволення власних потреб та інтересів [172, с. 118]. Відповідно, мова йде про свободу дії дитини. Така можливість, незважаючи на юридично задекларовану форму, вказує на те, що головною ознакою прав дитини як центрального елементу її правового статусу є належність прав дитині від народження, можливість вчиняти дії вільно, незалежно від волі держави. Другою ознакою прав дитини є те, що вони засновані на принципах рівності та універсальності (загальносвітові стандарти прав дитини характеризуються тим, що прогресивна спільнота сприймає їх як універсальні цінності). Також визначальною рисою прав дитини є те, що вони несумісні з дискримінацією у будь-якому прояві, за будь-якої ознаки і належне адміністрування прав дитини є пріоритетом для будь-якої держави. Визначаючи п'яту ознаку прав дитини, зазначимо, що правам дитини не притаманна ієрархія, що вказує на їх рівноцінність. Слід зазначити, що подібні ознаки не слід сприймати суто як надбання юридичної доктрини. Їх систематизація і формулювання є практично обумовленими, адже досвід деяких держав сучасного світу у секторі забезпечення прав дитини є абсолютно неефективним і вказані ознаки мають перейти з площини формального визначення у законодавстві до практичного втілення<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> На жаль, у сучасному світі проблема адміністрування і захисту прав дітей набуває ваги завдання державного розвитку. Так, не беручи до уваги значне розповсюдження у багатьох державах світу випадків насильства в сім'ї, збройних конфліктів і інших чинників порушення прав дитини, деякі держави зіштовхуються з безпрецедентними випадками нехтування природними правами дитини. У Танзанії через архаїчні релігійно-культурні звичаї за останнє десятиліття діти-альбіноси є об'єктом зазіхань багатьох місцевих релігійних спільнот. За звичаями місцевих громад, частини тіла дітей-альбіносів мають містичне значення, і той, хто заволодіє ними, набуде надприродної сили. За даними благодійної організації «Under the Same Sun» за останні 17 років офіційно в державі було зареєстровано 76 вбивств дітей-альбіносів і багаточисельні випадки насильницького каліцтва. Ситуація набула такого розмаху, що у 2017 р. президент країни Джакайя Кіквете офіційно визнав таке явище «соромом для держави». На сьогодні вказана проблема вирішується не ефективно, а діти-альбіноси змушені жити в спеціальних установах і виходити на прогулянки лише у супроводі озброєної охорони. Багато дітей-альбіносів є каліками і не мають кінцівок або окремих органів – Танзанійские альбиносы, чьи тела стоят дороже золота // <http://telegraf.com.ua/zhizn/zhurnal/3421457-tanzaniyskie-albinosyi-chi-tela-stoyat-dorozhe-zolota-foto.html>

Проведений огляд наукових досліджень вітчизняних вчених аспектів забезпечення прав дитини дозволяє виокремити кілька характерних рис, які притаманні доктринальним розробкам інституту прав дитини. По-перше, права дитини сучасною юриспруденцією досліджуються і розглядаються як відокремлений феномен правової дійсності, який постійно потребує всебічного наукового аналізу і вивчення. По-друге, методологічною засадою дослідження вітчизняними правниками прав дитини є міждисциплінарний підхід, у відповідності до якого права дітей досліджуються одночасно з позицій різних юридичних спеціальностей з урахуванням предмета галузевої юридичної науки, на якій спеціалізується конкретний науковець. По-третє, права дитини вітчизняна юридична доктрина розглядає як абсолютну соціальну цінність, яка перебуває під особливою охороною держави і прогресивної міжнародної спільноти. По-четверте, сучасні наукові розробки прав дитини здебільшого мають на меті вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення організаційно-правових механізмів забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини на національному рівні у відповідності до сучасних стандартів, які закладені у нормах міжнародно-правових актів. По-п'яте, за останні двадцять п'ять років автори наукових праць, у центрі уваги яких стоять права дитини, доводять тезу про те, що увага органів державного управління всіх рівнів до забезпечення прав дитини і охорони дитинства є недостатньою і потребує оновлення на основі якісної наукової бази. Така обставина спонукає до подальшого проведення досліджень прав дитини з метою формування науково-інформаційного поля для оптимізації управлінської політики в галузі забезпечення прав дітей.

### **1.3 Особливості нормативно-правової регламентації прав дитини в Україні на сучасному етапі**

В Україні, як і у будь-якій сучасній демократичній державі світу, права дитини передбачені актами національного законодавства. На сьогодні

законодавство закріплює повний спектр прав дитини з урахуванням того, що деякі особливості їх практичної реалізації обумовлюються їх фізичною, психічною та розумовою незрілістю і потребують спеціального режиму адміністрування з боку держави, включаючи належний правовий захист [173]. Особливістю правової регламентації прав дитини в Україні є те, що, права дитини передбачені в багатьох актах законодавства, які різняться юридичною силою, предметом правового регулювання, суб'єктом прийняття та іншими параметрами. Це вказує на те, що в Україні неналежним чином дотримано принципу системності правового регулювання прав дитини. Як зазначає М. В. Старинський, це є умовою недосягнення того результату, який був запрограмований уповноваженими державою органами [174, с. 306]. Разом із тим зазначена обставина зобов'язує нас з'ясувати не лише їх положення, й на підставі їх аналізу, запропонувати класифікацію прав дитини. Саме спосіб національної регламентації прав дитини, коли певні групи прав передбачені у різних актах законодавства, вказує на доцільність їх групування. Проте критерій класифікації, що заснований на визначенні галузевої (предметної) нормативного акта, який містить конкретне право дитини вбачається не оригінальним і таким, що не віддзеркалює характерні риси нормативного закріплення прав дитини.

Прямуючи до визначення особливостей законодавчої регламентації і класифікації прав дитини відзначимо, що зарубіжні правознавці стали піонерами дослідження зазначених питань. Так, професор Оксфордського університету Б. Франклін у 1986 р. на основі дослідження правової бази регламентації прав дитини запропонував розподілити їх на дві групи: юридичні (описують існуючі права дитини) і моральні (права, до яких дитина прагне) [174]. На дві групи пропонує ділити права дітей і М. Фрідман: «welfare rights» (права дитини на благополуччя) і «protective rights» (права дитини на захист) [175, с. 52]. Його лінію продовжували й інші закордонні науковці. Відзначимо, що у юридичній доктрині були поодинокі спроби класифікації прав дитини. Так, Н. М. Крестовська, пропонує два критерії класифікації прав дитини: в залежності від рівня юридичної регламентації (права, що передбачені законодавством

міжнародного рівня, та права, що передбачені законодавством національного рівня) та в залежності від змісту (загальнолюдські права та свободи, адаптовані щодо дитини, та спеціальні права дитини) [60, с. 411]. О. М. Кудрявцева в залежності від ступеня свободи пропонує класифікувати права дітей на негативні (можливості захисту від будь-якого втручання у здійснення громадянських і політичних прав) та позитивні (передбачають права особи на істотне поліпшення свого становища) [177, с. 48]. В.В. Нагорна класифікує права дітей в залежності від особливостей змісту законодавства на особисті та соціально-економічні [66, с. 10]. В свою чергу, А. Д. Гусев та Я. С. Яскевич у навчальному посібнику «Права людини» (2002 р.) пропонують класифікацію прав дитини в залежності від сфери життєдіяльності дитини на особисті і соціально-культурні [178, с. 158]. Значна кількість юридичних конструкцій, які нормативно закріплюють права дитини у різних сферах життєдіяльності, дає підстави підтримати позначені критерії класифікації прав дитини. Разом із тим, ми вважаємо наведений перелік груп прав дитини вузьким за змістом і недостатнім для повноцінного доктринального розкриття специфіки правового статусу дитини [179, с. 145]. З урахуванням правової регламентації, в залежності від сфери життєдіяльності дитини пропонуємо умовно систематизувати права дитини у такі самостійні групи: **природні права й свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно–духовного розвитку, права дитини в сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця або розлученої з сім'єю.** Слід зауважити, що групи прав дитини є взаємопов'язані за змістом і відображають особливі соціально–правові можливості дитини як громадянина і члена соціуму. Конкретизація викладеної наукової позиції передбачає систематизоване викладення прав дитини виходячи з положень чинного законодавства [180, с. 25].

Першою категорією прав дитини є її **природні права й свободи**. Ця категорія прав складає першооснову правового статусу дитини. Обумовлюється

це тим, що природні права, як зазначають В. Ф. Погорілко і Н. А. Мяловицька, мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й невід'ємними [181, с. 254]. Визначаючи природні права дитини будемо виходити з класичної точки зору про генезу природних прав. Так, природні права людини визначаються як такі, що їх одержала сама людина від природи або ж від усталеного порядку, що склався в суспільстві незалежно від будь-якого зовнішнього впливу [182]. Природні права дитини мають універсальний характер для більшості сучасних держав світу і закріплені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про права дитини» від 20.11.1989 р., яка була ратифікована Верховною Радою України 27.02.1991 р. та набула чинності 27.09.1991 р. [38]. Слід зазначити, що національне законодавство України про охорону дитинства, фактично, дублює положення Конвенції і деталізує їх. Так, до природних прав дитини віднесемо:

- право на життя і охорону здоров'я, створення безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формування навичок здорового способу життя (ст. 6 Закону про охорону дитинства);

- право на захист від усіх форм фізичного і психічного насильства (кожній дитині згідно зі ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» це право включає в себе свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини. Держава взяла на себе зобов'язання здійснювати захист дитини від: усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо).

Зауважимо, що природні права дитини не є такими, що даровані державою чи урядом, не залежать від місця, часу, устрою суспільства, держави. Навіть буквальний аналіз зазначених законодавчих положень вказує на те, що регламентація природних та невідчужуваних прав і свобод дитини не залежать від волі держави, навпаки, державна влада пов'язана цими правами у тому розумінні, що зобов'язана визнавати, дотримуватися і гарантувати їх. Беручи за основу позицію колективу авторів фундаментальної праці «Правова система України: історія, стан та перспективи», є підстави стверджувати, що права дитини як особливої категорії населення є «обмежувальним бар'єром» від свавілля держави, який не може бути подоланий на власний розсуд ані законодавчою, ані виконавчою, ані судовою гілками влади [183, с. 156]. Ця група прав і свобод дитини забезпечує недопустимість посягання фізичних осіб, посадових осіб державних органів, представників громадських організацій на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність дитини. Дотримання природних прав і свобод дитини є запорукою охорони дитинства у будь-якій розвиненій державі сучасного світу.

Друга група прав дитини, яка регламентується у національному законодавстві є **група громадянських (особистих) прав дитини**. Дитина наділяється всім спектром громадянських прав, яким наділений громадянин України Конституцією і чинним законодавством. У відповідності до положень Закону про охорону дитинства дитина наділяється такими громадянськими правами, як:

- право на ім'я та громадянство (у відповідності до ст. 7 Закону «Про охорону дитинства» кожна дитина з моменту народження має право на ім'я та громадянство. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються сімейним законодавством реєстрації актів цивільного стану, а підстави і порядок набуття та зміни громадянства визначаються законодавством України);

- право на достатній життєвий рівень (ст. 8 Закону «Про охорону дитинства» закріплює положення, у відповідності до якого кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх



замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України);

– право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації (згідно зі ст. 9 Закону «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю. Крім цього, діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення);

– право на проживання з батьками в сім'ї та на піклування батьків, право на контакт з батьками, які проживають окремо (ст. ст. 11, 15 Закону України «Про охорону дитинства»);

– право дитини на майно (згідно зі ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина, в тому числі й усиновлена, має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання. Дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав, не втрачає права на успадкування їх майна. У разі визнання батьків або одного з них рішенням суду безвісно відсутніми дитина має право на утримання за рахунок їх коштів і майна. Батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укласти

договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання);

– право дитини на житло (ст. 18).

Оскільки діти в умовах сучасного глобалізованого світу є активними учасниками суспільного життя, наступною групою прав дитини будуть **права дитини у сфері публічно-громадського життя**. Зазначений спектр прав займає особливе місце у структурі правового статусу дитини. Це пояснюється тим, що відповідні права дозволяють громадянинові вже на початкових етапах соціалізації особистості брати на себе громадську відповідальність, робити свій особистий внесок у розвиток громадянського суспільства, вчитися проявляти соціально корисну активність, працювати на користь громади і всього суспільства [184, с. 167]. У відповідності до Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р. № 281–XIV діти у віці після чотирнадцяти років мають право створювати громадські організації, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів [185]. Реалізуючи це право, діти створюють дитячі громадські організації, які мають статус всеукраїнських, регіональних і місцевих. Без належної підтримки держави функціонування вказаних інституцій громадянського суспільства є неможливим [186, с. 193] Членство у дитячих громадських організаціях дає можливість дитині брати безпосередню участь у громадсько-політичному житті і від імені організації реалізовувати деякі специфічні права. Зокрема, це:

– право представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах;

– право організовувати і брати участь у проведенні культурно-масових заходів;

– право ідейно та організаційно підтримувати інші об'єднання громадян, надавати допомогу в їх створенні;

- право одержувати від органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань;
- право формувати та вносити власні пропозиції до органів влади і управління;
- право на розповсюдження інформації і пропагування ідей та цілей дитячої громадської організації;
- право брати участь у розробленні проектів рішень органів державної влади і місцевого самоврядування з питань державної політики щодо дітей та молоді;
- право делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів з питань забезпечення прав молоді, що утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;
- право проводити моніторинг з питань забезпечення прав молоді та дітей.

Слід відзначити, що особливістю здійснення дитиною прав у сфері публічно-громадського життя є те, що їх реалізація відбувається від імені самої громадської організації у колективній формі. Це вказує на те, що за своїм юридичним змістом правам дитини у сфері громадсько-публічного життя притаманна відповідність інтересам дітей практикувати колективні форми активної соціальної самоорганізації. При цьому колективні права дитини не можна ранжувати вище індивідуальних. Відповідно статус члена дитячої громадської організації є організаційно-правовою умовою для реалізації дітьми прав громадсько-політичного характеру. Подальшу популяризація діяльності молодіжних громадських організацій слід розглядати як важливу складову демократичного розвитку нашої країни [187, с. 194].

Зазначимо, що в Україні існує багаторічна практика налагодження організаційно-управлінських основ взаємодії державних органів і дитячих громадських організацій. Система державного управління всіляко сприяє реалізації дитиною прав у сфері публічно-громадського життя і підтримує

ініціативи дитячих громадських організацій. Окрім встановленої державою формальної процедури реєстрації дитячих організацій, владні інституції на всіх рівнях надають організаційне і фінансове сприяння для їх повноцінної діяльності. Показником активної реалізації дітьми прав у сфері публічно-громадського життя є діяльність багаточисельних всеукраїнських дитячих організацій. Так, у липні 1992 році було створено Український Національний Комітет Молодіжних Організацій (УНКМО) 14 всеукраїнських громадських об'єднань, куди входили діти з різних регіонів. На сьогодні в УНКМО входять 39 всеукраїнських молодіжних та дитячих організації, 26 регіональних молодіжних організацій і 200 місцевих організацій [188]. Навесні 1995 року УНКМО прийнятий до складу Ради Європейських Національних Молодіжних Комітетів країн Ради Європи і представляє цю організацію в Україні. Щороку при формуванні державного бюджету передбачаються кошти на державну підтримку УНКМО. Пізніше, 27.09.1999 р. було створено Федерацію Дитячих Організацій (ФДО) як добровільну, неполітичну спілку дитячих громадських об'єднань. Мета діяльності ФДО – захист прав та інтересів дитини, всебічний розвиток її здібностей. ФДО об'єднала у своїх лавах майже 750 тисяч дітей та підлітків [179]. Лише в одній Харківській області, за даними офіційного Інтернет-сайту ФДО об'єднує орієнтовно 15000 дітей.

Група прав дитини у **сфері культурно-духовного розвитку** є також важливим елементом структури її правового статусу. До групи культурно–духовних прав ми віднесемо:

– право дитини на освіту (ст. 19 Закону України «Про охорону дитинства» закріплює, що дитина має право на доступну і безоплатну шкільну, повну загальну середню, професійно-технічну, вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. Крім того, дитина має право на отримання державної стипендії та пілґ у порядку, встановленому законодавством України);

– право на безкоштовний доступ до національних духовних та історичних цінностей, досягнень світової культури шляхом надання можливості користування бібліотечними фондами, виставковими залами, музеями тощо (ст.

20 Закону «Про охорону дитинства»);

– право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах.

**Права дитини в сфері економічних відносин і праці** включають низку законодавчо передбачених можливостей реалізовувати комерційні ініціативи та виконувати індивідуальну трудову функцію на постійній основі. Вказана група прав включає в себе:

– право на заняття підприємницькою діяльністю в Україні (ст. 22 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом. У відповідності до ст. 35 Цивільного Кодексу України дитина може реєструватись як суб'єкт підприємницької діяльності за наявності письмової згоди батьків і набувати, таким чином, повної цивільної дієздатності [190]. На наш погляд зазначене право набуває особливої важливості в умовах розвитку ринкової економіки. У свою чергу, це є чинником зміцнення людського потенціалу сфер народного господарства України [191, с. 276].

– право вимагати від роботодавця дотримуватися особливого режиму реалізації права на працю і право вимагати від держави захисту від найгірших форм дитячої праці (вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків. Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки, і власник зобов'язаний слідкувати за цим. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час). Слід відзначити, що вказане право за своєю сутністю можна віднести до іншої групи прав на соціальне забезпечення. Але ми, беручи до уваги економічну

сферу їх реалізації, відносимо його до групи економічних;

- право дитини, яка є неповнолітнім правопорушником і потребує особливих умов виховання, на гуманне ставлення з боку оточуючих, на охорону здоров'я, отримання базової освіти і професійної підготовки, побачення з батьками або особами, які їх замінюють, відпустку, листування, на отримання передач, посилок від батьків, гуманітарних, благодійних та інших громадських організацій, які виявили бажання допомогти їм, у порядку, встановленому законодавством України (ст. 34 Закону України «Про охорону дитинства»).

Логічним видається після висвітлення прав дитини у сфері економічних відносин і праці згрупувати **права дітей у сфері оздоровлення та відпочинку**. У відповідності до положень Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008 р. № 375–VI діти наділяються широким переліком прав у сфері оздоровлення та відпочинку [192]. Відпочинок і оздоровлення є взаємопов'язаними категоріями, але не тотожними. Відпочинок передбачає комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, що забезпечують організацію дозвілля дітей, відновлення фізичних і психічних функцій дитячого організму, сприяють розвитку духовності та соціальної активності дітей, що здійснюються в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом відпочинкової зміни. В свою чергу оздоровлення дитини являє собою систему заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, спрямованих на поліпшення та зміцнення фізичного і психічного стану здоров'я дітей, що здійснюються в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом оздоровчої зміни. Права у сфері відпочинку і оздоровлення діти реалізують під час перебування в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку. Зокрема дитині гарантується право:

- на захист прав і свобод, визначених Конвенцією ООН про права дитини, на охорону життя, здоров'я і власного майна, повагу до їх гідності, вільне висловлювання власних поглядів і переконань;
- на кваліфіковану медичну допомогу в разі захворювання або травмування;
- самостійно обирати види діяльності, дозвілля, участь в освітніх,

оздоровчих програмах закладів;

- здобувати у передбачених законодавством випадках освіти згідно з державними стандартами освіти;

- отримувати зазначені в путівці послуги з оздоровлення та відпочинку, в тому числі платні;

- на раціональне харчування;

- брати участь в управлінні дитячим закладом оздоровлення та відпочинку; звертатися до адміністрації закладу для отримання інформації стосовно побуту, харчування, медичної допомоги, змісту освітніх, оздоровчих програм та програм відпочинку;

- у разі виникнення конфліктної ситуації вимагати вжиття дієвих заходів, у тому числі заміни вихователя.

**Група прав дитини у сфері соціального забезпечення** є найбільшою серед інших, адже соціальне піклування про дитину є важливою функцією правової, соціальної держави. Зазначену групу прав ми умовно розподілимо на кілька підгруп: права дітей–сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, права дітей з особливими потребами (інваліди), права дітей у сфері соціального обслуговування, прав дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, прав дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, права дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Діти–сироти та діти, які позбавлені батьківського піклування, становлять значну за чисельністю категорію громадян. Так, діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави. Це знаходить свій прояв у наданні дитини низки особливих прав. Зокрема:

- право на зберігання за дітьми житлових приміщень, які належать будинкам дитини, дитячим будинкам, школам–інтернатам, дитячим будинкам сімейного типу та прийомним сім'ям, в яких вони проживали до моменту вибуття

з них;

- право дитини на влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- право на вселення дитини у житло і повернення майна, що було у житлі на день передачі дитини під опіку чи піклування, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- право на забезпечення позачергово житлом за місцем походження дитини, якщо діти–сиріти та діти, позбавлені батьківського піклування, які до передачі під опіку чи піклування, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не мали впорядкованого житла;

- право на одноразову матеріальну допомогу дітям–сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18–річного віку;

- право на працевлаштування дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

Дітям з особливими потребами (дітям–інвалідам) держава надає комплекс особливих прав, використовуючи які створюються організаційні умови для ведення повноцінного життя (ст. 26). Зокрема:

- право на державний захист від будь–яких форм дискримінації;

- право на створення державою необхідних умов для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів;

- право дітей–інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного на безоплатну спеціалізовану медичну, дефектологічну і психологічну допомогу, безоплатне протезування у відповідних державних і комунальних закладах охорони здоров'я,

- право на отримання базової, професійно–технічної та вищої освіти, в тому числі в домашніх умовах, безоплатне забезпечення засобами індивідуальної



корекції;

- діти-інваліди мають право на безоплатне матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення, а також забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами індивідуальної корекції відповідно до законодавства;

- право дітей-інвалідів, які мають порушення опорно-рухового апарату, за наявності відповідного висновку медико-соціальної експертизи на забезпечення автомобілем (у разі необхідності з ручним керуванням);

- право дітей, які мають вади розумового або фізичного розвитку і які не можуть навчатися в загальних навчальних закладах навчатися за державний кошт у спеціальних загальноосвітніх школах, загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах, будинках-інтернатах для дітей-інвалідів, дошкільних та інших закладах, в яких вони утримуються за рахунок держави (ст. 27);

Діти, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, мають право на всебічну підтримку з боку держави. Така підтримка складається із першочергового і невідкладного відселення з небезпечної зони, надання кваліфікованої безоплатної медичної допомоги, пенсійного, соціального та іншого забезпечення, компенсацій за втрачене або пошкоджене майно та житло, заходів щодо сприяння возз'єднанню з членами сім'ї (ст. 28).

Висвітлюючи права дитини у сфері соціального забезпечення, не можна не торкнутися виокремлення такого важливого різновиду права, як право дитини на соціальне обслуговування. Діюче законодавство вказаного формулювання не передбачає. Проте, виходячи з положень Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III, держава здійснює спеціальний менеджмент у соціальній роботі з дітьми з метою реалізації завдань соціальної роботи з сім'ями і дітьми та пошуку оптимальних шляхів їх вирішення [193]. Виходячи з положень вказаного законодавчого акта, діти мають право на соціальне обслуговування (ст. 8). Воно включає в себе:

- право вимагати від держави створення умов для ведення здорового способу життя і збереження здоров'я;

- право на одержання інформації з питань працевлаштування та вимагати сприяння в цьому;
- право на одержання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад;
- право на соціальну адаптацію соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- право вимагати від держави задоволення матеріальних потреб у разі перебування у складних життєвих обставинах;
- право вимагати послуг посередництва у представництві інтересів;
- право на підтримку талановитих дітей;
- право користування просвітницькими та культурно-освітніми знаннями, об'єктивною інформацією про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем тощо.

Крім означеного діти мають право на соціальну профілактику від створення умов можливого сімейного неблагополуччя, соціального сирітства, насильства в сім'ї та жорстокого поводження, торгівлі, найгірших форм дитячої праці та право на соціальну реабілітацію після потрапляння в такі умови (ст. ст. 9, 10).

Не можна не відзначити також і права, якими наділяє держава дітей, які мають особливий соціальний статус – статус дітей, постраждалих від Чорнобильської катастрофи 26.04.1986 р. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 р. № 796–ХІІ передбачає систему нормативних положень, які предметно закріплюють державне піклування за дітьми, що постраждали від аварії [194]. Ст. 27 зазначеного законодавчого акта визначає сім категорій дітей, що вважаються такими, що потерпіли. На сьогодні через те, що після аварії пройшло більше тридцяти років під дію закону підпадають діти, які народились після 26.04.1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час

вагітності мала підстави належати до визначених законом категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи (ст. 27). Такі діти мають особливі права. Зокрема:

- право на лікування на базі кращих вітчизняних санаторно-курортних закладів, спеціалізованих медичних центрів, обладнаних сучасним діагностичним і лікувальним устаткуванням, з сучасними лікарськими засобами, із залученням до роботи в них найдосвідченіших вітчизняних та зарубіжних спеціалістів із своїми методиками, устаткуванням та медикаментами;

- право на забезпечення за рахунок держави продуктами харчування, а також харчовими добавками, які сприяють виведенню радіонуклідів з організму;

- право на безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів, а також безоплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та матеріалів, прирівняних до них за вартістю, що визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я);

- право на безоплатне харчування для дітей, які є учнями середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних закладів освіти, студентів коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення, а також дітей, евакуйованих із зони відчуження, дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, і тих, які проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення;

- право на спеціальні компенсації і пільги (безоплатне користування всіма видами транспорту, право вступу до навчальних закладів поза конкурсом та ін.). Зазначимо, що в Україні традиційно сформувався досвід сприяння реалізації прав дітьми—чорнобильцями не лише з боку держави, а й цілої низки міжнародних і національних громадських організацій. Передусім це представництво ЮНІСЕФ в Україні, Фонд спасіння дітей від Чорнобильської катастрофи, Міжнародна асоціація «Лікарі Чорнобиля» та ін. [195, с. 72].

Реалії державного розвитку України протягом останніх трьох років

обумовили загострення економічної і безпекової ситуації в державі. У зв'язку з цим з 2014 р. значна кількість дітей, як і деяких інших категорій громадян, які постійно проживали на території Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей, змушені були змінити місце проживання. У зв'язку з цим держава відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706–VII визнала за дітьми ще один спеціальний правовий статус – «внутрішньо переміщена особа» [196].

Згідно із чинним законодавством, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Діти, які здобули статус внутрішньо переміщеної особи, наділяються всім спектром прав, які передбачені для відповідної категорії громадян (право на єдність родини, право на сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення, право на інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів, право на безпечні умови життя і здоров'я, право на достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод, право на створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання, право на оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення,

право на забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, право на сприяння у переміщенні її рухомого майна, право на сприяння у поверненні на попереднє місце проживання, право на забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством, право на надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, право на отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування, право на проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування, право на безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення, право на отримання гуманітарної та благодійної допомоги та ін.). Разом із тим, дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, держава наділяє спектром специфічних правомочностей. Зокрема такі діти мають право:

- вимагати від місцевих державних адміністрацій влаштування до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту дітей на умовах повного державного забезпечення;

- вимагати від органів державної влади і місцевого самоврядування сприяння у соціальному захисті, а також забезпечення дотримання вимог законодавства під час встановлення опіки чи піклування над дітьми–сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей;

- вимагати від місцевих державних адміністрацій вжиття спеціальних заходів щодо охорони життя і здоров'я дитини у разі виникнення загрози її життю та здоров'ю, втрати дітьми батьківського піклування;

- на соціальне супроводження у разі сирітства та позбавлення дитячого піклування;

- на державне забезпечення функціонування внутрішньо переміщених прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, до яких діти влаштовані згідно з рішеннями районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських чи районних у містах рад тих адміністративно-територіальних одиниць, з яких здійснюється внутрішнє переміщення;

- на влаштування дітей, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, у сім'ї родичів, патронатних вихователів, до закладів соціального захисту дітей з урахуванням індивідуальних потреб дитини;

- на використання можливостей рефінансування витрат з будівництва або повернення відсотків за сплаченими кредитами, які внаслідок окупації чи військових дій, негативних наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру набули каліцтва чи інвалідності, або лишилися без годувальника, або без належної опіки;

- на справедливий розподіл міжнародної гуманітарної, благодійної, технічної та будь-якої іншої безповоротної допомоги.

У 2016 р. у зв'язку зі збройним конфліктом у східних областях України на законодавчому рівні було введено поняття «дитина, що постраждала внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів». Це був вимушений крок, адже за підрахунками експертів, починаючи з березня 2014 року, 109 дітей отримали важкі поранення і 42 вбиті внаслідок зіткнення з мінами та вибуховими предметами, які залишились після бойових дій у Донецькій та Луганській областях. Станом на кінець березня 2015 року Державна служба з надзвичайних ситуацій України вилучила 33717 вибухонебезпечних предметів в Донецькій та Луганській областях. Лише за одну добу Служба вилучає у середньому від 21 до 36 боєприпасів [197]. У відповідності до діючого законодавства України діти, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та діти, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, користуються низкою прав, реалізація яких дає можливість мінімізувати негативний вплив реалій воєнного

часу. Зокрема відповідно до ст. 30–1, 31 Закону «Про охорону дитинства» означена категорія дітей наділяється такими правами:

- право вимагати від держави догляду за дітьми та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон;
- право вимагати від органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування проведення першочергового відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів;
- право вимагати від держави встановлення місцезнаходження членів сім'ї дитини, а також надання організаційного сприяння пошукам, що здійснюються членами сім'ї, громадськими, благодійними, волонтерськими, гуманітарними організаціями та фондами, що беруть участь у возз'єднанні сімей;
- право на проведення за рахунок держави медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів;
- право дітей, які є біженцями, вимагати від держави через уповноважені органи вжиття необхідних заходів щодо забезпечення додаткового або тимчасового захисту на території України;
- право дітей, які є біженцями, вимагати від держави сприяння розшуку батьків або інших законних представників. Разом із цим слід відзначити, що в Україні на офіційному рівні визнано, що підзаконними нормативно-правовими актами досі не визначено порядок надання дитині зазначеного статусу та відповідні дії державних органів з метою підтримки зазначеної категорії дітей, а також не ведеться офіційний облік даних про дітей, які загинули внаслідок конфлікту [198]. Також слід зазначити, що втілення в життя зазначених напрямів є складним завданням. Результативність його виконання значною мірою залежить фінансової спроможності держави і, рівня кваліфікації управлінського персоналу та інших чинників [199, с. 179].

**Права дитини як члена сім'ї** також потребують окремого виокремлення,

адже сім'я є первинним соціальним мікросередовищем, де дитина не лише проходить первинний етап соціалізації, а й є носієм низки прав у відповідності до Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р. № 2947–III [200]. Слід відзначити, що права дитини, які передбачені у Сімейному кодексі, багато в чому збігаються з положеннями Закону про охорону дитинства. Разом із тим як член сім'ї дитина має право на:

- піклування з боку батьків про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, на забезпечення батьками здобуття нею повної загальної середньої освіти, підготовку її до самостійного життя, повагу, захист від будь-яких видів експлуатації дитини чи застосування фізичних покарань;

- право самостійно визначати місце проживання у випадку, якщо батьки проживають окремо (лише з 14 років);

- право бути проінформованою про правові наслідки усиновлення (ст. 218 СК України);

- право після 14 років самостійно звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав своїх батьків або одного з них (ст. 165 СК України);

- право дати або не дати згоду на усиновлення (ст. 218 СК України);

- право змінити своє власне ім'я або прізвище за згодою батьків або, у деяких випадках, – одного з них (наприклад, якщо другий з батьків помер, позбавлений батьківських прав, визнаний безвісно відсутнім тощо). Дитина ж, якій виповнилося 16 років, має право змінити своє власне ім'я або прізвище на власний розсуд (ст. 295 СК України);

- право бути вислуханою батьками чи іншими членами сім'ї, а також будь-якими посадовими особами з приводу питань, що стосуються її особисто або її сім'ї (ст. 171 СК України);

- право одружитися або вийти заміж до досягнення 18 років з 16-ти річного віку за рішенням суду (ст. 23 СК України);

- право бути власником майна, яке було придбане батьками для забезпечення виховання, розвитку чи навчання дитини (іграшки, книги, одяг,



взуття, меблі, спортивний інвентар, музичні інструменти, приладдя для творчості, інші дитячі аксесуари) (ст. 174, 175 СК України);

- право вимагати від батьків збереження майна, що належить дитині і використовується батьками до досягнення дитиною повноліття (ст. 177 СК України).

Окрім положень СК доцільно вказати на те, що права дітей як членів сім'ї безпосередньо підпадають під дію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789–III [201]. Згідно з положеннями цього акта, діти мають право вимагати від держави вжиття адміністративних заходів профілактики, попередження і припинення протиправних дій, що порушують їх права і свободи.

У відповідності до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. № 3671–VI у правовій системі України передбачено ще одне особливе правове становище дитини – «біженець», або «дитина, розлучена з сім'єю» [202]. Такі категорії дітей держава бере під опіку і з метою полегшення соціального становища передбачає у законодавстві низку прав. Зокрема:

- право дитини, розлученої з сім'єю, звернутися до Державної прикордонної служби із заявою про намір бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

- право вимагати від законного представника подати заяву до органів державної влади про надання статусу біженця;

- право вимагати від держави перекладача, який забезпечить переклад мови дитини, розлученої з сім'єю, на державну мову;

- право на збереження конфіденційності інформації про себе та заходи, які були вжиті для забезпечення правового статусу як дитини, розлученої з сім'єю;

- право на одержання до настання шістнадцятирічного віку посвідчення біженця або особи, що потребує додаткового захисту;

- право отримати проїзний документ на виїзд за кордон, але після досягнення шістнадцяти років.

Окрім означеного вище, вказана категорія дітей користується всіма правами дитини під час перебування на території України.

У додаток до наведеного вище вважаємо доцільним акцентувати увагу ще на одній особливій групі прав дитини, яка поки що нормативно в Україні не визначається. Мова йде про права дитини як учасника обміну інформацією у цифровому середовищі. Враховуючи тенденції глобалізації і те, що цифрові технології останнім часом впроваджуються у всі сфери життєдіяльності людини і державного управління нашої держави, означений аспект не можна оминати. У 2016 р. у м. Софія (Болгарія) було представлено Стратегію Ради Європи з прав дитини, в обговоренні якої взяли участь і представники України [203]. Положення документа визначають у якості самостійної групи «права дитини в цифровому середовищі». Розвинені держави Європи останніми роками почали приділяти означеній групі прав дитини значну увагу. Так, в аналітичній доповіді «Діти Європейського Союзу в он-лайн», яку було підготовлено англійськими спеціалістами зазначається, що через комп'ютери, ігрові консолі, планшети або смартфони – цифровий світ надає дітям багато можливостей. Доступ до мережі Інтернет і цифрова грамотність поступово розглядається як складова прав дитини на свободу вираження поглядів, на участь та освіту. Проте цифрове середовище також пропонує дитині шкідливий контент і його наслідки, конфіденційність і питання захисту даних та інші ризики, в тому числі пропагування сексуального насильства он-лайн, спонукання до розповсюдження сексуалізованих зображень, заполітизовані заклики до антидержавної і протиправної діяльності. Крім цього, уряди західноєвропейських держав усвідомили, що у деяких випадках, таких як кібер-булінг та самовикриття, власна поведінка дітей в Інтернеті може завдати шкоди іншим і становити небезпеку для них. Західноєвропейська практика йде по шляху, коли батьки і вчителі шкіл об'єднуються і докладають спільних зусиль задля мінімізації шкідливого впливу он-лайн середовища на свідомість дітей. Вчителі зобов'язані докладати зусиль задля того, щоб встигати за розвитком технологій, так що розрив між поколіннями стає все більш очевидним [204]. Для України це питання є також вчасним і актуальним. На підтвердження цього

говорить той факт, що на початку 2017 р. в Україні значного суспільного резонансу набули випадки схиляння дітей за допомогою соціальних мереж до антисоціальної поведінки і навіть призведення до самогубств. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України, з початку 2017 р. органами Національної поліції було заблоковано 500 суїцидальних груп у соціальних мережах і понад 200 акаунтів їх організаторів та кураторів [205]. Разом із тим сьогодні на рівні системи національного законодавства України права дітей у цифровому середовищі не регулюються, а законодавча база, яка б регламентувала взаємодію вчителів (вихователів) і батьків у питаннях попередження шкідливого впливу інтернет-середовища на свідомість і поведінку дітей, є недостатньою. Це спонукає розробити і внести відповідні зміни у законодавство, якими б було урегульовано права дитини як учасників он-лайн інформаційних відносин. Виходячи з цього, вважаємо, що права і обов'язки дитини як учасника інформаційного обміну в он-лайн середовищі слід вважати повноцінним елементом її правового статусу. Їх перелік і гарантії доцільно регламентувати на законодавчому рівні і розробити правові основи адміністрування убезпечення дітей від негативного впливу соціальних мереж.

Спираючись на викладене вище, є підстави зробити висновок, що права дитини є базовим елементом її юридичного статусу [206, с. 24]. Моделі вітчизняної правової регламентації прав дитини притаманна низка особливостей:

- **по-перше**, для юридичної регламентації прав дитини є характерним їх закріплення в багатьох актах діючого законодавства, які мають різний предмет правового регулювання, різну юридичну силу, різну структуру і особливості регуляторного потенціалу. Високий рівень деталізації прав дитини в чинному законодавстві України віддзеркалює загальносвітові тенденції визнання дитини особливим суб'єктом суспільних відносин, дотримання прав якого є одним із пріоритетів державної політики;

- **по-друге**, базовим актом національного права, який передбачає зміст більшості прав дитини є Закон України «Про охорону дитинства». Більшість його положень закріплюють базові права дитини і мають соціальне наповнення.

Нормативно визначається, що у контексті убезпечення дитини від реального чи можливого негативного впливу соціально-економічних, політичних, безпекових, культурних, екологічних умов життєдіяльності українського суспільства держава має вживати відповідних заходів. Це, як зазначає В. В. Нагорна, обумовлює необхідність подальшої активізації діяльності державних органів у сфері захисту прав дитини, поглиблення імплементації міжнародних стандартів захисту прав і свобод дитини у національне законодавство [207, с. 17];

– **по-третє**, у порівнянні з іншими категоріями громадян чи фізичних осіб, правовий статус дитини передбачає значно ширший перелік прав, що вказує на легітимізацію особливого положення дитини в суспільстві і визнання всіма ланками державного управління в якості особливого об'єкта державного адміністрування. Значною мірою ефективність цього залежить від якості організаційно-управлінського впливу держави на процес повноцінної реалізації прав дитини на всіх рівнях, встановлення ефективних гарантій забезпечення повноправності і захищеності від негативних чинників впливу соціального середовища.

## Висновки до розділу 1

1. Формування феномену прав дитини має давню історію і сягає своїм корінням у соціальні традиції первісних суспільств. Історичною основою сучасного інституту прав дитини став культ захисту суспільством найбільш слабких і незахищених своїх членів – дітей. Народи світу по-різному організовували піклування для дітей, що було обумовлено культурними, етнопсихологічними, релігійними, географічними та іншими чинниками. Незважаючи на відмінності, історія розвитку сучасної цивілізації характеризується тим, що у будь-якому суспільстві діти займали і займають особливе соціальне положення і користуються посиленою увагою держави до задоволення їх потреб і інтересів, забезпечення безпеки.

2. Традиційно, на теренах сучасної України, дитина та дитинство визначалися як об'єкти посиленого захисту з боку суспільства і публічної адміністрації. Це проявлялося у культивуванні шанобливого ставлення матері до дитини, розумному залученню дитини до суспільно корисної праці, стимулюванні суспільної активності дітей, увагою влади до соціальних потреб. У 1991 р. Україна на весь світ офіційно задекларувала позицію, у відповідності до якої діти і дитинство є особливим об'єктом правової охорони у державі, і включилася у роботу провідних міжнародних інституцій, які займаються забезпеченням прав дітей. На сьогодні у правову систему України імplementовано універсальні міжнародно-правові стандарти забезпечення прав дитини.

3. Наукова розробка прав дитини в Україні бере свій початок з перших днів національного державотворення після проголошення державної незалежності у 1991 р. Станом на середину 1990-х років наукове поле почало збагачуватися першими фаховими роботами вітчизняних правознавців, у центрі уваги яких був широкий спектр питань, що характеризували права дитини. Це було пов'язано як зі значним оновленням національного законодавства, окремі норми якого регулювали різноманітні аспекти забезпечення прав дитини, так і з необхідністю

вирішення низки соціальних проблем, в основі яких були нові для нашого суспільства форми порушення основних прав дитини як члена соціуму і учасника суспільних відносин.

4. Проведений узагальнений аналіз наукових праць вітчизняних вчених з проблематики прав дитини дозволяє виокремити чотири основних тенденції наукової розробки інституту прав дитини: а) розробка інституту прав дитини як історико-правової цінності українського суспільства і явища юридичної дійсності в цілому; б) науковий аналіз прав дитини як об'єкту міжнародно-правового регулювання; в) дослідження прав дитини як частини правового статусу людини і громадянина, а також правових механізмів їх забезпечення; г) дослідження прав дитини як об'єкта адміністративно-юрисдикційної діяльності органів державної влади. Здебільшого права дитини досліджувалися деякими вітчизняними правниками з позицій міждисциплінарного підходу.

5. Розвиток вітчизняної доктрини адміністративного права позначився значною увагою науковців до різноманітних аспектів прав дитини як особливого суб'єкта соціальних відносин, що перебуває під владною охороною держави. Адміністративне право як ніяка жодна інша галузь юридичної науки швидко реагує на соціальні зміни, які відбуваються у процесах життєдіяльності дитини, обґрунтовує владну позицію держави щодо адміністративно-юрисдикційної діяльності держави в напрямі забезпечення прав дитини. Як об'єкт адміністративно-юрисдикційної діяльності права дитини досліджуються у межах двох основних напрямів: **перший напрям** характеризується тим, що у центрі уваги науковців стоять питання про загальні аспекти забезпечення прав дитини, забезпечення прав дитини правоохоронними органами України; **другий напрям** концентрується на аспектах адміністрування прав дитини як члена сім'ї, розробки прав дитини в контексті проблематики адміністрування соціального забезпечення дитини як особливої категорії населення та питанням управління сектором соціального захисту дітей;

6. Особливостями, що притаманні сучасним доктринальним розробкам прав дитини є: права дитини сучасною юриспруденцією досліджуються і

розглядаються як важливий інститут правової дійсності, який постійно потребує всебічного наукового аналізу і вивчення; методологічною засадою дослідження вітчизняними правниками прав дитини є міждисциплінарний підхід, у відповідності до якого права дітей досліджуються одночасно з позицій різних юридичних спеціальностей з урахуванням предмета галузевої юридичної науки, на якій спеціалізується конкретний науковець; права дитини вітчизняна юридична доктрина розглядає як абсолютну соціальну цінність, яка перебуває під особливою охороною держави і прогресивної міжнародної спільноти; сучасні наукові розробки прав дитини здебільшого мають на меті вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення організаційно-правових механізмів забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини на національному рівні у відповідності до сучасних стандартів, які закладені у нормах міжнародно-правових актів; за останні двадцять років автори наукових праць, у центрі уваги яких стоять права дитини, доводять тезу про те, що увага органів державного управління всіх рівнів до забезпечення прав дитини і охорони дитинства є недостатньою і потребує оновлення на основі якісної наукової бази.

7. Сучасна юридична наука права дитини розглядає, як правило, у контексті правового статусу дитини. На основі узагальнення наукових точок зору права дитини ми пропонуємо визначати як передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення добробуту у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Зауважимо, що повноцінна життєдіяльність і добробут є центральними сутнісними характеристиками змістовного наповнення прав дитини. Саме соціальні умови добробуту передбачають, що у дитини є всі можливості для задоволення потреб її всебічного розвитку.

8. На сьогодні законодавство України закріплює широкий спектр прав дитини з урахуванням того, що деякі особливості їх практичної реалізації обумовлюються їх фізичною, психічною та розумовою незрілістю і потребують

спеціального режиму адміністрування з боку держави, включаючи належний правовий захист. Особливістю правової регламентації прав дитини в Україні є те, що, права дитини передбачені в багатьох актах законодавства, які різняться юридичною силою, предметом правового регулювання, суб'єктом прийняття та іншими параметрами. Ця обставина зобов'язує нас з'ясувати не лише їх положення, й на підставі їх аналізу, запропонувати класифікацію прав дитини. Саме спосіб національної регламентації прав дитини, коли певні групи прав передбачені у різних актах законодавства, вказує на доцільність їх групування.

9. Спосіб правової регламентації прав дитини обумовлює доцільність їх поділу залежно від сфери життєдіяльності на такі самостійні групи: природні права й свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно-духовного розвитку, права дитини у сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця або розлученої з сім'єю. Слід зауважити, що групи прав дитини не є вичерпними, взаємопов'язані за містом і відображають особливі соціально-правові можливості дитини як громадянина і члена соціуму.

10. Моделі вітчизняної правової регламентації прав дитини притаманна низка особливостей:

- по-перше, для юридичної регламентації прав дитини є характерним їх закріплення в багатьох актах діючого законодавства, які мають різний предмет правового регулювання, різну юридичну силу, різну структуру і особливості регуляторного потенціалу;

- по-друге, базовим актом національного права, який передбачає зміст більшості прав дитини є Закон України «Про охорону дитинства». Більшість його положень закріплюють базові права дитини і мають соціальне наповнення. Нормативно визначається, що у контексті убезпечення дитини від реального чи можливого негативного впливу соціально-економічних, політичних, безпекових, культурних, екологічних умов життєдіяльності українського суспільства держава



має вживати відповідних заходів;

– по-третє, у порівнянні з іншими категоріями громадян чи фізичних осіб, правовий статус дитини передбачає значно ширший перелік прав, що вказує на легітимізацію особливого положення дитини в суспільстві і визнання всіма ланками державного управління в якості особливого об'єкта державного адміністрування.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 1, відображено у таких публікаціях автора: [3], [28], [41], [43], [160], [171], [179], [180], [184], [186], [187], [191], [199], [206].

## РОЗДІЛ 2.

### Адміністративно-правові відносини за участю дитини

#### 2.1 Дитина як учасник адміністративно-правових відносин

Реалізація прав і свобод та законних інтересів дитини здійснюється у значній кількості випадків у межах відповідних правовідносин як суспільних відносин, що врегульовано конкретними нормами права. Разом із тим, забезпечення прав дитини відповідними владними суб'єктами, створення відповідних умов для їхнього сприяння завжди здійснюється у межах правовідносин та такого їх виду як адміністративні правовідносини. У їхній структурі дитина завжди виступає їх важливим учасником, а її права і свободи можна розглядати як об'єкт таких правовідносин, тобто те, у зв'язку з чим виникли такі правовідносини, а їхні учасники, у тому числі й органи державної влади, місцевого самоврядування влади до них.

За весь період існування юридичної науки класичним став підхід, відповідно до якого основними елементами будь-яких правовідносин є їх об'єкт та суб'єкти. Прийнято вважати, що «об'єкт – це те, заради чого виникають правовідносини. Об'єктом адміністративно-правових відносин є поведінка учасників управлінських відносин (дії, утримання від дій). Дії учасників управлінських відносин можуть здійснюватися заради різноманітних правових інтересів. Це можуть бути речі, матеріальні цінності, продукти духовної творчості, особисті нематеріальні блага, а саме: здоров'я, гідність людини, моральність тощо. Так, якщо об'єктом правовідносин є поведінка учасників (наприклад, передача державного майна від одного органу управління – іншому), то предметом адміністративних правовідносин будуть об'єкти матеріального характеру, тобто майно, речі» [237, с. 51–52]. Схожої думки дотримуються й інші вчені про те, що об'єктом адміністративних правовідносин є те, заради чого виникають правовідносини: поведінка, воля, свідомість, матеріальні цінності,

нематеріальні блага та ін. [238, с. 66].

Також науковці зазначають, що «об'єкти правовідносин – це те, на що спрямовано інтереси суб'єктів, з приводу чого останні вступають в адміністративно-правові відносини. Між цими елементами існує нерозривний зв'язок. Суб'єкти адміністративно-правових відносин вступають до них з метою задоволення своїх інтересів і потреб, які опосередковують об'єкти адміністративно-правових відносин. Виникнення у суб'єктів взаємних прав і обов'язків можливе лише на підставі настання певних юридичних умов – юридичних фактів, закріплених у гіпотезах адміністративно-правових норм. Суб'єкти завжди вступають у правові відносини заради задоволення різних матеріальних, економічних, культурних, політичних або інших інтересів і потреб. Для досягнення цієї мети суб'єкти адміністративно-правових відносин здійснюють певні дії, спрямовані на досягнення корисного для них результату. Цей результат і є об'єктом адміністративно-правових відносин. Тобто об'єктом адміністративно-правових відносин є те матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовано суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників адміністративно-правових відносин. Таким чином, у цій ролі можуть бути права людини і громадянина, право власності й послуги інших осіб» [239, с. 41].

Розглядаючи дитину як учасника адміністративно-правових відносин слід, усвідомлювати те, що увесь спектр її прав забезпечується у межах адміністративних правовідносин. Останні виникають з приводу забезпечення прав дитини, у зв'язку з чим, входять до предмету дослідження [240, с. 50].

У межах розгляду адміністративно-правових відносин за участю дитини важливо позначити, що у навчальному посібнику з адміністративного права, виданому у 2015 році за редакцією В. В. Галунька, зазначається про те, що об'єктом адміністративно-правових відносин є те матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовано суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників адміністративно-правових відносин. Це блага матеріальні або нематеріальні, а також певні дії, заради яких суб'єкти вступають в

адміністративно-правові відносини. Об'єктом адміністративно-правових відносин може бути все, що здатне слугувати здійсненню публічних інтересів [239, с. 41]. У цій ролі можуть бути права і свободи дитини, право власності на певні особисті речі, адміністративні послуги органів публічної влади тощо. Права людини і громадянина стають об'єктом адміністративного права, оскільки є природними; законодавець через Конституцію України та інші закони їх встановлює та визначає межі, в яких ними можна беззаперечно користуватися. У такий спосіб об'єктами адміністративного права стає вся палітра прав, визначених перш за все у розділі другому Конституції України.

На наше переконання, якщо права людини є об'єктом адміністративних правовідносин, беззаперечним є той факт, що права дитини також виступають об'єктом адміністративних правовідносин. Специфіка такого об'єкта полягає у тому, що: а) права дитини підлягають особливій посиленій охороні та захисту з боку держави, і така діяльність регулюється спеціальними нормативно-правовими актами; б) задля недопущення незаконного посягання на права дитини як об'єкт адміністративних правовідносин, держава створює систему адміністративно-правових гарантій їх реалізації з метою захисту інтересів дитини та (або) її батьків чи представників, які беруть участь в адміністративних правовідносинах; в) права дитини як об'єкт адміністративних правовідносин мають суттєву специфіку у порівнянні з правами і свободами інших категорій населення, у зв'язку з цим, органи державної влади та місцевого самоврядування, вступаючи до таких правовідносин повинні беззаперечно враховувати таку специфіку.

Адміністративно-правові відносини є органічною складовою частиною механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Важливість їх полягає в тому, що саме в адміністративно-правових відносинах знаходить свій прояв вся складність і комплексність адміністративного права як галузі права. Адміністративно-правові відносини – це результат впливу адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів адміністративного права, внаслідок якого між ними виникають різноманітні правові зв'язки.

У науці вбачається, що особливості адміністративно-правових відносин

полягають у такому. По-перше, одна зі сторін обов'язково виступає від імені держави, офіційно представляє державу в адміністративно–правових відносинах, чим реалізує публічний інтерес. У вказаних відносинах утілюється в життя державна політика та у першу чергу державна правова політика в означеній сфері. Можна стверджувати, що без державного представника немає адміністративних правовідносин [241]. Досліджуючи адміністративно-правові відносини, учасниками яких є діти, відповідно, у яких об'єктом виступають права дитини, слід вказати на те, що у таких відносинах буде втілюватися у життя політика держави у сфері прав дитини, їх дотримання, забезпечення, захисту та оновлення у разі порушення. При цьому, погоджуючись з вищевказаною тезою, така політика є саме правовою. У нашому випадку обов'язково в адміністративно-правових відносинах однією стороною, яка виступає від імені держави, буде державний орган чи організація, який здійснює діяльність у цій сфері, або можливо орган місцевого самоврядування, який наділений законом від імені територіальної громади на здійснення відповідних владних дій. Такими органами або організаціями, зокрема, є: Уповноважений Президента України з прав дитини, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, суди, органи місцевого самоврядування, спеціальні установи для дітей, приймальники–розподільники, загальноосвітні школи та професійні училища, заклади соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації для дітей, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей, служби у справах дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) та ін.

По–друге, у межах адміністративно-правових відносин має місце переважно нерівноправність сторін (відносини відбуваються за принципом «влада – підпорядкування»). Пояснюючи цю особливість, необхідно вказати таке. Досить довгий час в адміністративному праві панувала позиція, яка свідчила про абсолютність нерівноправності сторін в адміністративно-правових відносинах. В основу було покладено юридичну можливість із боку уповноваженої від держави

сторони примусити іншу сторону до вчинення необхідних дій або утримання від них. Це давало обґрунтовані можливості певним дослідникам говорити про «поліційний» характер такого адміністративного права. В умовах демократичних перетворень, що мають місце в Україні, розбудови правової державності, можна наголошувати на існуванні певної модифікації вказаної характеристики. Йдеться про те, що такі суспільні відносини, які об'єктивно регулюються нормами адміністративного права, як надання адміністративних (управлінських) послуг, розгляд звернень громадян, укладання адміністративних договорів тощо, не містять за своєю суттю підходів з явною нерівноправністю сторін. Тобто у межах таких правовідносин не можна спостерігати “класичний” підхід до побудови абсолютно чіткої вертикальної системи правовідносин.

Таким чином, говорячи про зазначену характеристику адміністративно-правових відносин, необхідно вказати на те, що: 1) більшість адміністративно-правових відносин характеризується нерівноправністю сторін; 2) у тих правовідносинах, де нерівноправність фактично не має місця, про владний аспект у повноваженнях представника держави необхідно говорити як про потенційну можливість використання влади, яка в уповноваженої державою сторони є, а в іншій сторони правовідносин – немає. Ця потенційна можливість знаходить свій прояв у змозі видання юридичного акта, обов'язкового до виконання [241].

По-третє, такі відносини можуть виникати без згоди (бажання) іншої сторони. Ця особливість полягає в тому, що на відміну від цивільно-правових відносин, що відбуваються, як правило, за згодою та бажанням двох сторін, в адміністративному праві має місце інша ситуація. Причому вказана особливість стосується двох сторін правовідносин – як представника держави, так і громадянина [241]. У першому випадку можна говорити про те, що адміністративно-правові відносини виникають без згоди (бажання) наділеної владними повноваженнями сторони у випадках, скажімо, звернення дитини через представника до Уповноваженого Президента України з прав дитини, керуючись положеннями статті 40 Конституції України, у якій зазначається про те, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або

особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк; статей 1 та 7 Закону України «Про звернення громадян», у яких зазначається про те, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Крім цього, звернення, оформлені належним чином і подані в установленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю та розгляду згідно Указу Президента України від 07 лютого 2008 року № 109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» та Наказу Міністерства юстиції України від 18 березня 2004 року № 26/5 «Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень та особистого прийому громадян у Міністерстві юстиції України, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління».

З іншого боку, адміністративно-правові відносини, учасником яких є дитина, можуть виникати без згоди (бажання) сторони, що наділена владними повноваженнями, наприклад у разі порушення ним прав дитини, у разі, коли виникають правовідносини між нею і відповідними органами чи службами у справах дітей.

По-четверте, суперечки, що виникли, можуть вирішуватися як в адміністративному, так і в судовому порядку. Слід зазначити, що у переважній більшості – це все ж таки адміністративний порядок, суть якого полягає в наданій громадянину (іншому суб'єктові адміністративних правовідносин) можливості оскаржити рішення державного органу (посадової особи) шляхом звернення до

вищої керівної інстанції в системі публічного управління. Тож оцінювання правомірності ситуації, що є основою спору, цілком залежить від вищої посадової особи. Такий порядок має суттєву перевагу, що полягає в оперативності розгляду ситуації, що виникла та ухвалення з її приводу відповідного правозастосовного акту (яким оформлюється відповідне рішення). Проте адміністративний порядок має і певні недоліки, найсуттєвішою з яких слід визнати те, що рішення, які виноситиме вища посадова особа або орган влади буде не об'єктивним та не законним. Такий стан речей має місце з огляду на наявність «корпоративного духу», «корпоративної єдності» у межах відповідних структур, не бажання виносити «сміття з хати».

У зв'язку з цим, дедалі більшого значення набуває судовий порядок оскарження неправомірних дій представників держави. Стаття 2 Кодексу адміністративного судочинства України визначає, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [241]. З цього приводу доречно згадати статтю 15 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», якою встановлено те, що посадові особи, винні у порушенні прав дітей, заподіянні їм шкоди під час проведення профілактичного заходу, несуть відповідальність на підставах і в порядку, передбачених законом.

На сьогоднішній день не викликає сумніву той факт, що права дитини є об'єктом не тільки адміністративного права (адміністративно-правових відносин), а й інших галузей права. Це пояснюється тим, що перш за все Генеральна Асамблея ООН 20 листопада 1959 року прийняла Декларацію прав дитини, щодо якої у 2015 році Міністерство юстиції України надало роз'яснення [242] про те, що Декларація визнається універсальним і ефективним механізмом та інструментом захисту прав дитини у світовому масштабі і діє з дати прийняття



Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. Україною 27 лютого 1991 року була ратифікована Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка визначає основоположні засади у сфері захисту прав дитини. Тому слід констатувати той факт, що з моменту ратифікації Конвенції про права дитини (1991 рік) Україна взяла на себе зобов'язання вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав дитини та підтвердила той факт, що права дитини підлягають неухильній охороні з боку держави та є об'єктом будь-яких правовідносин. У цьому аспекті слід також звернути увагу на те, що порушення права дитини стають предметом розгляду Європейським судом з захисту прав людини, перш за все це порушення права на освіту, жорстке поводження з дитиною, порушення прав вільного вираження думок та ін. Також необхідність в особливому захисті прав дитини окрім Декларації прав дитини передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей. Також слід звернути особливу увагу на те, що значним кроком на шляху до забезпечення та захисту прав дитини в Україні стало ухвалення у 2001 році Закону України «Про охорону дитинства» [153], який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Позитивною рисою цього Закону є його структура, яка містить окрім розділів, що присвячені загальним положенням, ще й розділи, у яких регламентуються питання взаємовідносин дитини та сім'ї, дитини та суспільства. Це є дуже важливим, адже унормування на законодавчому рівні цих питань додатково захищає права дитини та забезпечує більшу авторитетність цих прав. На сьогодні

Закон України «Про охорону дитинства» [153] вважається базовим законом, що на певному рівні забезпечує права дитини, до якого періодично вносяться зміни, але все одно він не закріплює належним чином правових механізмів захисту прав дитини та його не можна вважати таким, що повністю відбиває високі міжнародно-правові стандарти прав дитини.

У цьому випадку йдеться про такі права дітей, що закріплені у Конвенції ООН про права дитини: невід'ємне право на життя (стаття 6), право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування (стаття 7), право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання (стаття 8), право дитини не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини (стаття 9), право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися до неї назад. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визнаними в Конвенції про права дитини іншими правами (стаття 10), право дитини, здатної сформулювати власні погляди, вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага відповідно до її віку і зрілості (стаття 12), право дитини вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого характеру незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини (стаття 13), право дитини на свободу думки, совісті та релігії (стаття

14), право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів (стаття 15), право дитини на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність, а також право дитини на захист закону від такого втручання або посягання (стаття 16), право дитини на доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини (стаття 17), право дитини користуватися призначеними для неї службами й установами по догляду за дітьми (стаття 18), право дитини на особливий захист і допомогу, що надаються державою (стаття 20), право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умови наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину (стаття 23), право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я (24), право дитини користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживати необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством (стаття 26), право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (стаття 27), право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей (стаття 28), право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом (стаття 31), право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку (стаття 32), право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство,

звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві (стаття 40) та інші права. Як бачимо, у зазначеній Конвенції закріплюється достатньо широкий спектр прав дитини, які всі з перелічених нами знаходяться під захистом держав, що ратифікували цей міжнародний правовий документ (всі країни-члени ООН, крім США, Південного Судану і Сомалі), і всі ці права є об'єктами адміністративних правовідносин. Однак, незважаючи на це, ситуація із забезпеченням прав дітей (на охорону життя та здоров'я, опіку, піклування, усиновлення, освіти, майно, житло, захист від жорстокості й насильства) є складною. Про те, що права дитини є особливим та специфічним об'єктом адміністративно-правових відносин, говорить і те, що у серпні 2017 року для підвищення якості стандартів захисту прав дитини з виявлення та реагування на випадки насильства над дітьми для спеціалістів, організацій і закладів соціальної сфери підписано Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Уповноваженим Президента України з прав дитини та Міжнародним Центром РЛ.

Характеризуючи у найбільш загальному вигляді права дитини, що закріплені у Конвенції з прав дитини, встановимо, що статті 5–11 визначають перелік прав на життя, ім'я, громадянство, право знати своїх батьків, право на піклування батьків, права та обов'язки батьків щодо дітей; статті 12–17 містять права дітей на вираження своїх поглядів, право на існування власного майна, на свободу думки, совісті і релігії, асоціацій і мирних зборів, доступ дитини до поширення інформації; статті 18–27 визначають обов'язки держави щодо допомоги батькам і законним опікунам, а також захисту дітей від жорстокого поводження з боку осіб, що піклуються про них, права дітей, позбавлених сімейного оточення або усиновлюваних, неповноцінних в розумовому або фізичному відношенні, біженців, права дітей на охорону здоров'я, соціальне забезпечення і рівень життя, необхідний для їх розвитку, статті 28–31 закріплюють права дітей на освіту, користування рідною мовою і культурою,

сповідування своєї релігії, відпочинок і дозвілля. Статті 32–36 встановлюють відповідальність держави у захисті прав дітей від експлуатації, незаконного вживання наркотиків, спокушання, викрадення і торгівлі дітьми, статті 37–41 забороняють застосовувати смертну кару і довічне тюремне ув'язнення без можливості звільнення за злочини, що були вчинені до 18 років, забороняють тортури і принизливі покарання для дітей, визначають права дитини при її звинуваченні в злочинних діяннях або позбавлення волі, а також права дітей на захист під час збройних конфліктів і війн.

Усвідомлюючи, що права дитини як учасника адміністративно-правових відносин є одним із пріоритетних напрямів державної діяльності, а відповідно і публічного адміністрування, Україна періодично (один раз на чотири роки) звітує перед Комітетом ООН з прав дитини про дотримання положень Конвенції про права дитини. Крім того, охорону дитинства в Україні визначено стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Виходячи з цього, державою здійснюються певні кроки на шляху до забезпечення захисту прав дітей, керуючись при цьому принципами першочергової турботи про дітей, пріоритетністю прав дитини. Державна правова політика в Україні у сфері дитинства протягом останніх років спрямована на:

- удосконалення нормативно–правової бази охорони дитинства, в тому числі імплементацію норм міжнародного права до національного законодавства;
- реформування державної системи влаштування дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- посилення соціального захисту малозабезпечених сімей з дітьми;
- розвиток мережі закладів і установ, що працюють в інтересах дітей;
- посилення міжсекторальної співпраці органів державної влади та посилення їх взаємодії з громадськими організаціями, які опікуються проблемами дитинства;
- посилення державного контролю і захисту дітей від жорсткого поводження, насильства й експлуатації;

- боротьбу з ВІЛ/СНІДом.

Основа частина цих заходів реалізується у тому числі за участю дітей та переважно у межах адміністративно-правових відносин. Проте, незважаючи на проголошені заходи державної правової політики, вчені стверджують, і ми повністю погоджуємося з цим, що інститут захисту прав дитини сьогодні не відповідає міжнародним стандартам, незважаючи на всю сукупність ратифікованих нормативно-правових актів. Основними причинами, які покладені в основу нівелювання процесу захисту прав дитини, вчені виокремлюють: 1) низький рівень правової культури населення. Діти та їх батьки в основному не обізнані з нормами міжнародного та вітчизняного законодавства, що призводить до відсутності в них розуміння про наявність тих чи інших прав, а також про визначений на законодавчому рівні механізм їх захисту в разі порушення чи недотримання, що залишає по суті проблему не вирішеною; 2) відсутність фінансування та матеріально-технічного супроводження в процесі реалізації норм, що регламентують права дитини в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Тому в державі виникає ситуація, коли є норма або навіть закон, який надає дитині певні права, але немає відповідних коштів на реалізацію такої норми. За таких обставин де-юре норма є, але у той же час вона є «мертвою», а права дитини де-факто є незахищеними; 3) відсутність чіткого закріплення на законодавчому рівні розподілу повноважень між відповідними органами та організаціями щодо захисту прав дитини. При цьому кожен працівник структурного підрозділу органів виконавчої влади має усвідомлювати вагу взятої на себе відповідальності за результати діяльності [243].

Наведені вище причини нівелювання забезпечення прав дитини, які призвели до критичної ситуації в Україні, яка склалася щодо забезпечення та захисту прав дитини, є виваженими, правильно сформульованими та ретельно прописаними. Особливо на такі негативні фактори звертають увагу правозахисні організації у сфері забезпечення та захисту прав дитини, діяльність яких неможливо недооцінити, адже такі організації проводять ретельний аналіз та стан забезпечення та захисту прав дитини в Україні, звертають увагу на проблеми

реалізації національного законодавства у цій сфері; проводять необхідні опитування, моніторинг у цій сфері; формулюють проблеми, з якими стикаються у повсякденному житті діти та їх батьки, та пропонують шляхи розв'язання таких проблем (із позначенням відповідних інстанцій, до яких можна звернутися за захистом та наданням переліку необхідних документів та супровідної інформації). Всі ці пропозиції та рекомендації спрямовані на покращення ситуації у сфері забезпечення прав дитини, що реалізуються у межах відповідних адміністративно-правових відносин. Ми вважаємо за доцільне навести відповідні рекомендації спеціалістів, експертів, які є небайдужими до проблем забезпечення та захисту прав дитини, що безпосередньо пов'язані з проітканням відповідних правовідносин. Зокрема за останніми даними експерти таких організацій наголошують на тому, що важливо розглянути можливість розробки єдиного нормативного акта, що буде закріплювати базові права дитини, та зобов'язати профільні міністерства розробити та подати на затвердження програми та підзаконні акти, що будуть містити норми прямої дії, спрямовані на забезпечення того чи іншого права дитини. Діти потребують додаткових механізмів захисту від дискримінації, які поки що не запроваджено [244, с. 42]. Ухвалення такого нормативно-правового акту потягне за собою виникнення цілою низки адміністративно-правових відносин як за безпосередньою участю дітей, так і таких, що будуть опосередковано їх стосуватися.

У цілому ж ми беззаперечно погоджуємося із пропозицією ухвалення єдиного акта, що закріплює базові права дитини (зокрема ті права дитини, що передбачені Конвенцією про права дитини, які Україна повинна неухильно забезпечувати) та регламентує механізми захисту таких прав (система органів публічно-правового адміністрування, через діяльність яких здійснюється адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дитини). Але вважаємо, що Україна ще не дістала того рівня, щоб існуючу більш-менш узгоджену законодавчу базу систематизувати до єдиного правового акта. Національне законодавство України майже в усіх сферах, та сфера прав дитини не є виключенням, є непослідовним, розгалуженим, застарілим, суперечливими. Для

того, щоб його систематизувати, зокрема у формі кодифікації, необхідно відповідні закони та інші нормативно-правові акти, що прийняті на їх виконання, привести у відповідність до єдиної концепції, яка буде характеризуватися сталістю та несуперечністю. Лише у такому разі можна було говорити про прийняття єдиного нормативного акта у сфері забезпечення прав дитини. Зокрема, це стосується Сімейного кодексу України, Законів України «Про охорону дитинства», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та ін.

З цього приводу Н. М. Оніщенко, О. Л. Львова та С. О. Сунегін також зазначають, що на сьогодні в Україні діє розгалужена система нормативно-правових актів, які безпосередньо закріплюють юридичний механізм забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні. Слід зазначити, що вказаний механізм у цілому відповідає міжнародним стандартам у сфері прав дитини, що закріплені у відповідних конвенціях. Однак бурхливий розвиток суспільних відносин, світовий процес глобалізації, що дедалі активніше проявляє себе в усіх найважливіших сферах людського буття, а також прискорений розвиток технологічних інновацій суттєво актуалізують необхідність перегляду окремих положень чинного законодавства у сфері забезпечення прав дитини [161, с. 13].

Тому є доречним, зазначають правозахисники, запровадити окремий закон або розробити підрозділ в окремому кодифікованому акті стосовно забезпечення прав дитини щодо її недискримінації як спеціального суб'єкта, у якому розробити дієвий комплекс протидії дискримінації з урахуванням особливої незахищеності та інших специфічних особливостей цієї категорії населення.

Крім цього необхідно активно та поступово впроваджувати спеціальну юстицію щодо дітей, щоб унеможливити випадки зловживання з боку правоохоронних органів при затриманні дітей, зокрема учасників мирних зборів. Законодавство з питань протидії катуванню, насиллю над дитиною повинно мати



уніфікований повний нормативний акт, що б вказував, як, хто та у які терміни має реагувати на звернення не лише повнолітніх, а й неповнолітніх осіб, та схему встановлення достовірності такої інформації та швидкого реагування.

Також експертами–правозахисниками позначається про необхідність окремо визначити норми в адміністративному законодавстві (склади правопорушень), які б передбачали відповідальність за катування та жорстоке поводження з дитиною. М. Ясеновська неодноразово звертає увагу на те, що невирішеною проблемою залишається запобігання жорстокому поводженню з дітьми. Існуючих законодавчих норм відверто недостатньо, а практика їх застосування залишає бажати кращого. Тілесні форми покарання залишаються досить поширеним явищем як у сім'ї, так і у межах відповідних закладів. За відсутності системи ювенальної юстиції продовжує існувати як стає явище жорстоке поводження з дітьми в пенітенціарних закладах [245]. З наведеного вбачається, що право дитини на свободу, особисту недоторканність, захист гідності та забезпечення її законних інтересів може порушуватися не тільки батьками або особами, що їх замінюють, а й державними та деякими іншими інституціями. Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорсткого поводження з дітьми або загрози його вчинення [246], який розроблено з метою впровадження ефективного механізму взаємодії служб у справах дітей, закладів соціального захисту дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів внутрішніх справ, закладів освіти, закладів охорони здоров'я регламентує, що держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного, сексуального, економічного та психологічного насильства, образ, недбалого й жорстокого поводження з нею, залучення до найгірших форм дитячої праці, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, а також вживає необхідних заходів для забезпечення прав дітей, які стали свідками у кримінальному провадженні. Привертає увагу, що держава здійснює захист від наведеного переліку форм насильства над дитиною «у тому числі з боку батьків або осіб, що їх замінюють». З огляду на це держава не захищає дитину від аналогічних дій з боку державних інституцій. Реалії сьогодення свідчать про нагальну необхідність створення умов

для унеможливлення або хоча б мінімізації випадків застосування насильства стосовно дітей під час їх контактів із представниками правоохоронних органів (фактично йдеться про те, що у таких випадках відбувається викривлення, спотворення закладеної законодавчо моделі правовідносин за участю дітей з правоохоронними органами, які зобов'язані у межах цих правовідносин захищати права дітей, а не порушувати їх). Для цього в усіх випадках, коли дитина вступає в контакт із поліцейськими структурами, необхідне забезпечення негайного повідомлення батьків або осіб, що їх замінюють, про те, що дитина знаходиться з робітниками правоохоронних органів, та одночасне ознайомлення дитини з її правами й гарантована можливість одержати правову й медичну допомогу. На сьогоднішній день українське законодавство позбавлено відповідних механізмів впливу на викорінення насильства над дітьми владними структурами. Ураховуючи те, що такі випадки існують на практиці [247], необхідно на законодавчому рівні позначати також й те, що держава захищає дитину від різних форм прояву насильства також з боку державних органів, та прописати механізм відповідного захисту. У такому випадку правовідносини, що виникають за участю дитини та правоохоронного органу будуть такими, що відповідатимуть прописаній законодавчо деонтологічній моделі. До того ж, у межах цих правовідносин у дитини повинні з'явитися додаткові можливості (правомочності) у межах змісту правовідносин, та у першу чергу її прав, щодо вимагання від компетентних державних органів застосування примусу до зобов'язаної перед нею сторони, аж до постановки питання про притягнення відповідних представників правоохоронних органів до юридичної відповідальності.

Слід звернути увагу також й на те, що правозахисники громадських організацій, що займаються захистом прав дітей, пропонують внести зміни до законодавства, які б вказували на ситуації, у яких неповнолітні особи не можуть виступати та брати участь у мирних зібраннях, у всіх інших – дозволити, а також розробити механізм посилення безпеки неповнолітніх у разі їх участі у таких заходах [248, с. 24]. На такі пропозиції обов'язково слід звернути увагу українському законодавцеві, адже занепокоєння «дитячих» правозахисників з

цього приводу має об'єктивні підстави та непоодинокі випадки жахливих ситуацій, що тягнуть за собою грубі порушення прав дітей.

Також при розгляді питання про дитину як учасника адміністративно–правових відносин заслуговує на увагу запровадження в Україні інклюзивної освіти, що у першу чергу знайшло своє законодавче відображення у 2009 році при ухваленні Плану заходів щодо запровадження інклюзивного на інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [249] та набуло посиленої уваги та актуальності у зв'язку із утворенням Інклюзивно-ресурсного центру [250] у липні 2017 року та прийняттям Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року [251]. Невдовзі до цього громадськими правозахисниками наголошувалося на тому, що дії щодо впровадження інклюзивної освіти мають бути активізовані. Зокрема йшлося про те, що необхідно відмовитись від ідеї створення окремих інклюзивних класів та шкіл (що мало місце до утворення інклюзивно-ресурсного центру), а натомість створювати суцільне інклюзивне середовище в освітніх закладах, а також проведення окремої інформаційної кампанії на підтримку впровадження інклюзивної освіти та роз'яснення її переваг для всіх. Проте слід констатувати, що, незважаючи на те, що в Україні утворено інклюзивно–ресурсний центр, урядом приймаються дії щодо полегшення доступу до освіти для дітей з особливими освітніми потребами для сприяння ефективності навчально–виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами, організації корекційно-розвиткової роботи, взаємодії з батьками у визначенні психолого-педагогічної підтримки таких учнів. Про це свідчить прийняття у серпні 2017 року Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» [252], яка спрямована на перегляд окремих позицій щодо організації діяльності та наповнюваності класів з інклюзивним навчанням; змістового наповнення програмного матеріалу для таких учнів, переліку осіб, які мають право забезпечувати освітні, соціальні потреби дітей з особливими потребами та приведення термінології у відповідність до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Уряд вважає необхідним надати право керівникові

загальноосвітнього навчального закладу приймати рішення щодо організації класів з інклюзивним навчанням на підставі заяви батьків або законних представників дитини з особливими освітніми потребами; визначити кількість учнів з особливими освітніми потребами, які можуть навчатися у класах з інклюзивним навчанням; розроблення для кожного учня з особливими освітніми потребами індивідуальної програми розвитку, яка забезпечує здійснення навчального процесу з урахуванням особливостей психофізичного розвитку дитини, та затвердження її зразка; надання права забезпечувати освітні та соціальні потреби дітей із складними порушеннями розвитку, під час їх перебування в загальноосвітньому навчальному закладі, соціальним працівникам, батькам або особам, уповноваженими ними. Таким чином, запровадження в Україні інклюзивно-ресурсного центру не призвело до скасування у загальноосвітніх закладах спеціальних класів для дітей з особливими потребами. Поки що не досить транспарентним та зрозумілим вбачається механізм взаємодії новоствореної інституції та окремих класів у навчальних закладах у питаннях взаємодії між собою, але у будь-якому разі увага виконавчої влади до цієї сфери та спроби проведення реформи у цій сфері є запорукою визначення ефективного механізму функціонування інклюзивної освіти у майбутньому. Не вдаючись до ретельного вивчення статусу інклюзивно-ресурсного центру, зазначимо, що його створення є значним зміцненням реалізації прав дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти та необхідним кроком нашої держави на шляху до забезпечення на належному рівні, ураховуючи міжнародні стандарти, права на особливе піклування та допомогу, освіти та забезпечення принципу рівності та недискримінації. На підтвердження цього слід зауважити, що станом на 2013 рік в Україні для дітей з особливими потребами функціонувало близько 2 тисяч дошкільних навчальних закладів компенсуючого та комбінованого типу, в яких разом із здобуттям дошкільної освіти діти отримували корекційно-реабілітаційну допомогу. Станом на 2013 рік лише 11% шкіл України частково пристосовані для навчання «особливих» школярів [253, с. 355]. Натомість новостворені

інклюзивно–ресурсні центри утворюються з розрахунку один центр не більше як на 7 тисяч дітей, які проживають на території об'єднаної територіальної громади (району), та не більше як на 12 тисяч дітей, які проживають у місті (районі міста). У разі коли кількість дітей, які проживають на території об'єднаної територіальної громади (району), перевищує 7 тисяч, центр додатково залучає необхідних фахівців залежно від кількості виявлених дітей, які потребують психолого–педагогічної допомоги.

Таким чином, можна вважати, що утворення зазначених центрів повинно позитивно вплинути на задоволення прав дітей з особливими потребами. У цьому випадку можна спостерігати певну трансформацію адміністративно–правових відносин за участю дітей у напрямі урахування інклюзивного спрямування реформування освітянського процесу. Адже, особливість таких правовідносин вимагає окремого дослідження, оскільки у їхніх межах формується суттєва специфіка, що зумовлюється наявністю своєрідних суб'єктів та об'єктів, а також змісту – наявність специфічних права та обов'язки за умов доволі ординарних юридичних фактів (наприклад, інвалідність дитини).

В Україні підвищилась увага з боку державних органів до соціальних проблем дитинства та захисту прав дитини як на громадському, політичному, так і законодавчому рівнях. Але незважаючи на це, «національне законодавство України з питань забезпечення прав дитини, що передбачені Конвенцією ООН про права дитини, розвивається доволі повільно, здебільшого через прийняття різноманітних державних програм. Такі програми фінансуються за залишковим принципом, на практиці це відображається у тому, що бюджет програм затверджується із запізненням та наявним дефіцитом. Ще однією проблемою є те, що не всі завдання, які поставлені в Національних планах, враховуються під час планування заходів на їх виконання. На місцевому рівні відповідними органами та установами розробляються плани заходів, що направлені на виконання відповідних програм. Але підхід до реалізації програм є формальним, а в деяких випадках – декларативним» [161, с. 15].

Виконавча влада України продовжує здійснювати заходи, спрямовані на

приведення внутрішнього законодавства й практики у відповідність до принципів і положень Конвенції ООН про права дитини. Загалом в Україні законодавчо визначені та реалізуються на практиці засоби захисту прав дітей. Відповідно до чинного законодавства дитина будучи учасником адміністративно–правових відносин, має право особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів (стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства» [153]). Крім цього, дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років (стаття 152 Сімейного кодексу України [200]). З огляду на позначену норму до 14 років дитина не може звернутися до суду за захистом порушених прав та за такою логікою вона не може бути самостійним учасником відповідних правовідносин.

Але незважаючи на це, фахівці у сфері захисту прав дитини у Доповіді про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини за 2012–2016 роки констатують, що існуюче нормативно–правове забезпечення сфери захисту прав дитини є неналежним. Основними недоліками є: відсутність єдиного ставлення та підходу до питання захисту дитини; безсистемність, яка отримує свій вираз у відсутності єдиної системи органів захисту дитини, алгоритму взаємодії між ними; застарілі форми роботи, які є неефективними і не дають результатів, і застаріла нормативна база; майже всім нормативним актам, які регулюють питання захисту дитини, властива певна декларативність, часто–густо немає механізмів реалізації того чи іншого положення; загальний підхід до дитини як об'єкта впливу, не врахування факту того, що дитина – це людина, яка повинна бути перш за все суб'єктом відносин; недостатність фінансування інститутів захисту прав дитини. Усе це дозволяє стверджувати, що робота в напрямі визнання та прийняття дитини як повноцінного члена суспільства і її захисту лише почалась [252]. Повністю погоджуючись з окресленою проблематикою, зазначимо, що такий перелік питань, що потребують вирішення, не є вичерпним, і незважаючи на те, що держава намагається покращити ситуацію із забезпеченням

прав дитини в Україні, поки що ні статистичні показники, ні інформаційний простір, ні моніторингові дані відповідних громадських організацій, ні власний досвід спілкування з посадовими особами у цій сфері не свідчать про те, що стан забезпечення прав дитини в Україні починає покращуватися. Можливо, у цьому разі, коли дії, що проводяться у межах адміністрування прав дитини для покращення рівня забезпечення прав дитини в Україні, не призводять до позитивних результатів, необхідно реформувати інституційний механізм, а саме систему органів, що займаються забезпеченням прав дитини, та приділити максимальну увагу нормативній базі, яка регулює цю сферу, адже вона є застарілою та неефективною на сьогоднішній день. Певну частину пропозицій необхідних законодавчих положень надано у цьому дисертаційному дослідженні.

Також Н. В. Коломоєць та П. В. Коломоєць слушно зазначають, що сьогодні відбувається зростання кількості внутрішньодержавних і міжнародних конфліктів, унаслідок чого дитина, її права та свободи, правовий статус нівелюються в загальній системі права; зростання кількості дітей–біженців і дітей–переселенців, правове положення яких потребує особливого нормативно–правового врегулювання; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність за допомогою використання різних заходів примусового характеру, яким дитина через свій вік та необізнаність протистояти не може; зростання кількості протиправних дій стосовно дітей; невиконання державою своїх міжнародно-правових зобов’язань у сфері захисту прав дитини; відсутності чіткого розподілу функціональних обов’язків між різними державними органами щодо реалізації та забезпечення основних прав і свобод, а також законних інтересів дитини; відсутності ефективного механізму реагування на порушення прав дитини тощо [253, с. 29]. Наведені вченими негативні прояви, що склалися у сфері забезпечення прав дитини в Україні, ще раз демонструють або помилковий характер напряму державної діяльності, тобто вибраний не належним чином або такий, що не відповідає реаліям розвитку суспільства та держави. Або те, що діяльність державних органів влади не належним чином організована у напрямі забезпечення прав дитини, і це призводить до того, що відповідні органи

публічного адміністрування виконують чи не належним чином виконують покладені на них функціональні обов'язки у цій сфері, що свідчить про необхідність посилення контролю та нагляду за таким виконанням.

Досліджуючи адміністративно-правові відносини за участю дитини, заслуговують на увагу пропозиції Т. В. Хуторянської, яка здійснила дослідження щодо адміністративної відповідальності за правопорушення, що посягають на нормальний розвиток дитини, та обґрунтувала доцільність прийняття і запропонувала постатейну структуру Закону України «Про забезпечення нормального розвитку дитини батьками та суб'єктами навчально-виховної роботи», реалізація якого певною мірою сприятиме профілактиці правопорушень у сфері забезпечення нормального розвитку дитини за рахунок законодавчої уніфікації вимог до батьків, педагогів, а також уповноважених посадових і службових осіб органів публічної влади щодо контролю за навчальними, виховними та іншими процесами всебічного розвитку неповнолітніх осіб [223, с. 69]. Наукові пропозиції дослідниці заслуговують на увагу також ураховуючи те, що на сьогоднішній день публічне адміністрування сфери забезпечення прав дитини та правовідносини, що виникають за їхньої участі потребують унормування та структуризації, а навчально-виховна діяльність, яку здійснюють як безпосередньо, так і опосередковано різні державні структури, не містить скоординованого та налагодженого механізму для забезпечення прав дитини. Тому ухвалення закону, який запропоновано Т. В. Хуторянською, крім того, що сприятиме попередженню правопорушень у сфері нормального розвитку та вихованню дитини, а також унормує взаємодію відповідних владних структур з батьками дитини та врегулює покладання обов'язку на батьків щодо забезпечення нормального розвитку дитини, адже такий розвиток у переважній більшості стосується батьківського оточення та батьківського піклування. Все це стосується відповідних правовідносин за участю дитини.

Також на необхідність удосконалення законодавства щодо забезпечення прав дитини спрямовані й пропозиції про те, що сьогодні доцільно запровадити інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини [136, с. 12]. Ми



поділяємо таку пропозицію, ураховуючи перш за все те, що «світовий досвід існування спеціалізованих омбудсменів дає можливість виокремити такі їх види: військовий, з охорони здоров'я, омбудсмени компанії, адвокатські омбудсмени, омбудсмени з нагляду за виправними установами, омбудсмен з захисту прав дитини, захисту прав людей похилого віку, вузівські та з захисту прав учнів, з захисту прав людей у межах органів поліції та ін. До завдань омбудсменів у різних країнах належать не лише формальний контроль за дотриманням законності, а й право втручання у діяльність державних органів або посадових осіб, якщо мало місце порушення прав та інтересів особи» [254]. Наведений вище перелік видів омбудсменів, які існують у всьому світі, дає підстави вважати, що кожна навіть вузька сфера повинна мати свого захисника, який займається ретельним моніторингом вузького кола питань, що призводить до позитивних результатів, ураховуючи всебічність їх вивчення. Якщо звернутися до досвіду Польщі, то Закон Республіки Польща «Про Уповноваженого з прав дитини» було ухвалено у 2000 році (в Україні відповідний закон не ухвалено по цей час), та вважається, що «впровадження посади польського Уповноваженого з прав дитини як конституційного державного органу, що має представлені права, – це рішення, якого немає у світі» [255, с. 219]. Звернемо увагу на те, що про самостійність та незалежність зазначеної державної інституції свідчить сама її назва, яка не прив'язана ані до Сейму, ані до Президента Республіки (в Україні – Уповноважений Президента України з прав дитини). Українська наукова думка має погляди стосовно того, що необхідно запровадити посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини. Але існування двох «уповноважених» на державному рівні ми уявляємо як доволі складну конструкцію механізму забезпечення прав дитини, яка може привести до дублювання повноважень та втрати сенсу існування таких захисних структур. Ми глибоко переконані у тому, що для досягнення належного рівня забезпечення прав дитини необхідно розпочинати із здійснення відповідної цілеспрямованої діяльності на місцях, про що ми вже наголошували у попередніх підрозділах цього дисертаційного дослідження та будемо підіймати це питання у наступних підрозділах. На місцях

більш точно можна знати проблеми, правовідносини за участю дитини з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування будуть більш чіткими та більш структурованими. Проте на в умовах сьогодення слід констатувати, що місцева влада не в усіх випадках здійснює на належному рівні забезпечення прав дитини. При цьому слід зазначити про те, що відповідна владна структура, яка наділена виключними повноваженнями із захисту прав дітей, не запроваджена на рівні місцевої влади, а наприклад, відповідні комісії (комітети) місцевих рад займаються питаннями забезпечення прав людини взагалі. Ураховуючи це, вважаємо доцільним запровадити інституцію Державного уповноваженого прав людини та його регіональних представників (статус якого проаналізовано у розділі 4). Це дозволить не тільки організувати на належному рівні механізм забезпечення прав дитини в Україні, а й здійснювати моніторинг стану забезпеченості прав дитини у кожній адміністративно-територіальній одиниці, належним чином структурувати відповідні адміністративно-правові відносини за участю дітей.

## **2.2 Адміністративно-правові засади забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових відносин**

Первинним етапом розробки адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових є з'ясування змістовного навантаження категорії «адміністративно-правові засади забезпечення прав і законних інтересів дітей» та розгляд категорії «законний інтерес дитини». Це завдання вбачається важливим ще й тому, що у межах адміністративно-правових відносин не лише реалізуються права та законні інтереси дитини, а й створюються необхідні передумови для їхнього забезпечення. За основу ми оберемо визначення категорії «права дитини», яку наведено у розділі 1 дисертації, а саме як передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля

досягнення добробуту у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом.

Задля всебічного дослідження адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових відносин вбачається важливим сформулювати поняття «адміністративно-правові засади забезпечення прав і законних інтересів дітей», оскільки, проводячи аналіз наукової літератури, що присвячена засадам відповідної діяльності органів влади чи функціонуванню органів публічного адміністрування, ми дійшли висновку, що науковці безпосередньо не зазначають, що мається на увазі під адміністративно-правовими засадами, використовуючи такі синонімічні поняття як адміністративно-правові основи, адміністративно-правові аспекти, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування. Тому під розуміння адміністративно-правових засад потрапляє досить розгалужений перелік різних правових явищ та процесів, що робить категорію «адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових відносин» не визначеною та розгалуженою.

Також визначення дефініції адміністративно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей є важливим з огляду на те, що зазначена категорія не визначена на рівні законодавства та у теоретичних дослідженнях учених. Така ситуація є одним із факторів гальмування забезпечення на належному рівні прав і законних інтересів дитини, адже діяльність органів публічного адміністрування повинна бути побудована таким чином, щоб її організаційна та правова складові відповідали вимогам ефективного функціонування, що знаходить своє відбиття на стані забезпечення прав дитини в Україні, який на сьогоднішній день є «однією з наболілих проблем людства».

Імперативом сьогоднішнього дня для українського суспільства є активізація європейської інтеграції, що зумовлює спалах зацікавленості усієї спільноти питаннями прав дитини, що всебічно обговорюються, стають предметом дискусій,

міркувань широкого суспільного загалу. Піклування про дитину, створення необхідних умов для її всебічного розвитку, забезпечення прав, свобод та законних інтересів є одним із основних етапів на шляху трансформації всіх сторін сучасного прогресивного суспільного життя в Україні. Ураховуючи, що як слушно зазначає І. В. Венедіктова «інтереси в правовій площині не є рівними, і це відбивається в протиріччях, багатоаспектності і неможливості підвести ці інтереси до спільного знаменника – зробити їх універсальним компромісним засобом» [208, с. 219].

Прямуючи до висвітлення адміністративно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини, вважаємо доцільним звернутися за аналогією до наукового обґрунтування адміністративно-правових засад діяльності органів державної влади. Для приклада, Д. Приймаченко та Р. Ігонін, досліджуючи співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління», дійшли висновку про те, що організаційне забезпечення органів судової влади можна визначити як сукупність адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, що реалізуються Державною судовою адміністрацією, мають позапроцесуальний характер впливу і спрямовані на створення та підтримання належних умов для ефективного функціонування органів судової влади [209, с. 60]. Під організаційним забезпеченням діяльності прокуратури П. І. Шаганенко пропонує розуміти комплекс нормативно-правових, матеріально-технічних, фінансових, кадрових, інформаційних та оперативних заходів, які спрямовані на раціональний розподіл трудової діяльності, гарантування правового статусу прокурорів, забезпечення адекватними умовами праці, підтримку організаційного порядку, психологічно здорової атмосфери в колективі з метою досягнення високої ефективності виконання прокуратурою своїх повноважень і включає в себе регулярну щоденну процесуальну та іншу діяльність органів прокуратури, а також контроль та оцінку виконаної роботи [210, с. 146]. О. Синкова зазначає про те, що організаційно-правове забезпечення управлінського аудиту дозволяє: погоджувати цілі, засоби та методи їх досягнення; формувати критерії для оцінки

діяльності апарату управління; регламентувати виконання функцій управління в органі виконавчої влади за змістом і часом; впроваджувати найкращі управлінські технології та зменшувати дублювання, непродуктивні витрати та втрати часу [211, с. 80].

На наш погляд, більш чітку та всебічну характеристику адміністративно-правових засад надає Д. Г. Заброда, зазначаючи, що адміністративно-правові засади включають у себе обов'язкові та факультативні елементи. До обов'язкових елементів адміністративно-правових засад належить правова основа (законодавство); об'єкт правового регулювання; пріоритетні напрями, принципи; суб'єкти та їх завдання, функції та повноваження; засоби (заходи та методи), за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, у тому числі й відповідальності та механізми контролю й нагляду. До факультативних елементів адміністративно-правових засад Д. Г. Заброда пропонує включити організацію міжнародного співробітництва у відповідній сфері (галузі); інформаційне забезпечення; специфіку фінансування; особливості взаємодії та координації у певній сфері (галузі) [212, с. 47].

Так, на сьогоднішній день невід'ємною складовою адміністративно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей є правова основа, а саме чинне законодавство, нормами якого визнані та встановлені права та законні інтереси дитини, врегульовано порядок їхньої реалізації та забезпечення. Правову основу складають акти міжнародного права, які ратифіковані Україною, та акти національного законодавства. Серед них: Декларація прав дитини від 1959 року, Конституція України (статті 24, 51, 52, частина 6 статті 92); Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, що ратифікована Україною 27 лютого 1991 року, а також Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Україною 3 квітня 2003 року, Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований Україною 23 червня 2004 року та Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо процедури повідомлень, ратифікований

Україною 16 березня 2016 року; Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17 червня 1999 року, що ратифікована Україною 5 жовтня 2000 року; Європейська соціальна хартія (частини 3, 4, 5 статті 8; пункт (с) частини 1, частина 2 статті 27), ратифікована Україною 14 вересня 2006 року; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 24), ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (статті 10, 12, частини 3, 4 статті 13), ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 року; Сімейний кодекс України; Кримінальний кодекс України (пункт 2 частини 2 статті 115, 117, частина 2 статті 135, частина 2 статті 136, 148, 150, 151, 166, 169); Цивільний кодекс України (частина 2 статті 25, частина 3 статті 29, частина 1 статті 35, частина 3 статті 72, частина 2 статті 258, частина 2, 3 статті 295, 1183, частини 1, 4 статті 1200, частина 2 статті 1298); Закони України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року, «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 року, «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 року, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року, «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року, «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16 листопада 2000 року, «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, «Про основи соціального захисту безпритульних осіб та бездомних дітей» від 2 червня 2005 року, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1991 року, «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року, «Про загальну середню освіту» 13 травня 1999 року, Концепція державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року від 5 квітня 2017 року. Важливими також видаються відповідні положення і Кодексу України про адміністративні правопорушення (статті 12, 13, 24<sup>1</sup>, частина 4 статті 34, частина 3 статті 35, частина 2 статті 40, частина 2 статті 41, частина 2 статті 156, стаття 180, частини 1,3,4 статті 184) [213].

Але незважаючи на те, що на сьогодні день права та законні інтереси дитини забезпечуються достатньою кількістю нормативно-правових актів, на практиці та у повсякденному житті знаходяться прогалини у правовому регулюванні та законодавчі колізії, що не сприяють реалізації таких прав та законних інтересів. Вирішуючи цю правову проблему, науковці розходяться у своїх поглядах. Одні вчені пропонують розробити і ввести у дію нові нормативно-правові акти (В. І. Абрамов, А. О. Медвідь) або кодифікувати вже існуючі норми, інші пропонують внесення змін до чинних нормативно-правових актів та запровадження у них нових частин статей (Н. М. Опольська), статей (В. О. Закриницька), глав (Л. О. Кожура), розділів або навпаки є прихильниками недоцільності виокремлення певних розділів (І. О. Бандурка), є також учені, які взагалі пропонують увести поряд з ювенальним правом України дитяче право України.

Так, Л. О. Кожура вважає, що для істотного покращення нормативно-правового регулювання у сфері адміністративно-правового захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та зменшення у ній кількості правопорушень необхідним є доповнення Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» запропонованими у дисертаційному дослідженні положеннями та внесення до Кодексу України про адміністративні правопорушення глави «Відповідальність за порушення законодавства у сфері соціального (адміністративно-правового) захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [139]. У свою чергу, В. І. Абрамов, досліджуючи права дитини та їх захист, звертає увагу на те, що відсутній закон «Про права дитини», і акцентує увагу на необхідності його ухвалення. Також учений вважає за необхідне прискорити ухвалення закону «Про засади організації діяльності комісій у справах неповнолітніх і захисту їх прав» [214, с. 13, 14]. Слід зазначити, що в Україні такий закон також відсутній. В. О. Закриницька вважає за необхідне внесення змін до Законів України «Про благодійні організації», «Про волонтерську діяльність» щодо уточнення статусу благодійних та волонтерських організацій як суб'єктів соціальної роботи з сім'єю, дітьми та молоддю та надавачів соціальних послуг [136, с. 15]. Н. М. Опольська для удосконалення правового забезпечення

прав і свобод дитини пропонує внесення змін до окремих частин статей та статей Сімейного кодексу України та Закону України «Про охорону дитинства» [61, с. 7].

І. О. Бандурка вважає недоцільним виокремлювати в Кримінальному кодексі України окремий розділ «Злочини проти дитинства» (назва узагальнена), оскільки це обмежить можливість використання всієї бази кримінального законодавства в захисті дітей та призведе до неможливості поділу Особливої частини закону про кримінальну відповідальність за принципом родового об'єкта злочину [215, с. 6].

Наведені вище пропозиції вчених у будь-якому разі заслуговують на увагу та потребують осмислення, але ми все ж таки залишаємося прихильниками того, що в Україні базові питання прав, свобод і законних інтересів дитини, а також механізмів їхнього забезпечення повинні бути врегульовані законами. Зокрема, вважаємо, що інституція Уповноваженого Президента України з прав дитини повинна функціонувати на підставі закону України, а не на підставі положення, у якому міститься значна кількість прогалин та неточностей [216, с. 220], зокрема визначаються тільки завдання та права Уповноваженого Президента України з прав дитини, а про його обов'язки не йдеться, крім цього відсутні норми про форми його взаємодії з органами публічного адміністрування та питання міжнародного співробітництва. Ретельно проаналізувавши нормативно-правовий акт, який регулює діяльність дитячого омбудсмана, ми дійшли висновку, що в Україні взагалі бажано запровадити інститут Державного Уповноваженого з прав дитини та його регіональних представників, посада якого б призначалася Уповноваженим Верховної Ради України з прав дитини, а інституцію Уповноваженого Президента України з прав дитини ліквідувати. Докладне обґрунтування цієї пропозиції наведено у Розділі IV цього дисертаційного дослідження.

Адміністративно-правові засади забезпечення прав і законних інтересів дитини передбачають чітке окреслення послідовних та взаємоузгоджених пріоритетних напрямів діяльності органів публічного адміністрування у цій сфері. Сьогодні наша держава визначила вісім основних та пріоритетних напрямів для належного забезпечення прав та законних інтересів дитини.



Перший напрям полягає у створенні сприятливих умов для життя та розвитку дитини, а саме: розроблення та затвердження мінімальних стандартів добробуту та безпеки дитини; забезпечення дитини якісною медичною допомогою від народження, у тому числі запровадження програм профілактики захворювань; удосконалення превентивних заходів, спрямованих на формування здорового способу життя покоління, що підростає; створення ефективного, доступного та доброзичливого освітнього середовища, спрямованого на розвиток дитини, її талантів, розумових і фізичних здібностей; забезпечення доступу до якісної освіти, насамперед у сільській місцевості; забезпечення духовного, морального і культурного розвитку дитини; інтеграція дітей, які утримуються в інтернатних закладах, у соціальний простір територіальної громади.

У свою чергу, другим пріоритетним напрямом у цій сфері є забезпечення рівних можливостей для всіх дітей, а саме: удосконалення системи захисту прав та інтересів дитини з інвалідністю, інтегрування їх у соціум; упровадження інтегрованих послуг для дітей зазначеної категорії в територіальній громаді; зміцнення системи захисту прав та інтересів дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення прав дітей–іноземців, дітей–біженців, дітей із національних меншин та дітей, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту; врахування індивідуальних потреб дівчат і хлопців під час здійснення заходів, спрямованих на забезпечення їх прав; створення умов для всебічного розвитку дітей із сільської місцевості.

Далі, третім пріоритетним напрямом на шляху до належного забезпечення прав та законних інтересів дитини є зміцнення інституту сім'ї та формування відповідального батьківства, а саме: підвищення рівня добробуту українських сімей, зокрема за рахунок зростання доходів від трудової діяльності; підвищення адресності соціальної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми; запровадження у територіальних громадах широкого спектра превентивних послуг з метою забезпечення рівного доступу до соціальних послуг за потребою; забезпечення догляду та виховання дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, в сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних, реформування та реорганізація

інтернатних закладів; посилення роботи з профілактики бездоглядності та безпритульності дітей; запровадження раннього виявлення, своєчасної та ефективної медичної та соціальної допомоги сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; удосконалення соціально-педагогічної роботи з формування відповідального батьківства, сімейних цінностей у підлітків, підготовка молоді до сімейного життя.

Захист дітей від насильства визначено державою як четвертий напрям забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні. Для його реалізації необхідно формування політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства над дітьми в суспільстві; створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми; удосконалення заходів протидії найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії. Захист дітей від експлуатації, сексуального насильства та торгівлі людьми; активізація інформаційно-просвітницької роботи щодо неприпустимості усіх форм насильства над дітьми.

П'ятим пріоритетним напрямом у ході забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні є створення системи правосуддя, дружнього до дитини, а саме: упровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення; розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини; провадження ювенальної юстиції.

На шляху до належного забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні шостий напрям визначається як урахування найкращих інтересів та думки дитини під час ухвалення відповідних рішень, а саме: вдосконалення механізму врахування думки дитини під час вирішення питань, що стосуються її життя; забезпечення ефективної взаємодії між громадськими організаціями та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підтримка дитячих ініціатив; залучення громадянського суспільства до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням найкращих інтересів дитини.

Сьомий напрям забезпечення прав та законних інтересів дитини визначено як

забезпечення захисту прав та інтересів дитини в умовах воєнних дій чи збройного конфлікту, а саме: недопущення участі дітей у воєнних діях чи збройному конфлікті; забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій чи збройного конфлікту; впровадження комплексних заходів щодо створення умов для повноцінного життя та соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройного конфлікту.

I, нарешті, восьмий пріоритетний напрям забезпечення прав та законних інтересів дитини полягає у створенні безпечного інформаційного простору для дітей, а саме: забезпечення захисту персональних даних дитини та іншої конфіденційної інформації про неї, забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі; формування політики запобігання проявам радикалізму, расизму, ксенофобії та іншим формам екстремізму у дітей в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій; внесення до освітніх програм для дітей віком від 7 до 14 років та програм підвищення кваліфікації вчителів з питань безпеки дітей в інформаційному просторі; впровадження системи соціально-педагогічної роботи з батьками з питань безпеки дітей в інформаційному просторі.

Таким чином, ураховуючи наведене, можемо запропонувати авторську **класифікацію пріоритетних напрямів публічного адміністрування** як обов'язкового елементу адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні за критерієм їх спрямованості, які поділяються на ті, що існують об'єктивно та незалежно від настання певних подій (обставин), та ті, що реалізуються при настанні виключних (особливих) обставин. До пріоритетних напрямів публічного адміністрування забезпечення прав та законних інтересів дитини, які існують об'єктивно та незалежно від настання певних подій (обставин), слід віднести проведення заходів для розвитку дитини, щодо її недискримінації, щодо забезпечення належного та відповідального оточення (що включає у себе окрім інших заходів зміцнення інституту сім'ї), щодо забезпечення захисту від насильства, щодо врахування думок та поглядів дитини, щодо забезпечення інформаційної безпеки. До пріоритетних напрямів публічного адміністрування забезпечення прав та законних інтересів дитини, які

реалізуються при настанні виключних (особливих) обставин, належать проведення заходів щодо забезпечення налагодженого правосуддя, забезпечення захисту в умовах воєнних дій та збройного конфлікту, забезпечення належного медичного обслуговування та допомоги.

Розкриття основних принципів на яких ґрунтуються адміністративно–правові засади забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні дає нам всі підстави знову звернутися до Закону України «Про охорону дитинства» [153], який повинен стати все ж таки фундаментальним актом, яким встановлюється, закріплюється та регулюється відносно широкий спектр питань, що присвячені засадам розвитку, підтримки та гарантування розвитку дитинства в Україні. У статті 3 цього Закону, яка має назву «Основні принципи охорони дитинства», встановлено, що всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [153].

Тобто з наведених вище положень вбачається, що до основних принципів охорони дитинства, тобто основоположних засад, ідей, на яких повинна бути побудована охорона дитинства, законодавець відносить принцип недискримінації та надання безоплатної правової допомоги. Існування будь-яких інших принципів, на яких може ґрунтуватися охорона дитинства, законодавцем не встановлено. На наш погляд, виокремлення тільки двох принципів не відповідає умовам сьогодення, правилам законодавчої техніки, сучасним підходам до правового регулювання та не може сприяти тому, що держава буде вживати всіх заходів для належного забезпечення прав дитини. На наш погляд, принцип стабільності має стати керівним та визначальним принципом у цій статті Закону

«Про охорону дитинства» [153]. Взявши на себе зобов'язання щодо забезпечення усіх прав дитини, що прописані у Конвенції ООН про права дитини, держава Україна повинна, незважаючи на будь-які процеси за будь-яких умов, що впливають на дестабілізацію політично-правових інститутів та підривають рівновагу громадянського життя, неухильно та всебічно забезпечити реалізацію прав дитини. Це означає, що ані введення в державі воєнного або іншого надзвичайного стану, ані оголошення стану війни, ані проведення антитерористичної операції не повинні негативним чином відбитися на стані забезпечення прав дитини, принаймні повинні бути вжиті для цього максимальні заходи. Крім цього, вважаємо доцільним прописати принцип дитиноцентризму, на який звернули увагу Л. Кривачук та Є. Костишин у дослідженні феномену дитинства та встановили, що в сучасних умовах його врахування у формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства є особливо актуальним та необхідним і який визначає пріоритет прав дитини [217, с. 42] .

Такий підхід повинен мати місце з огляду на те, що, маючи специфічні властивості, які притаманні дітям і які відрізняють їх від дорослих (розумова та фізична незрілість, неосвіченість у своїх правах та неспроможність захистити свої права), вони є найбільш вразливою категорією населення. А також вважаємо за необхідне, щоб стаття зазначеного Закону [153], яка встановлює основні принципи охорони дитинства, містила перелік основних (окрім спеціальних) принципів, на яких ґрунтується охорона дитинства, а саме принцип гуманізму, демократичності, законності, справедливості, інтеграції у міжнародну систему захисту прав дитини. Адже такі основні принципи повинні бути «фундаментальною основою, обов'язковими та беззаперечними вимогами» на шляху забезпечення охорони дитинства [218, с. 69]. Тому, з огляду на наведене, пропонуємо статтю 3 Закону України «Про охорону дитинства», що присвячена основним принципам охорони дитинства, доповнити фундаментальними та обов'язковими принципами гуманізму, демократичності, законності, справедливості, інтеграції у міжнародну систему захисту прав дитини. Також доцільним було б доповнити принципами стабільності та дитиноцентризму [153].

Що стосується встановлення суб'єктів, їх завдань, функцій та повноважень як обов'язкового елементу адміністративно–правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини, слід позначити, що такими суб'єктами є перш за все Президент України як «провідний учасник суспільних відносин у сфері державного управління, які регулюються адміністративно–правовими нормами, а також виступають необхідним і важливим організаційно–правовим інструментом держави, оскільки вони забезпечують чіткий, об'єктивно правильний та ефективний процес управління» [219, с. 10]. Створений на виконання міжнародних зобов'язань щодо належного забезпечення прав та законних інтересів дитини інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, який є наступним суб'єктом, що здійснює на сьогодні свою діяльність згідно з Положенням про Уповноваженого Президента України з прав дитини у напрямі забезпечення прав дитини шляхом постійної співпраці із Президентом України, яка проявляється у внесенні пропозицій щодо припинення і запобігання порушення прав дитини; підготовки проектів Законів, актів Президента України, що стосуються прав та законних інтересів дитини; підготовки заходів за участю Президента, які стосуються дітей. Авторська позиція стосовно функціонування в Україні інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини та засади нормативно–правового регулювання його діяльності викладено у подальших розділах цього дисертаційного дослідження.

Наступними суб'єктами публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини слід відзначити органи виконавчої влади (міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (державні комітети (державні служби), центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом), місцеві органи виконавчої влади, територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади), органи виконавчої влади на місцях (на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці) – місцеві державні адміністрації, а також виконавчі органи сільських, селищних, міських рад. Щодо останніх слід зазначити, що до їх власних (самоврядних) повноважень належить створення необхідних умов для виховання дітей, а серед їх делегованих повноважень

визначено організацію обліку дітей, забезпечення школярів із числа дітей–сиріт, дітей–інвалідів/інвалідів I–III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують державну допомогу та інші повноваження у цій сфері. Докладно питання діяльності зазначених суб'єктів у сфері забезпечення прав дитини розглядається у наступних підрозділах дослідження.

Також стан забезпечення прав і законних інтересів дитини в Україні залежить від ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, наділених повноваженнями публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини, їх налагодженої взаємодії, упорядкованого, раціонального, послідовного та субординаційного розподілу компетенції між ними та від професійного, кваліфікаційного рівня їх працівників, тобто від людського фактора (потенціалу). Вказане можна вважати імперативом, адже світовий історичний досвід становлення прав дитини в розвинених державах впевнено доводить, що лише інституційне оформлення публічної адміністрації, формування професійного корпусу чиновників є запорукою гарантування і реалізації повноправного статусу дитини. У цьому контексті Р. В. Шаповал зазначає, що, приміром, окремі елементи права на освіту дитини сформувалися в законодавстві Америки ще в XVII–XVIII ст., тобто після оформлення владних інституцій [220]. Це ж саме продукується й на всі сфери, де забезпечення прав дитини є пріоритетним завданням. Приміром, якщо особа більшу частину своєї професійної діяльності присвятила роботі з засудженими, що відбувають покарання у колоніях, навряд чи працюючи згодом в установах, що здійснюють свою діяльність у сфері забезпечення прав дитини, можна очікувати від неї ефективності реалізації такої діяльності. З цього приводу доречним є навести цілком аргументовану позицію Т. Є. Кагановської, що проявляється у твердженні про те, що під час оцінки особистісних якостей співробітника необхідно обирати лише ті якості, що можуть допомогти виконанню співробітником його прямих службових обов'язків [221, с. 335]. Це надасть можливість забезпечити діяльність органу або його структурного підрозділу згідно із сучасними економічними, політичними і соціальними умовами та вимогами; поєднувати знання

фундаментальних питань теорії з практикою володіння сучасною методологією обґрунтування управлінських рішень з урахуванням загальнолюдських цінностей, інтересів особи, суспільства і держави; вільно орієнтуватися у законодавстві, що стосується сфери професійної діяльності; критично оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, екологічні, соціальні, культурні та інші події та явища; аналітично мислити, розуміти сучасні проблеми менеджменту, технології адміністративної роботи, продукувати нові ідеї, управлінські рішення, соціальні технології; володіти стилістикою офіційних документів; у випадку службової необхідності згідно з посадовими обов'язками знати, як мінімум, одну іноземну мову на рівні професійного і побутового спілкування тощо [222, с. 13]. Доречною та своєчасною є пропозиція Н. В. Хуторянської про те, що необхідним є розроблення та впровадження в Україні за аналогією зарубіжних країн спеціальних навчальних тренінгів та курсів для працівників соціальних служб, поліції та інших осіб, які займаються запобіганням правопорушень, що посягають на нормальний розвиток дитини. Вчена пропонує розробити спеціальні інформаційні картки, які будуть містити інформацію про права жертви насильства в сім'ї та її можливості, з обов'язковим зазначенням контактних телефонів, за якими вона може звернутися за допомогою [223, с. 71]. Тому з огляду наведеного можна стверджувати, що належне кадрове забезпечення як організаційно-правова засада забезпечення прав і законних інтересів дитини є першочерговою ланкою у формуванні сталої та ефективної системи забезпечення прав дитини в Україні та кадрової політики у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини, яка являє сукупність напрямів, способів та форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини, що спрямовані на створення цілісної системи формування, підготовки та перепідготовки персоналу (кадрів) відповідно до забезпечення потреб дитини.

Важливість цього підтверджується положеннями, які висвітлені у Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки, у якій йдеться про першочерговість прогнозування потреби у підготовці кваліфікованих кадрів та фахівців з вищою освітою в усіх сферах забезпечення життєдіяльності держави



[224]. Не ставлячи за мету докладно досліджувати механізми контролю та нагляду за дотриманням прав дитини, адже це питання виходить за межі теми дисертаційного дослідження, відзначимо тільки основні аспекти цього моменту як обов'язкового елементу організаційно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини. Слід виходити з того, що функцію контролю та нагляду публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини здійснюють у різних формах та обсягах публічна адміністрація, а «система державного контролю у сфері публічного адміністрування не вичерпується і не зводиться до системи органів. Вона набагато ширша, оскільки включає і органи та осіб, для яких контроль не є основною діяльністю, а також різноманітні форми його проведення. Отже, система державного контролю включає органи і посадові особи, наділені державою контрольними повноваженнями щодо органів публічного управління, форми і методи контрольної діяльності та взаємозв'язки між ними» [225]. Таким чином, аналіз Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини дає змогу стверджувати, що в цьому документі містяться тільки його права та завдання, але і серед них регламентовано, що Уповноважений Президента України з прав дитини здійснює контроль за дотриманням чи забезпеченням прав дитини. Окремими нормами щодо здійснення контролю спеціальними органами і службами у справах дітей у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» прописані положення стосовно того, що центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, здійснює контроль за умовами утримання і виховання дітей у відповідних закладах, а також контролює та координує діяльність служб у справах дітей. Крім цього, статтею 16 зазначеного Закону встановлено, що Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування у межах своєї компетенції здійснюють контроль за діяльністю органів і служб у справах дітей, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей.

Таким чином, є підстави констатувати, що, згідно з чинним законодавством, контроль як обов'язковий елемент адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні покладено на широке коло органів публічної влади. У першу чергу на Кабінет Міністрів України, відповідні центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямована на реалізацію прав дитини, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, які здійснюють контроль за діяльністю органів і служб у справах дітей, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей.

Забезпечення прав і законних інтересів дитини також залежить від стану, розвитку та реалізації економічної політики держави, а також правової бази, яка визначає основні поняття та офіційну позицію держави щодо забезпечення прав дитини. Незважаючи на те, що офіційна позиція нашої держави полягає у дотриманні, забезпеченні та захисті прав дитини, що передбачені Конвенцією ООН про права дитини та вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції, відзначається, що в Україні посилюються негативні тенденції у сфері забезпечення та захисту прав дітей [226]. Тому у цьому сенсі бажано говорити й про фінансове забезпечення як організаційно-правову засаду забезпечення прав дитини в Україні.

Як вже зазначалося нами у попередніх підрозділах, 20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла та відкрила для підписання Конвенцію про права дитини, яку 27 лютого 1991 року ратифікувала Україна. Основні положення зазначеної Конвенції знайшли відображення у Законі України «Про охорону дитинства» від 7 березня 2001 року [153], який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. У свою чергу, у цьому контексті важливо підіймати питання про змістовну характеристику «законного інтересу дитини», виходячи з того, що, незважаючи на те, що у законі

прописано, що він (закон) спрямований на забезпечення найкращих інтересів дитини, що завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні, що система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає встановлення відповідальності юридичних та фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення законних інтересів дитини, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції забезпечують інтереси дітей, що держава сприяє трудовим колективам, громадським та благодійним організаціям, іншим об'єднанням громадян та фізичним особам у їх діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів, що діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення, що дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів, що батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків, у ньому не прописано, що являє собою категорія «законний інтерес дитини».

Цікавим вбачається розмежування інтересів дитини, яке здійснила Н. М. Опольська, відзначивши, що існує інтереси дитини, які вона не усвідомлює, – це суб'єктивно обумовлені потреби дитини у сприятливих умовах її існування та розвитку (такі інтереси дитини реалізуються через виконання чи дотримання батьками або особами, що їх замінюють, прав дитини та своїх обов'язків, передбачених законодавством), та інтереси дитини, які вона усвідомлює, – це суб'єктивно обумовлені потреби дитини у сприятливих умовах її існування та

розвитку, які можуть забезпечуватися батьками або особами що їх замінюють, а також самою дитиною через реалізацію своїх прав та свобод [61, с. 11]. Більше того, у зазначеному Законі зустрічаються такі терміни, як «найкращий інтерес дитини», «законний інтерес дитини» та «інтерес дитини». У правовій доктрині також зустрічається поняття «життєво важливий інтерес дитини» [227, с. 178]. Вважаємо, що ці поняття необхідно узгодити у Законі України «Про охорону дитинства» [153] та використовувати єдине поняття «законний інтерес дитини». Адже «найкращий інтерес дитини» не можна вважати чітким правовим поняттям, воно містить емоційне забарвлення та не відповідає вимогам юридичної техніки, незважаючи на те, що Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення [228] містить визначення «забезпечення найкращих інтересів дитини» як комплексу заходів, спрямованих на захист прав та забезпечення повноцінного життя, виховання і розвитку дитини. Крім того, не зовсім коректним є поняття «інтерес дитини» адже не зовсім зрозуміло, про який інтерес йдеться, оскільки він може бути особистим, побутовим, естетичним, індивідуальним, національним, культурним, виховним і т.д. У той час як В. Башкатова, здійснюючи дослідження змісту поняття «інтерес» в адміністративному праві, дійшла висновку про те, що юридична категорія «інтерес» особи в адміністративному праві передбачає реалізацію принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина, пріоритет індивідуальних прав і свобод людини та громадянина, реалізацію ратифікованих міжнародно-правових актів, які відкрили новий етап у розвитку вітчизняної юриспруденції у питаннях захисту інтересів особи, розвиток системи надання адміністративних послуг, що дозволить забезпечити гарантовані і охоронювані законом права та інтереси особи [229, с. 63–64]. Р. М. Замуравкіна визначає інтерес як обрану соціальним суб'єктом модель конкретних суспільних відносин, у межах яких за його оцінкою потреба може бути задоволена найбільш оптимальним чином, що передбачає його участь у цих відносинах [230, с. 55]. Тому, як вбачається, категорія «інтерес» є занадто широкою та загальною, а категорія «законний інтерес дитини» є правовою і однозначною.

Звернемо увагу на те, що сьогодні питання про визнання та забезпечення законного інтересу дитини є надзвичайно важливим та актуальним, адже саме сьогодні, як зазначають дослідники, ми є свідками викривлення правового уявлення про «інтереси дитини», які абсолютно не мають нічого спільного зі статевим життям і вибором, зробленими дорослими «партнерами». Адже статистика вказує на зростання не захисту інтересів дитини (адже такої не наводиться в принципі), а демонструється підвищення значущості ЛГБТ середовища на тлі інституту сім'ї, що вказує на очевидне його послаблення, внаслідок чого унеможлиблюється відтворення роду як основна функція інституту сім'ї, забезпечення незаангажованого духовного та морального виховання тощо. А тому, питання «виховання» і права на «виховання», очевидно, спрацьовують на духовну, культурну деморалізацію та деградацію, оскільки не стосуються забезпечення (надання свободи й простору, створення умов тощо) стосовно морального, духовного, фізичного, культурного розвитку будь-якої дитини (до 18 років), чим і суперечать основоположним принципам Конституції України та Сімейного кодексу України, основам доктрини національної безпеки України. Вчені також констатують, що показник дітей, які виховуються в нетрадиційних сім'ях чи коли один із членів їхньої сім'ї належить до ЛГБТ спільноти, перевищує 50%. Відтак варто замислитися над питанням: яка ж роль цієї держави в збереженні її самобутності, національності, ідентичності, культури, власне сімейної політики? Відповідь, на жаль, є риторичною, незважаючи на потребу врегулювати певні права ЛГБТ спільноти [231, с. 162].

Однак незважаючи на наведену тріаду використання поняття інтересу дитини, яка була зазначена вище, ні Закон України «Про охорону дитинства» [153], ні будь-який інший нормативно-правовий акт не наводять визначення «законного інтересу дитини». Тільки у статті 1 цього Закону зазначається, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і

рівня розвитку, що може її висловити. Відповідно до наведеного у зазначеному Законі визначення, використовуючи логічний, системний та телеологічний спосіб тлумачення права, можна встановити, що під найкращим інтересом дитини законодавець розуміє «індивідуальні потреби дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності». Однак із встановленого законодавцем визначення не зовсім зрозумілим є оціночна категорія «індивідуальні потреби дитини», у цьому разі постає питання про те, яким суб'єктом, на підставі яких приписів та за яким критерієм встановлюється те, чи є будь-яка вимога дитини її індивідуальною потребою. У цьому контексті доречним буде позначення співвідношення індивідуальної потреби та інтересу, що досліджувала Р. М. Замуравкіна, яка дійшла висновку про те, що виникнення інтересу пов'язано з потребою, тому і його сутність повинна відображати взаємозв'язок цих явищ, які не можна ізолювати один від одного, протиставляти один одному, але й не можна ототожнювати. Стосовно інтересу, потреба є вихідна, визначальна категорія. Відповідно для виявлення сутності інтересу вимагається чітке уявлення про суть потреби. Більше того, оскільки інтерес – категорія соціальна (на відміну від потреби), то і його сутність повинна відображати відмінність матерії соціальної від біологічної [230, с. 54]. Професор Є. В. Куріний у цьому аспекті слушно зазначає, що такі категорії, як потреби та інтереси, дуже часто можна зустріти у наукових роботах із правознавства, однак їх певна абстрактність і неформалізованість суттєво шкодять настанню їх затребуваності як з боку представників академічної науки, так і з боку правників–практиків [232, с. 28]. Так, під правовими потребами вчений розуміє групи однорідних, взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих соціальних потреб, загальне усвідомлення реалізації яких переформатовує їх у відповідні публічні (правові) інтереси, що в подальшому набувають своєї матеріалізації через етапи правоутворення та безпосередньої правореалізації створених на їх основі правових норм шляхом регулювання ними широкого спектра різноманітних суспільних відносин [233, с. 27]. Що стосується визначення законного інтересу у

правовій доктрині, то вчені позначають, що в юридичній науці терміни законодавства «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» розглядаються як синоніми. Зазвичай (традиційно) в літературі пишуть про «законний інтерес» (іноді – «юридичний інтерес»), під яким розуміється передбачений об'єктивним правом (його нормами, принципами) та певною мірою гарантований державою юридичний дозвіл, що виражається у прагненнях суб'єкта користуватися певним соціальним благом. Інакше кажучи, законний інтерес передбачає особливого роду юридично можливу поведінку, спричинену інтересом відповідного суб'єкта права щодо користування певним благом [159, с. 293].

Н. О. Оніщенко, О. Л. Львова та С. О. Сунегін під законним інтересом дитини, відповідно до існуючої правової доктрини, логіки правового розвитку та юридичної практики розуміють інтерес, який охороняється державою та суспільством [233, с. 15]. Ю. Трестер, не пропонуючи конкретного визначення категорії «інтерес дитини», але все ж таки відмічаючи, що це поняття до цих пір є неузгодженим та невизначеним, наводить досить вірогідну та виважену аргументацію стосовно того, що українському суспільству та владі, як і іншим державам та міжнародним організаціям, якнайшвидше варто збагнути, що в сучасних умовах поняття «інтерес дитини» є тією базовою категорією, що в цілому впливає на формування національних інтересів та стратегій розвитку держави, визначає пріоритети розвитку нації та її місце у світовому просторі [227, с. 180]. Для вирішення цієї правової проблеми, на наш погляд, є доречним використання нормативів розумності, необхідності та достатності. Виходячи з цього, законним інтересом дитини є розумні, необхідні та достатні потреби відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності.

Що стосується факультативних елементів адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні, серед яких одне з провідних місць займає специфіка фінансування, слід позначити, що, згідно з Концепцією державної соціальної програми «Національний план дій щодо

реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [234], яка розроблена з метою удосконалення державної політики стосовно забезпечення та захисту прав дітей в Україні та є логічним продовженням Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, яка врахувала міжнародний досвід у сфері захисту прав дитини і сприяла формуванню оновленої моделі роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях у напрямі забезпечення законних інтересів дітей, встановлено, що фінансування цієї програми передбачається за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством. Обсяг видатків на виконання цієї Програми конкретно не визначався, але встановлювався щороку під час складання проектів державного та місцевих бюджетів на відповідний рік з урахуванням їх реальних можливостей. Обсяг матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виконання Програми, також визначався під час розроблення відповідних завдань і заходів. Але для порівняння у Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2016–2020 роки [235] встановлено, що видатки на виконання зазначеної Програми також здійснюються за рахунок державного та місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством. Орієнтований обсяг фінансування цієї Програми становить 501284, 68 тисячі гривень, у тому числі 210142, 1 тисячі гривень – за рахунок коштів державного бюджету, 277882, 58 тисячі гривень – за рахунок місцевих бюджетів, 13260 тисяч гривень – за рахунок інших джерел. Наведені цифри розраховані на увесь період дії зазначеної Програми, тобто на 14 років. Виходячи з цього за один рік для забезпечення прав та законних інтересів дитини передбачається витратити приблизно 35806 тисяч гривень, у тому числі 15010 тисяч гривень – з державного бюджету, 19849 тисяч гривень – за рахунок місцевих бюджетів та 947 тисяч гривень.

З огляду на це, слід позначити, що відсутність регламентування хоча б приблизних необхідних витрат у Концепції державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року може привести до виникнення перепон у її реалізації, що



підриває її стабільність та може привести до неотримання очікуваних результатів у ході її реалізації. Тому вважаємо необхідним при ухваленні подібних документів прописувати окремим розділом приблизні видатки з державного та місцевих бюджетів на фінансування заходів, що спрямовані на забезпечення прав дитини в Україні.

Ураховуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що специфіка фінансування як факультативний елемент адміністративно–правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини в Україні потребує коректив, які повинні проявлятися у тому, що, ухвалюючи довгострокові програми, які спрямовані на забезпечення прав дитини, необхідно прописувати окремим розділом приблизні видатки з державного та місцевого бюджетів на фінансування заходів, що спрямовані на забезпечення прав дитини та задекларовані відповідною програмою. Це сприятиме фінансовій стабілізації у процесі реалізації державних програм та визначатиме орієнтовні можливості реалізації запланованих заходів.

Наступним факультативним елементом адміністративно–правових засад забезпечення прав та законних інтересів є організація міжнародного співробітництва, якому Законом України «Про охорону дитинства» [153] присвячено окремий розділ та зазначено, що Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права, а також те, що Україна укладає з іноземними державами договори про правову допомогу, що породжують правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, з питань правового захисту дітей – громадян України, усиновлених іноземцями, та здійснення контролю за умовами утримання та виховання таких дітей у сім'ях іноземців. Крім цього, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у законодавстві України про охорону дитинства, застосовуються правила міжнародного договору.

Реалізуючи міжнародне співробітництво у сфері захисту прав дитини між

Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством соціальної політики України, Національною Асамблеєю людей з інвалідністю України, Благодійним фондом «Інститут раннього втручання», Фундацією SOFT tulip (Нідерланди), Європейською асоціацією раннього втручання «EURLY AID», Всеукраїнською Фундацією «Захист прав дітей» та UNICEF Ukraine 13 квітня 2017 року було підписано Меморандум про створення національної платформи раннього втручання, який покликаний координувати роботу органів державної влади, міжнародних та національних організацій для вироблення єдиних підходів та координації роботи зі створення системи раннього втручання (Early Intervention) – міждисциплінарної сімейно-центрованої системи допомоги дітям раннього віку з порушеннями розвитку та дітям груп біологічного і соціального ризику, спрямована на покращення розвитку дитини і підвищення якості життя родини. У цьому контексті вважаємо доцільним звернути увагу на те, що бюджетом України на 2017 рік мінімальний прожитковий мінімум з розрахунку на місяць для дітей віком до 6 років з 1 січня 2017 року складає 1355 гривень, з 1 травня 2017 року – 1426 гривень, з 1 грудня 2017 року – 1492 гривні; для дітей віком від 6 до 18 років прожитковий мінімум складає з 1 січня 2017 року – 1689 гривень, з 1 травня 2017 року – 1777 гривень, з 1 грудня 2017 року – 1860 гривень. Для порівняння позначимо, що на одного засудженого неповнолітнього колонія витрачає 4000 грн на місяць, що призначається на харчування та побутові потреби [236]. Тобто на утримання неповнолітніх засуджених, які до 18 років визнаються дітьми, держава з бюджету виділяє більше ніж у 2 рази встановленого державним бюджетом мінімального прожиткового мінімуму для звичайної законослухняної дитини. Це свідчить про існування серйозного дисбалансу, який Україна як соціальна держава повинна усунути або мінімізувати.

Навіть якщо взяти максимальний розмір прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та для дітей віком від 6 до 18 років це 1492 гривні та 1860 гривень відповідно. За такими даними за добу дитина може витратити 50 гривень та 62 гривні відповідно. Усвідомлюючи, що кожен добу на дитину витрачаються

кошти на проїзд (після досягнення 7-ми річного віку), на харчування, на відвідування секцій (гуртків) та інших навчальних закладів та на інші індивідуальні потреби (враховуючи витрату коштів на одяг, лікарів, комунальні послуги, які споживає дитина), закладений в український бюджет мінімальний прожитковий мінімум не сприяє належному розвитку дитини, її благополуччю, умовам для повноцінного життя та розвитку дитини, які з 21 червня 2017 року визнані пріоритетними національними інтересами, а також не сприяє покращенню розвитку дитини і підвищенню якості життя родини, що проголошено у Меморандумі про створення національної платформи раннього втручання. Висновок є очевидним держава в особі своїх органів поки що тільки декларує на матеріальних носіях усі заплановані заходи, що спрямовані на забезпечення прав дитини та зміцнення інституту сім'ї, але, на жаль, реальних механізмів для здійснення послідовних дій у цьому напрямі очікувати не можна до тих пір, поки не буде підвищено мінімальний прожитковий рівень дитини, який на сьогоднішній день не відповідає ціноутворенню в Україні. Тому вважаємо, підвищення мінімального прожиткового мінімуму дитини є запорукою позитивних результатів при реалізації державної політики у сфері забезпечення прав дитини та першим кроком на шляху до здійснення як національних програм (наприклад, Національний план дій щодо реалізації конвенції ООН на період до 2021 року), так і тих програм, що підписуються між національними органами та міжнародними організаціями у межах проведення міжнародного співробітництва (наприклад, Меморандум про національну платформу раннього сприяння).

Також вважаємо, Розділ VII Закону України «Про охорону дитинства» [153], що присвячений міжнародному співробітництву, потребує удосконалення та внесення змін, перш за все у тій частині, що пов'язана зі взаємодією національних та міжнародних інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення прав дитини. Так, необхідно окремою статтею у цьому Розділі прописати, що органи державної влади України, діяльність яких спрямована на забезпечення прав дитини (Уповноважений Президента України з прав дитини, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади та ін.), взаємодіють з ЮНІСЕФ, Комітетом

ООН з прав дитини, Міжнародним товариством опіки над дитиною з питань забезпечення прав дитини.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що адміністративно–правові засади забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно–правових відносин містять обов’язкові та факультативні складові. До обов’язкових складових адміністративно–правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини слід віднести правову основу, якою регламентовано забезпечення прав та законних інтересів дитини на сучасному етапі розвитку нового для України інституту публічного адміністрування; пріоритетні напрями, в ході реалізації яких повинно відбуватися публічно–правове адміністрування прав та законних інтересів дитини; принципи, на яких побудовано адміністративно–правове регулювання забезпечення прав та законних інтересів дитини; встановлення суб’єктів публічного адміністрування та визначення їх завдань, функцій та повноважень у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини; належне кадрове забезпечення органів публічного адміністрування, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини, а також механізм контролю та нагляду щодо забезпечення прав та законних інтересів дитини. До факультативних складових адміністративно–правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини слід віднести організацію міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини; специфіку фінансування потреб дитини та особливості взаємодії органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини.

### **2.3 Адміністративна правосуб’єктність дитини як передумова виникнення адміністративно-правових відносин**

Перш ніж визначати адміністративну правосуб’єктність дітей, необхідно встановити те, що взагалі являє собою правосуб’єктність (ураховуючи те, що взагалі ця категорія є досить дослідженою теоретичною наукою), у чому полягає

специфіка адміністративної правосуб'єктності, з яких елементів вона складається, які ознаки вона має та у чому полягає особливість правосуб'єктності дитини як базової передумови виникнення адміністративно-правових відносин за участю дитини. У результаті проведення такого аналізу отримані висновки стануть основою та підґрунтям визначення адміністративної правосуб'єктності дітей, якій у науці адміністративного права окремими вченими вже почала приділятися увага з огляду на те, що забезпечення прав дитини та визначення статусу дитини останнім часом породжують непоодинокі випадки практичних проблем, а також колізій та прогалин у чинному українському законодавстві.

Ураховуючи те, що за загальним правилом та класичним підходом у теоретичній науці до розгляду правосуб'єктності виокремлюються три елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність, нам вважається доцільним розпочати термінологічний аналіз із категорії «правоздатність» як загальнотеоретичної категорії для встановлення базових засад, на основі яких ми встановимо ознаки адміністративної правоздатності, відповідно до яких буде визначено особливості адміністративної правоздатності дітей. Одразу оговоримо те, що проведений нами аналіз наукової літератури, авторами якої є як українські, так і російські, французькі, англійські та польські вчені, як з теорії держави і права, конституційного права, адміністративного права, міжнародного права та інших юридичних наук, дав змогу звернути увагу на неоднозначне місце елемента «деліктоздатності» як самостійного елемента правосуб'єктності. Наукові погляди вчених стосовно цього питання різняться: одні вчені вважають, що деліктоздатність є окремим елементом правосуб'єктності на рівні з правоздатністю та дієздатністю (М. В. Костів); інші вчені вважають, що деліктоздатність є підвидом дієздатності, її структурним елементом (І. Бойко, А. Пасічник), а деякі вчені взагалі розглядають тільки правоздатність та дієздатність як елементи правосуб'єктності (С. Н. Братусь). Також у межах правової доктрини існує підхід, відповідно до якого правоздатність та правосуб'єктність ототожнюються. Наша позиція полягає у тому, що деліктоздатність є окремим самостійним третім елементом, що входить до структури правосуб'єктності. Це

пояснюється тим, що деліктоздатність передбачає несення відповідальності та притягнення до відповідальності, а дієздатність передбачає окрім реалізації прав активними діями суб'єкта права також здійснення ним обов'язків. Ці дві різні категорії, які мають специфічні ознаки у ході їх реалізації, і деліктоздатність не можна вважати підвидом дієздатності також ураховуючи те, що до категорії статусу окрім прав, гарантій, громадянства, також окремо відносяться обов'язки та відповідальність, не зводячи їх до підвидів один одного. Хоча ми не заперечуємо того, що обов'язок сам по собі у деяких випадках розглядається як відповідальність, що в юриспруденції отримало назву «позитивна відповідальність».

Дієздатність та деліктоздатність будуть існувати окремо з відповідними ознаками та структурними елементами, що дозволить більш чітко виокремити межі елементів адміністративної правосуб'єктності дитини. На підтвердження цього можна навести наукову позицію Т. І. Илларионовой, яка вважає, що виокремлення деліктоздатності як самостійного елемента правосуб'єктності дозволяє розмежувати різні правові можливості та в її межах розглянути весь обсяг і специфіку заходів відповідальності стосовно конкретної категорії осіб з урахуванням обсягу правоздатності та дієздатності [256, с. 64]. Це є дуже слушним твердженням, адже дослідження забезпечення прав дитини вимагає урахувати, що діти є окремою специфічною категорією громадян, які в силу своєї розумової, фізіологічної, емоційної, фізичної незрілості мають різний обсяг правоздатності та дієздатності.

Т. Є. Кагановська зазначає, що «ще з радянського періоду науки адміністративного права поняття адміністративної правосуб'єктності не отримало єдиного розуміння» [257, с. 7]. За радянських часів вчені також не однозначно характеризували й правоздатність, а саме: як передумову володіння правами; як визнання здатності особи бути носієм прав та обов'язків, що зумовлює вольовий зміст правоздатності, та як права та обов'язки, що є передумовою участі громадян у відповідних правовідносинах, які зумовлюють юридичний зміст правоздатності [258, с. 7], [259, с. 111]. А. В. Мицкевич до категорії правоздатності відносить

загальні права як елементи правоздатності; права з відповідним змістом, які безпосередньо виходять із законодавства для усіх громадян, та конкретні суб'єктивні права як елементи правовідносин, що виникають на основі загальних прав [260, с. 30]. Окремі вчені взагалі заперечували існування правоздатності в державному, адміністративному та інших галузях публічного права, визнаючи існування правоздатності тільки у цивільному праві та частково у трудовому праві, аргументуючи тим, якщо права громадян виходять безпосередньо із норм права, категорії правоздатності не існує [261, с. 280]. Виходячи з цього, нам вважається більш прийнятним надавати характеристику правоздатності крізь призму передумови, але не передумови володіння правами, а передумови їх реалізації у межах відповідних правовідносин. Тобто особа з моменту народження, набуваючи правоздатність, вже є носієм та володарем особистих невід'ємних прав, які їй належать, та має усі необхідні можливості (зовнішні можливості) для їх реалізації. Ми дозволимо собі не погодитися з тим, що коли особа є носієм прав, це зумовлює вольовий зміст правоздатності. Вольова складова вже сама по собі передбачає здійснення певних активних дій суб'єктом у ході реалізації прав, прояву волі суб'єкта, здійснення права вибору, наявність спонукаючих ознак до здійснення чогось. А будучи носієм прав, особа може не здійснювати конкретних дій в активній формі, про що свідчить набуття права на ім'я, прізвище, реєстрацію народження, недоторканість, повагу честі та гідності з моменту народження, тобто з настанням правоздатності, від якої не можна відмовитися, передати, якої не можна позбавити, а можна лише втратити з моменту настання смерті фізичної особи. Таким чином, будучи носієм прав, простежується не вольовий зміст правоздатності суб'єкта, а навпаки, пасивна форма їх реалізації, яка згодом трансформується в активну форму у ході розвитку фізичної особи.

Деякі вчені під правоздатністю розуміють визначену державою загальну (абстрактну) можливість мати передбачені законом права та обов'язки, здатність бути їх носієм та акцентують увагу на тому, що це не фактичне правоволодіння, а тільки можливість, що заздалегідь є постулатом. Правоздатність у рівній мірі

мають всі громадяни без виключення, вона виникає у момент народження та припиняється зі смертю. Головне у правоздатності не права, а принципова можливість або здатність їх мати [262, с. 519]. Н. В. Вітрук вважає, що більш правильно розуміти правоздатність як здатність мати права та обов'язки. Саме така здатність, а не самі права та обов'язки, навіть загального характеру, складають зміст правоздатності. Іншими словами, громадянин повинен бути наділений правоздатністю для того, щоб він міг бути носієм будь-яких прав. Ці права існують відповідно до закону для громадян, що наділені якістю правоздатності, а не у результаті її здійснення [263, с. 213]. У цілому погоджуючись із зазначеним, зауважимо лише те, що виникнення правоздатності вже само по собі передбачає набуття певних прав без здійснення суб'єктом певних дій. Тому не можна вважати, що правоздатність є тільки можливістю та здатністю мати права у майбутньому, адже правоздатність породжує існування у суб'єкта невід'ємних прав, а в подальшому у особи набуваються придбані права.

Більш докладно та влучно надають характеристику правоздатності українські вчені-теоретики, які під правоздатністю розуміють закріплену в законодавстві і забезпечену державою можливість суб'єкта мати юридичні права і юридичні обов'язки, тобто просто володіти ними. Якісна сторона правоздатності визначається етапами її виникнення та припинення. Так, у фізичних осіб загальна правоздатність виникає з моменту народження (початок фізіологічного моменту народження). Частково правоздатність може виникати і на більш ранньому етапі. Право на життя, що захищається чинним законодавством в Україні, у людського плоду виникає, приблизно, з 12 тижня розвитку, тому що кримінальним законодавством в Україні передбачається відповідальність за незаконне переривання вагітності (аборт). Припинення загальної правоздатності у фізичних осіб настає у зв'язку з біологічною смертю. Тут важливо враховувати відмінність видів смерті клінічної та біологічної. Ці особливості вивчені медичною наукою і використовуються в юриспруденції. Частково правоздатність фізичних осіб може переживати людину. Так, право особи на передачу майна в спадщину здійснюється уповноваженими суб'єктами вже після її смерті. Іншими словами,



право такого суб'єкта реалізується вже після його смерті [264, с. 178]. Аналізуючи зазначене твердження вчених стосовно правоздатності, а саме того, що часткова правоздатність може виникати раніше, ніж фізіологічний момент народження, адже право на життя захищається чинним законодавством України та виникає у людського плоду приблизно з 12 тижня розвитку тому, що кримінальним законодавством в Україні передбачається відповідальність за незаконне переривання вагітності, зазначимо, що дійсно Кримінальний кодекс України (ст. 134) передбачає відповідальність за незаконне проведення аборту, а саме за проведення аборту особою, яка не має спеціальної медичної освіти, або якщо незаконне проведення аборту спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої. Крім того, на користь гуманного ставлення до материнства та дитинства, визнання того, що дитина повинна зростати у сімейному оточенні та гармонійному розвитку, свідчать норми кримінального законодавства про те, що громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі не призначаються вагітним жінкам, а також довічне позбавлення волі не застосовується до жінок, що були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку суду, крім того, вчинення жінкою злочину під час вагітності є пом'якшуючою обставиною при призначенні їй покарання, а також вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності є обтяжуючою обставиною, при призначенні покарання для особи, що вчинила злочин, а також передбачається звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, що мають дітей до 7 років (частина 3 статті 56, частина 2 статті 57, частина 3 статті 61, частина 2 статті 64, пункт 4 частини 1 статті 66, пункт 7 частини 1 статті 67, стаття 79 та стаття 83 Кримінального Кодексу України). Кодексом України про адміністративні правопорушення також встановлено, що громадські роботи не призначаються вагітним жінкам, адміністративний арешт не застосовується до вагітних жінок (частина 3 статті 30, частина 2 статті 32). На відміну від Кримінального Кодексу України, Кодекс України про адміністративні правопорушення не виключає можливості призначення як вид покарання виправних робіт для вагітних жінок. Крім того, Кодекс України про

адміністративні правопорушення встановлює, що вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до 1 року, є обставиною, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення (пункт 5 частини 1 статті 34 КУпАП). Звернемо увагу на те, що Кримінальний кодекс України такою обставиною називає тільки вчинення злочину вагітною жінкою. Наведені приклади свідчать про те, що законодавець ставить під особливу увагу статус жінки, яка знаходиться у стані вагітності, унормовуючи положення, згідно з якими до жінки у стані вагітності більш-менш лояльне та привілейоване ставлення, що свідчить на користь того, що вже на цьому етапі розвитку дитини її права знаходяться під особливою охороною держави. Але слід урахувати те, що Конвенцією ООН про права дитини дитиною визнається кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку. Тобто Конвенція ООН про права дитини, встановлюючи граничний вік, до досягнення якого людська істота визнається дитиною, не встановлює момент, з якого така людська істота вважається дитиною. А згідно із Законом України «Про охорону дитинства» передбачено, що дитиною є особа віком до 18 років, а дитинством є період розвитку людини до досягнення повноліття. Виходячи з зазначеного, вбачається, що дійсно цими двома основоположними, базовими та фундаментальними документами, що регулюють права дитини, не позначено моменту, з якого можна вважати, що дитина набуває правоздатності і з якого вона вважається саме дитиною. Але слід зауважити, що у цих актах містяться такі категорії, як «людська істота», «особа» та «людина». Тому ми вважаємо, що проблематика з приводу моменту визначення набуття правоздатності відбувається не в нормативній, а в теоретичній площині. На те, що перед суспільством постала етична та правова необхідність у визначенні правового статусу ембріона людини та терміну розвитку, з якого ненароджена дитина може розглядатися як особистість [265, с. 263], звертає увагу у сучасній юридичній науці Л. Д. Любич, акцентуючи на відсутності юридичного визначення поняття «ненароджена дитина»; проблемі визначення початку людського життя як початку його правового захисту; відсутності у ненародженої дитини юридично закріпленої правосуб'єктності до моменту народження; проблемі порушення

права ненародженої дитини на життя правом репродуктивного вибору жінки шляхом проведення штучного переривання вагітності [265, с. 264], вважаючи, що момент виникнення життя і момент виникнення права на життя, а також інших особистих немайнових прав (право на повагу гідності, право на захист життя і здоров'я) мають збігатися. Звідси ненароджена дитина володіє правоздатністю з моменту зачаття, а відповідно має бути визнана людською особою в цивільно-правових та сімейно-правових відносинах [265, с. 265–266] та має бути визнана суб'єктом права [265, с. 269], а також пропонуючи на конституційному рівні закріпити, що кожна людина має невід'ємне право на життя з моменту зачаття [265, с. 272]. Не заперечуючи важливості та значимості зазначених наукових поглядів, все ж таки схильні вважати дитиною людську істоту, яка вже народилася. У цьому випадку ми не розглядаємо можливості визначення ембріона<sup>2</sup> дитиною, адже щоб повноцінно набути статус дитини, необхідно пройти відповідний час його еволюції та розвитку, ми також не розглядаємо можливість вважати дитиною плід<sup>3</sup>, який також повинен пройти відповідний строк свого формування та внутрішньоутробного розвитку, щоб вважатися дитиною. Тому ми виходимо з того, що правоздатність дитини починається з моменту вигнання або вилучення з організму матері плода, який має ознаки життя (серцебиття, рухи, дихання), тобто його народження. Можна навести ще одне твердження з приводу того, що дитиною необхідно вважати людську істоту з моменту народження, яке полягає у тому, що якщо дитиною (яка вже має правоздатність) вважати плід або ембріон, то виключається можливість йменувати їх такими, а тоді можна одразу після зачаття використовувати у медичному праві термін «дитина». Адже якщо на нормативному рівні вже закріплено відповідно до критеріїв та термінів розвитку визначення ембріона, плоду та інших категорій, то дитиною можна називати людську істоту, коли вона народилася. У ході наукових пошуків стосовно визначення моменту, з якого

<sup>2</sup> Під «ембріоном» розуміється зародок людини на стадії розвитку до 8-ми тижнів відповідно до статті 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування дитини» від 14 грудня 2004 року.

<sup>3</sup> Під «плодом» розуміється внутрішньоутробний продукт зачаття починаючи з 12 тижня вагітності до вигнання або вилучення з організму матері відповідно до пункту 1.4. Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості від 29 березня 2006 року.

дитина набуває правоздатності (до чи після народження), доречним буде навести судження професора Лондонського університету Джеральдіни Ван Бьюрен, яка вважає, що дитина – це індивід, який ще не є дорослим. У цьому разі необхідно виокремити два питання: коли настає початок дитинства та коли настає кінець дитинства. Відповідь на питання, коли настає початок дитинства, знаходиться у Декларації прав дитини 1959 року, у якій зазначається, що дитина унаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Це питання має основоположне значення, оскільки якщо початок дитинства вважається моментом зачаття, то невід’ємне право дитини на життя реалізується не пізніше ніж з моменту зачаття. На практиці це означає не лише те, що аборти слід заборонити, а й те, що інші права, наприклад, недоторканність приватного життя, так само потребували реалізації з моменту зачаття [266, с. 56]. Як вже було зазначено вище, ми дотримуємося тієї точки зору, що дитиною слід вважати людську істоту, яка народилася. На користь цього також свідчить той факт, якщо вважати дитину з моменту зачаття, то вбачається, що з цього моменту починається дитинство. А цього не може бути з огляду на те, що дитинство як процес передбачає єдність біологічного розвитку та соціального розвитку, а з моменту зачаття ембріону притаманний лише біологічний розвиток.

Також слід усвідомлювати, якщо вважати дитиною істоту від моменту зачаття до повноліття (18 років), виникає ціла низка спірних питань, які пов’язані з реалізацією особистих невід’ємних прав, а саме права на життя, права на здоровий розвиток, невідкладну медичну допомогу та ін. У цьому випадку, ситуація може розглядатися у двох площинах. По–перше, означені права у першу чергу має вагітна жінка, а не ембріон як такий. Загальновідомо, якщо у ході настання будь–яких виключних критичних обставин, що загрожують життю вагітної жінки та її плоду, зусилля на рятування першочергово спрямовуються на рятування життя жінки, а потім вже на рятування життя плоду. Тобто ця обставина також свідчить на користь того, що дитиною необхідно вважати людську істоту з моменту народження, а не з моменту зачаття. Крім того,

звернемо увагу, що до моменту народження людська істота не має документа, що посвідчує її особистість, не існує в об'єктивній правовій реальності та не має громадянства (підданства), наявність якого свідчила б про її постійний безперервний правовий зв'язок між нею та державою. Тому вважати, що до народження людська істота може розглядатися як суб'єкт права, а саме як суб'єкт адміністративного права є безпідставним та малоймовірним. По-друге, принципово важливе питання – з якого моменту виникає право на життя (до народження чи після) – викликає гострі дискусії і може вирішуватися по-різному з філософської, релігійної, медичної, наукової та правової точки зору, породжує проблему вирішення конфлікту і встановлення відповідного балансу між правом жінки (майбутньої матері) і ненародженої дитини [267, с. 226]. Справа в тім, що у цьому випадку необхідно розмежовувати право на життя дитини та право на життя ненародженої дитини (право бути народженою). З огляду на це, право на життя дитини закріплюється чинним галузевим законодавством України, а саме нормами міжнародного права, конституційного права, адміністративного права, цивільного права, сімейного права, а право на життя ненародженої дитини виключно нормами медичного права (Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок штучного переривання вагітності від 12 до 28 тижнів» та ін.). Тому право на життя та інші невід'ємні права притаманні дитині, яка вже народилася, яку візуально можна бачити, яка має необхідні фізіологічні властивості (рух, дихання, серцебиття), яка отримала документ про народження, що свідчить про набуття правоздатності з моменту народження. А право на те, щоб дитина народилася (право бути народженою), право на медичне обслуговування та кваліфікаційну медичну допомогу має не плід, ембріон, ненароджена дитина, а вагітна жінка, а держава повинна сприяти цьому шляхом публічного адміністрування відповідних медичних закладів, окремих медичних працівників щодо реалізації наведеного права вагітної жінки. Крім того, ми повинні урахувати, що медична наука (медицина) передбачає можливість переривання вагітності за наявності окрім всіх інших обставин ще й наявності еugenічних показників, у разі настання яких внутрішньоутробний плід підлягає вилученню з

материнського організму, і це не повинно розглядатися як позбавлення життя, посягання на життя або порушення права на життя. Це є необхідним медичним втручанням, як будь-яка інша операція. З огляду на вищенаведене вважаємо доцільним відмежовувати поняття «дитина» та «ненароджена дитина», а також «право на життя дитини» та «право бути народженим».

Адже саме з моменту народження дитині надається юридично регламентоване право на:

- життя (стаття 6 Конвенції ООН про права дитини та стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства»);
- охорону здоров'я (стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства»);
- безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я (частина 2 статті 6 Закону України «Про охорону здоров'я»);
- здоровий розвиток дитини (стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства»);
- реєстрацію (стаття 7 Конвенції ООН про права дитини);
- ім'я (стаття 7 Конвенції ООН про охорону дитинства, стаття 7 Закону України «Про охорону дитинства»);
- набуття громадянства (стаття 7 Конвенції ООН про права дитини та стаття 7 Закону України «Про охорону дитинства»);
- достатній життєвий рівень (стаття 8 Закону України «Про охорону дитинства»);
- захист від усіх форм насильства (право на свободу, особисту недоторканість, захист гідності) (стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства»);
- право на житло (стаття 18 Закону України «Про охорону дитинства»);
- знати своїх батьків і право на їх піклування (наскільки це можливо) (стаття 7 Конвенції ООН про права дитини);
- збереження індивідуальності (стаття 8 Конвенції ООН про права дитини);
- не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню (за умови, що таке

розлучення не є необхідним в якнайкращих інтересах дитини (якщо батьки жорстоко поведуться з дитиною, не піклуються про неї, або коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини) (стаття 9 Конвенції ООН про права дитини);

- доступ до користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я (стаття 24 Конвенції ООН про права дитини);
- користування благами соціального забезпечення (стаття 26 Конвенції ООН про права дитини);
- рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (частина 1 статті 27 Конвенції ООН про права дитини);
- відпочинок і дозвілля (стаття 31 Конвенції ООН про права дитини);
- освіту, що проявляється у доступності та безоплатності дошкільної, повної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (стаття 28 Конвенції ООН про права дитини, стаття 19 Закону України «Про охорону дитинства», стаття 3 Закону України «Про освіту»);
- брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають віку дитини та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом (стаття 31 Конвенції ООН про права дитини).

Також існує думка українських вчених стосовно того, що правоздатність – це передбачена нормами (принципами) права здатність (можливість) мати юридичні права та обов'язки. Інакше кажучи, правоздатність – це загальна (абстрактна) можливість суб'єкта мати передбачені нормами права юридичні права та обов'язки, здатність бути їх носієм [159, с. 361]. Схожої думки дотримувався М. В. Цвік, який зазначав, що правоздатність – це абстрактна здатність суб'єкта права мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Головним змістом правоздатності фізичних осіб є не реальні права учасників правовідносин, а принципова можливість їх мати. Правоздатність – це не просто сума будь-яких

прав, не кількісне їх відображення, а необхідний і постійно діючий стан особистості, елемент її правового статусу, передумова її правоволодіння. Правоздатність – це категорія, не однакова для усіх її учасників, тому що кількість прав та обов’язків в окремих суб’єктів може бути різною [268, с. 340–341]. Але згодом (через 7 років) зазначені автори дещо змінюють своє бачення про правоздатність. Зокрема вони зазначають, що правоздатність є вже однаковою для усіх її учасників, хоча кількість прав і обов’язків в окремих суб’єктів може бути різною. Крім цього вони зазначають, що правоздатність притаманна усім учасникам правовідносин, хоча вони не повинні обов’язково реалізовувати надані їм права [269, с. 340–341].

Т. Є. Кагановська та Є. І. Григоренко зазначають, що правоздатність – це здатність суб’єкта правовідносин мати суб’єктивні права та юридичні обов’язки [270, с. 71]. Також є схожа думка про те, що правоздатність – це здатність суб’єкта правовідносин бути носієм суб’єктивних прав та юридичних обов’язків [271, с. 157].

Що стосується саме адміністративної правоздатності, то слід зазначити, що І. О. Ієрусалімова вважає, що особливістю адміністративної правоздатності є те, що її здійснення припускає різні умови і характер взаємодії з системою виконавчої влади. Якщо раніше особливість адміністративної правоздатності вбачалася в обмеженні її рамками державного управління, то тепер зазначена взаємодія повинна будуватися на інших концептуальних підходах. Адміністративна правоздатність може бути реалізована в сфері взаємодії з державною системою управління, системою місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами, організаціями, з недержавними підприємствами, установами, організаціями, яким делеговані державою владні повноваження. Громадяни правоздатні в усіх цих сферах [272, с. 9–10]. У свою чергу, І. Бойко зазначає, що адміністративна правоздатність – складова загальної правоздатності особи. Вона є обов’язковою передумовою наділення громадянина конкретними правами та обов’язками, зокрема у сфері виконавчої влади. Тому громадянин має бути правоздатним до того, як він наділяється конкретними



правами та обов'язками, або ж, у крайньому разі, одночасно з їх виникненням. Правоздатність є умовою правоволодіння, оскільки вона передує кожному конкретному суб'єктивному праву та обов'язку, є основою для становлення прав і обов'язків як суб'єктивних [273, с. 98]. Ми погоджуємося із наведеною характеристикою адміністративної правоздатності та з тим, що адміністративна правоздатність виникає в особі з моменту народження. При цьому не можна ототожнювати поняття «правоздатність» та обсяг правоздатності. З самого початку адміністративна правоздатність виражається у правах дитини на ім'я, прізвище, реєстрацію народження, медичне обслуговування, свободу пересування тощо. Але не весь обсяг правоздатності виникає одночасно. Деякі з них з'являються лише з досягненням певного віку. Отже, виникаючи з моменту народження, адміністративна правоздатність за своїм змістом змінюється, доповнюючись новими елементами [273, с. 98]. Так, можна зазначити, що адміністративна правоздатність дитини є динамічною категорією, на яку впливає вік та зрілість дитини та обсяг якої змінюється з настанням певного віку і набуття відповідних здібностей у ході свого розвитку. На підтвердження цього можна навести статтю 12 Конвенції ООН про права дитини, згідно якої дитина, що здатна формулювати власні погляди, має право вільно їх висловлювати з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком та зрілістю. Тому, можна зазначити, що юридично дитина має означене право з моменту народження (з моменту набуття правоздатності), але щоб його реалізувати, дитина повинна набути дієздатності, досягти певного вікового цензу, який українським законодавством прямо не встановлюється [274, с. 42], але з настанням якого дитина, як фізична особа, спроможна його реалізувати, тобто має здатність (можливість, спроможність) використання речового апарату, мовлення, мислення, викладення власних думок, власного бачення, яке стосується об'єкта висловлювань та поглядів. Маючи зазначені можливості, дитина також може бути заслуханою у ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини безпосередньо але через представника чи відповідний орган, що свідчить про те, що з настанням певного

віку дитина збільшує можливості використання своїх прав, що надані їй від народження, що обумовлюється збільшенням об'єму правоздатності.

У контексті реалізації дитиною права бути заслуханою у ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її стосується доречним вбачається аналіз Рішення Верховного Суду від 12 липня 2017 року у справі № 6–564цс17 щодо спору між батьками про визначення місця проживання дитини, якій виповнилося 10 років. У ході судового провадження в суді першої інстанції було вислухано дитину, яка висловила своє бажання проживати з батьком, і рішення суду було ухвалено на користь бажання дитини проживати з її батьком (і на користь батька, у позовній заяві якого однією із вимог було встановлення, що дитина буде проживати з ним). В апеляційному порядку відповідний суд скасував зазначене рішення суду першої інстанції та постановив, що дитина повинна проживати з матір'ю. При розгляді цієї справи у касаційному порядку відповідним судом було скасовано рішення суду апеляційної інстанції (про проживання дитини із матір'ю) та встановлено, що дитина повинна проживати із батьком. Однак Верховний Суд скасував це рішення Вищого спеціалізованого суду України і направив справу на новий розгляд, зазначивши, що відповідно до Декларації про права дитини та Конвенції про права дитини малолітню дитину (віком до 14 років) заборонено розлучати із матір'ю. Таке розлучення можливо тільки у виняткових випадках. Тому, віддаючи дитину батькові, суд повинен у рішенні обґрунтувати, за яких підстав бажання дитини залишитися із батьком не суперечить правам і інтересам цієї дитини і чому думці дитини надається перевага над іншими доказами у справі. Таким чином, можна стверджувати, що при ухваленні рішення суд першої інстанції та суд касаційної інстанції виходили з принципу рівності прав та обов'язків батька та матері стосовно дитини, положень статей 160 та 161 Сімейного кодексу України, за якими місце проживання дитини, що досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків і самої дитини. Ураховуючи власне бажання дитини проживати з батьком, суд першої інстанції та суд касаційної інстанції ухвалили рішення на користь бажання дитини проживати з батьком. Однак Верховним Судом було встановлено відсутність

правових підстав розлучати малолітню дитину із матір'ю. Означена ситуація свідчить про неоднакове використання та тлумачення норм матеріального права з приводу реалізації права дитини на висловлення власної думки та вибору місця її проживання. Таким чином, у дитини з моменту досягнення 10-річного віку з'являється право не тільки бути заслуханою у ході судового розгляду, а й бути почутою, а також право брати участь у вирішенні своєї долі (вибір місця проживання). Це спрямовано на реалізацію статті 12 Конвенцій про права дитини, якою визначено, що дитина, яка здатна формулювати власні погляди, має право вільно їх висловлювати з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага. Крім цього, слід урахувувати те, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у законодавстві України про охорону дитинства, застосовуються правила міжнародного договору.

Реалізація права дитини висловлювати власні погляди, думки у ході судового засідання відображає те, що адміністративна правоздатність дитини є динамічною категорією, яка проявляється в пасивній формі, а згодом трансформується у можливість дитини власними діями реалізовувати надані їй права, набуваючи при цьому дієздатності. Проявляючись у пасивній формі, адміністративна правоздатність не вимагає від дитини здійснення будь-яких дій для реалізації своїх невід'ємних прав, що надані їй від народження (набуття права на ім'я, прізвище, реєстрацію, батьківське піклування та турботу та ін.), проте з настанням дієздатності для реалізації своїх прав дитина повинна здійснювати дії в активній формі (здійснення права на вступ до дитячих громадських організацій для здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства) (стаття 2 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [185]). У цьому випадку доречно ставити питання про те, що виникає першочергово та що передує перед чим: дієздатність настає для дитини, надаючи їй можливість здійснювати певні права, чи дитина, керуючись своїми інтересами, реалізує надані

їй права активними діями, набуваючи при цьому дієздатності.

О. Зубрицька, досліджуючи адміністративну правоздатність як елемент адміністративної правосуб'єктності індивідуальних суб'єктів адміністративного права, виокремила ознаки та поняття адміністративної правоздатності. На думку вченої, адміністративна правоздатність має такі ознаки:

- відсутність позитивного правового регулювання та безпосереднього визначення цієї категорії в законодавстві;
- може бути потенційно притаманною будь-якій людині;
- обумовлена нормами адміністративного права та характером адміністративних правовідносин (організаційно-виконавчими та розпорядчими);
- не залежить від волі чи іншого психологічного стану суб'єкта;
- виникає з моменту народження та припиняється в момент смерті;
- є передумовою для виникнення адміністративної дієздатності;
- співвідноситься із правовим статусом суб'єкта як право на можливість використання правового статусу.

Таким чином, О. Зубрицька, дослідивши сутність правоздатності, дійшла висновку, що адміністративна правоздатність особи (індивіда) в адміністративному праві – це невід'ємна потенційна можливість фізичних осіб мати належні їм права та обов'язки як владних або некладних суб'єктів адміністративного права [275, с. 103]. Схожої думки дотримуються В. В. Богуцький та А. В. Богуцька, зазначаючи, що адміністративна правоздатність – це потенційна можливість брати участь в адміністративно-правових відносинах [276, с. 44]. На відміну від цього, С. М. Алфьоров при визначенні адміністративної правоздатності не використовує термін «можливість», а використовує термін «здатність», зазначаючи, що адміністративна правоздатність – це здатність суб'єкта мати права й обов'язки у сфері державного управління [277, с. 28].

Деякі інші ознаки адміністративної правоздатності та її визначення пропонують російські вчені. Так, зокрема, до ознак адміністративної правоздатності вони відносять:

- її регулювання нормами адміністративного права;

- її зміст полягає у врегулюванні відносин індивідуальних суб'єктів із суб'єктами виконавчої влади;
- її виникнення із моменту народження (законодавство визнає наявність правоздатності у дитини, що народилася після смерті одного або обох батьків);
- для різних осіб вона є неоднаковою за обсягом.

З огляду на це, російські вчені встановлюють, що адміністративна правоздатність – це здатність володіти правами та нести обов'язки адміністративно-правового характеру [278, с. 52]. Існує також визначення адміністративної правоздатності як здатності фізичної особи мати права та обов'язки, що передбачені нормами адміністративного права [279, с. 10].

Ураховуючи вищевикладене, можна зазначити, що адміністративна правоздатність дитини – це початкова, невід'ємна, самостійна складова адміністративної правосуб'єктності дитини, яка є передумовою настання адміністративної дієздатності дитини та адміністративної деліктоздатності дитини, що набувається дитиною від народження, реєстрацію якого здійснюють районні, районні у містах, міські (міст обласного значення), міськрайонні, міжрайонні відділи державної реєстрації актів цивільного стану головних територіальних управлінь юстиції, виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад з метою забезпечення реалізації прав народженої фізичної особи та офіційного визнання і підтвердження державою факту народження та незалежно від її волі або волі батьків чи осіб, що їх замінюють, що існує в пасивній формі, надаючи дитині можливість бути носієм невід'ємних особистих прав, а згодом трансформується в активну форму, набуваючи адміністративної дієздатності, що пов'язано із спроможністю дитини здійснювати дії, що носять адміністративно–правовий характер [280, с. 100]. Що стосується адміністративної дієздатності, то слід зазначити, перш за все, що А. Пасічник зазначає, що адміністративна дієздатність є необхідною складовою настання адміністративної відповідальності, оскільки здатність фізичної особи набувати права та обов'язки нерозривно пов'язана із вольовою ознакою індивіда [281, с. 111]. Поєднавши правовий та соціальний зміст адміністративної

дієздатності, А. В. Пасічник сформулював визначення адміністративної дієздатності як встановлену нормами адміністративного права здатність особи власними вольовими діями трансформувати елементи обсягу адміністративної правоздатності у складові адміністративно-правового статусу і фактично повноцінно користуватись останнім (реалізовувати дозволене та виконувати належне) [282]. Існує схоже визначення адміністративної дієздатності, яке полягає у тому, що адміністративна дієздатність – це здатність суб'єкта самостійно, вольовими усвідомлюваними діями (безпосередньо або через представника) реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері адміністративно-правового регулювання [283, с. 187]. І. Бойко зазначає, що адміністративна дієздатність особи (як і її загальна дієздатність) виникає пізніше від адміністративної правоздатності. В законодавстві відсутня пряма вказівка на вік, з якого громадянин набуває дієздатності, але існують непрямі. Вони можуть міститися в Конституції та законах України. Реалізувати, наприклад, право на членство в дитячих громадських організаціях можуть діти шестирічного віку [273, с. 99]. М. Бояринцева зазначає, що не всі громадяни України володіють однаковою адміністративною дієздатністю, що зумовлюється особливостями адміністративно-правових відносин, у яких набуття і здійснення відповідних прав та обов'язків своїми особистими діями відбувається за наявності визначеного рівня розумового й психічного розвитку, життєвого досвіду, здатності мати належне почуття відповідальності за наслідки своїх дій тощо [284, с. 34]. Під адміністративною дієздатністю фізичних осіб в адміністративному праві розуміють також можливість особи набувати, розпоряджатися, оцінювати, усвідомлювати та реалізовувати (самостійно або через представника) свої діяння (компетенцію) [285, с. 41]. Д. М. Лук'янець за цього приводу зазначає, що наявність здатності і можливості своїми діями вчиняти акти реалізації норм права, що відомо нам під назвою «дієздатність», обумовлює можливість суб'єкта бути учасником правовідносин. Якщо б правовідносини виникали одразу з норм права, тоді б втрачала сенс і дієздатність як елемент правосуб'єктності [286, с. 21].

З огляду на наведені визначення можна констатувати, що їх об'єднує те, що

автори, яким чином би не характеризували адміністративну дієздатність, одноставно наголошують на тому, що її необхідним елементом є здійснення активних дій, що обумовлюються вольовою ознакою фізичної особи. Тобто фізична особа повинна самостійно (або через представника) в активній формі здійснювати будь-які дії для реалізації своїх прав, набуваючи при цьому відповідні обов'язки. Одними із перших прав, які дитина може реалізувати своїми власними активними діями, є право на здобуття освіти та право брати участь у дитячих громадських організаціях для здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Ураховуючи це, зосередимо свою увагу на здобутті освіти дитиною як першого права, яке дитина реалізує самостійно власними активними діями з настанням за чинним українським законодавством шестирічного віку. Конвенція ООН про права дитини містить норму про те, що держави визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права вони вводять безоплатну й обов'язкову початкову освіту [39]. З цієї норми вбачається те, що реалізація права на освіту має часовий критерій та часові обмеження, про що свідчить формулювання «поступове досягнення здійснення цього права». Називаючи здобуття освіти – правом, «держави вводять обов'язкову початкову освіту». У цьому разі здобуття освіти вже є обов'язком, якщо констатовано, що освіта є обов'язковою. Якщо звернутися до конституційних норм, якими регламентоване зазначене право, то аналіз статті 53 Конституції України також призведе до двоякого розуміння з приводу реалізації зазначеного права. Ця стаття закріплює, що кожен має право на освіту. Далі за текстом міститься положення про те, що «повна загальна середня освіта є обов'язковою». Вбачається, що основний закон нашої держави також двояко констатує положення з приводу того, чи є освіта правом або обов'язком. Право на освіту закріплюється також Законом України «Про охорону дитинства» та у жодному разі у нормах цього Закону не згадується про обов'язок набуття освіти. Законом України «Про освіту»

[251] здобуття освіти також визначається як право. Натомість Закон України «Про загальну середню освіту» [287] надає однозначне трактування з цього приводу і в частині 2 статті 3 встановлює, що загальна середня освіта є обов'язковою складовою безперервної освіти. Про обов'язковість здобуття загальної середньої освіти свідчить також те, що її здобуття контролюється районними, районними у м. Києві державними адміністраціями, а також органами місцевого самоврядування, що закріплено Інструкцією з обліку дітей і підлітків шкільного віку [288]. Крім того, про обов'язковість загальної середньої освіти свідчить те, що органи управління освітою, загальноосвітні навчальні заклади, служби у справах неповнолітніх зобов'язані систематично вести у межах своєї компетенції роз'яснювальну роботу серед населення щодо обов'язковості здобуття дітьми і підлітками повної загальної середньої освіти.

Також слід звернути увагу на те, що частина 1 статті 4 Закону України «Про дошкільну освіту» [289] встановлює, що дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні, а стаття 5 цього ж Закону регламентує, що дошкільна освіта може здобуватися у дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності; наукових і методичних установах; органах управління освітою, а також систему дошкільної освіти становить виховання в сім'ї. Також відзначимо, що частиною 5 статті 9 Закону України «Про дошкільну освіту» регламентовано, що «дитина може здобувати дошкільну освіту за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють: у дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності; у сім'ї (до досягнення дитиною п'ятирічного віку); за допомогою фізичних осіб з високими моральними якостями, які мають відповідну вищу педагогічну освіту, ліцензію на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти та фізичний стан здоров'я яких дозволяє виконувати обов'язки педагога». Вказівка на те, що дошкільна освіта може здобуватися дитиною у сім'ї, має суттєве значення і не застосовується при здобутті загальної середньої освіти або вищої освіти. Це свідчить про те, що при здобутті дошкільної освіти дитина може «не переступати поріг» навчального закладу, а отримувати відповідний



розвиток знаходячись вдома (або в закладах для дітей–сиріт), а для отримання загальної середньої освіти або вищої освіти дитина повинна пройти навчання за відповідною програмою у навчальних закладах, при завершенні навчання у яких отримати відповідний документ (диплом, сертифікат). Це є одним з критеріїв розмежування дошкільної освіти, загальної середньої освіти та вищої освіти.

Також звернемо увагу на те, що Закон України «Про дошкільну освіту», встановивши, що дошкільна освіта є первинною обов’язковою частиною освіти та закріпивши, що виховання та освіта у сім’ї входить до системи дошкільної освіти (стаття 5), наклав обов’язок на батьків або осіб, що їх замінюють, таку освіту забезпечити. На наш погляд, ця норма потребує уточнення та конкретизації. Але, перш за все, звернемо увагу на те, що здобуття освіти в Україні регулюється Конституцією України, Законами України «Про освіту», як основним базовим законом, «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту» та «Про вищу освіту» як деталізуючими та конкретизуючими законами основних конституційних приписів та приписів Закону України «Про освіту». Ретельний аналіз норм цих законів дає усі підстави констатувати, що тільки дошкільна освіта у порівнянні з загальною середньою освітою та вищою освітою може здобуватися окрім відповідних установ (дошкільних навчальних закладах) у сім’ї. Тобто отримати загальну середню освіту або вищу освіту дитина може тільки шляхом вступу до вищих навчальних закладів, а здобути дошкільну освіту може у сім’ї. Останнє твердження дає підстави ставити під сумнів правильність використання терміна «освіта», якщо вона здобувається у сім’ї. Переконані у тому, що освітою можна вважати тільки таке навчання, яке: 1) надається сертифікованими та дипломованими суб’єктами, спеціалістами відповідних галузей знань; 2) провадиться у відповідних навчальних, наукових або інших закладах; 3) підтверджується по закінченню відповідним документом встановленого зразка та стандарту (сертифікат, диплом); 4) викладається згідно із затвердженою навчальною програмою. Ці чотири ознаки є обов’язковими та необхідними для того, щоб вважати процес здобуття знань, навичок та умінь освітою. З огляду на це, коли дитина отримує дошкільну освіту в сім’ї, вона не взаємодіє з

навчальними закладами та педагогами, не отримує знання відповідно до затвердженої програми, не отримує документа, який може посвідчити здобуття освіти, що свідчить про те, що всі навчальні здобутки, які були надані їй батьками або особами, що її замінюють, скоріш за все є не освітою, а розвитком. Таким чином, отримання виховання та навчання не звертаючись до послуг навчальних закладів не можна вважати освітою. Це є розвиток. І батьки (або особи, що їх замінюють) зобов'язані такий дошкільний розвиток надати дитині. Реалії сьогодення свідчать про те, що зобов'язання про надання дитині дошкільного розвитку у сімейному середовищі, м'яко кажучи, виконують не усі батьки (або особи, що їх замінюють), якщо не сказати більше – мало хто з батьків взагалі про такий обов'язок знає.

Вважаючи, що дошкільний розвиток є не тільки важливим, а й необхідним для дитини, пропонуємо внести зміни до статті 53 Конституції України та прописати, що «Забезпечення надання дошкільної освіти (розвитку) дитині є обов'язком батьків (або осіб, що їх замінюють)». У такому разі Закон України «Про дошкільну освіту» потребує відповідного корегування своєї назви, адже закріплює зможу дитини отримувати знання та навчатися у сім'ї, що не можна вважати освітою. Виходячи з цього, вважаємо доцільним змінити назву Закону України «Про дошкільну освіту» на «Про дошкільну освіту та розвиток». Крім того, якщо звернути увагу на те, яке визначення надано законодавцем поняття «освіти», залишається незрозумілим, що вона передбачає та у чому полягають її особливості. Так, Законом України «Про освіту» встановлено, що освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Не вдаючись до коментарів цього визначення, яке є вкрай розгалуженим та зовсім не відображає специфіку поняття освіти, зазначимо, що поняття освіти повинно увібрати у себе усі необхідні компоненти, щоб було зрозуміло, у чому полягає його суть. Ми пропонуємо під освітою розуміти, перш за все, безперервний процес, який характеризується набуттям особою знань, навичок та умінь, які надаються сертифікованими та дипломованими суб'єктами, спеціалістами відповідних галузей знань та

здійснюється (провадиться) у відповідних навчальних, наукових або інших закладах згідно із затвердженою навчальною програмою та підтверджується відповідним документом встановленого зразка та стандарту (сертифікатом, дипломом). На наш погляд, для правильного уявлення про освіту саме таке визначення освіти повинно міститися у Законі України «Про освіту».

Отже, з наведених вище законодавчих положень вбачається незаперечний факт того, що освіта у загальному вигляді (як безперервний процес) є правом кожної особи. Згідно із Законом України «Про дошкільну освіту», дошкільна освіта може набуватися з двомісячного віку – віку, з якого особа може потрапити до дошкільного навчального закладу. Тобто у цьому разі вже може початися реалізація права на освіту. Ця вікова категорія за чинним законодавством України йменується «немовлятами». Але ураховуючи те, що у цьому віці відсутня головна ознака, що притаманна адміністративній дієздатності, – вольовий критерій (усвідомлення своїх дій), незважаючи на те, що, наприклад, особа у двомісячному віці потрапила до дошкільного навчального закладу, про набуття адміністративної дієздатності не може йтися, адже така особа не усвідомлює сутність, значення та мету її потрапляння до дошкільного навчального закладу. У цьому разі доречно звернутися до класифікації критеріїв для ідентифікації фізичних осіб, яку запропонував О. В.Тарасов, зазначаючи, що одним із класифікаційних критеріїв для ідентифікації фізичних осіб є вік, і стверджуючи, що у юридичній літературі класичним вважається поділ на повнолітніх і неповнолітніх фізичних осіб; іноді в особливі групи виділяють малолітніх і літніх осіб, однак цей перелік не охоплює всього життєвого циклу людини від моменту її народження і до моменту смерті, тому практичним працівникам доводиться вже сьогодні вирішувати цілий комплекс проблем, пов'язаних із цими персонативними юридичними фактами [290, с. 117]. Ураховуючи це, О. В. Тарасов запропонував із персонологічної точки зору, з урахуванням сучасних напрацювань медицини, психології, педагогіки та інших наук, виокремити певні еволюційні етапи розвитку фізичної особи: 1) правова пренатологія – вчення про народження правової особистості (від 0 до 3-х років), що включає дослідження трьох еволюційних періодів: а)

пренатологію – вчення про внутрішньоутробний розвиток; б) інтранатологію – вчення про народження правової особистості; в) постнатологію – вчення про правову народженість та дитинство; 2) правову педологію – вчення про правову особистість дитини (від 4 років до 12 років), що включає вивчення двох вікових категорій: а) дошкільний вік; б) молодший шкільний вік; 3) правову ювенологію – вчення про правову юність (від 13 років до 18 років), що включає дослідження двох вікових категорій: а) від 13 років до 16 років; б) від 16 років до 18 років [290, 117–118].

Закон України «Про дошкільну освіту» закріплює такі періоди дошкільного віку: немовлята, молодший дошкільний вік, середній дошкільний вік та старший дошкільний вік. Закон України «Про загальну середню освіту», зазначаючи, що зарахування учнів до освітніх навчальних закладів здійснюється, як правило, з шести років, надає змогу вважати, що таке зарахування може провадитися як до шести років, так і після шести років за наявності відповідних причин. На нашу думку, таке неоднозначне закріплення віку, з якого особа може потрапити до освітнього навчального закладу, пов'язано з тим, що кожній дитині властивий свій індивідуальний рівень розвитку, наприклад, на момент виповнення 6 років свої навички та вміння, свій рівень свідомості. З огляду на це ми вважаємо, що при встановленні моменту, з якого можна вважати, що дитина набула адміністративної дієздатності, який, до речі, не прописано на законодавчому рівні, не є необхідним керуватися настанням відповідного віку, а необхідно ураховувати та визначати момент, з настанням якого дитина не тільки може здійснювати свої права активними діями, а усвідомлювати значення, сутність та спрямованість своїх таких активних дій. Те, що чинним законодавством не встановлено вік, з якого дитина набуває адміністративної дієздатності, є, на наш погляд, позитивним та правильним, адже спроможність активними усвідомлюваними діями здійснювати свої права у кожної дитини виникає у різний проміжок часу, на що впливає оточення дитини, події, що відбуваються в об'єктивній площині, спадкові схильності, фізіологічні властивості та інші фактори. Також про невстановлення законодавцем моменту, з якого дитина має спроможність здійснювати активні

усвідомлені дії, свідчить той факт, що при усиновленні дитини законодавець встановив необхідною умовою згоду дитини на таке усиновлення, але тільки у тому разі, якщо дитина досягла такого віку, рівня розвитку та стану здоров'я, що може таку згоду висловити у письмовій або в усній формі [289].

Ураховуючи вищезазначене, постає цілком очевидне та закономірне питання про те, чи наступає адміністративна дієздатність для дитини, надаючи їй можливість здійснювати певні дії для реалізації своїх прав, чи дитина, маючи змогу усвідомлювати значення своїх дій та керуючись власними законними інтересами, реалізує надані їй права активними діями, набуваючи при цьому адміністративної дієздатності. Перш ніж відповісти на це питання ми повинні визначити, які саме права дитина може реалізовувати, набуваючи такого стану розвитку, за наявності якого дитина спроможна усвідомлено здійснювати активні дії для реалізації своїх прав. На нашу думку, це: реалізація права на здобуття освіти та розвитку; участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають віку дитини та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом; участь у дитячих громадських організаціях, асоціаціях, мирних зборах; підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, якщо вони проживають окремо або в різних державах; вільно висловлювати свої погляди, думки за наявності здатності сформулювати їх (що включає свободу шукати, одержувати й передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини); доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до інформації та матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини; бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства; особливий захист і допомога, що надаються державою (право на усиновлення; отримання статусу біженця; право

неповноцінної дитини (у розумовому або фізичному відношенні) на повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства; доступ до послуг системи охорони здоров'я; право на особисте звернення до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод та законних інтересів; право на працю та на заняття підприємницькою діяльністю.

Усвідомлюючи те, що для реалізації означених вище прав необхідне не тільки здійснення активних дій дитиною, а й усвідомлення сутності та значення таких дій та бажання їх здійснити, можемо констатувати, що спроможність дитини власними діями реалізувати права, що їй надані, породжує настання адміністративної дієздатності [291, с. 25]. Тому під категорією адміністративної дієздатності дитини ми пропонуємо розуміти невід'ємну самотійну складову адміністративної правосуб'єктності дитини, настання якої пов'язано з набуттям дитиною статусу учасника адміністративно–правових відносин та обумовлено виникненням у дитини необхідних вмінь, навичок, знань, здатності, бажань незалежно від її віку власними діями реалізовувати свої права, усвідомлюючи значення своїх дій, що носять адміністративно–правовий характер.

Розглянувши категорії адміністративної правоздатності дитини та адміністративної дієздатності дитини, є доцільним перейти до розгляду адміністративної деліктоздатності дитини та визначити специфіку адміністративної правосуб'єктності дитини. Так, С. А. Саблук, Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко, О. Р. Дашковська, А. А. Письменицький, Д. В. Слинько, А. С. Спаський під деліктоздатністю взагалі розуміють здатність нести відповідальність за правопорушення [292, с. 104; 270, с. 71; 268, с. 341; 264, с. 179]. Цікавим здається пов'язання деліктоздатності з такими поняттями, як «вік», «психічний стан», тому деліктоздатність людини передбачає її здатність нести юридичну відповідальність у силу можливості усвідомлювати значення своїх дій, керувати своїми діями [156, с. 362]. Але це не є вичерпними ознаками, з якими можна пов'язати деліктоздатність. Адже Д. М. Лук'янець зазначає, що в той же час

деліктоздатність фізичної особи пов'язана з певними характеристиками, зокрема віком та осудністю, і ця обставина вимагає урахування при описанні нормативної моделі адміністративного правопорушення фізичної особи [286, с. 339]. Тобто вчені вважають, що вік, психічний стан та осудність (усвідомлення своїх дій та здатність керування ними, відсутність хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану) є тими категоріями, з якими пов'язана деліктоздатність особи [293, с. 125]. Коли ми говоримо про деліктоздатність суб'єкта, то йдеться про той рубіж становлення особистості, коли оформлюється розуміння нею соціального змісту своїх вчинків. Власне, тільки з цього рубежу можна говорити про сформовану особистість як суб'єкта соціальної практики. Рубіж цей на сучасному рівні розвитку науки визначається достатньо умовно, оскільки не відпрацьовані надійні критерії відмежування дитинства від соціальної зрілості [293, с. 92].

Ще за радянських часів вважалося, що адміністративна деліктоздатність – це здатність суб'єкта нести за порушення адміністративно-правових норм юридичну відповідальність [294, с. 98]. Однак Ю. О. Денисов зазначав, що розуміти термін «деліктоздатність» необхідно перш за все крізь призму здатності особи вчинити правопорушення, точніше бути суб'єктом правопорушення [293, с. 91]. Таким чином, фізична особа у разі порушення адміністративно-правових норм буде нести адміністративну відповідальність, що передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення та з настанням 16-річного віку. Але «якщо абстрагуватися від усталеного розуміння адміністративної відповідальності і, як наслідок, адміністративної деліктоздатності, то можна зробити висновок, що порушення учнем (тобто дитиною шкільного віку) правил шкільного розпорядку також лежить у площині публічних відносин і характеризується використанням публічних методів управління. А тому часткова деліктоздатність виникає з моменту зарахування дитини до навчального закладу (6–7 років)» [295, с. 28]. Повністю погоджуючись з означенням, зауважимо тільки те, що для того, щоб була підстава притягувати учня до відповідальності у разі порушення ним правил шкільного розпорядку, така норма повинна бути прописана у нормативно–

правовому акті. Кодекс України про адміністративні правопорушення на сьогодні не містить розділу, що присвячений адміністративними порушенням у сфері освіти та таким правопорушенням, що гальмують або унеможливають проведення навчального процесу.

Згідно з чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення, віком, з настанням якого особа може нести адміністративну відповідальність, встановлено 16 років. Також Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено, що до неповнолітніх у віці 16–18 років можуть бути застосовані такі стягнення: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) попередження; 3) догана або сувора догана; 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання. Але якщо неповнолітня дитина скоїла правопорушення, які полягають у незаконному виробництві, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (стаття 44 КУпАП), дрібному викраденні чужого майна (стаття 51 КУпАП), порушенні водієм правил керування транспортним засобом, правил користування ремнями безпеки або мотошоломами (стаття 121 КУпАП), експлуатації водіями транспортних засобів, ідентифікаційні номери складових частин яких не відповідають записам у реєстраційних документах (121<sup>1</sup> КУпАП), порушенні правил перевезення пасажирів при наданні послуг з перевезення пасажирів (стаття 121<sup>2</sup> КУпАП), перевищенні встановлених обмежень швидкості руху, проїзду на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушенні інших правил дорожнього руху (стаття 122 КУпАП), невиконанні водіями вимог про зупинку (стаття 122<sup>2</sup> КУпАП), залишенні місця дорожньо–транспортної пригоди (стаття 122<sup>4</sup> КУпАП), порушенні вимог законодавства щодо встановлення і використання спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв (стаття 122<sup>5</sup> КУпАП), порушенні правил руху через залізничні переїзди (стаття 123 КУпАП), порушенні правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу,



автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна (стаття 124 КУпАП), ненаданні транспортних засобів поліцейським та медичним працівникам, а також ненаданні військових транспортних засобів посадовим особам Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (стаття 124<sup>1</sup> КУпАП), керуванні транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки (стаття 126 КУпАП), порушенні правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами та особами, які керують гужовим транспортом, і погоничами тварин (стаття 127 КУпАП), керуванні транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (стаття 130 КУпАП), пошкодженні автомобільних доріг, вулиць, дорожніх споруд, залізничних переїздів і технічних засобів регулювання дорожнього руху, створенні перешкод для руху та невжитті необхідних заходів щодо їх усунення (стаття 139 КУпАП), порушенні правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами (стаття 156 КУпАП), дрібному хуліганстві (стаття 173 КУпАП), стрільбі з вогнепальної, холодної металевий чи пневматичної зброї, пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії в населених пунктах і в не відведених для цього місцях або з порушенням установленого порядку (стаття 174 КУпАП), злісній непокорі законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця (стаття 185 КУпАП), порушенні громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї (стаття 190 КУпАП), порушенні громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів (стаття 191 КУпАП), порушенні громадянами строків реєстрації (перереєстрації) нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і правил взяття її на облік (стаття

192 КУпАП), ухиленні від реалізації вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів (стаття 193 КУпАП), порушенні працівниками торговельних підприємств (організацій) порядку продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів (стаття 194 КУпАП) та порушенні працівниками підприємств, установ, організацій правил зберігання або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів (стаття 195 КУпАП), то вона підлягає адміністративній відповідальності на загальних підставах, тобто дитина буде нести такий вид стягнення, який прописано у санкції статті та який встановлено для всіх громадян. З огляду на те, що законодавець окремо виділив склади правопорушень, за скоєння яких дитина прирівнюється до повнолітнього громадянина, вбачається, що сфери охорони праці і здоров'я населення; власності; шляхового господарства і зв'язку; торгівлі, громадського харчування, послуг, фінансів і підприємницької діяльності; громадського порядку та громадської безпеки та встановленого порядку управління є такими, що підлягають більш сильній охороні з боку держави.

Слушно звертає увагу Д. М. Лук'янець на те, що одночасно із встановленням мінімального віку, з настанням якого фізична особа може бути притягнутою до адміністративної відповідальності, слід вирішити питання про наслідки вчинення адміністративних правопорушень особами у віці, меншому, ніж вік адміністративної відповідальності [286, с. 339–340]. Така проблема існує як у практичній, так і в теоретичній площині. Тому на законодавчому рівні необхідно не тільки вносити зміни до КУпАП в частині доповнення окремим розділом та відповідними нормами щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення прав дитини, а й зміни стосовно кваліфікації правопорушень, що вчинила сама дитина у віці, меншому, ніж вік адміністративної відповідальності.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що адміністративна деліктоздатність дитини поряд із адміністративною правоздатністю та адміністративною дієздатністю є обов'язковим елементом адміністративної правосуб'єктності та передбачає здатність дитини усвідомлювати протиправний

характер здійснюваних нею дій та здатність вчинити адміністративне правопорушення, за скоєння якого понести адміністративну відповідальність. Дитина повинна не тільки мати змогу керувати своїми діями, а повинна усвідомлювати, що її дії є протиправними, забороненими, негативними, антизаконними. Як з цього приводу слушно зазначає Т. О. Мацелик, «Свобода волі різна у кожного суб'єкта, перебуваючи у різних станах зрілості воля суб'єкта детермінує його правосуб'єктність, яка проявляється у формах правоздатності, дієздатності, деліктоздатності» [296, с. 93].

Дослідивши усі складові елементи адміністративної правосуб'єктності, «сутність якої полягає у тому, що вона визначає ті юридично значущі характеристики, які перетворюють реальну (персонально індивідуалізовану) особу в носія того чи іншого статусу» [296, с. 90], можемо встановити, що, на наш погляд, адміністративна правосуб'єктність дитини виражається її самостійними елементами: адміністративною правоздатністю, адміністративною дієздатністю та адміністративною деліктоздатністю, з набуттям яких дитина вважається учасником адміністративно-правових відносин, а її права – особливим об'єктом публічного адміністрування.

## **2.4 Органи державної влади, місцевого самоврядування та інші суб'єкти забезпечення прав дитини в Україні**

Розгляд питання про забезпечення прав дитини органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами на сьогоднішній день є доволі актуальним. Враховуючи те, що зазначена сфера є важливою не тільки у функціонуванні органів публічного адміністрування, а й знаходить своє відображення у діяльності місцевого самоврядування в Україні, громад та інших суб'єктів, які в умовах сучасного розвитку державності реформуються та потребують налагодженої, регламентованої на законодавчому рівні взаємодії.

Для того щоб визначити та встановити компетенцію будь-якого органу державної влади або місцевого самоврядування, необхідно визначитися із самим

поняттям компетенції, яке займає ключове місце, адже у юридичній науці наукові погляди стосовно цього питання мають суттєві розбіжності, незважаючи на те, що питання компетенції у різних галузях знань досліджуються вченими вже досить давно. Адже, вирішуючи конкретну задачу, здійснюючи функції в окремій сфері, держава визначає достатню і необхідну компетенцію її органів, яка знаходить свій прояв у законодавчій площині, через яку відбувається реалізація функцій держави. Термін «компетенція» в теоретичній науці є достатньо дослідженим та визначеним, але, незважаючи на це, суперечливим (тому що існують різні наукові думки щодо його термінологічної наповненості).

Таким чином, виділяється «класичний», «обмежувальний» і «розширений» підходи до поняття «компетенція» [297, с. 83]. Представники «класичного» підходу (Н. А. Богданова, В. О. Іванівський, С. С. Алексєєв, А. Д. Градовський, М. М. Коркунов, М. І. Лазаревський, К. Ф. Шеремет, С. Г. Серьогіна, П. М. Любченко) розглядають компетенцію як сукупність двох елементів – повноважень і предметів відання. Обмежувальне тлумачення «компетенції» (Ф. Ф. Кокошкін, Б. Є. Нольде, М. В. Хвостів, О. В. Елістаров, Н. П. Армаш, В. А. Юсупов, В. Я. Малиновський) зводиться до сукупності лише повноважень. Якщо вважати, що зміст компетенції рівнозначний сукупності повноважень, то ці поняття можна вважати ідентичними. У такому разі не зрозуміло, в чому їх різниця та який сенс їх розмежовувати. «Розширене» тлумачення (В. Л. Бачило, О. В. Петришин, С. А. Комарова, Д. І. Голосніченко, Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинський, Ю. Н. Старілов, О. В. Совгіря) змісту поняття «компетенція» полягає в тому, що до нього, крім повноважень і предметів відання, відносяться завдання, функції, форми і методи діяльності. На думку С. Г. Серьогіної, як «розширене», так і «обмежувальне» тлумачення поняття «компетенції» не дають істинного уявлення про сутність цього явища. Істина лежить між двома крайностями. До складу компетенції необхідно відносити ті її елементи, які дають можливість зробити цілком певний висновок про «належність», правомочності органу влади у конкретних публічних правовідносинах. Ні функції, ні завдання зробити такий висновок можливості не дають. «Приналежність» органу влади визначається

іншими двома чинниками: підвідомчістю та повноваженнями [298, с. 33]. Також П. М. Любченко зауважує, що «останнім часом все більша кількість правознавців визначають компетенцію як сукупність предметів відання і повноважень, якими наділені органи влади і посадові особи щодо цих предметів відання» [299, с. 40].

Помітно, що крім повноважень, предмета відання до складу поняття компетенції фахівці відносять різні категорії. Так само, будучи прихильниками розширеного підходу до визначення компетенції, окремі вчені–адміністративісти пропонують вважати функції, цілі та завдання складовими компетенції [300, с. 261]; предмет відання, юридичне закріплення цілей, завдань і функцій [301, с. 178]; чітко визначений спектр завдань (справ), відведений органу у відповідності з напрямком його діяльності, завдання і відповідальність органу влади [302, с. 190]; тільки функції [303, с. 60], тільки завдання [304, с. 59–60]; певний обсяг державної діяльності, покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно–правовими актами, які він має право вирішувати в процесі практичної діяльності [305, с. 64]; повноваження, задачі і функції, згідно з якими зазначені повноваження реалізуються в порядку, встановленому чинним законодавством [306, с. 289]. Вбачається, що визначити, які елементи входять до компетенції органу влади, доволі складно, але ми все ж таки дотримуємося тієї точки зору, що до компетенції слід відносити повноваження та предмети відання, адже саме ці елементи у повній мірі відображають сутність компетенції та є обов'язковими у функціонуванні та діяльності як органів державної влади та місцевого самоврядування, так і їх посадових осіб.

Керуючись класичним підходом до визначення компетенції державних органів влади та органів місцевого самоврядування, ми використовуємо у цьому розумінні предмети відання і повноваження, де предмети ведення – це підвідомчість, правове закріплення предметів, об'єктів, справ, сфер, на які поширюються владні повноваження, а повноваження, у свою чергу, є сукупністю прав та обов'язків певного органу державної влади у сфері забезпечення прав дитини [307, с. 129]. Також слід урахувати те, що функціонування державних

органів влади та органів місцевого самоврядування спрямовано на виконання функцій держави та підпорядковано цим функціям, не може їм суперечити та повинно здійснюватися в руслі та у межах основних функцій держави. У свою чергу, слід позначити, що в Україні, як і деяких інших європейських державах, державний орган може бути представлений одним державним службовцем або колективом державних службовців, які відособлені в межах функціонування єдиного державного апарату, мають владні повноваження і певні матеріально-технічні засоби для виконання в межах своєї компетенції конкретно окреслені законодавством завдання, що спрямовані на виконання функцій держави. Таким чином, функції державних органів влади та органів місцевого самоврядування є вторинними та похідними від функцій держави. Спрямовуючи свою діяльність на вирішення поставлених стратегічних завдань, а напрям визнання принципу дитиноцентризму є одним з них, держава повинна наділяти відповідні органи влади конкретною достатньою та необхідною компетенцією для їх вирішення у сфері забезпечення прав дитини.

Але на сьогодні визначення курсу децентралізації влади приводить до того, що держава намагається перекласти на органи місцевого самоврядування окрему сферу відповідальності за забезпечення прав дитини. Відтепер саме за рахунок коштів з місцевих бюджетів має фінансуватися санаторно-курортне лікування та оздоровлення дітей, професійно-технічна освіта, дитячо-юнацький спорт. Більше того, при внесенні проекту Закону України про Державний бюджет на 2017 рік та пов'язаними з ним законопроектами до українського парламенту пропонувалося передати на фінансування з місцевих бюджетів протитуберкульозні та дитячі санаторії. Також саме за рахунок коштів місцевих бюджетів пропонувалося забезпечити фінансування пілг дітям-інвалідам, багатодітним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу [308]. Однак, у цьому разі, слід виходити з того, що місцевий бюджет може не мати відповідного фінансового забезпечення для фінансування відповідних дитячих санаторіїв. У такому разі накладання відповідних повноважень на органи місцевого самоврядування може призвести до того, що фінансове забезпечення відповідної категорії дітей буде не виконуватися

або виконуватися у недостатньому обсязі. Більше того, це порушує припис Закону України «Про охорону дитинства» стосовно того, що державна політика спрямована на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства. На підтвердження того, що в умовах децентралізації держава намагається покласти певну відповідальність на органи місцевого самоврядування щодо забезпечення прав дитини, слугує й той факт, що під час обговорення питання реалізації Плану заходів першого етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки Уповноважений Президента України з прав дитини відзначив, що «основне завдання в умовах децентралізації – збудувати спроможну громаду, яка буде відповідальною за безпеку та благополуччя кожної дитини, яка проживає на її території, аби діти не відривались від сім'ї і отримали всі необхідні послуги, щоб не потрапити в інтернатні заклади». Це свідчить про те, що на місцевому рівні є необхідним створення дієвого механізму забезпечення прав дитини, адже той, перш за все, інституційний механізм, який діє на сьогоднішній день, з огляду на положення Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» не є запорукою та гарантією належного стабільного та сучасного функціонування органів влади у сфері забезпечення прав дитини.

Як ми вже зазначали, з метою забезпечення належних умов для реалізації особистих, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні, беручи до уваги необхідність особливого піклування про дитину, на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав дитини в Україні з 2011 року запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини [309]. У цьому контексті Л. В. Голяк слушно зазначає, що інститут спеціалізованого омбудсмена запроваджується тоді, коли суспільство і держава визнають необхідність гарантування не тільки прав та свобод більшості населення, а й прав і законних інтересів меншин та окремих категорій громадян, зокрема тих, які з

різних причин не можуть здійснювати їх самостійно у повному обсязі; він є чинником формування громадянського суспільства, збагачення та універсалізації каталогу прав та свобод людини і громадянина на міжнародному та національному рівнях, а також розвитку правозахисної функції держави [310, с. 7–8]. Беззаперечно погоджуючись з наведеним, зазначимо, що запровадивши посаду спеціалізованого омбудсмена у справах дітей, Україна визнала, що забезпечення прав дітей потребує окремої уваги, а охорона дитинства є одним із пріоритетних напрямів функціональної спрямованості держави. Слід позначити, що вперше посада уповноваженого з прав дитини була заснована у 1981 році у Норвегії. Сьогодні цей інститут є поширеним у країнах Європейського Союзу, Латинській Америці, Росії та інших державах [311, с. 81]. Підставами для його запровадження стали жахливі та масові порушення прав дітей, особливо в бідних та нерозвинених країнах. Діти – дуже специфічна категорія населення, у якої можливість захисту своїх прав вкрай обмежена перш за все віком, відсутністю знань про свої права та можливості їх захисту. Тому існування спеціалізованого омбудсмена з прав дитини є вкрай необхідним як для держав з великою кількістю населення, так і для слаборозвинених країн [312, с. 5–6]. Створення інституції Уповноваженого Президента України з прав дитини відповідає Конвенції ООН про права дитини та рекомендаціям Комітету ООН про права дитини, який настійно пропонував Україні за роки незалежності вжити усіх необхідних заходів для створення посади Уповноваженого з прав дітей. Комісар Ради Європи з прав людини під час візиту в Україну ще у вересні 2011 року відзначив запровадження Президентом України посади Уповноваженого Президента України з прав дитини важливим кроком у сфері забезпечення прав дитини.

Але, аналізуючи правову основу, на підставі якої Уповноважений Президента України з прав дитини здійснює свою діяльність, звертається увага на те, що чинним законодавством встановлено тільки завдання та права Уповноваженого Президента України з прав дитини. Так, частинами 4 та 5 Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини встановлено, що основними завданнями Уповноваженого Президента України з прав дитини є:



1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини; 2) внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини; 3) здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати; 4) підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей; 5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав та законних інтересів дитини. Таким чином, прописані на законодавчому рівні завдання Уповноваженого Президента України з прав дитини дають змогу стверджувати, що зазначена інституція не є абсолютно самостійною у своїй діяльності. Її функціонування відбувається шляхом безперервної взаємодії із Президентом України, який є гарантом додержання прав і свобод людини, а Уповноважений Президента України з прав дитини, у свою чергу, забезпечує здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення конституційних прав дітей.

Крім цього, у зазначеному Положенні визначено, що Уповноважений Президента України з прав дитини відповідно до покладених на нього завдань має право: 1) аналізувати та узагальнювати практику застосування законодавства з питань забезпечення та захисту прав і законних інтересів дитини, брати у встановленому порядку участь в опрацюванні проектів законів, актів Президента України з цих питань; 2) аналізувати становище дітей в Україні, дотримання їх конституційних прав, вносити центральним та місцевим органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів дитини; 3) відвідувати в установленому порядку спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші заклади, в яких

перебувають діти, у тому числі місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи виконання покарань, психіатричні заклади, спеціальні навчально–виховні установи, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію про умови їх тримання; 4) звертатися до державних органів щодо сприяння вирішенню питань у сфері прав дитини; 5) запитувати та одержувати в установленому порядку від структурних підрозділів Адміністрації Президента України, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, утворених Президентом України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій необхідні інформацію, документи і матеріали, у тому числі з обмеженим доступом, з питань, що належать до компетенції Уповноваженого Президента України з прав дитини; 6) залучати в разі потреби в установленому порядку до опрацювання окремих питань представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також експертів, учених та фахівців, у тому числі на договірній основі; 7) брати в установленому порядку участь у засіданнях державних органів з питань, що належать до компетенції Уповноваженого Президента України з прав дитини; 8) звертатися до державних органів, у тому числі правоохоронних, з питань відновлення порушених прав та законних інтересів дитини щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини, а також щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб, винних у таких порушеннях; 9) вивчати в установленому порядку стан роботи із соціально–правового захисту дітей у закладах для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах для дітей і закладах соціального захисту дітей, стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах; 10) сприяти впровадженню громадського контролю за додержанням прав та законних інтересів дітей в дитячих закладах, закладах соціального захисту дітей; 11) взаємодіяти з організаціями, у тому числі міжнародними, з питань захисту прав та законних інтересів дитини; 12) надавати громадянам, зокрема дітям, консультації про права дитини, способи їх реалізації та захисту; 13) звертатися до місцевих органів

виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з пропозиціями щодо поліпшення умов проживання, виховання та захисту дітей, оптимізації мережі закладів для дітей; можливих дій в інтересах дитини; 14) брати в установленому порядку участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, утворених Президентом України; 15) сприяти реалізації громадських програм і проектів соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей.

Як бачимо, чинне законодавство закріплює лише завдання та значний перелік прав Уповноваженого Президента України з прав дитини. Про обов'язки, повноваження, функції та компетенцію Уповноваженого Президента України з прав дитини у законодавстві не йдеться. Хоча у пунктах 4, 5 та 7 частини 5 Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини згадується про «вирішення питань, що відносяться до компетенції Уповноваженого прав дитини з прав людини». Мабуть, у цьому випадку законодавець під «компетенцією» розумів права, що надані дитячому омбудсменові та прописані у Положенні, яке регламентує його діяльність та статус. Слід оговорити й те, що Уповноважений Президента України з прав дитини повинен незалежно від того, чи є Україна президентсько–парламентською чи парламентсько–президентською республікою, бути підзвітним та підконтрольним Президентові України у будь-якому разі, а не Верховній Раді України. Це пов'язано з тим, що саме Уповноваженим Президента України з прав дитини забезпечується здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини. У будь-якому разі про підзвітність та підконтрольність Уповноваженого Президента України з прав дитини не йдеться. Що також є тим фактором, що ставить під сумнів належне законодавче забезпечення діяльності зазначеної інституції. Отже, таке законодавче урегулювання діяльності Уповноваженого Президента України, яке існує сьогодні в Україні, призводить до невизначеності та підміни понять стосовно компетенції, завдань, функцій, прав та обов'язків Уповноваженого Президента України з прав дитини, його взаємодії з місцевими органами влади та з іншими національними та

міжнародними інституціями у сфері забезпечення прав дитини [313, с. 94].

Наділяючи Уповноваженого Президента України з прав дитини широким спектром прав у цій сфері, вкрай важливе на законодавчому рівні визначення його обов'язків щодо дотримання Конституції України і законів України, інших правових актів, міжнародних договорів, що є частиною законодавства України, а також обов'язків у своїй діяльності керуватися принципами пріоритетності прав та законних інтересів дитини, забезпечувати виконання покладених на нього функцій (які теж повинні бути регламентовані) та повною мірою використовувати у своїй діяльності, яка спрямована на забезпечення прав дитини, надані йому права, що надасть можливість реалізувати свою діяльність більш ефективно та всебічно.

Також чинним українським законодавством не встановлюється необхідність та обов'язковість представлення відповідних доповідей, звітів про діяльність омбудсмена з прав дитини, які б слугували певним методом контролю за його діяльністю. Позначення у щорічних доповідях, звітів дитячого омбудсмена про стан забезпечення прав дитини в Україні та здійснення заходів органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами та службами у справах дітей та спеціальними установами для дітей у сфері забезпечення прав дітей давало б змогу виявляти недоліки в законодавстві з цих питань та визначати недосконалі або недієві механізми реалізації такої діяльності та призводило б до удосконалення компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування у цьому напрямі. На підвищення стану забезпечення прав дитини у позитивному руслі також вплинуло б і те, якщо б щорічна доповідь дитячого омбудсмена містила посилання на випадки порушень прав дитини, щодо яких він уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися ним протягом року, та містила б висновки та рекомендації, які, на погляд уповноваженого з прав дитини спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав дитини. Таким чином, щорічна доповідь дитячого омбудсмена повинна у повному обсязі відображати стан забезпечення прав дитини за звітний період та містити відомості про:

- аналіз та узагальнення практики застосування законодавства з питань

забезпечення прав і законних інтересів дитини;

- кількість та основну характеристику розроблених проектів законів України;

- стан забезпечення прав дітей в Україні, дотримання їх прав;

- кількість та результати відвідувань спеціальних установ для дітей, закладів соціального захисту дітей та інших закладів, в яких перебувають діти, у тому числі місць тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установ виконання покарань, психіатричних закладів, спеціальних навчально–виховних установ, опитування осіб, які там перебувають, та отримання інформації про умови їх тримання;

- результати звернень та запитів до державних органів влади та органів місцевого самоврядування щодо сприяння вирішенню питань стосовно забезпечення прав дитини;

- кількість та зміст звернень до державних органів влади, у тому числі правоохоронних, з питань відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини, а також щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб, винних у таких порушеннях;

- стан роботи із соціально–правового забезпечення дітей у закладах для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах для дітей і закладах соціального захисту дітей, стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах;

- сприяння впровадженню громадського контролю щодо забезпечення прав та законних інтересів дітей в дитячих закладах, закладах соціального захисту дітей;

- взаємодію з організаціями, у тому числі міжнародними, з питань забезпечення прав та законних інтересів дитини;

- надання громадянам, зокрема дітям, консультації про права дитини, способи їх реалізації та захисту;

- звернення до місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого

самоврядування з пропозиціями щодо поліпшення умов проживання, виховання та захисту дітей, оптимізації мережі закладів для дітей; можливі дії в інтересах дитини;

- участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб щодо забезпечення прав дитини;

- сприяння реалізації громадських програм і проектів соціального спрямування з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей та інші відомості, які мають важливе значення для забезпечення прав дитини.

Вважаємо, що наведені пункти обов'язково повинні бути відображені у щорічному звіті дитячого омбудсмена. Ретельне вивчення чинної законодавчої бази, на якій ґрунтується діяльність Уповноваженого Президента України з прав дитини, надає змогу констатувати, що наведені вище недоліки унормування діяльності цієї інституції не є вичерпними. Крім того, в Україні відсутній механізм здійснення такої діяльності на місцевому рівні, що не сприяє всебічному освідженню дитячого омбудсмена про реальний стан забезпечення прав дитини в адміністративно-територіальних одиницях. Тому, ураховуючи недосконале законодавче регулювання діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини, відсутність налагодженого механізму його взаємодії з місцевими органами влади з питань забезпечення прав дитини та сучасний позитивний досвід європейських держав, в яких функціонує інститут дитячого омбудсмена, про що буде йтися у Розділі IV цього дисертаційного дослідження, вважаємо доцільним чинний інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини ліквідувати та створити інститут незалежного Державного Уповноваженого з прав дитини та його регіональних представників.

Окрім Уповноваженого Президента України з прав дитини у сфері забезпечення прав дитини відіграє значну роль Кабінет Міністрів України, не зважаючи на те, що його повноваження у сфері забезпечення прав дитини у законодавчій площині конкретно не визначені. До завдань Кабінету Міністрів України відноситься вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку

особистості, що знайшло свою деталізацію у пункті 3 частини 1 статті 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», у якій йдеться про основні повноваження уряду, які розмежовані на відповідні сфери. Відповідно сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина у зазначеному Законі відведено третє за чергою місце після сфери економіки та фінансів та сфери соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Не заперечуючи важливості означених сфер, повноваження щодо яких здійснює український уряд, позначимо, що нам вважається більш логічним сферу забезпечення прав людини ставити на перше місце, у межах якої також сформулювати повноваження уряду у сфері прав дитини, ураховуючи те, що в Україні людина є найвищою соціальною цінністю та визнається принцип дитиноцентризму після ратифікації Конвенції про права дитини. Відсутність у базовому законі, який закріплює статус та регулює діяльність вищого органу виконавчої влади, положень щодо здійснення повноважень у сфері забезпечення прав дитини призводить до помилкового уявлення з приводу того, що Кабінет Міністрів України не бере участі у забезпеченні прав дитини. Вважаємо, що закон повинен чітко регламентувати, що Кабінет Міністрів України у сфері забезпечення прав дитини повинен:

- 1) здійснювати контроль за діяльністю органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини;
- 2) взаємодіяти з органами державної влади та органами місцевого самоврядування з питань забезпечення прав дитини;
- 3) вносити до Верховної Ради України як суб'єкт законодавчої ініціативи проекти Законів України, які спрямовані на забезпечення прав дитини, захисту їх прав та законних інтересів, посилення їх безпеки та статусу.

На наш погляд, запропонована тріада повноважень є мінімальним необхідним стандартом, який вищий орган державної виконавчої влади повинен здійснювати у сфері забезпечення прав дитини та яким повинна бути доповнена стаття 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України».

Визначаючи компетенцію державних органів влади у сфері забезпечення прав дитини, не можна обійти увагою **суди**, які розглядають справи щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення; щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років; про поміщення дітей віком від 11 років у приймальники–розподільники для дітей; про адміністративну відповідальність батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) неповнолітніх за невиконання ними своїх обов’язків щодо виховання і навчання дітей; про обмеження батьків у дієздатності, відібрання дітей та позбавлення батьківських прав, виселення осіб, позбавлених батьківських прав, якщо їх спільне проживання з дітьми, щодо яких вони позбавлені батьківських прав, неможливе; про поновлення батьківських прав і розв’язання спорів між батьками щодо місця проживання дітей; щодо інших питань, пов’язаних з особистими, житловими і майновими правами неповнолітніх.

Сьогодні підіймається дискусійне питання щодо впровадження ювенальних судів і центрів в Україні. З цього приводу є як прихильники, так і противники ювенальної юстиції, ураховуючи значний спектр концептуальних ідей та доктрини ювенального права. Не вдаючись до глибокого наукового осмислення цього напрямку, адже він не є предметом нашого дослідження, позначимо лише те, що створення у травні 2017 року Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх можна вважати певною запорукою реалізації рішення української влади на шляху до виконання Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні.

Наступними органами влади, які наділені компетенцією у сфері забезпечення прав дитини, є органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, які діють на підставі Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», у яких визначаються правові основи їх діяльності та на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, що не досягли вісімнадцятирічного віку (віку повноліття), та які встановлюють, що здійснення соціального захисту, а саме



комплексу заходів і засобів соціально-економічної та правової спрямованості, покладається на відповідних суб'єктів щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіти, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки дітям і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської, міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники–розподільники для дітей; органи Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально–реабілітаційні центри (дитячі містечка). Виходячи з цього слід зазначити, що в Україні система органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей має достатньо розгалужену структуру, кожен ланцюг якої здійснює конкретну компетенцію для забезпечення прав дитини.

Однак незважаючи на це, сьогодні значна увага спеціалістів у зазначеній сфері приділяється питанню організації роботи органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей. В умовах сьогодення, ураховуючи, що Україна обрала курс у напрямі європейської інтеграції, такі установи мають працювати в новому форматі, передусім за напрямом соціалізації та ресоціалізації. Також вбачається за необхідне застосування відповідних виховних та корекційних програм з метою профілактики майбутніх правопорушень серед дітей. Отже, діяльність вказаних установ для дітей потребує якісних змін: від їх завдань та функцій до перегляду питання щодо підпорядкування зазначених установ. Нині у державі функціонує 14 приймальників-розподільників для дітей, куди за рішенням суду поміщаються діти, які досягли 11-річного віку. Упродовж 2012

року в ПРД було поміщено 215 дітей, а у 2013 році – 121 дитина, і лише стосовно 2 з них винесено ухвалу слідчого щодо застосування примусових заходів виховного характеру [312].

Тому вбачається, що основні завдання органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей є недосконалими та потребують відповідних змін. Чинне українське законодавство передбачає, що на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, покладаються завдання щодо розроблення і здійснення самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; координації зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності; забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення; здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності; ведення державної статистики щодо дітей відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів; ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально–реабілітаційних центрів (дитячих містечок); проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, із соціально–психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контроль та координація діяльності служб у справах дітей; здійснення з питань, що належать до їх компетенції, координації та методологічного забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого

самоврядування стосовно соціального захисту дітей–сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа, а також забезпечення додержання законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми–сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей та сприяння розвитку різних форм виховання дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Такий достатньо широкий перелік завдань центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, обумовлює наявність у нього відповідних прав, а саме право приймати з питань, що належать до його компетенції, рішення, які є обов’язковими до виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами та місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності і громадянами; звертатися у разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності; проводити роботу серед дітей з метою запобігання правопорушенням; порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про направлення до спеціальних установ для дітей, навчальних закладів (незалежно від форми власності) дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім’ю та навчальні заклади; забезпечувати влаштування дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім’ї, передачу під опіку, піклування, на усиновлення; вести справи з опіки та піклування над дітьми та усиновлення дітей; перевіряти стан роботи із соціально–правового захисту дітей у закладах для дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності, стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах, за місцем проживання, а також у разі необхідності – умови

роботи працівників молодше 18 років на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності; представляти у разі необхідності інтереси дітей в судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності; запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до служби у справах дітей з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживати заходів щодо їх усунення; давати згоду на звільнення працівників молодше 18 років за ініціативою власника підприємства, установи та організації незалежно від форми власності або уповноваженого ним органу; порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб у разі невиконання ними рішень, прийнятих центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей; визначати потребу регіонів в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей; розробляти і реалізовувати власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення до відповідальності згідно із законом фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей; відвідувати дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі у справах дітей, за місцем їх проживання, навчання і роботи; вживати заходів для соціального захисту дітей.

Зіставляючи між собою наведений перелік завдань та прав, які покладені на Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, можна дійти висновку, що у ході здійснення своєї діяльності зазначений орган влади постійно взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, у тому числі з громадськими організаціями з означених питань, які переважно полягають у визначенні заходів щодо

соціального захисту прав дитини.

Також запровадження в Україні Національної поліції та наділення її відповідною компетенцією у сфері забезпечення прав дитини відіграє важливу роль, адже діяльність цих органів спрямована на те, щоб зменшувати рівень зростання потенційних майбутніх злочинців, притягувати до відповідальності винних дітей за скоєння правопорушення, чим виховувати у неповнолітніх правомірну поведінку, у деякій мірі правову культуру та «дружити з законом». У цьому напрямі органами Національної поліції неухильно проводиться діяльність щодо виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, що вчинені дітьми, та вжиття з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розгляду заяв і повідомлень про правопорушення, вчинені дітьми; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, та ужиття заходів до їх усунення; участь у правовому вихованні дітей; розшуку дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво та які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту; виявлення батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; ведення обліку правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформування відповідних служб у справах дітей стосовно цих дітей; повернення до місця постійного проживання, навчання або направлення до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади; викликання дітей, їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які причетні до правопорушень, а у разі ухилення без поважних причин від явки за викликом – піддавання їх приводу; відвідування

правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проведення бесід з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками); отримання від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості, необхідні у зв'язку з матеріалами про правопорушення, що перебувають у її провадженні.

Також слід звернути увагу й на те, що органи Національної поліції наділяються певними правами у ході законного затримування дітей. Це стосується затримування і тримання у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше восьми годин; затримування і тримання у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до п'яти років або більш м'яке покарання, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, до передачі їх під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу, в якому постійно проживає ця дитина, але не більше восьми годин; затримування і тримання у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, до доставлення їх до суду для вирішення питання про поміщення їх у приймальники–розподільники для дітей, але не більше дванадцяти годин з моменту їх затримання. Таким чином, законодавець розрізняє специфіку затримування дітей за вчинені дії, які підпадають під ознаки діянь, що за кримінальним законодавством передбачається покарання у вигляді позбавлення волі до п'яти років та понад п'яти років, що свідчить у будь–якому разі про гуманне ставлення до дитини.

Про те, що на органи Національної поліції покладаються надзвичайно

важливі повноваження, здійснення яких спрямовано на виховання дітей у дусі закону, свідчить також і те, що ці органи можуть здійснювати гласні та негласні оперативно-розшукові заходи з метою розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми або за їх участю; виявляти, вести облік осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність; проводити за наявності законних підстав огляд дітей, речей, які є при них, транспортних засобів; вилучати документи і предмети, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей; складати протоколи про адміністративні правопорушення дітей, а також їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання і навчання дітей, інформувати відповідні служби у справах дітей; вносити підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми; доставляти в органи Національної поліції на строк до восьми годин дітей, які вчинили адміністративне правопорушення, але не досягли віку, з якого настає адміністративна відповідальність, для встановлення особи, обставин вчинення правопорушення та передачі їх батькам чи особам, які їх замінюють, або у притулки для дітей служб у справах дітей; після встановлення особи дитини невідкладно сповіщати батьків або осіб, які їх замінюють, про адміністративне затримання дитини, а в разі вчинення кримінального правопорушення також інформувати органи прокуратури; повідомляти органи опіки та піклування за місцем перебування дитини про відомий факт залишення її без опіки (піклування) батьків; інформувати відповідні служби у справах дітей про дітей, які затримані чи яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, та здійснювати відповідно до законодавства заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

У свою чергу приймальники-розподільники для дітей є спеціальними установами (юридичними особами) органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей віком від 11 років. Приймальники-розподільники для

дітей створюються в областях, місті Києві та діють згідно з положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України. Права та обов'язки посадових осіб приймальників–розподільників визначаються положенням про приймальники–розподільники для дітей.

Загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації є спеціальними навчально-виховними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання, та підпорядковуються центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки. До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є: створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

До загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації – віком від 14 років. Дітей тримають у зазначених школах і професійних училищах соціальної реабілітації у межах встановленого судом терміну, але не більше трьох років. У загальноосвітніх школах соціальної реабілітації дітей можуть тримати у виняткових випадках до досягнення ними 15 років, а у професійних училищах соціальної реабілітації – до досягнення 19 років, якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки. Дострокове звільнення дітей із загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації провадиться судом за місцезнаходженням закладу за клопотанням ради школи чи училища.

Центри медико–соціальної реабілітації дітей створюються в державній системі охорони здоров'я за визначенням спеціально уповноваженого



центрального органу виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді і центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, для дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації. Основним завданням центрів медико-соціальної реабілітації є створення умов і забезпечення лікування дітей від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та їх психосоціальна реабілітація і корекція. Положення про центри медико-соціальної реабілітації дітей затверджується Кабінетом Міністрів України.

Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України – це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі. Організація та діяльність спеціальних виховних установ регламентується кримінально-виконавчим законодавством.

Притулки для дітей є закладами соціального захисту, що створені для тимчасового перебування дітей віком від 3 до 18 років, які реорганізуються та ліквідуються відповідно до соціальних потреб відповідного регіону обласними, Київською міською, районними, районною у м. Києві державною адміністрацією, виконавчими органами міських, районних у містах рад і підпорядковуються відповідній службі у справах дітей. Основними завданнями притулків для дітей є соціальний захист дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, залишили сім'ї, навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості навчатися, працювати та змістовно проводити дозвілля.

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей утворюються, реорганізуються та ліквідуються обласними, Київською міською, районними, районними у м. Києві державними адміністраціями, виконавчими органами міських і районних у містах рад і підпорядковуються відповідній службі у справах дітей для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм

комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей затверджує Кабінет Міністрів України.

Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) є закладами соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, дітей, розлучених із сім'єю, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого їх влаштування. Такі центри (дитячі містечка) утворюються, реорганізуються та ліквідуються місцевою державною адміністрацією і підпорядковуються службі у справах дітей. Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) також затверджує Кабінет Міністрів України.

Слід звернути увагу на те, що наведений вище перелік повноважень державних органів, що здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав дитини, не є вичерпним, адже вони можуть виконувати й інші обов'язки та мати інші права, що передбачені законодавством. Слід позначити, що органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, окрім зазначених органів представлені й іншими органами, діяльність яких покликана забезпечувати права та законні інтереси дітей, але у цьому підрозділі немає сенсу детально розкривати їх компетенцію, відзначимо лише те, що українське законодавство у цьому напрямі починаючи з 1995 року, детально регламентувало цю сферу та постійно вносяться за необхідністю відповідні зміни.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні та делеговані повноваження. До власних повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать забезпечення здобуття повної загальної середньої, професійно-технічної освіти у державних і комунальних загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, вищої освіти у

комунальних вищих навчальних закладах, створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів, сприяння діяльності дошкільних та позашкільних навчально–виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій. Зокрема такі повноваження свідчать про те, що органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у забезпеченні прав дитини на освіту та розвиток.

До делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад згідно із Законом відносяться організація обліку дітей дошкільного та шкільного віку; забезпечення школярів із числа дітей–сиріт, дітей–інвалідів/інвалідів I–III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», які навчаються в державних і комунальних навчальних закладах, безоплатними підручниками, створення умов для самоосвіти; організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх; вирішення відповідно до законодавства питань про повне державне утримання дітей–сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у школах–інтернатах, дитячих будинках, у тому числі сімейного типу, професійно-технічних навчальних закладах та утримання за рахунок держави осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах, у спеціальних навчальних закладах, про надання громадянам пільг на утримання дітей у школах–інтернатах, інтернатах при школах, а також щодо оплати харчування дітей у школах (групах з подовженим днем).

Крім цього, до відання виконавчих органів міських (за винятком міст районного значення) рад також належить утворення служб у справах дітей та спрямування їх діяльності.

Слід звернути увагу на те, що за 2015–2016 роки компетенція органів місцевого самоврядування зазнала значних змін у сфері забезпечення прав дитини. Така тенденція не проявлялася у попередніх роках. Так, Законом України

«Про охорону дитинства» встановлено, що органи місцевого самоврядування забезпечують: проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази; вирішення питань щодо забезпечення прав дітей, встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей; організацію безкоштовного харчування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних і інклюзивних класах, та учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; можуть забезпечувати пільговий проїзд учнів, вихованців, студентів до місця навчання і додому у порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування, та передбачати на це відповідні видатки з місцевих бюджетів; вирішення питань про надання пільг та державної допомоги дітям та сім'ям з дітьми відповідно до законодавства; контроль за дотриманням в ігрових залах, комп'ютерних клубах, відеотеках, дискотеках, інших розважальних закладах та громадських місцях правопорядку та етичних норм стосовно дітей та ін. Таким чином, визначення за органами місцевого самоврядування достатньої компетенції у сфері забезпечення прав дитини є важливим напрямом, який відіграє значну роль, оскільки сільські, селищні, міські ради кожної адміністративно-територіальної одиниці максимально наближені до проблем дитинства та володіють цією інформацією більше ніж інші органи влади. Але для більш ефективної діяльності у напрямі забезпечення прав дитини

необхідне створення в межах комісії міської ради, яка займається забезпеченням прав людини, підкомісію, діяльність якої буде спрямована на забезпечення прав дитини (наприклад, в Харківській міській раді у складі Постійної комісії з питань забезпечення громадського порядку, дотримання законності, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян необхідно виокремити як структурний підрозділ Підкомісію з питань забезпечення прав дітей). Відповідні підрозділи у ході своєї діяльності повинні постійно взаємодіяти з регіональними представниками дитячого омбудсмена, і питання та методи такої взаємодії повинні бути законодавчо урегульовані.

## Висновки до розділу 2

1. Права дитини як учасника адміністративно-правових відносин характеризуються двома особливостями: а) права дитини підлягають особливій посиленій охороні та захисту з боку держави, і така діяльність регулюється спеціальними нормативними актами; б) задля недопущення незаконного посягання на права дитини як учасника адміністративних правовідносин державою створено систему адміністративно-правових гарантій з метою захисту прав та інтересів дитини та (або) її батьків чи представників, які беруть участь в адміністративних правовідносинах.

2. Важливе значення при дослідженні адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових відносин має виокремлення та визначення категорії «законний інтерес дитини» під яким пропонуємо розуміти необхідні та достатні потреби дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності. У цьому разі важливо розмежовувати законні інтереси дитини від найкращих інтересів дитини та від індивідуальних потреб дитини.

3. Дослідження адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини як учасника адміністративно-правових відносин на підставі аналізу доктринальних положень науки адміністративного права та практики забезпечення прав дитини та законних інтересів обумовило виокремлення обов'язкових та факультативних елементів адміністративно-правових засад. Так, до обов'язкових елементів адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини слід віднести нормативно-правову основу, якою регламентовано забезпечення прав та законних інтересів дитини на сучасному етапі розвитку нового для України інституту публічного адміністрування; пріоритетні напрями адміністрування, у процесі реалізації яких повинно відбуватися публічне адміністрування прав та законних інтересів

дитини; принципи адміністративно-правового регулювання процесу забезпечення прав та законних інтересів дитини; встановлення суб'єктів публічного адміністрування та визначення їх завдань, функцій та повноважень у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини; належне кадрове забезпечення органів публічного адміністрування, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини, а також механізм контролю та нагляду щодо забезпечення прав та законних інтересів дитини. До факультативних складових адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини слід віднести організацію міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини; специфіку фінансування потреб дитини та особливості взаємодії органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини.

4. Систематизація правових засад забезпечення прав дитини, яка є обов'язковим головним елементом адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини, відкрила можливість встановити, що її складають як акти міжнародного права, які ратифіковані Україною, так і акти національного права. Міжнародний компонент правової основи забезпечення прав дитини складають Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, що ратифікована Україною 27 лютого 1991 року, Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Україною 3 квітня 2003 року, Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований Україною 23 червня 2004 року та Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо процедури повідомлень, ратифікований Україною 16 березня 2016 року; Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17 червня 1999 року, що ратифікована Україною 5 жовтня 2000 року; Європейська соціальна хартія (частини 3, 4, 5 статті 8; пункт (с) частини 1, частина 2 статті 27), ратифікована Україною 14 вересня 2006 року; Міжнародний пакт про

громадянські та політичні права (стаття 24), ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (статті 10, 12, частини 3, 4 статті 13), ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 року, та ін. Національне правове підґрунтя забезпечення прав дитини представлено Сімейним кодексом України; Кодексом України про адміністративні правопорушення (статті 12, 13, 24<sup>1</sup>, частина 4 статті 34, частина 3 статті 35, частина 2 статті 40, частина 2 статті 41, частина 2 статті 156, стаття 180, частини 1, 3, 4 статті 184); Законами України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року, «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 року, «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 року, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року, «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року, «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16 листопада 2000 року, «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, «Про основи соціального захисту безпритульних осіб та бездомних дітей» від 2 червня 2005 року, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1991 року, «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року, «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року, Концепцією державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року від 5 квітня 2017 року та ін.

5. Адміністративна правосуб'єктність дитини як передумова виникнення адміністративно-правових відносин розкривається через тріаду обов'язкових елементів: адміністративної правоздатності, адміністративної дієздатності та адміністративної деліктоздатності. Набуття відповідних правових властивостей дитиною дає їй змогу виступати повноцінним учасником адміністративно-правових відносин, а її права вважати особливим об'єктом публічного адміністрування.

6. Адміністративна правоздатність дитини являє собою початкову, невід'ємну, самостійну складову адміністративної правосуб'єктності дитини, яка



є передумовою настання адміністративної дієздатності та деліктоздатності дитини, що набувається нею від народження і підтверджується процедурою реєстрації районними, районними у містах, міськими (у містах обласного значення), міськрайонними, міжрайонними відділами державної реєстрації актів цивільного стану головних територіальних управлінь юстиції, виконавчими органами сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад з метою подальшого забезпечення реалізації прав народженої фізичної особи та офіційного визнання і підтвердження державою факту її народження. Адміністративна правоздатність визначається незалежно від волі дитини або волі батьків чи осіб, що їх замінюють. Це вказує на пасивну форму набуття дитиною адміністративної правоздатності.

7. Під категорією адміністративної дієздатності дитини пропонуємо розуміти невід'ємну самостійну складову адміністративної правосуб'єктності дитини, настання якої пов'язано з набуттям дитиною статусу учасника адміністративно-правових відносин та обумовлено виникненням у дитини необхідних здатності, вмінь, навичок, знань, бажань незалежно від її віку власними діями реалізовувати свої права, усвідомлюючи значення своїх дій, що носять адміністративно-правовий характер.

8. Адміністративна деліктоздатність дитини поряд із адміністративною правоздатністю та адміністративною дієздатністю також є обов'язковим елементом адміністративної правосуб'єктності та передбачає здатність дитини усвідомлювати протиправний характер здійснюваних нею дій та здатність вчинити адміністративне правопорушення, за скоєння якого понести адміністративну відповідальність. Дитина повинна не тільки мати змогу керувати своїми діями, а повинна усвідомлювати, що її дії є протиправними, забороненими, аморальними, негативними, антизаконними.

9. Сучасний стан нормативно-правового урегулювання діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини, як провідної «структури», яка спрямована виключно на забезпечення прав дитини, є застарілим та неузгодженим. Відсутність відповідного базового закону про статус цієї

інституції та аналіз правових норм, на підставі яких ця інституція діє в Україні, свідчить про недосконалість належного унормування та регулювання такої діяльності та правового статусу означеного омбудсмена. Це спонукає до перегляду правового статусу означеної державної інституції у зв'язку з чим пропонуємо скасування інституції Уповноваженого Президента України з прав дитини та запровадження інституції незалежного Державного Уповноваженого з прав дитини та його регіональних представників. Це дозволить оптимізувати належне забезпечення прав дитини та налагодити механізм здійснення діяльності у сфері забезпечення прав дитини на місцевому рівні, а також буде сприяти органам публічного адміністрування прав дитини і громадськості у здійсненні державною інституцією із захисту прав дитини із забезпечення прав дитини на місцях.

10. Для більш ефективної діяльності Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади повинен бути наділений додатковими повноваженнями у сфері забезпечення прав дитини в частині здійснення контролю за діяльністю органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини, виконання координаційного навантаження щодо налагодження ефективної взаємодії суб'єктів публічного адміністрування прав дитини.

12. Визначення за органами місцевого самоврядування достатньої компетенції у сфері забезпечення прав дитини є важливим напрямом, який відіграє значну роль для належного забезпечення прав дитини, оскільки сільські, селищні, міські ради кожної адміністративно-територіальної одиниці максимально наближені до проблем дитинства на відповідній території та володіють цією інформацією більш ніж інші органи влади. Для більш ефективної діяльності у напрямі забезпечення прав доцільно налагодити практику розгляду комісією міської ради, яка займається забезпеченням прав людини, підкомісію, діяльність якої буде спрямована на забезпечення прав дитини (наприклад, в Харківській міській раді у складі Постійної комісії з питань забезпечення громадського порядку, дотримання законності, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян необхідно виокремити як структурний підрозділ Підкомісію з

питань забезпечення прав дітей). Відповідні структурні елементи місцевих органів влади мають постійно налагоджено взаємодіяти з регіональними представниками дитячого омбудсмена з найбільш актуальних питань забезпечення прав дитини.

13. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав дитини за останні роки зазнала змін. На сьогодні основний акцент такої діяльності спрямований на проведення муніципальної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дитини, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази; вирішення питань щодо забезпечення прав дитини, встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дитини.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 2, відображено у таких публікаціях автора: [216], [240], [274], [280], [291], [307].

## РОЗДІЛ 3.

### Права дитини як об'єкт публічного адміністрування в Україні

#### 3.1 Основні форми адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини в Україні

Визначення форм адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини в Україні з боку владних інституцій має важливе значення з огляду на триваючу в Україні адміністративну реформу, а також поступового розширення меж доктринального розуміння категорії «публічне адміністрування». Встановлення основних форм адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини є своєрідним підґрунтям для вдосконалення організаційних умов забезпечення прав дитини. З огляду на це, як слушно зауважує Ю. П. Битяк «підвищення ефективності публічного адміністрування стає необхідною умовою збереження конкурентоздатності нашої держави у світі та забезпечення її стабільного розвитку, а тому гостро постає завдання переосмислення шляхів реформування публічного адміністрування в Україні з позиції подальшого вдосконалення демократії та розвитку правової держави» [314, с. 3–4].

На наш погляд, визначенню форм адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини передують з'ясування сутності категорії «публічного адміністрування» як базової категорії, визначення характерних рис та специфічних особливостей змісту цього поняття. Це дасть можливість чітко сформулювати та логічно висвітлити форми адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини. Крім того, дослідження запропонованого предмета дисертації для повного та всебічного його розкриття вимагає визначення змісту та особливостей публічного адміністрування, його співвідношення із державним управлінням, публічним управлінням та публічною адміністрацією, специфіки його прояву у забезпеченні прав дитини в Україні.

У спеціальних джерелах наукової інформації з актуальних питань адміністративного права прийнято вважати, що під адмініструванням взагалі

розуміється цілеспрямована сукупність дій, які забезпечують узгодженість та координацію спільних робіт з метою досягнення суспільно важливих цілей та вирішення завдань. Таке адміністрування може бути біологічним (використання об'єктивних законів природи з метою адміністрування біологічних процесів), технічним (створення людьми машин, механізмів, адміністрування їх з метою поліпшення умов праці) та соціальним, що являє діяльність людей, їх об'єднань, адміністрування людей, суспільства в цілому, яке поділяється на таке, що здійснюється органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, та державне [315]. Наведене визначення «адміністрування» передбачає реалізацію певних дій і при цьому слід звернути увагу на те, що зазначається про сукупність дій, а не про систему дій, що не свідчить у цьому визначенні про те, що адміністрування характеризується послідовними, узгодженими та однорідними діями органів, що здійснюють адміністрування [316, с. 205]. Крім того, у наведеному визначенні не встановлено суб'єкта, який такі дії реалізує або має реалізувати. Слід позначити, що при виокремленні різних видів адміністрування тільки у соціальному адмініструванні згадується про суб'єкта, який його здійснює. Виключно у соціальному адмініструванні визначається, що таким суб'єктом є люди, їх об'єднання. Але все одно не позначається, на кого розповсюджується адміністрування, що позбавляє його у цьому випадку рис публічності. А «публічність», як відомо, означає відкритість, гласність, транспарентність, що повинно, у першу чергу, відображатися у ході функціонування зазначеного явища, сприяти розкриттю його сутності.

Уведення у глобальному просторі терміна «публічне адміністрування» пов'язано із такою політичною фігурою, як Томас Вудро Вільсон – історик, політолог, 28-й Президент США (1913–1921 р.р.), що уперше ввів поняття «публічне управління» (public governance) і «публічна адміністрація» (public administration) [317] у 1887 році в есе під назвою «Вивчення адміністрації» («The Study of Administration»). Таким чином, термін «публічне адміністрування» увійшов до нашої правової доктрини, юридичної науки з права іноземних держав. До речі, його нормативне закріплення до цих пір повноцінно так і не впроваджено

парламентарями до законодавчого поля. У порівнянні зауважимо, що термін «державне управління» у незалежній Україні набув більш-менш чітких законодавчих параметрів та отримав стале використання у вітчизняній доктрині та юридичній практиці приблизно з 1997 року та при цьому не був запозичений з досвіду іноземних держав. О. М. Ямстремська та Л. О. Мажник відмічають, що «на сьогодні публічне адміністрування в Україні перебуває на етапі активного становлення та розвитку, що пов'язано із соціально-політичним становищем у країні, зміною законодавчих нормативно-правових актів» [318, с. 6]. Ми також додержуємося точки зору стосовно того, що в Україні публічне адміністрування тільки починає зароджуватися та ще не однозначним і спірними є уявлення щодо цього поняття серед науковців-адміністративістів та практиків, які здійснюють свою діяльність у сфері публічного адміністрування. Слід означити також й те, що доки на законодавчому рівні не буде налагоджено, закріплено та узгоджено понятійний апарат та механізм здійснення публічного адміністрування, науковці та ті особи, що безпосередньо беруть участь у його здійсненні, будуть спостерігати певні прогалини та правові колізії такого явища, як публічне адміністрування. Це стосується й будь-якого іншого явища, яке запозичене від іноземних країн та проходить шлях гармонізації, уніфікації та пристосування до вітчизняної правової системи.

На підтвердження зазначеного нами твердження про проблемність поступового входження запозиченого терміна «публічне адміністрування» до вітчизняної правової системи, яке ще не знайшло своєї регламентації у законодавчому полі української держави та не пристосувалося до вже існуючих правових інститутів взагалі та інститутів адміністративного права зокрема, слід навести також аргументацію О. В. Золотоноши. Зокрема він пише про те, що «сьогодні, у часи значних суспільних перетворень, намагання органів державної влади запровадити європейські стандарти, у функціонуванні органів державної влади здійснюються кардинальні зміни, на глобальному рівні переосмислюється їх діяльність. Сучасна побудова органів публічного адміністрування нині не відповідає сучасним вимогам суспільства. Усі ці чинники спонукають органи

влади до впровадження дієвої системи публічного адміністрування, основною метою якого має стати забезпечення покращення якості життя громадян та процвітання країни в цілому» [319, с. 13].

Про невідповідність сучасним вимогам побудови органів публічного адміністрування вчений дійшов висновку у 2016 році, у процесі виконання дисертаційного дослідження за темою: «Організаційно-правові засади публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні». Повністю погоджуючись з цим, можемо констатувати, що у наш час ніяких змін не відбулося стосовно унормування організації та функціонування публічного адміністрування ні у сфері економіки, ні у сфері забезпечення прав людини, ні у будь-якій іншій сфері державного чи суспільного життя.

Ученими-адміністративістами публічне адміністрування відноситься до різновидів соціального адміністрування, яке умовно поділяється на державне та самоврядне та, як і будь-яке інше явище, для всебічної та детальної характеристики, розглядається у широкому та вузькому розумінні. У першому випадку публічне адміністрування є сукупністю усіх видів діяльності усіх органів держави та органів місцевого самоврядування, тобто означає фактично усі форми реалізації державної та самоврядної влади в цілому. Звісно усі форми реалізації державної влади передбачають також і їх розповсюдження на усі сфери державного та суспільного життя [320]. Також у широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють всю систему адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу. Тобто публічне адміністрування – це скоординовані групові дії з питань державних справ, які: пов'язані із трьома гілками влади (законодавчою, виконавчою і судовою); мають важливе значення у формуванні державної політики; є частиною політичного процесу; значно відрізняються від адміністрування у приватному секторі; пов'язані із багаточисельними приватними групами та індивідами, які працюють у різних компаніях та громадах [321, с. 4].

К. В. Бондаренко під публічним адмініструванням розуміє специфічний вид

діяльності, який зосереджено не тільки на реалізації законів (виконавча діяльність) та інших актів, але і щодо їх підготовки, формування, (розпорядча діяльність), крім цього в публічному адмініструванні значно поширена сервісна складова такої діяльності (діяльність надання публічних послуг фізичним та юридичним особам). І саме в цьому знаходить свій прояв одна з відмінностей між публічним управлінням та публічним адмініструванням [322, с. 110]. У свою чергу, звернемо увагу на те, що **державне управління в широкому** розумінні – це сукупність усіх видів діяльності держави, що реалізується у функціонуванні органів усіх гілок влади і спрямована на регулювання суспільних відносин. Воно охоплює діяльність: а) органів виконавчої влади (здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямованої на втілення в життя приписів норм законів); б) органів законодавчої та судової влади (здійснення законотворчої діяльності та здійснення правосуддя); в) інших державних органів, які не належать до певних гілок влади – прокуратури, Центральної виборчої комісії, Національного банку тощо; г) недержавних органів (органів місцевого самоврядування, громадських організацій) у ході реалізації ними делегованих державою повноважень.

Свого найбільшого розвитку широке розуміння державного управління набуло в радянський період існування нашої держави, коли у практику втілювалась ідея, за якої ради являють собою не тільки органи законодавчої (представницької) влади, а й органи, що безпосередньо здійснюють державне управління. У другому випадку (**вузькому значенні**) **публічне адміністрування** – це сукупність видів діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, між якими певним чином розподілені різні види діяльності. Так, категорія публічне адміністрування у цьому випадку відображає відносно самостійний вид діяльності державних органів та органів самоврядування, що його здійснює певна частина відповідних суб'єктів [323]. Також у вузькому розумінні публічне адміністрування пов'язане із виконавчою гілкою влади і розглядається як: професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду; вивчення, розробку та впровадження напрямів урядової політики [324, с. 5].



Існує також й думка про те, що публічне адміністрування являє собою вертикально підпорядковану організацію виконання рішень уповноважених органів державної влади у сфері державної політики. Деякі вчені характеризують публічне адміністрування як чітке виконання вимог нормативно-правових актів, інших норм, прийнятих уповноваженими органами державної влади. Крім того, існує наукова позиція, що публічне адміністрування полягає в чіткому виконанні правових вимог усіх гілок влади задля здійснення державного регулювання [325]. У порівнянні зазначимо, що **державне управління у вузькому розумінні** – це виконавчо-розпорядча діяльність органів виконавчої влади, а також інших органів, у частині реалізації ними виконавчо-розпорядчих функцій. Поряд із органами виконавчої влади, для яких виконавчо-розпорядча діяльність є основною (саме тому вказані органи і є «серцевиною» державного управління у вузькому розумінні), державне управління у своїй частині реалізують також інші органи та посадові особи, наприклад, такі, як глава держави, прокуратура, недержавні органи під час виконання делегованих повноважень тощо. Особливість щодо вказаної діяльності інших (не виконавчих) органів, яка дозволяє чітко відмежувати широке і вузьке розуміння державного управління, полягає у тому, що лише та частина з усієї сукупності видів діяльності державних органів, що має виконавчо-розпорядчий характер, входить складовою у державне управління (в його вузькому розумінні). Причому така діяльність не є провідною для вказаних органів, вона має другорядний, допоміжний, внутрішньо організаційний характер.

Слід зазначити, що в адміністративному праві саме вузьке розуміння державного управління є основним, тому що такий підхід дозволяє якісно аналізувати виконавчо-розпорядчу діяльність органів виконавчої влади (для яких державне управління є основним напрямом діяльності), а також внутрішньо організаційну діяльність у межах функціонування інших державних органів [326, с. 18].

Так, слід зауважити, що зазвичай державне управління розглядається як діяльність держави (органів державної влади), що спрямована на створення умов

для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами [328, с. 157]; як практичний, організуючий і регулюючий вплив держави (через систему своїх структур) на суспільну і приватну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення, що спирається на її владну силу [328, с. 33]; як процес здійснення авторитарного врядування через формування та реалізацію системи державних органів виконавчої влади на всіх рівнях адміністративно–територіального поділу країни, які застосовують сукупність способів, механізмів, методів владного впливу на суспільство [328, с. 21]. Таким чином, відзначаємо, що державне управління у будь-якому разі виходить від держави, а саме від державних органів влади, які здійснюють свою діяльність у межах компетенції, якою вони наділені законом та яка має владний, управлінський, організаційно-розпорядчий характер.

Також у нашому дослідженні слід виокремити категорії «публічне адміністрування» та «публічне управління». Стосовно першого поняття, ми вже надали йому характеристику та навели ключові ознаки. Що стосується публічного управління, слід означити те, що в науці також відсутній єдиний підхід щодо його визначення, тому ми можемо навести наукові підходи вчених. Вони полягають у тому, що публічне управління у загальному вигляді відображає інтегральний системний механізм, підсистемами і елементами якого виступають політичні програмні орієнтири і пріоритети, нормативне регулювання, процедури, фінансовані державою або органами місцевого самоврядування, централізовані і децентралізовані організаційно-управлінські структури та їх персонал, що відповідають за адміністрування діяльності у певній галузі суспільних відносин на національному, субнаціональному та місцевому рівнях [328, с. 8].

Також слід зазначити, що в іноземній науковій літературі зустрічається думка про те, що публічне управління – це управління організацією та напрямом людських і матеріальних ресурсів для досягнення бажаних цілей [329, с. 3]. На думку Н. Т. Аврамчикової, яка є автором фундаментальної праці

«Государственное и муниципальное управление», «публічне управління — це вплив суб'єкта, що володіє публічною владою, на об'єкт з метою задоволення будь-яких законних суспільних інтересів. Вчена одразу робить обмовку про те, що бувають випадки, коли орган управління, а частіше за все – посадова особа, надаючи розпорядження, переслідує не суспільні, публічні, а власні корисні інтереси, це вже є правопорушенням, що виходить за межі публічного управління. Державне управління – це різновид публічного управління. Це суспільні відносини, що склалися у процесі впливу органів державної влади та їх посадових осіб на свідомість, поведінку та діяльність населення, з метою, що поставлена цими ж органами державної влади та посадовими особами та яка (мета) у подальшому підлягає корективам, ураховуючи зворотні зв'язки населення з управлінцями [330, с. 10]. На публічне управління істотний вплив завжди надавали, надають і будуть надавати питання і проблеми як світової, так і внутрішньої політики, суспільного життя. Публічне управління завжди здійснюється в контексті суспільних подій, що відбуваються в реальних соціально–економічних, політичних і культурних умовах, оскільки публічне управління не може бути ізольованим від суспільства, будучи реалізованим частиною цього суспільства (персоналом публічної адміністрації – політичними посадовими особами, державними і муніципальними службовцями) і реалізованим у тісному сполученні з суспільством [331, с. 14–15].

Н. В. Філіпова зазначає, що публічне управління – це щось більше, ніж просто набір загальних інструментів управління, публічне управління вивчає взаємодію між політичною системою, державним сектором, співвідношення муніципальних, державних та народних інтересів із залучення суспільства до механізму контролю всіх органів влади [331].

У 2013 році К. О. Колесникова здійснила огляд літературних джерел стосовно публічного адміністрування в Україні та слушно зазначила, що «за період розвитку України як незалежної країни теорія державного управління накопичила певний набір понять і термінів, які використовуються широким колом фахівців і громадян. Терміни «публічне управління (врядування)», «публічне

адміністрування», «публічна адміністрація» з'явилися в управлінській науці порівняно нещодавно. Незважаючи на активне дослідження цих категорій, вони, на думку багатьох науковців, не мають певного однозначного трактування. Зараз дуже популярно і модно вживати ці терміни, хоча, за словами вчених, мало хто може достовірно сказати і обґрунтувати різницю між публічним та державним управлінням, публічним і державним адмініструванням, управлінням та адмініструванням, публічною та державною адміністрацією» [332].

Ураховуючи те, що на сьогоднішній день вже пройшло чотири роки з того моменту, як дослідниця проводила зазначений аналіз, термінологічні визначення «публічного управління», «публічного адміністрування», «публічної адміністрації» так і не знайшли у наукових працях однозначної дефініції.

Звернемо увагу й на те, що термінологічно «публічне адміністрування» та «публічна адміністрація», яка вперше зустрічається в офіційних документах у Рекомендаціях до парламентських слухань з приводу децентралізації влади в Україні та розширення прав місцевого самоврядування [333], також є неузгодженими поняттями. З цього приводу О. В. Джафарова вказує на те, що органи публічної адміністрації – це система органів державної, насамперед виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів, які з метою реалізації публічного інтересу відповідно до закону чи адміністративного договору наділяються делегованими повноваженнями у всіх сферах функціонування суспільства, діяльність яких спрямована на реалізацію прав, свобод та законних інтересів певної групи або окремих осіб, що закріплені у Конституції України, забезпечення життя, здоров'я людини, безпеки навколишнього природного середовища та національних інтересів [334, с. 52].

Також є думка вчених про те, що публічна адміністрація – це органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування, а також державна служба та служба в органах місцевого самоврядування, тобто це організація та діяльність органів та установ, що підпорядковані політичній владі, які забезпечують виконання закону і здійснюють інші адміністративні функції в публічних інтересах [335, с. 54]. Під публічною адміністрацією С. С. Вітвіцький

пропонує розуміти систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які виконують делеговані повноваження виконавчої влади, позначаючи при цьому, що такий підхід дозволяє об'єднати суб'єктів виконавчої діяльності, врахувати публічний характер такої діяльності, а також управлінський зміст терміна «адміністрація». При цьому інші суб'єкти, що виконують публічні функції, – Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування у частині здійснення функцій представництва інтересів територіальних громад, прокурорів та інших суб'єктів, – їх віднесення до публічної адміністрації вважає спірним, ураховуючи різну правову природу їх публічно-владної діяльності [336, с. 16].

На відміну від цього К. В. Бондаренко, навпаки, вважає, що до системи суб'єктів публічного адміністрування можна включати окрім виконавчо–розпорядчих органів держави і органів місцевого самоврядування під час виконання делегованих повноважень ще і такі органи, як Верховну Раду України, Президента України, а також всю систему органів місцевого самоврядування (під час виконання і власних повноважень). Окрім цього, К. В. Бондаренко вважає, що до цієї системи варто також віднести такі інституції (державні підприємства, комунальні підприємства), діяльність яких пов'язана із здійсненням публічної влади [322, с. 111].

Дисертаційні дослідження, що здійснені останнім часом, підтверджують вищезазначене. Так, О. В. Золотоноша, у дисертаційному дослідженні «Організаційно-правові засади публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні» у 2016 році обґрунтував сутність та зміст публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні як регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність органів державної влади, а також інших суб'єктів у разі делегування їм публічних повноважень, спрямовану на виконання повноважень публічного змісту щодо забезпечення місцевих фінансів, бюджету та податків, використання природних ресурсів, впровадження цільових програм з метою забезпечення соціально-економічних процесів на певній адміністративно-територіальній одиниці [319, с. 3–4]. Тобто з цього визначення вбачається тільки те, що публічне адміністрування здійснюють

органи державної влади та ті суб'єкти, яким делеговані відповідні повноваження. Однак сама специфіка такої діяльності не відображається у наведеному визначенні.

Другим прикладом є дисертаційне дослідження «Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі», що здійснено також у 2016 році І. П. Яковлевим. Вчений при виконанні дослідження дійшов висновку, що адміністрування – це організуюча діяльність, що охоплює і вироблення рішень (але не вироблення політики), і їх практичну реалізацію, а тому: не обмежується лише інструментальним, правозастосовчим розумінням; відрізняється залежно від об'ємних показників сфери своєї прикладної проекції [337, с. 75], а публічне адміністрування у державній митній справі – це самостійний вид публічної діяльності, яка не є законотворчістю та правосуддям, має підзаконний виконавчо–впорядковуючий характер, здійснюється суб'єктами владних повноважень на засадах гласності та спрямована на реалізацію митних інтересів України шляхом організаційно-правового забезпечення відносин, що виникають у зв'язку із переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон, владно–установчим або статусним супроводженням такого переміщення [337, с. 76].

Вчений також доводить безперспективність нормативного закріплення доктринальної категорії «публічне адміністрування», яка перебуває лише на стадії становлення та через незавершеність свого опрацювання спроможна ускладнити практичне правозастосування [337, с. 76]. Ми частково погоджуємося із цим ствердженням з приводу того, що нормативне закріплення категорії «публічне адміністрування» може бути безперспективною. Але це стосується не тільки наявності чи відсутності її нормативного закріплення, а передусім того, що категорія «публічне адміністрування» поступово входить до нашої правової системи. При опрацюванні наведеного вище терміна слід враховувати такі моменти. По-перше, цей термін є запозиченим з термінології іноземних держав, тобто він не зароджувався у процесі становлення вітчизняної правової системи та не повною мірою відповідає послідовності утворення правових процесів та явищ, які притаманні становленню України як правової та демократичної держави. По-

друге, на користь висловлювання про безперспективність категорії «публічне адміністрування» може слугувати й той факт, що значна кількість вчених вже присвятили свої дослідження такому явищу, як «публічне адміністрування», у різних сферах та не тільки не знайшли термінологічно всеохоплюючої характеристики названої категорії, а й, навпаки, трактують її зовсім по-різному, що свідчить про відсутність єдиної концепції (напрямку) розуміння та розгляду публічного адміністрування. Не вирішило цю проблему й те, що публічне адміністрування вчені стали розглядати у вузькому та широкому підходах; стали співвідносити з суміжними та близькими за змістом правовими категоріями (публічне управління, державне управління, державне адміністрування, публічна адміністрація). У той же час визначення категорії «публічне адміністрування» у науці адміністративного права занадто розгалужене та непослідовне, що значно ускладнює надання точного та всебічного визначення публічного адміністрування прав дитини, а також визначення його основних форм.

Однак слід сподіватися, що згодом публічне адміністрування матиме більш чітку характеристику своєї сутності та виокремлення його особливостей. На користь цього свідчить та обставина, що у Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави та права, затверджених у 2016 році, вчені продовжують свої наукові пошуки у напрямі дослідження публічного адміністрування в різних сферах [338].

Визначення публічного адміністрування, що наведені нами вище, переважно концентрують свою увагу на системі адміністративних інститутів; скоординованих групових діях з питань державних справ; сукупності видів діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; діяльності державних службовців щодо реалізації рішень уряду та ін. Але з огляду на те, що характеристика категорії публічного адміністрування повинна відображати ключові та важливі параметри щодо цього правового явища та не повинна бути переобтяженою зайвими критеріями, які притаманні також державній владі, зазначимо, що ми є прихильниками використання у дослідженні вузького підходу до визначення публічного адміністрування, адже у ньому відображаються

ключові параметри сутності досліджуваного нами явища. Під публічно-правовим адмініструванням прав дитини ми розуміємо самостійний вид публічної діяльності, що регламентована нормативно-правовими актами та здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, має владний, управлінський, виконавчо-розпорядчий характер та спрямована на втілення державної політики та виконання законів України, а також міжнародних договорів щодо забезпечення прав дитини як особливого об'єкта публічного адміністрування.

Встановивши поняття публічно-правового адміністрування прав дитини, доцільно перейти до визначення та характеристики основних форм адміністративно-правового сприяння реалізації прав дитини в Україні, які є запорукою ефективного здійснення публічного адміністрування у сфері прав дитини. У першу чергу слід позначити те, що «форма», виходячи із загальнотеоретичних положень, завжди розумілася як зовнішній прояв, зовнішнє оформлення, вираження будь-якого предмета, процесу або явища. Якщо розглядати «форму» як філософську категорію, то вона характеризується подвійною сутністю: внутрішньою – як організація змісту [339, с. 434] та зовнішньою (лат. *forma* – зовнішній вид) як спосіб зовнішнього прояву змісту, а також спосіб зв'язку елементів змісту [340, с. 483], а також як співвідношення між способом організації речі і власне матеріалом, із якого ця річ складається [341, с. 949]. Тому, як зазначає І. П. Яковлев, через освоєння форм ... відкривається доступ до усвідомлення змісту цієї владної активності. Поза конкретними способами зовнішнього вираження публічне адміністрування залишається доволі абстрактним явищем для посадових осіб. Спрямованість на задоволення публічного інтересу, гласність, готовність до координації та інші якісні сторони сучасного урядування доносяться до приватних осіб через зміну співвідношення існуючих та впровадження нових форм. Дотримання вимог кожної з форм, їх адекватне застосування дозволяє також розрізнити реальний (практичний, прикладний) та декларований зміст публічного адміністрування [337, с. 80].

Але у фундаментальній праці «Наука логіки» Г. В. Ф. Гегель розглядав



форму у трьох вимірах: форма та сутність (form und wesen), форма та матерія (form und materie) і форма та зміст (form und inhalt) [342, с. 404, 408, 412]. У першому випадку сутністю є проста основа, що являє собою утримання форми, а форма, у свою чергу, визначає сутність. У другому випадку сутність стає матерією, коли вона сама себе заперечує. Тому матерія повинна прийняти форму, а форма повинна матеріалізуватися. Єдність форми та матерії є змістом. Тому, у третьому випадку, зміст має певну форму та певну матерію, що йому властиві, це їх єдність. Зміст протистоїть формі, форма стосовно змісту несуттєва. Тому зміст байдужий до форми; форма охоплює й форму як таку і деяку матерію, основу яких воно складає і які для нього є лише сутністю.

Ураховуючи означені філософські трактування «форми» та екстраполюючи їх до дослідження форм адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини, означимо, що останні повинні визначатися виходячи із співставлення їх зі змістом та сутністю адміністративно-правового сприяння. Сутність адміністративно-правового сприяння є основою, запорукою визначення форм, які утримують явище адміністративно-правового сприяння у тих регламентованих межах, що воно охоплює. Також слід позначити те, що, ураховуючи надбання науки, які вніс свого часу Г.В.Ф. Гегель, публічне адміністрування існує самостійно та незалежно від форм адміністративно-правового сприяння, які є допоміжним чинником у функціонування публічного адміністрування. Так само і форми адміністративно-правового сприяння існують незалежно від змістовного наповнення публічного адміністрування.

Р. Пилипів, досліджуючи форми і методи адміністративної діяльності патрульної поліції за законодавством України [343], зазначає, що у правовій науці сформувалося уявлення про те, що форми адміністративної (публічної) або управлінської діяльності поділяють на дві основні групи: правові та неправові (організаційні). У будь-якому разі прихильниками такої думки є багато вчених, наприклад Б. М. Габрічидзе, В. К. Колпаков, Ю. С. Назар, О. І. Остапенко, В. О. Серьогін та О. Н. Ярмиш та деякі інші. Правові форми пов'язані зі встановленням і застосуванням норм права. До першої групи належать такі прояви правових

форм, як правотворча та правозастосовна діяльність. Неправові форми публічної діяльності, відповідно, не пов'язані з реалізацією владних виконавчо-розпорядчих повноважень і не спричиняють юридичних наслідків (проведення суспільно-організаційних заходів; проведення організаційно-технічних заходів), мета яких полягає у сприянні створенню ефективних умов, за наявності яких реалізуються повноваження відповідних структур та підрозділів.

Це досягається створенням належних умов функціонування системи органів як внутрішньо організаційно, так і зовнішньо організаційно. Означене забезпечується як матеріально-технічним оснащенням, так і вирішенням проблем створення умов для реалізації прав та свобод громадян, а також наданням їм певної інформації, виданням відповідних рішень та адміністративно-правових актів.

В. К. Колпаков вважаючи, що під формами розуміється зовнішнє вираження (зовнішнє оформлення) діяльності суб'єкта публічної адміністрації щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції [344, с. 43], зазначає, що форми публічної адміністрації класифікуються на підставі двох критеріїв. Перший критерій – наслідки (правовий ефект) застосування тієї чи іншої форми. За цим критерієм вони поділяються на правові і неправові форми. До правових належать форми, використання яких спричиняє виникнення юридичних наслідків. Це, наприклад, прийняття нормативних та індивідуальних актів перебування правових норм, укладання адміністративних договорів, здійснення реєстраційних та інших юридично значущих дій. До неправових належать форми, які безпосередньо юридичного значення не мають (проведення ревізії, нарада, консультація). Другий критерій – спосіб реалізації методів публічного адміністрування. За цим критерієм форми публічного адміністрування поділяють на прийняття нормативних актів; прийняття ненормативних актів; укладання адміністративних договорів; вчинення реєстраційних та інших юридично значущих дій; здійснення організаційних дій; виконання матеріально-технічних операцій [345, с. 40].

Однак окремі вчені не погоджуються із тим, що видами адміністративних

форм діяльності можуть бути неправові форми. Так, К. С. Бельський зазначає на прикладі використання організаційно-примусових дій, що такі дії не можуть бути неправовими, адже вони засновані на праві. Отже, є правовими. Інакше вони не мають юридичної сили [346, с. 546].

Частково погоджуючись з К. С. Бельським, Б. М. Габричидзе та Б. П. Єлесеєв вказують на те, що на практиці іноді важко розрізнити форми управлінської діяльності, оскільки «всі форми державного управління – правові й неправові (здійснення організаційних дій, наради, семінари тощо; матеріально-технічні дії) – у певному розумінні є правовими, які мають відповідну юридичну базу, ґрунтуються на правових актах та приписах, без яких не можуть виникати, функціонувати та застосовуватися на практиці. Правовий початок так чи інакше є в будь-якій з названих форм незалежно від того, до якої з існуючої класифікації (до правових чи неправових) їх слід віднести. Звичайно, це не свідчить про відсутність розбіжностей між ними» [347, с. 144]. Приблизно таких же поглядів дотримуються і українські вчені–адміністративісти А. І. Берлач та О. П. Рябченко, зазначаючи, що використання терміна «неправова» (у разі класифікації форм адміністративної діяльності) є дещо некоректним, оскільки останній розглядається також як синонім слів «протиправний», «незаконний» та ін.

А. І. Берлач вважає, що автори мали на увазі, найімовірніше відмінний від правової форми, тобто такий, що не породжує правового акту, хоча вся процедура носить чітко визначений правовий характер. А тому, на думку науковців, у теорії потрібно вживати термін «організаційна форма» [348, с. 254] або, як зазначає О. П. Рябченко, неправова форма – це форма, що не має юридичних наслідків [349, с. 246]. Ми також дотримуємося тієї точки зору, що для уникнення неоднозначного розуміння категорії «неправова форма» слід застосовувати термін організаційна форма. Це позбавить неправильного тлумачення її змісту як протиправної, тієї, що реалізується неправовим шляхом та суперечить і порушує норми права. Тому у цьому випадку слід використовувати термін «організаційна форма».

Ураховуючи зазначений термінологічний апарат, слід зазначити, що ми вважаємо, що адміністрування не може здійснюватися у неправовій формі.

Правові форми адміністрування не обов'язково мають породжувати норми права чи правові приписи. Вони у переважній більшості породжують правові наслідки, а не норми права. Адміністрування державним органом певних процесів завжди носить правовий характер. Воно не може бути приватною справою апріорі. Тим паче, під публічно-правовим адмініструванням прав дитини ми розуміємо самостійний вид публічної діяльності, що регламентована нормативно–правовими актами та здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, має владний, управлінський, виконавчо-розпорядчий характер та спрямована на втілення державної політики та виконання законів України, а також міжнародних договорів щодо забезпечення прав дитини як особливого об'єкта публічного адміністрування. Це свідчить про те, що адміністрування, яке регламентоване нормативно–правовими актами, носить владний управлінський характер та здійснюється виключно у правовій формі.

Слід навести також поділ на види форм публічного адміністрування, який здійснив І. П. Яковлев. Вчений виокремлює у залежності від зв'язку зі змістом три форми публічного адміністрування: 1) процедурна форма – правове або інколи неправове (хоча здійснюване на підставі визначеної матеріальними юридичними приписами компетенції) впорядкування структури адміністрування: визначення суб'єктів, підстав, послідовності, строків, альтернатив тощо; 2) правова форма закріплення і розвитку адміністрування, що не виключає його фіксування за допомогою інших соціальних регуляторів, які відіграють субсидіарну роль, підпорядковуючись правовій регламентації та базуючись на ній; 3) форми зовнішнього вираження адміністрування (у філософській термінології – «функціонування» змісту) [337, с. 151–152]. Така позиція, звісно, має право на існування. Але ми дозволимо собі висловити деякі зауваження з приводу «форми зовнішнього вираження адміністрування», що віднесено І. П. Яковлевим до третього виду форм публічного адміністрування. Наша позиція полягає у тому, що враховуючи те, що форми публічного адміністрування і так є зовнішнім виразом зазначеного самостійного виду діяльності як «публічне адміністрування», не має необхідності дублювати змістовну характеристику публічного

адміністрування у вигляді форм зовнішнього вираження адміністрування. Тому ми виключаємо можливість існування зазначеної форми публічного адміністрування як такої, що не містить змістовного навантаження у разі характеристики вказаної форми та підмінює поняття самого публічного адміністрування із формами публічного адміністрування.

У свою чергу Р. Пилипів форми публічного адміністрування поділяє на а) правові та б) організаційні (разом із матеріально-технічними), які у свою чергу забезпечують внутрішні організаційні відносини та зовнішні адміністративно-юрисдикційні повноваження [343, с. 129]. Такий поділ форм публічного адміністрування вважається нами найбільш сприйнятливим, адже Р. Пилипів чітко розмежував види форм публічного адміністрування, надав їм характеристику та позначив, що між цими формами простежується взаємозв'язок, що означає, що одна форма не може існувати без іншої і реалізуються при здійсненні публічного адміністрування у сукупності та нерозривній єдності.

Також зазначимо, що під правовими формами публічного адміністрування І. П. Яковлєв розуміє такі способи його зовнішнього вираження, для яких властива імперативна зв'язаність та наступність із правовим наслідком; правовий наслідок при цьому може виникати в результаті усвідомлених вольових або інколи неусвідомлених діянь та має вираження у: виникненні, зміні, припиненні правовідносин; виникненні, зміні, припиненні, призупиненні, поновленні об'єктивного та суб'єктивного права/обов'язку матеріального або процедурного змісту (у т.ч. відповідні модифікації правових статусів); неможливості виникнення суб'єктивних прав і/або правовідносин (правоперешкоджання) [337, с. 153]. У свою чергу О. В. Золотоноша під формами забезпечення публічного адміністрування розуміє певні системні утворення та способи оформлення змісту публічного адміністрування, що найбільшою мірою відповідають інтересам і є найбільш ефективними для конкретної адміністративно-територіальної одиниці, мають власні складники, що тісно взаємопов'язані та здійснюються з метою отримання того чи іншого результату. До основних форм забезпечення публічного адміністрування, вважає вчений, слід віднести, в першу чергу,

публікацію та застосування актів публічного адміністрування, що стосуються розвитку регіону. Ця форма є складною та довготривалою, оскільки передбачає підготовку, укладання та підписання документів щодо здійснення спільних дій та їх унормування. Тобто можна стверджувати, що у межах цієї форми здійснюється функція адміністративної правотворчості. Форми забезпечення публічного адміністрування повинні сприяти формуванню належного рівня проживання населення та реалізації як державних, так і місцевих інтересів [319, с. 8–9].

Вчені–адміністративісти позначають, що форми управлінської діяльності прямо чи опосередковано обумовлені такими юридичними приписами, за допомогою яких держава регулює діяльність виконавчої влади. Такі форми закріплюються у Конституції України, законах, положеннях, стандартах. Органи виконавчої влади обирають ті форми, які при конкретних умовах є найбільш виправданими та ефективними. У процесі управлінської діяльності відповідні органи виконавчої влади на основі чинного законодавства самостійно встановлюють обов'язкові правила поведінки (норми права) з питань, що віднесені до їх компетенції. За час виконання практичних завдань, що покладено на апарат управління, вони реалізують розпорядчі повноваження, змістом яких є виконання вимог закону та організація використання правових норм. Ця діяльність органів управління пов'язана із виданням правових актів, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки, тобто виконання, зміну чи зупинення адміністративних правовідносин між суб'єктом та об'єктом управління і є правовими формами [350, с. 136].

Ураховуючи вищезазначене, запропонуємо власне визначення форм адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини в Україні та означимо основні види, на які ми ці форми поділяємо. Так, нами вважається за доцільне визначити форми адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини як напрями та способи реалізації адміністрування прав дитини на підставі нормативно-правових актів, що здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами у ході реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності для втілення міжнародних

договорів, державної політики та законів України щодо забезпечення прав дитини шляхом: 1) законотворчої і підзаконної нормотворчої діяльності державних органів, яка спрямована на створення правових приписів, що регламентують права дитини, гарантії їх реалізації і т.д.; 2) управління виховними, навчальними, культурними закладами, у яких діти реалізують право на освіту, спілкування, право на інформацію і т.д.; 3) державного сприяння у створенні та діяльності дитячих громадських організацій; 4) адміністрування органами державної влади порядку прийняття і розгляду заяв та клопотань дітей щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скарг про їх порушення; 5) виокремлення у структурі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, які займаються питаннями протидії злочинності серед неповнолітніх; 6) встановлення державних процедур усиновлення, піклування та контролю за їх виконанням; 7) безкоштовного представлення інтересів дитини у судових інстанціях; 8) протидії насильству серед дітей і дискримінації; 9) розробки і реалізації державних програм розвитку дитини (наприклад, Програма раннього втручання); 10) здійснення відомчого державного контролю за діяльністю посадових осіб, які відповідальні за втілення політики щодо дотримання прав дітей на всіх рівнях, а також реалізації і забезпечення охорони здоров'я дітей, організації дозвілля і т.д.

Вважаємо доцільним зупинитися на нещодавно запровадженій в Україні Програмі раннього втручання як однієї із форм адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини. Як відомо, пілотний проект «Створення системи надання послуг раннього втручання» спрямовано на забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя на 2017–2020 роки у Закарпатській, Львівській, Одеській та Харківській областях [351]. Підписання Урядом України, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), міжнародними та національними громадськими організаціями меморандуму щодо запровадження національної платформи раннього втручання породжує здійснення владними суб'єктами відповідних форм публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дітей. Так, форми публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дітей у цьому разі будуть проявлятися у затвердженні плану заходів з реалізації у

2017–2020 роках пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя; визначенні координаторів з питань створення, функціонування та розвитку в Україні єдиної системи надання послуг раннього втручання, їх завдань та повноважень для надання консультативної допомоги щодо реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання». Тільки після того, як буде регламентовано завдання та повноваження відповідних координаторів, у них з'явиться правова підстава такі завдання та повноваження виконувати. Інакше їх діяльність буде позбавлена правового підґрунтя та не матиме правових наслідків. Затвердження Тимчасового типового порядку міжвідомчої взаємодії закладів (установ) незалежно від форми власності та відомчого підпорядкування з метою надання послуг раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, Тимчасового положення про центр (відділення, кабінет) раннього втручання, форми документів для закладів (установ), які надають послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, Тимчасового порядку раннього виявлення (скринінгу) у дітей відставання та порушення розвитку та надання послуг раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, Методичних рекомендацій впровадження практики надання послуг раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, Критеріїв та чітких цілей, які мають бути досягнуті за результатами впровадження пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя також є формами здійснення публічного адміністрування прав дитини у ході реалізації Програми раннього втручання.

У ході реалізації проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» проведення тренінгів міждисциплінарних команд раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, які будуть задіяні в реалізації зазначеного пілотного проекту, їх навчання та підвищення кваліфікації за відповідними спеціальностями та професіями також являє собою



форму публічного адміністрування прав дитини, адже реалізується шляхом здійснення владними суб'єктами певних дій, які не породжують створення, зміну або ліквідацію правових приписів. А саме: проведення тренінгів (англ. «to train» навчати, тренувати) – особливих форм навчання, підвищення кваліфікації, опанування новими знаннями, неформальне конструктивне спілкування, розширення досвіду та ін.

Аналіз міжнародно-правових актів та актів національного законодавства з питань охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення та фінансів, який провадиться (або повинен провадитися) з метою розроблення та затвердження тимчасових документів (про які йшлося вище за текстом) та визначення положень, які потребують змін для впровадження послуг раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя є гарантією (запорукою) того, що суб'єкти публічного адміністрування визначать оптимальні форми публічного адміністрування. Після того як такі положення будуть визначені та сформульовано і запроваджено конкретні зміни, яких вони потребують на нормативному рівні, ухвалені рішення органами публічного адміністрування, що спрямовані на виконання зазначених вище норм, будуть являти собою форму адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини для затвердження у подальшому необхідних наказів міністерств з урахуванням міжнародного та вітчизняного досвіду у цьому напрямі.

### **3.2 Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні**

Сучасний розвиток української держави та суспільства характеризується розширенням спектра суспільних процесів, інтенсивними змінами у розвитку правової системи. Становлення України як правової держави, побудови в ній громадянського суспільства, формування в державі не тільки «персоноцентричного підходу», а й дитиноцентричного підходу, адміністративне право відіграє роль однієї з провідних та вагомих галузей права [352, с. 137]. Як і

в кожній демократичній країні, ця галузь не тільки регулює суспільні відносини у сфері здійснення державою своїх повноважень, завдань і функцій державного управління, а й виконує специфічну системоутворюючу функцію у всій сфері публічного адміністрування. Саме тому серед різноманітних заходів реалізації та захисту прав дитини в Україні провідне місце займає їх адміністративно-правове забезпечення, яке значною мірою проявляється у відносинах з органами публічного адміністрування та їх скоординованої взаємодії при здійсненні діяльності стосовно забезпечення прав дитини в Україні. У зв'язку з цим суттєва увага у сфері забезпечення прав дитини в Україні повинна приділятися діяльності означених органів, питанням їхньої компетенції (які розкриті нами у підрозділі 2.4. цього дисертаційного дослідження).

Р. І. Зуєв з приводу призначення адміністративного права зазначає, що у розвинутих країнах світу та Європейському співтоваристві інтеграційний курс, до якого прагне наша держава, адміністративне право розглядається саме крізь призму забезпечення прав і свобод людини. Враховуючи незворотні процеси реформування, що відбуваються в нашій країні за період незалежності, унеможлиблюється застарілий, помилковий підхід до розуміння суспільного призначення адміністративного права – на задоволення потреб держави, державного управління (а фактично – державного апарату та його чиновників). Сучасний погляд можна охарактеризувати як інтегруючий до загальноєвропейського [353]. При дослідженні адміністративно-правових гарантій прав дитини в Україні слід ураховувати не тільки загальні теоретичні положення, що стосуються гарантій прав людини, а і специфіку суспільних відносин, що формуються у сфері забезпечення прав специфічної категорії населення – дітей [354, с. 174]. У зв'язку з цим серед такого роду гарантій можна виділити ті, які є адміністративно-правовими (галузевими), а також ті, що є універсальними [355, с. 184], адже без їх аналізу дослідження гарантій забезпечення прав дітей є не повним і фрагментарним.

При встановленні адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні, які є особливим об'єктом адміністративно-правових відносин,

важливе місце посідає висвітлення загального питання про поняття та систему гарантій забезпечення прав громадян України взагалі та прав дитини зокрема, а також доречним є визначити загальне поняття про види гарантій, ураховуючи значення конституційноправових гарантій (як базових та універсальних гарантій, які походять від Основного Закону нашої держави) та встановлення особливих рис адміністративноправових гарантій (як галузевих та похідних від універсальних) забезпечення прав дитини в Україні. Це пов'язано, передусім, з тим, що при вирішенні цих завдань велике значення мають різні галузі права, але вирішальну роль відіграватимуть такі фундаментальні галузі публічного права, як державне (конституційне) і адміністративне право. Адже найвиразніша особливість адміністративного права – це те, що воно органічно пов'язане з виконавчою владою, з одного боку, є її правовою засадою, а з іншого – важливим засобом, інструментом її здійснення [356].

Важливість цього питання пояснюється, передусім, тим, що враховуючи умови сьогодення, перманентний прояв фінансових та економічних криз як на національному, так і на міжнародному рівнях, вплив процесів глобалізації та відтоку глобалізації на всі сфери суспільного та державного буття, постає питання про недостатність та недосконалість декларативного підходу стосовно гарантій забезпечення прав громадян України взагалі та прав дитини в Україні зокрема. У цьому разі є важливим та необхідним забезпечення достатнього рівня правового, економічного, соціального, культурного, екологічного, інформаційного, фінансового розвитку суспільства, надійного, справедливого та незалежного юридичного захисту прав дитини в Україні.

Питання, пов'язані з гарантуванням прав людини в Україні, в цілому досліджувалися значним колом учених-правознавців. У зв'язку з чим правова доктрина має багато різноманітних визначень гарантій забезпечення прав громадян, які у процесі наукових пошуків та удосконалення власних наукових поглядів детермінуються. Але слід зазначити, що, незважаючи на це, адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні ще не були предметом спеціального наукового дослідження.

Отже, слід почати з того, що гарантії основних прав громадян є складовою частиною (елементом) правового статусу людини та необхідною умовою її комфортного й стабільного буття. Останнім часом серед науковців все більше уваги приділяється гарантіям та наголошується на необхідності їх посилення, а також на необхідності належного законодавчого унормування, що надасть змогу забезпечити реалізацію прав людини. Це спрямоване на те, щоб права людини перестали бути лише задекларованою фікцією, як це мало місце, наприклад, за радянських часів, а поступово стали реальною соціальною цінністю, чинником, що визначає зміст та спрямованість діяльності держави. Адже більшість визначень гарантій прав людини, які були зроблені у радянський час, мають яскраво виражену ідеологічну забарвленість та акцентують увагу на особливій монопольній, керівній та спрямовуючій ролі Комуністичної партії Радянського Союзу у гарантуванні прав і свобод. Зазначена особливість набула спотворених форм та явно не сприяла чіткому встановленню того, що ж являють собою гарантії прав людини [357, с. 198]. Це підтверджує те, що, незважаючи на дослідження гарантій забезпечення прав громадян з давніх часів, під впливом часу, змін, що відбуваються у глобальному міжнародному співтоваристві, питання гарантій прав людини, а також такої категорії, як діти, є і будуть завжди актуальними, адже вимагають урахування функціонування новостворених інституцій як на національному, так і на міжнародному рівнях та взаємозв'язків між ними.

В. А. Патюлін висловлював точку зору, згідно з якою гарантії прав у радянському суспільстві – це засоби, що покликані забезпечити реалізацію, охорону та захист прав і свобод [358, с. 231–232]. М. С. Малєїн та Ю. С. Шемшученко зазначали, що гарантії прав та свобод громадян є тими умовами, засобами та способами, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав людини. Поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав, на усунення можливих перешкод їх повного або можливого здійснення [359, с. 41; 360, с. 555]. Тобто вказані вчені при дослідженні гарантій оперують поняттями «засоби»,

«умови», «способи», і це не виключний перелік понять, яким приділено увагу, але у будь-якому разі вчені покладають різне змістовне навантаження, намагаючись визначити, що являють собою гарантії.

Деякі радянські правознавці у своїх дослідженнях виходили із того, що гарантії — це умови та засоби, які забезпечують громадянам можливість здійснення (реалізації) ними своїх прав, їх надійну охорону та захист [361, с. 41; 362, с. 16]. О. В. Мицкевич зазначав, що юридичними гарантіями прав громадян є встановлений державою порядок діяльності державних органів, спрямований на попередження та припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав та притягнення до відповідальності за порушення прав громадян [363, с. 28]. Таким чином, О. В. Мицкевич уникає можливість застосування термінів «умови», «засоби» та «способи» при визначенні гарантій, а вважає їх (гарантії) порядком діяльності відповідних органів влади. С. Лисенков писав, що гарантії прав і свобод особистості у радянському суспільстві – це як об'єктивні закономірності розвитку соціалізму, так і заснована на всебічному використанні та реалізації цих закономірностей багатогранна діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу, Радянської держави та масових громадських організацій працівників, що забезпечує повне та безперешкодне здійснення законних прав і свобод особистості, їх охорону від незаконних посягань, а в необхідних випадках – й ефективний захист [364, с. 11]. Вчені вважають, що його визначення певним чином відбивало особливості того часу та ґрунтувалось на вимогах пануючої ідеології щодо керівної ролі Комуністичної партії СРСР, проте воно є занадто ідеологізованим. У той же час певні його аспекти можуть бути враховані при конструюванні відповідних дефініцій [357, с. 199].

Зазначені погляди вчених радянських часів надають змогу встановити той факт, що на той час вважалося, що гарантії забезпечення прав людини покликані забезпечити реалізацію, охорону, захист, можливість здійснення таких прав, а також попередити та припинити посягання на такі права, та у випадку порушення – відновити їх та притягнути винних осіб до відповідальності.

Виходячи з того, що сам термін «гарантія» у перекладі з французької є

досить неоднозначним та розгалуженим (гарантія – це порука, умова, забезпечувати що-небудь), вчені-правознавці в умовах сьогодення по-різному тлумачать його визначення з різних галузевих наук.

Так, О. А. Михайлюк зазначає, що гарантії – це встановлені законодавцем і закріплені у Конституції обов'язки держави забезпечувати і захищати проголошені в Основному Законі права і свободи людини [365, с. 9]. Маючи право на існування, зазначимо, що таке визначення нівелює межі між «гарантіями» та «обов'язком держави» та дає змогу сприймати їх як одне й те саме. К. Г. Волинка під гарантіями прав і свобод людини розуміє сукупність конкретних нормативно-правових засобів загальнообов'язкового характеру, завдяки яким можливе найбільш повне і всебічне забезпечення ефективного здійснення, охорони і захисту прав і свобод людини. Вчена вважає, що такі гарантії призначені для надання кожній особі рівних юридичних можливостей для набуття, реалізації, охорони і захисту прав і свобод [366, 10]. Ю. М. Тодика вказував на те, що гарантіями є вся сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, що спрямовані на фактичну реалізацію прав і свобод громадян, відвернення умов та перепон їх неповного чи неналежного здійснення та захист прав від порушень [367, с. 182]. У свою чергу, Л. Г. Шукліна встановлює, що гарантії – це умови і засоби, які реально забезпечують людині можливість користуватися правами та свободами й неухильно виконувати покладені на неї обов'язки [368, с. 41]. Тобто гарантії впливають не тільки на забезпечення прав людини, а й на виконання її обов'язків. Останній аспект є не менш важливим, ураховуючи взаємозв'язок та взаємозалежність прав від обов'язків, а обов'язків від прав. У зв'язку з чим кожному праву, у тому числі й дитини, кореспондує відповідний обов'язок певного суб'єкта, наприклад, держави, дошкільного, шкільного чи іншого закладу, батьків, усиновлювачів тощо. З огляду на це, від належної реалізації названих обов'язків буде залежати належна реалізація відповідних прав дитини. Отже, гарантуючи обов'язки, ми створюємо гарантії для реалізації прав і свобод дитини.

А. Матвієнко зазначає, що гарантії являють собою систему соціально-

економічних, політичних, організаційних і юридичних умов, за допомогою яких особа реалізує свої права і гарантовані законом інтереси [369, с. 25]. Вчені-конституціоналісти О. Г. Кушніренко та Т. М. Слінько вказують на те, що під гарантіями необхідно розуміти умови, прийоми, способи і засоби, за допомогою яких забезпечується реалізація прав та свобод [370, с. 123]. В. І. Абрамов під гарантіями розуміє взяті державою на себе зобов'язання створювати необхідні умови та надавати відповідні ресурси, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав та свобод кожного (економічні, політичні, ідеологічні та правові гарантії). Відповідно гарантії поряд із охороною та захистом є одним із способів забезпечення суб'єктивних прав [371, с. 23]. Таке визначення схоже за своїм змістом з визначенням гарантій, яке надає Л. Г. Шукліна, адже також йдеться про те, що гарантії – це є обов'язок держави. П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк визначають гарантії як умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону та захист прав людини, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав і свобод [372, с. 266]. М. М. Гуренко під гарантіями розуміє передбачені Основним Законом та галузевим законодавством України засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина [373, с. 35]. Також у науці висловлюється думка про те, що під гарантіями слід розуміти певні умови й засоби, що впливають на процес здійснення прав й свобод громадян, прискорюючи їх здійснення [357, с. 200]. Є. В. Білозьоров позначає, що гарантії прав і свобод людини як загальне поняття являють собою основні умови, засоби та способи, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої можливості [374, с. 13].

Виходячи з того, що усі гарантії прав і свобод людини взаємообумовлені та взаємопов'язані, передбачається, що вони складають відповідну систему і розглядати їх необхідно у певній взаємодії та взаємозалежності. Під системою взагалі розуміють «сукупність певних елементів, між якими існує закономірний зв'язок та взаємодія». Структура кожної системи, передусім, залежить від її

складових елементів. У свою чергу, властивості елементів також значною мірою обумовлюються структурою системи, яку вони утворюють.

Необхідно усвідомлювати, що система гарантій прав та законних інтересів дитини включає передумови економічного, політичного, фінансового, організаційного, правового та іншого характеру, кожен з елементів якої спрямований на захист прав та законних інтересів дитини. Тому ми можемо погодитися з тими вченими (наприклад, О. Фрицький, М. М. Гуренко, П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк, Т. М. Слінько, О. Г. Кушніренко та ін.), які під системою гарантій розуміють ті умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав людини взагалі та специфічної категорії населення – дітей.

На сьогоднішній день у правовій доктрині відсутня універсальна класифікація гарантій прав людини, оскільки до системи гарантій входять різні елементи. У зв'язку з цим беруться за основу різноманітні критерії для такої класифікації, а також використовують різні методологічні підходи. Це свідчить й про те, що при дослідженні адміністративно-правових гарантій прав дитини вчені спостерігають ідентичну проблему із визначенням таких гарантій та спробами увести до наукового поля класифікації адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. Зародження та існування означеної проблеми пов'язане, передусім, з тим, що сьогодні спостерігається значна кількість умов, засобів та способів, за наявності яких можлива реалізація людиною своїх прав за умови усвідомленого використання правових норм, у яких вони закріплені при наявності відповідних умов, засобів та способів їх належної та всебічної реалізації. На погляд учених, головною причиною того, що немає єдиного варіанта класифікації цих гарантій, є відсутність універсального критерію, єдиного принципу, що міг би бути покладений в основу цієї класифікації. Саме через це в основу класифікації правники покладають різні критерії: сферу дії гарантій; взаємовідносини держави й громадянина; характер правових норм, у яких закріплений правовий статус особи; ступінь державної забезпеченості тощо [375, с. 202]. Але таку розгалуженість критеріїв класифікації гарантій можна



сприймати не тільки у негативному її прояві, а й у позитивному, ураховуючи, що різноманіття критеріїв класифікації гарантій реалізації прав детально відображає змістовну характеристику кожної гарантії.

У науці зустрічаються точки зору щодо класифікації гарантій гарантії, які спрямовані на створення сприятливих умов для повного та безперешкодного здійснення культурних прав і свобод (гарантії реалізації); гарантії забезпечення ефективної охорони культурних прав і свобод; гарантії захисту цих конституційних прав і свобод від порушень будь-якими суб'єктами; гарантії забезпечення ефективного відновлення культурних прав і свобод у випадках їх порушень або протиправних обмежень [376, с. 62]. Але виходячи з того, що права і свободи дітей регламентуються як національними, так і міжнародними правовими актами, пропонуємо розподілити гарантії на національні (ті, що передбачені національним законодавством, яким регламентовано здійснення прав дитини) та міжнародно-правові (ті, що передбачені універсальною та регіональною системою захисту прав дитини, а саме Декларацією прав дитини, Конвенцією ООН про права дитини, Протоколами до Конвенції ООН про права дитини про недопущення участі дітей у збройних конфліктах і про протидію торгівлю дітьми, дитячій проституції і дитячій порнографії, Європейською соціальною хартією, Африканською хартією прав і благополуччя дитини, Американською конвенцією про права людини, у якій окремі статті закріплюють права дитини).

Л. Д. Воєводін вважає, що гарантії слугують тим надійним сполучником, який забезпечує необхідний у сфері правового статусу особистості перехід від загального до конкретного, від задекларованої в законі можливості до її здійснення. Звідси й випливає нагальна потреба вивчення всієї сукупності чинників, які забезпечують необхідне переведення прав людини зі сфери належного до сфери суцього [376, с. 252]. Вчений доречно відзначив те, що за наявності гарантій можлива повноцінна реалізація всього комплексу прав і свобод. Адже за їх допомогою задекларовані та зафіксовані законодавчо права реалізуються у практичній діяльності суб'єктів. Крім того, слід констатувати, що

гарантії будуть сприяти реалізації тих прав, які не зафіксовані законодавчо, але визнаються такими, оскільки являють собою природні права людини. Такі права, навіть будучи з якихось причин не прописаними у чинному законодавстві, за наявності відповідних гарантій будуть мати чітку реалізацію. У той же час, подальша їхня нормативна фіксація буде сприяти тому, що у системі їхнього гарантування з'являться додаткові гарантії реалізації.

У науковій літературі також пропонується усі гарантії прав людини поділити на матеріальні (економічні передумови), організаційні (система державних органів та посадових осіб); духовні та ідеологічні; юридичні (юридичні процедури та юридична відповідальність) [377]. З таким твердженням окремі науковці не погоджуються, зазначаючи при цьому, що: по-перше, ототожнювати матеріальні й економічні гарантії не можна, адже за змістом вони є різними (під матеріальними гарантіями, перш за все, розуміється наявність певних речей, майна тощо, якими користується певний суб'єкт, а під економічними – відносини, що складаються з приводу власності та розподілу корисних благ тощо); по-друге, організаційні гарантії охоплюють не тільки систему державних органів з їх посадовими й службовими особами, а ще й органи місцевого самоврядування, а також інституції громадянського суспільства [357, с. 203]. До речі, віднесення до організаційних гарантій прав людини системи державних органів є непоодиноким випадком. Так, В. В. Мацокін до організаційних гарантій реалізації прав відносить систему інституцій, державних установ та недержавних організацій, які покликані сприяти забезпеченню гідних умов життя як кожної людини, так і суспільства у цілому, забезпечити їх захист та поновлення [378, с. 6]. Ми згодні з науковцями, що заперечують можливість віднесення до організаційних гарантій систему органів влади, і також дотримуємося точки зору стосовно того, що організаційні гарантії не можуть передбачати систему органів влади. Це навіть суперечить їх основному призначенню – «організаторській діяльності держави, її органів та громадянського суспільства, що спрямована на забезпечення реалізації, охорони й захисту прав» [379, с. 12]. Тому організаційні (інституційні) гарантії забезпечення прав необхідно характеризувати як

організаційний напрям діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення прав людини.

Також існує класифікація гарантій прав людини відповідно до ступеня державного забезпечення: державні та суспільні гарантії; за способом дії: прямі (безпосередні) та непрямі (опосередковані) гарантії; за ступенем конкретизації: основні (стосуються всіх конституційних прав) та особливі (стосуються певного конституційного права чи свободи) гарантії [380, с. 154]. Л. В. Міхневич, розробляючи критерії класифікації гарантій прав, також виокремлює, що за обсягом гарантії прав можна поділити на загальні, ті, що використовуються для забезпечення всіх або великих груп прав, та спеціальні, ті, що притаманні для захисту окремих визначених прав [381, с. 43]. О. Г. Кушніренко та Т. М. Слінько також пропонують усі юридичні гарантії прав людини поділяти на універсальні (до яких належать правові гарантії, що закріплені в статтях 55–64 Конституції України (право на звернення до суду, право будь-якими незабороненими засобами захищати свої права та свободи тощо)) та специфічні (ті, які знайшли своє закріплення у відповідних статтях розділу II Конституції, присвяченому основним правам і свободам (наприклад, гарантіями невід'ємного права на життя (стаття 27) є: указівка на те, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя; що обов'язок держави – захищати життя людини; що кожен має право захищати своє життя і здоров'я та життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань тощо)) [382, с. 52].

За наведеним вище розмежуванням гарантій на універсальні та спеціальні можна позначити, що до універсальних (загальних) гарантій забезпечення прав дитини в Україні можна віднести гарантії, що забезпечують право дитини на життя та охорону здоров'я, здоровий розвиток, збереження індивідуальності, недоторканість, освіту, а до спеціальних гарантій можна віднести ті гарантії, що покликані забезпечити право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо; всиновлення на національному та міжнародному рівнях; правосуддя щодо неповнолітніх; у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів;

право на одержання статусу біженця та ін. Адже забезпечення тих прав дитини, що наведені нами у першій групі, розповсюджується виключно на всіх дітей, що знаходяться на території України, а спеціальні гарантії спрямовані на забезпечення окремих категорій дітей (тих, що проживають окремо з батьками; тих, що підлягають усиновленню; тих, які є учасниками судових спорів; тих, які знаходяться у надзвичайних обставинах або в зоні збройних конфліктів; тих, які бажають одержати статус біженця, та ін.). Зазначені гарантії (загальні та спеціальні) необхідно відносити до групи організаційно-правових адміністративних гарантій, адже органи публічного адміністрування вживають цілеспрямовані заходи для забезпечення наведених прав дитини шляхом побудови відповідного механізму на інституційному, організаційному та управлінському рівні.

Взагалі у юридичній літературі запропоновано за критерієм суб'єкта, що забезпечує права людини, розподіляти: 1) державні гарантії, що забезпечуються державою в особі органів державної влади, у тому числі суду, органами місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; 2) міжнародні гарантії, які забезпечуються міжнародними інституціями (міжнародними судовими установами та відповідними органами міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна); 3) гарантії, які забезпечуються державою за участю відповідних об'єднань громадян (політичних партій, профспілок, громадських організацій споживачів тощо); 4) гарантії, які забезпечуються державою за участю самих громадян шляхом реалізації останніми передбаченого статтею 55 Конституції України права будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, а також інших спеціальних («захисних») прав, що передбачені статтями 55–63 Конституції України [385, с. 253–254].

За критерієм характеру правових норм, у яких закріплюються гарантії прав людини, вони поділяються на матеріальні (являють собою основні принципи суспільного ладу, а також виступають загальнообов'язковими правилами поведінки суб'єктів суспільних відносин – держави, її органів і посадових осіб,

інституцій громадянського суспільства, окремих осіб для створення належних умов ефективної реалізації прав людини, попередження будь-яких порушень прав, а у випадках їх порушення – для їх захисту та відновлення) та процесуальні (встановлені законом специфічні юридичні засоби процедурного забезпечення реалізації норм, які закріплюють матеріальні гарантії цих прав) [357, с. 212–213].

Також правові гарантії поділяють на гарантії користування правами (юридичні засоби, що забезпечують реалізацію прав, тобто правомірне користування людиною своїми правами щодо створення для неї та суспільства оптимального соціально-правового середовища їх реалізації (на відміну від гарантії захисту, не пов'язані з правопорушеннями), до яких належить уся правова система, передусім законодавство, що регламентує права і свободи: їх значимість, юридичну силу, зміст, обсяг, межі користування, процесуальні процедури їх здійснення, включаючи юридичні факти, з якими вони пов'язуються тощо) та гарантії захисту прав (гарантії, що спрямовані на відновлення порушеного права шляхом визнання за особою права, в якому їй було неправомірно відмовлено; скасування чи визнання недійсними неправомірних як нормативних, так й індивідуальних юридичних актів владних суб'єктів; накладення обов'язку відшкодувати спричинену шкоду, а також скасувати перепони, що заважають здійсненню суб'єктивного права тощо) [383, с. 30].

Наведені вище визначення гарантій прав людини та виокремлені критерії їх класифікації як українськими, так і зарубіжними вченими дають змогу усвідомлювати те, що доктринальні підходи щодо гарантій забезпечення прав взагалі є достатньо дослідженими та належним чином пропрацьованими. Що стосується адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні, то передусім слід позначити те, що сьогодні за загальним принципом не існує цілісної фундаментальної теорії щодо адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини, відсутні також фундаментальні наукові дослідження цієї проблеми, у яких би визначалося поняття, система і місце адміністративно-правових гарантій у системі гарантій прав і свобод людини в Україні, недостатньо дослідженим є питання діяльності органів публічного адміністрування щодо

створення відповідних умов для реалізації адміністративно-правових гарантій [260].

Майже такі самі наукові погляди висловлює А. М. Синиця, акцентуючи увагу на тому, що сьогодні на теренах науки адміністративного права України ще не склалося єдиної закінченої, узгодженої і вичерпної системи адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини. Такий стан речей, вважає вчений, обумовлюється низкою чинників: по-перше, адміністративне право України перебуває у стані реформування та зміни основних пріоритетів і цінностей адміністративно-правового регулювання. Так, якщо за радянських часів органи виконавчої влади переважно виконували роль суб'єктів, які здійснюють виконавчо-розпорядчі повноваження щодо підпорядкованих суб'єктів, то на сьогодні їх основна роль – надання адміністративних послуг та створення належних умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод. Ці тенденції неодмінно обумовлюють динамічний характер системи і сутності адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини; по-друге, низка державних органів на сьогодні перебувають у фазі реформування, тому реалізація окремих організаційно-правових гарантій має певною мірою нестабільний характер, що природно ускладнює чітке визначення їх місця в системі гарантування прав і свобод людини та громадянина. Важливо і те, що всі гарантії у своїй практичній реалізації супроводжуються застосуванням норм різних галузей права. Наприклад, право на звернення до суду закріплюється в загальному вигляді нормами конституційного права. Водночас, якщо ми говоримо про звернення до адміністративних судів, то тут переважно йдеться про реалізацію норм адміністративного права, у випадку ж порушення трудових прав працівників власником або уповноваженим ним органом перший має право на звернення до суду вже в порядку цивільного судочинства. Разом з цим, і в першому, і в другому випадку слід вести мову про реалізацію права на судовий захист як єдиної гарантії прав і свобод людини та громадянина [384, с. 117].

Що стосується визначення адміністративно-правових гарантій, то слід позначити, що вчені-адміністративісти також по різному трактують такі категорії

та мають свої наукові погляди стосовно цих питань. Наприклад, В. Б. Авер'янов визначав адміністративно-правові гарантії прав та свобод громадян як комплекс адміністративно-правових засобів, що забезпечують повноту, стійкість та стабільність прав та свобод громадян у сфері державного управління [385, с. 6]. І. О. Ієрусалімова розглядала адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини, гарантії реалізації прав і свобод як встановлені законом засоби, що охороняють і захищають права громадян, припиняють та усувають порушення, надають можливості щодо їх поновлення [386, с. 92]. Е. О. Олефіренко вважає, що адміністративно-правові гарантії прав і свобод людини є самостійною сукупністю елементів, закріплених у нормах адміністративного права, що є такими елементами адміністративної правоздатності, як визначена державою здатність мати права, передбачені адміністративно-правовими нормами, та адміністративної дієздатності, як можливості громадян реалізовувати своїми діями конституційні права і обов'язки, конкретизовані в нормах адміністративного права [387, с. 13]. У свою чергу, Т. Г. Корж-Ікаєва під адміністративно-правовими гарантіями забезпечення прав і свобод неповнолітніх пропонує розуміти систему адміністративно-правових засобів, що створюють умови для правомірної реалізації та здійснення, в повному обсязі, охорони, захисту та відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх [388, с. 12]. Під однією з адміністративно-правових гарантій прав і свобод О. В. Негодченко розуміє організаційно-правовий механізм забезпечення прав та свобод людини як систему способів і чинників, що забезпечують необхідні умови реалізації та захисту всіх основних прав і свобод людини. Але організаційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини не є єдиним цілим і складається з багатьох елементів, які тісно взаємопов'язані між собою [389, с. 54]. О. І. Наливайко адміністративно-правові гарантії прав і свобод людини вважає напрямом діяльності органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із забезпечення прав і свобод людини для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [390, с. 21].

Таким чином, наведені вище наукові погляди вчених-адміністративістів

дозволяють зробити певні висновки стосовно того, що при визначенні термінологічного поняття адміністративно–правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні слід виходити з того, що воно повинно у своєму змісті відобразити дві важливі, на наш погляд, складові. Перша складова цього поняття дає змогу відповісти на питання «що забезпечується», а друга складова – «яким чином забезпечується». Як вже було досліджено раніше, забезпеченню підлягають права дитини, які є передбаченими нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самотійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення благополуччя у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов’язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Аналізуючи наведені вище визначення гарантій, що містяться у сучасній правовій доктрині, вбачається, що більшість учених дотримуються думки про те, що права дитини забезпечуються саме конкретними засобами. Крім того, вчені теоретики та вчені–конституціоналісти також оперують термінами «способи», «умови», «засоби», «інститути», «принципи» і «норми». Виникає питання про доцільність використання всіх цих термінів для характеристики поняття гарантій забезпечення прав дитини в Україні. «Засоби – це механізм і матеріальні джерела, які забезпечують людині та громадянину можливість користуватися основними правами і свободами, виконувати покладені обов’язки» [391, с. 59]. «Умови – це сукупність політичних, правових, соціальних, економічних, екологічних, національно–етнічних та інших чинників, які в тій чи іншій мірі впливають на стан реалізації та дотримання прав і свобод людини і громадянина» [392, с. 311]. Виходячи з наведених означень ми вважаємо за доцільним при визначенні гарантій оперувати терміном «засоби», адже, на нашу думку, цей термін більш точно відображає, яким чином повинні забезпечуватися гарантії прав дитини в Україні. Пропонуючи визначення гарантій економічних прав дітей, Н. В. Ліннік також використовує термін «засоби», та відмічає, що «гарантії економічних прав дітей – це система заснованих на міжнародно–правових зобов’язаннях держав заходів, що забезпечують права дітей на користування економічними благами



незалежно від їх походження, сімейного стану, віку, статі, релігійної або етнічної приналежності та інших дискримінаційних підстав» [393]. Н. М. Опольська використовує більш широкий діапазон категорій та вважає, що гарантії прав і свобод дитини — це система узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують постійне удосконалення прав та свобод дитини, охорону, фактичну реалізацію та захист у разі порушення (оскарження) [61, с. 6].

Але разом із тим слід зазначити, що ми не погоджуємося із визначенням гарантій, яке пропонує О. І. Наливайко (адміністративно-правові гарантії прав і свобод людини — це напрям діяльності органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із забезпечення прав і свобод людини для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту). Адже напрям діяльності органів влади характеризує виконання функцій, а не гарантій [390, с. 20]. Тому використовувати цей термін є нелогічним та суперечливим у термінологічному визначенні.

У зв'язку з цим проблемно стверджувати про існування єдиної завершеної доктринальної системи адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини. Поряд з цим визначають основні напрями та головні форми адміністративно-правового гарантування прав і свобод людини та громадянина. Специфіка такого роду гарантій визначається головним чином предметом адміністративного права, а також його методом. Як відомо, предметом адміністративного права є суспільні відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі державного і самоврядного управління у сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку [394, с. 73].

І. І. Сіліч до гарантій забезпечення прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері відносить: правову культуру і правову активність особи; право на отримання відповідної інформації; право на правову допомогу;

право на звернення з метою захисту своїх прав і свобод; адміністративно-процесуальний контроль, нагляд органів прокуратури та процесуальну діяльність суб'єктів, які безпосередньо представляють інтереси громадян при розгляді і вирішенні адміністративних справ [395, с. 7]. Ми не погоджуємося із зазначеним науковим підходом, адже, виходячи з наведеного, гарантії переважно зводяться до реалізації конкретного суб'єктивного права. З огляду на зазначений перелік відбувається заміна понять, яка породжує юридичну неточність категоріального апарату стосовно понять «права» та «гарантії». Тому ми вважаємо, що означені елементи не можуть входити до системи гарантій забезпечення прав дитини.

М. М. Конін зазначає, що основними напрямками забезпечення адміністративно-правовими нормами прав, свобод і законних інтересів громадян та механізму їх реалізації є компетенція державних органів та органів місцевого самоврядування, яка слугує чинником обмеження їх свавілля щодо громадян; закріплення адміністративної та дисциплінарної відповідальності за правопорушення; право на звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування [396, с. 51–53]. Позначений науковий підхід також не прояснює ситуацію стосовно визначення адміністративно-правових гарантій прав.

О. П. Алехін до адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина відносить: заслуховування органами державного управління та місцевого самоврядування звітів органів і посадових осіб, які уповноважені застосовувати адміністративні стягнення; здійснення контролю; розгляд подань і протестів органів прокуратури; проведення перевірок щодо надрукованих у засобах масової інформації відомостей, що інформують про порушення прав і свобод людини і громадянина та інші [397, с. 184].

Отже, адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні являють собою багатогранне явище, яке охопити єдиним всеохоплюючим визначенням вбачається проблематичним. На користь цього говорить те, що гарантії, фактично, спрямовані на забезпечення безперешкодного вчинення дітьми різноманітних вольових дій у різних сферах життєдіяльності. Такі дії відповідають інтересам забезпечення та охорони прав і законних інтересів кожної

дитини. Відповідно, гарантії можна вважати чинниками, що не лише впливають на процес реалізації прав дитини, а й прискорюють реалізацію дітьми законодавчо передбачених можливостей. Разом із тим всі юридичні гарантії об'єднує єдине призначення, яке полягає у забезпеченні безперешкодної реалізації прав дитини.

Але для забезпечення реалізації у практичній площині прав дитини необхідним є створення дієвих гарантій та забезпечення їх належного функціонування. У літературі, як вже було зазначено вище, відмічаються неоднозначні тлумачення самого поняття «гарантія». Часто поняття «гарантія» ототожнюється з терміном «забезпечення», що викликає наукові дискусії, адже слова гарантія і забезпечення є синонімами [398, с. 231]. Ми вважаємо, що ототожнювати «гарантію» з «обов'язком», «гарантію» з «правом», «гарантію» з «забезпеченням» є помилкою, адже гарантії – це комплекс (система) передбачених чинним національним законодавством (включаючи чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) засобів, що встановлюються державою для забезпечення прав дитини, а забезпечення – це процес, у ході якого за допомогою адміністративно-правових гарантій дитина має змогу безперешкодно реалізувати права, що їй належать згідно з Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини та Законом України «Про охорону дитинства», також іншими нормативно-правовими актами.

Ураховуючи вищевикладене та проаналізувавши точки зору вчених не тільки стосовно адміністративно-правових гарантій прав людини, а й інших видів гарантій, ми пропонуємо під адміністративно-правовими гарантіями забезпечення прав дитини в Україні розуміти комплекс (систему) передбачених чинним національним законодавством державно-владних засобів впливу на соціальне середовище з метою створення умов для безперешкодної реалізації дітьми своїх прав, їх захисту у разі посягання, відновлення і компенсації у разі порушення відповідно до стандартів, що передбачено міжнародними документами ООН у галузі прав дитини, Законом України «Про охорону дитинства» та іншими законодавчими і підзаконними нормативно-правовими актами.

Доречним вважається також звернути увагу на статтю 16<sup>1</sup> Закону України

«Про охорону дитинства», що уведена до чинного законодавства України у 2009 році, яка має назву «Заходи і гарантії забезпечення виконання рішення суду про реалізацію права дитини на контакт» та регламентує те, що заходи і гарантії забезпечення виконання рішення суду про реалізацію права дитини на контакт визначаються судом у кожному конкретному випадку. Такими заходами і гарантіями є: зобов'язання особи, яка контактує з дитиною, оплачувати витрати, пов'язані з переїздом та проживанням дитини, а також, у разі потреби, будь-якої іншої особи, яка супроводжує дитину, повідомляти особі, з якою проживає дитина, про місце перебування дитини під час реалізації нею права на контакт, з'являтися особисто разом з дитиною до органу опіки та піклування з періодичністю, визначеною судом; заборона зміни місця перебування дитини під час реалізації нею права на контакт; реалізація права на контакт з дитиною на території іноземної держави за умови подання органу опіки та піклування за місцем проживання дитини документа, що підтверджує визнання рішення суду України про контакт з дитиною на території іншої держави. Виходячи з запропонованого нами визначення гарантій, якими є заходи, що вживаються державою, вважається доцільним вилучити із назви статті та її змісту слово «заходи», адже це є одне й те саме, тому вважаємо, що зазначену норму обтяжують зайві терміни, які не мають важливого та вирішального змістового наповнення.

Суттєвим кроком на шляху до забезпечення прав дитини в Україні можна вважати законодавче унормування положення про дітей, які потребують особливого захисту держави у 2016 році. Сьогодні українське законодавство регламентує, що усі дії щодо дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, спрямовуються на захист прав та інтересів дитини, усунення причин таких обставин і забезпечення безпечних умов її утримання та виховання, надання їй та її батькам комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги. Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень,

визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності.

У разі якщо у зв'язку зі складними життєвими обставинами дитина тимчасово не проживає чи не може проживати зі своїми батьками, іншими законними представниками, її утримання та виховання можуть здійснювати родичі, сім'я патронатного вихователя, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей служб у справах дітей, інші установи для дітей (незалежно від форми власності та підпорядкування), в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Чинним законодавством також встановлено, що уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, зобов'язані в максимально короткий термін запропонувати сім'ї дитини комплекс послуг, спрямованих на мінімізацію чи повне подолання складних життєвих обставин, та сприяти поверненню дитини до батьків, інших законних представників.

У разі якщо повернення дитини до батьків, інших законних представників є неможливим чи суперечить її інтересам, органи опіки та піклування здійснюють заходи щодо надання дитині статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, захисту її житлових та майнових прав, влаштування в одну із форм виховання, яка найбільше відповідає найкращим інтересам дитини.

Закон України «Про охорону дитинства» встановлює, що порядок діяльності органів опіки та піклування з питань захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначається Кабінетом Міністрів України. На сьогоднішній день Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) затверджено Постановою Кабінету Міністрів України у 2013 році [399], а вказана норма закону прийнята у 2016 році. Тому є безспірним той факт, що зазначений порядок діяв ще до регламентації

зазначеної норми у Законі.

Значним кроком на шляху до посилення гарантій забезпечення прав дитини в Україні є внесення змін до Сімейного кодексу України, ухвалення яких відбулося 17 травня 2017 року, що стосуються забезпечення дотримання житлових прав дитини. Так, на сьогоднішній день частина 4 статті 19 Сімейного кодексу України передбачає, що при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою [400]. Слід позначити, що до внесення зазначених змін ця стаття не передбачала розгляд судом спорів щодо участі одного з батьків у виселенні дитини, зняття дитини з реєстрації з місця проживання та визнання дитину такою, що втратила право користування житловим приміщенням. Крім того, попередня редакція статті не містила вимогу про «представлення належною юридичною особою» органу опіки та піклування. Тому можна стверджувати, що законодавець у цьому разі посилив гарантії з приводу забезпечення прав дитини в Україні.

Також ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей» свідчить про те, що законодавець, реалізуючи свої повноваження, що передбачені статтею 91 та частиною 6 статті 92 Конституції України, сприяє забезпеченню прав та законних інтересів дитини в Україні на належному рівні та прагне створити систему надійних та дієвих безпекових гарантій, за наявності яких реалізація права дитини була б безперешкодною. Такі дії українського законодавця підтверджують висловлювання Л. Ф. Кривачук з приводу того, що, формуючи та реалізуючи державну політику у сфері охорони дитинства, державі необхідно враховувати,

що діти мають значні потенційні можливості, а це зумовлює неприпустимість недооцінки ролі та місця дитинства в державотворчих процесах [401, с. 8]. Це проявляється у тому, що на сьогоднішній день охорона дитинства входить до переліку об'єктів, на які спрямована національна безпека [402]. Це є вкрай важливим та своєчасним введенням до чинного законодавства, що у свою чергу є запорукою побудови соціальної та правової держави, курс державної політики якої спрямовано у дитиноцентричному напрямі, адже держава повинна приділяти першочергову увагу благополуччю дитини. Ще у 2015 році Ю. Трестер у науковій праці, що присвячена інтересам дитини як складової національної безпеки держави, звертала увагу на те, що забезпечення національної безпеки держави неможливо без забезпечення безпеки кожного окремого громадянина, дітей зокрема. Саме поняття «безпека дитини» має стати базовим щодо визначення пріоритетів розвитку держави та суспільства [249, с. 178]. Таке законодавче нововведення є також логічним з огляду на те, що Законом України «Про охорону дитинства» передбачено, що здійснення прав дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя. Це положення свідчить про те, що національна безпека держави та права і законні інтереси її громадян знаходяться у взаємозв'язку. Тобто держава визначає законні підстави, за наявності яких конкретне право дитини може бути обмежене. У нашому випадку такою підставою є виникнення або можливе виникнення заворушень чи злочинів. А право, яке у такому випадку може правомірно (на законних підставах) підлягати обмеженню, – це право дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації. Тому віднесення охорони дитинства до об'єктів, на які розповсюджується національна безпека, свідчить про те, що держава усвідомлює те, що сьогодні дитинство потребує пильної уваги та захисту з боку її органів та

вживає заходів щодо його забезпечення. Тому виокремлення безпекових гарантій забезпечення прав дитини в Україні у теоретичній площині є логічним та обґрунтованим на підставі ухвалених парламентарями положень, що спрямовані на удосконалення законодавства на сучасному етапі його розвитку, що присвячено посиленню гарантій безпеки дитини.

Також посиленням адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини слід вважати внесення змін до статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки України», які полягають у віднесенні до пріоритетних національних інтересів збереження та зміцнення інституту сім'ї; створенні умов для повноцінного життя і розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання в сімейному оточенні. Такі зміни є надзвичайно важливі та вчасні з огляду на те, що сьогодні інститут сім'ї потребує та навіть вимагає збереження та зміцнення, а крім того «захист сім'ї, дітей та молоді є не тільки одним з пріоритетних об'єктів управління з боку держави, але й одним з найскладніших в системі інших об'єктів» [133, с. 8]. Також законодавець у 2017 році вніс зміни до Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», які полягають у тому, що внутрішня політика України, окрім вже існуючих принципів, ґрунтується також на принципах забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав. Але у цьому випадку слід зробити застереження про те, що внесення таких змін, звісно, є правильним та важливим для розвитку нашої держави, але поки не буде на законодавчому рівні визначено механізм здійснення таких нововведень органами публічного адміністрування, ці положення будуть мати виключно декларативний характер. Також слід ураховувати те, що окремі терміни, що використані законодавцем, не мають нормативного закріплення. Наприклад, незрозумілим є те, який зміст вкладає законодавець у поняття «благополуччя дитини» або «особливе піклування про дитину». У цьому разі необхідно у законодавчу площину увести визначення «повноцінне життя та розвиток дитини», «умови для повноцінного життя та розвитку дитини», «безпека дитини», «благополуччя дитини», «сімейне оточення», «піклування про дитину», «особливе піклування про дитину» та закріпити їх у статті 1 Закону України «Про охорону



дитинства».

Підсумовуючи вищезазначене, робимо висновок, що адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні поділяються на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові адміністративні гарантії [403, с. 71]. Нормативно-правові адміністративні гарантії забезпечення прав дитини закріплені в нормативних актах законодавства України і являють собою сукупність адміністративно-правових норм, за допомогою яких забезпечуються права дитини. Підставою для виокремлення у теоретичній площині безпекових гарантій забезпечення прав дитини, тобто тих засобів, за наявності яких статус дитини взагалі та її права і законні інтереси зокрема (як елементи цього статусу) є захищеними, стало унормування законодавцем окремих положень (наприклад, віднесення охорони дитинства до об'єктів, на які розповсюджується національна безпека; віднесення до пріоритетних національних інтересів збереження та зміцнення інституту сім'ї; створення умов для повноцінного життя та розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання в сімейному оточенні та ін.), а саме ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей», з моменту якого безпекові гарантії забезпечення прав дитини посіли законодавчо регламентоване місце та мають бути віднесені до окремого самостійного виду як безпекові нормативно-правові адміністративні гарантії забезпечення прав дитини в Україні.

Організаційно-правові адміністративні гарантії виступають як комплекс (система) засобів реалізації діяльності органів публічного адміністрування, що спрямовано на створення сприятливих умов для безперешкодного користування та реалізації дитиною своїх прав. Такі гарантії можна розподілити на універсальні (покликані забезпечити право дитини на життя та охорону здоров'я, здоровий розвиток, збереження індивідуальності, недоторканість, освіту) та спеціальні (покликані забезпечити право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо; всиновлення на національному та міжнародному рівнях; правосуддя щодо неповнолітніх; у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів; право на одержання статусу біженця). Універсальні організаційно-правові

адміністративні гарантії прав дитини розповсюджуються виключно на всіх дітей, що знаходяться на території України, а спеціальні організаційно–правові гарантії прав дитини спрямовані на забезпечення окремих категорій дітей (тих, що проживають окремо з батьками; тих, що підлягають усиновленню; тих, які є учасниками судових спорів; тих, які знаходяться у надзвичайних обставинах або в період збройних конфліктів; тих, які бажають одержати статус біженця та ін.). Зазначені гарантії (загальні та спеціальні) необхідно відносити до групи організаційно-правових адміністративних гарантій, адже через них держава вживає відповідні заходи для забезпечення наведених прав дитини шляхом побудови відповідного механізму на інституційному, організаційному та управлінському рівні. Через такі гарантії відбувається усунення та недопущення можливих причин та ускладнень неповного чи неналежного забезпечення прав дитини та захист таких прав від порушень.

### **3.3 Адміністративна відповідальність за порушення прав дитини**

Реалії сучасного державно-правового розвитку вказують на поступову трансформацію усіх галузей права та їх інститутів. Адміністративне право у цьому контексті не є виключенням. Більше того, останнє завдяки зусиллям учених–адміністративістів динамічно розвивається. Останнім часом науковцями приділяється постійна посилена та системна увага дослідженню одного із найважливіших інститутів адміністративного права, який завжди вважався актуальним та дискусійним, – адміністративній відповідальності. З цього приводу слушно зазначає В. В. Зуй, вказуючи на те, що «сьогодні в Україні повинні створюватися механізми, що нададуть можливість притягнення до відповідальності за правопорушення у сфері публічного адміністрування органів державної влади, які максимально наближені до міжнародних стандартів» [404, с. 31].

Адміністративна відповідальність окрім того, що вона є одним із найважливіших інститутів адміністративного права, ще розглядається

вченими—адміністративістами у чотирьох концепціях, в основі яких знаходяться підходи до визначення її поняття, призначення та суті. У цьому контексті перша концепція полягає у тому, що адміністративна відповідальність є обов'язком (визначає певний обов'язок особи зазнати певних обмежень державно-владного характеру за вчинення адміністративного правопорушення) [405, с. 67]; друга концепція знаходить свій прояв у тому, що вчені—адміністративісти розглядають адміністративну відповідальність як засудження (специфічна негативна реакція держави та суспільства на протиправне діяння, що полягає в застосуванні уповноваженими органами або посадовими особами стягнення до суб'єкта правопорушення) [406, с. 143]; третя концепція, на думку вчених, до сфери інтересів яких входить адміністративна відповідальність, вказує на застосування санкцій (реальне застосування адміністративно-правової норми, у якій сформульовано санкцію за адміністративне правопорушення як сукупність негативних наслідків, що передбачено для суб'єктів, які не дотримувалися правила поведінки, визначеної у диспозиції) [407, с. 89]; прихильники четвертої концепції вважають, що адміністративна відповідальність є правовідносинами з приводу вчиненого адміністративного правопорушення між порушником адміністративно-правової норми та уповноваженим державним органом [408, с. 213]. Нам вбачається, що концепція, яку свого часу запропонував І. А. Галаган більш прийнятна в умовах сучасного розвитку суспільних відносин, адже тільки у разі існування сформульованої та регламентованої адміністративно—правової санкції за правопорушення, що посягає на права дитини, можливе настання адміністративної відповідальності, адекватної протиправним намірам відповідного суб'єкта. Адміністративна відповідальність за порушення прав дитини нами розглядається як одна з форм адміністративно-юрисдикційної діяльності держави щодо забезпечення та захисту прав дитини. Проте слід позначити, що адміністративна відповідальність за порушення прав дитини існувала не весь час від початку заснування держави [409, с. 62]. Для виділення в окремий вид відповідальності, а тим більше закріплення на нормативно-правовому рівні, адміністративна відповідальність (мається на увазі настання

адміністративної відповідальності, її підстави та покладені адміністративні стягнення за правопорушення, а не саме поняття адміністративної відповідальності, адже воно у жодному чинному нормативно-правовому акті не закріплено) за порушення прав дитини виникла нещодавно [410, с. 304] та не збігається з часовими межами виникнення адміністративної відповідальності за порушення прав людини. Адміністративну відповідальність за порушення прав дитини, яка є нашим головним предметом дослідження у цьому підрозділі, неможливо дослідити у повному обсязі без базових уявлень про адміністративну відповідальність взагалі, без дослідження заснування, становлення та розвитку цього інституту права. Тому спочатку ми звернемо увагу на витоки адміністративної відповідальності та впровадження адміністративно-правових норм у законодавче поле, що стосуються обставин її настання та суб'єктів, на яких вона покладалася на той час.

Так, перш за все, необхідно звернути увагу на те, що ще радянська юридична наука приділяла особливу увагу відповідальності у загальному її окресленні. У розвитку радянського законодавства можна виокремити п'ять періодів залежно від рівня, обсягу та докладності законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин, яке запропонував В. Г. Чмутов, починаючи з 1917 року [411].

У перший період (1917–1921 рр.) законодавство про адміністративну відповідальність тільки починало зароджуватися і ще не було кодифіковано та стосувалося переважно посадових осіб, а також громадян, які порушували громадський порядок. Про використання диференційованого підходу за об'єкто-суб'єктним складом та притягнення до адміністративної відповідальності за порушення прав дітей у ці роки не йшлося.

Другий період (1921–1930 рр.) характеризується кодифікацією джерел адміністративного права та регламентацією діяльності державних органів. Законодавство про адміністративну відповідальність істотно змінювалося. Це знайшло свій прояв, перш за все, у порядку регулювання вищими органами влади та управління нормотворчої та юрисдикційної діяльності кожного ланцюга

системи місцевих органів влади у сфері адміністративної відповідальності. Проте у правозастосовній практиці ще не існувало чіткого уявлення про можливість визнання посадових осіб особливими суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення місцевих актів, що тягне за собою накладання адміністративної санкції, а також про межі адміністративної відповідальності посадових осіб. Саме цей період прийнято пов'язувати з виникненням інституту адміністративної відповідальності, але у загальному її вигляді. Про можливість виокремлення чітких юридичних підстав для притягнення до адміністративної відповідальності за порушення прав дітей у цьому періоді також не йдеться.

Третій період (1930–1950 рр.) характеризується закріпленням на законодавчому рівні адміністративної деліктоздатності посадових осіб: суб'єктами адміністративної відповідальності вважаються ті посадові особи, що при виконанні своїх службових обов'язків повинні вживати заходів щодо своєчасного виконання актів, які містять адміністративну санкцію. Але, незважаючи на те, що така норма знайшла своє законодавче закріплення, до 50-х років XX століття адміністративна відповідальність посадових осіб, розглядалася тільки як певна особливість відповідальності громадян. Як на нас, саме у цей період часу, ураховуючи закріплення у законодавчому полі деліктоздатність посадових осіб, можемо констатувати, що значний внесок у започаткуванні повноцінного викоремлення інституту адміністративної відповідальності було зроблено.

Четвертий період (1961–1980 рр.) характеризується тим, що вперше в загальносоюзному законодавстві було закріплено норму про суб'єктів відповідальності, якими визнавалися і посадові особи (а не лише просто громадяни), а також уперше введено принцип підвищеної відповідальності цих суб'єктів. У науці чітко затвердилося існування адміністративної відповідальності посадових осіб як самостійного виду відповідальності. З огляду на це, ми вважаємо цей законодавчий крок значимим та важливим у ході становлення інституту адміністративної відповідальності, адже усвідомлення законодавцем того, що посадові особи підлягають більш підвищеній відповідальності, ніж

звичайні громадяни, обумовлюється наданням їм владних повноважень, пильна реалізація яких потребує усвідомлених та правових дій у межах реалізації режиму законності.

П'ятий період характеризується набуттям чинності в 1980 році Засадами законодавства Союзу РСР та союзних республік про адміністративні правопорушення, які зберегли підвищену відповідальність посадових осіб та визначили деліктоздатність посадових осіб.

Для порівняння можна навести умовний поділ періодів виникнення та розвитку адміністративної відповідальності юридичних осіб, які вчені поділяють на три періоди: 1) з 1917 р. до 1961 р.; 2) з 1961 р. до 1991 р.; 3) з 1991 р. дотепер [412, с. 181]. Співставлення періодики виникнення адміністративно-деліктних відносин взагалі та адміністративної відповідальності юридичних осіб зокрема, свідчить про те, що дійсно 1917 рік був початком зародження несення адміністративної відповідальності, незважаючи на те, що коло суб'єктів такої відповідальності ще не було визначеним, а законодавство, яке б регулювало адміністративну відповідальність, докорінно взагалі не існувало. Продовжуючи порівнювати періодизацію адміністративно-деліктних відносин та адміністративної відповідальності юридичних осіб, вбачається, що другий та третій періоди, якими позначається розвиток адміністративно-деліктних відносин, своїми часовими межами увійшов до єдиного періоду виникнення юридичної відповідальності, який охоплює період до 1961 року. Це можна пояснити тим, що адміністративна відповідальність юридичних осіб не зазнавала за цей час таких змін, щоб можна було розбити цей проміжок часу та виявити окремі риси та особливості законодавчого врегулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб на той час. Тому вбачається, що нормотворці цілком розуміли необхідність врегулювання інституту адміністративної відповідальності на загальних засадах та на законодавчому рівні. Причому, приділяючи основну увагу цим питанням, вони тимчасово не вдавалися до питань урегулювання окремих аспектів адміністративної відповідальності юридичних осіб та інших суб'єктів.

Виходячи з аналізу вищезазначених періодів розвитку інституту адміністративної відповідальності, для нас найвищий інтерес викликає її розвиток починаючи з 1920 року (ІІІ період). Адже саме цей час знаменується виникненням інституту адміністративної відповідальності та динамічним розвитком законодавства про адміністративну відповідальність, введенням адміністративної відповідальності для місцевих органів влади. Звичайно, адміністративна відповідальність, що регламентувалася нормами права на той час, була ще недосконалою та суперечливою у багатьох питаннях. Також не було запроваджено механізму накладання адміністративних стягнень на посадових осіб та на громадян, не визначені межі адміністративних санкцій. Незважаючи на це, введення до законодавчого обігу відповідних категорій, а також більш-менш визначена регламентація інституту адміністративної відповідальності, яким би недосконалим він у цілому не був, є значимою та важливою подією для дослідників–адміністративістів та взагалі для правознавців.

Цікавою є періодизація розвитку інституту адміністративної відповідальності, яку здійснила Т. В. Хуторянська. У ході проведення ретельного дослідження про розвиток адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони та захисту дитинства в Україні вчена дійшла висновку про те, що розвиток такої відповідальності необхідно поділити на п'ять періодів [413, с. 141]. Перший період (до X ст.) охоплює суспільне схвалення незабезпечення належних умов життєдіяльності, вбивства дітей за будь-яких несприятливих умов (війна, голод, каліцтво тощо). У цей період зазначені дії підтримувалися державною владою та особи, що винні у знущанні над дитиною, не каралися законом. Другий період, на думку вченої (X–XVI ст.), характеризується суттєвим покращенням у порівнянні з першим періодом, адже починають зароджуватися у правовому полі підстави для притягнення службових осіб та церковних служителів за неналежний догляд і матеріальне забезпечення дітей–сиріт та дітей з багатодітних сімей. У той же час регламентація адміністративної відповідальності батьків за порушення прав дитини ще відсутня. У межах третього періоду (XVII–XIX ст.) розвивається сімейне та цивільне законодавство шляхом такої форми систематизації, як

кодифікація, яке спрямовано на запровадження положень щодо забезпечення належних умов розвитку дитини (навчання, виховання, матеріальне забезпечення). Але насильство у сім'ї ще було нормою виховання з боку батьків, і вони несли відповідальність тільки за смерть дитини. У зв'язку з цим на той час ще не було сформовано законодавчих положень щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. Четвертий період (перша половина XX ст. – 80-ті роки XX ст.) характеризується науковими пошуками та розвитком адміністративного законодавства у сфері охорони та захисту дитинства. Цьому сприяло внесення до Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 року положень щодо адміністративної відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, продаж спиртних напоїв, а також за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння. П'ятий період (кінець XX століття – теперішній час) відзначається тим, що, розвиваючи міжнародні правові положення щодо належного забезпечення прав і свобод неповнолітніх осіб, законодавцем вносяться зміни та доповнення до КУпАП у вигляді статті 173<sup>2</sup> «Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» та статті 180<sup>1</sup> «Порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг або закладах громадського харчування». Натомість В. А. Крижановська вважає існуючу в літературі періодизацію становлення інституту адміністративної відповідальності в Україні дискусійною і охоплює: дореволюційний період (XVIII – початок XX ст.); радянський період (1918–1991 рр.), період переходу до ринкової економіки (з 1991 р. дотепер) [414, с. 6–7].

Досліджуючи правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні, що у тому числі й охоплює питання адміністративної відповідальності за їх порушення, Н. М. Опольська виокремила сім основних етапів становлення та розвитку прав та свобод дитини на території України: 1) стародавні часи; 2) князівська доба та литовсько-польський період (IX–VII ст.); 3) з XVIII ст. до середини XIX ст.; 4) кінець XIX ст. – початок XX ст.; 5) період Національно-демократичної революції (1917–1920 рр.); 6) період становлення та розвитку радянської держави (1920–



1991 pp.): а) 1920–1930 pp.; б) 1933–1945 pp.; в) 1959–1991 pp.; 7) сучасний період [59, с. 6].

Проявляючи інтерес до наведених вище досліджень становлення та розвитку адміністративної відповідальності взагалі та адміністративної відповідальності за порушення прав дитини зокрема, висловимо власне уявлення щодо еволюції та розвитку такої відповідальності в означеній сфері. Ми не є прихильниками відносити до першого періоду становлення адміністративної відповідальності ті факти, що відбувалися у суспільному та державному житті, коли ще не було сформульовано на законодавчому рівні хоча б елементарних (первинних) положень у відповідних документах того часу стосовно притягнення до адміністративної відповідальності певних суб'єктів, будь-то службові особи, батьки, чи особи, що їх замінюють. Виходячи з цього, ми вважаємо, що перший період становлення загальних засад адміністративної відповідальності за порушення прав дитини слід пов'язувати із кодифікованим нормативним актом Великого князівства Литовського – Статутом Великого князівства Литовського 1529 року [415], адже саме у цьому документі уперше було прописано Розділ 5 «Про опікунів», у якому встановлювалося, що опікун має право у судовому провадженні стягувати збиток, що спричинено дитині, та не має права причиняти збитки дитині. Також у цьому розділі наведено й інші положення щодо забезпечення прав дитини. Тому становлення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини ми пов'язуємо із започаткуванням положень, що прописано Статутом Великого князівства Литовського. У цьому разі ми звертаємо увагу на те, що 1529 рік є початком запровадження загальної регламентації, що виходить у тому числі й на питання адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. Закріплення прав дитини, звісно, відбулося раніше та міститься в інших історичних документах того часу [416, с. 37].

Наступним важливим документом, що відіграв важливу роль у зародженні та становленні адміністративної відповідальності за порушення прав дитини, ми вважаємо Статут Львівської братської школи 1586 року, яким встановлено заборону фізичного впливу на дитину з боку педагогів та інших працівників

освітньо–виховного закладу. «Дидаascal, взяв доручену йому дитину, повинен її вчити оволодівати корисними науками, за непослух карати не по-тиранські, а по-учительські, не вище, але посилено, спокійно, не лише по-народному, але й вище народного, щоб через свою заздрість не залишився винним ні за одного (учня) ні перед Богом, ні перед родичем, ні перед ним самим, якщо б забрав у нього час чи відволік його», – прописано у пункті 2 Статуту Львівської братської школи [417]. Отже, зазначені документи свідчать про те, що на цьому етапі розвитку адміністративної відповідальності за порушення прав дитини конкретних адміністративних санкцій ще не встановлено, але окреслено, що службові особи та опікуни не можуть порушувати права дитини. Тому норми щодо забезпечення прав дитини, які містяться у документах того часу, мають більш загальний, описовий та констатуючий характер.

Другий період становлення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини настає у XVII столітті, коли регулювання адміністративної відповідальності за порушення прав дитини вже виходить на державний рівень. Це підтверджує Звід законів Російської імперії 1826 року, у якому регламентуються обов'язки батьків щодо виховання, навчання та матеріального забезпечення дітей. Звернемо увагу, що до цього дитина не була включена до офіційної системи суспільства і не була суб'єктом права в повному розумінні цього слова. Зокрема, відповідно до Соборного уложення 1649 року в Росії діти не мали права скаржитися на батьків. Убивство сина або дочки каралось усього лише річним тюремним ув'язненням, а після відбуття покарання – церковним покайнням, тоді як дітей, що зазіхають на життя батьків, закон нещадно карав стратою. Така нерівність була скасована лише Петром I у 1716 році [157, с. 12].

Третій період становлення адміністративної відповідальності за порушення права дітей асоційовано із прийняттям у 1959 році Декларації прав дитини (далі – Декларація) [418], яка була одноголосно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН та отримала найбільший моральний авторитет у глобальному просторі. Декларація, звісно, не містить жодної вказівки про адміністративну відповідальність за порушення прав дітей, але окремі принципи Декларації

прописані таким чином, що з їх тесту вбачається необхідність запровадження на законодавчому рівні адміністративної відповідальності у разі посягання на права дитини. Таким чином, можна вважати, що декларація започаткувала передумови адміністративної відповідальності за порушення прав дітей. Наприклад, принцип 6 Декларації регламентує, що дитина повинна зростати у піклуванні та під відповідальністю своїх батьків. З цієї норми вбачається, що у будь-якому разі відповідальність за нормальний гармонійний розвиток дитини несуть її батьки. Крім цього, у зазначеному пункті прописано, що на органи публічної влади має бути покладено обов'язок щодо здійснення особливого піклування про дітей, які не мають сім'ї, та про дітей, які не мають достатніх засобів існування. Це свідчить про те, що органи публічної влади задіяні у забезпеченні піклування над дитиною. Тому, якщо таке піклування не забезпечується або забезпечується на неналежному рівні, ці органи повинні нести відповідальність згідно із законом. Далі звернемо увагу на те, що принципом 7 Декларації прописано відповідальність за освіту та навчання дитини. Беззаперечним вбачається той факт, що у цьому разі батьки та органи, на які покладається надання освітніх послуг, несуть відповідальність у разі порушення права дитини на освіту. Виходячи з цього, третій етап становлення адміністративної відповідальності ми асоціюємо із моментом прийняття Декларації. Звернемо увагу також на те, що прийняття зазначеної Декларації призвело до необхідності прийняття Декларації про захист прав жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів у 1974 році [164] та Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному (коли приймаюча сім'я—співвітчизники) і міжнародному (коли приймаюча сім'я—іноземці) рівнях у 1986 році [162]. Але, якими б досконалими зазначені принципи не були, наявність одних лише задекларованих принципів є недостатньою для того, щоб існував дієвий механізм забезпечення прав дитини та притягнення до відповідальності осіб, що посягають на права дитини.

У процесі застосування положень зазначених вище документів фахівці, що

займаються проблемами забезпечення прав дитини, доходять висновку з приводу того, що не всі сфери життя та розвитку дитини ураховані у цих актах. Саме з цим пов'язано розробку нового міжнародного документа, який зміг би максимально врегулювати статус дитини та регламентувати її права, що знайшло відбиття у Конвенції про права дитини 1989 року [38], яку Україна ратифікувала у 1991 році, чим поклала на себе зобов'язання неухильно дотримуватися прав дитини та сприяти повному та всебічному їх забезпеченню.

Також про розвиток адміністративної відповідальності свідчить низка внесених змін та доповнень до Кодексу Української РСР стосовно притягнення до адміністративної відповідальності батьків та осіб, що замінюють їх обов'язки щодо виховання дітей, продажу спиртних напоїв та доведення неповнолітніх до стану сп'яніння. Це пов'язано з тим, що починаючи з 1985 року проводилася посилена боротьба з пияцтвом та алкоголізмом, у зв'язку з цим було приділено особливу увагу на недопущення або мінімізацію проявів пияцтва та алкоголізму серед дітей. З огляду на це було прописано відповідні склади адміністративних правопорушень.

Законодавча еволюція інституту адміністративної відповідальності посадових осіб обумовила виникнення у 1983 році у юридичній термінології поняття «посадова адміністративна деліктоздатність». Такою деліктоздатністю були наділені посадовці державних та громадських організацій, що здійснювали розпорядчі повноваження стосовно забезпечення виконання норм, які містили адміністративну санкцію у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

Після того як до юридичної науки увійшов в обіг термін посадової адміністративної деліктоздатності, вчені по-різному стали його характеризувати та знаходити притаманні йому ознаки. Так, П. І. Кононов визначив, що посадова адміністративна деліктоздатність – це здатність посадової особи нести адміністративну відповідальність за винне (навмисне або з необережності) невиконання або неналежне виконання покладених на неї чи організацію, за діяльність якої вона відповідає, законом або заснованим на законі способом зовнішніх юридичних обов'язків, що спричиняє шкоду безпеці особистості,

суспільства та держави [419, с. 17]. На сьогоднішній день стаття 14 КУпАП закріплює норму про відповідальність посадових осіб у такому вигляді: «Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків». До того ж, убачається, що норми Особливої частини КУпАП побудовані таким чином, що в окремих випадках у диспозиції чи санкції статей вказано на конкретні посадові особи, що є суб'єктами адміністративної відповідальності. При цьому кожна окрема стаття Особливої частини передбачає в санкції адміністративну відповідальність за конкретні правопорушення окремо для громадян, для юридичних осіб та для посадових осіб. Так, стаття 175 КУпАП «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» передбачає адміністративну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а також використання пожежної техніки та засобів пожежогасіння не за призначенням, тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 0,5 до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Як видно, що за таке адміністративне правопорушення на посадових осіб покладено більш посилене адміністративне стягнення, ніж на звичайних громадян. Такий підхід є абсолютно виправданим, особливо з огляду на склад цього адміністративного правопорушення. Ступінь суспільної шкідливості діяння, яке під загрозою адміністративного стягнення заборонене вказаною нормою, є доволі високим, особливо коли йдеться про дитячі шкільні, виховні та інші заклади. Адже у таких місцях одночасно перебуває велика кількість дітей, а порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а також використання пожежної техніки та засобів пожежогасіння не за призначенням може потенційно призвести до трагічних наслідків. Отже, наведена стаття КУпАП має безпосередній стосунок до питань адміністративно-правового забезпечення прав дітей, у тому числі й з боку посадових осіб.

У контексті аналізу інституту адміністративної відповідальності за порушення прав дітей можна також навести такі склади адміністративних правопорушень.

Так, відповідно до статті 173–2 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення. Слід звернути увагу, що суб'єктом діяння, що полягає у вчиненні насильства у сім'ї, є інший член сім'ї і відповідно до статті 3 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» заходи з попередження такого насильства покладаються на відповідні органи та установи.

Статтею 180 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами. Як видно, суб'єктами наведеного адміністративного правопорушення є батьки, особи, що їх замінюють, а також інші повнолітні особи, тобто особи, що досягли вісімнадцятирічного віку. Про спеціальних суб'єктів у цій статті не йдеться.

Далі, Кодекс у статті 180–1 встановлює адміністративну відповідальність за порушення встановленого законом порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування. Вказана стаття є банкетною, тобто такою, що відсилає до інших нормативно-правових актів і в першу чергу до Закону України «Про охорону дитинства». При цьому суб'єктами відповідальності тут вже виступають не приватні особи, а

посадові особи або власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування, суб'єкти підприємницької діяльності.

У контексті аналізу форм адміністративно-юрисдикційної діяльності держави щодо забезпечення та захисту прав дітей слід вказати на статтю 183–1 КУпАП, де встановлено адміністративну відповідальність за несплату аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Очевидно, що наявність такої забороняючої норми повинна сприяти дотриманню та забезпеченню прав дітей щодо створення для них відповідних матеріальних умов за рахунок вчасної сплати аліментів на утримання дитини.

Однією з суттєвих гарантій щодо забезпечення прав дітей є норма, зафіксована у статті 184 КУпАП. Саме ця стаття, встановлюючи відповідні заборони, сприяє належному виконанню батьками або особами, що їх замінюють обов'язків зі створення необхідних умов життя, виховання та навчання, та не в останню чергу отриманню відповідних знань щодо прав дитини та можливостей їхнього захисту. Крім того, саме вона спрямована на недопущення вчинення дитиною злочинів шляхом виховання дитини, надання їй відповідних знань, її належної соціалізації.

У межах державного управління, як відомо, можуть виникати відповідні порушення, що негативним чином доволі часто позначаються на різних сферах суспільних відносин, у тому числі й на правах дитини. У зв'язку з цим, КУпАП містить Главу 15, яка встановлює адміністративну відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління. Серед великої кількості норм-заборон цієї глави, кожна з яких опосередковано впливає на дотримання прав дитини, слід у першу чергу виділити статтю 184–2 КУпАП, яка встановлює адміністративну відповідальність за порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про

дітей–сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку. Як видно, суб'єктами відповідальності тут виступають посадові особи тих закладів, де перебувають діти–сироти і діти, які залишилися без опіки (піклування) батьків.

Також адміністративна відповідальність встановлена частиною 2 статті 212–1 КУпАП за несвоєчасну без поважної причини реєстрацію батьками народження дитини в державних органах реєстрації актів цивільного стану.

Отже наведенні норми про адміністративну відповідальність свідчать про те, що названий вид юридичної відповідальності за порушення прав дитини можна розглядати як одну з форм адміністративно-юрисдикційної діяльності держави щодо забезпечення та захисту прав дитини. Разом із тим, слід акцентувати увагу на тому, що аналіз норм чинного КУпАП свідчить про те, що посадову особу можна притягнути до адміністративної відповідальності тільки за ті правопорушення, що передбачені статтями КУпАП та у санкції яких прямо вказано на посадову особу. Проте КУпАП не містить окремого розділу та відповідних норм щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. Ураховуючи те, що на сьогоднішній день такі порушення мають фатальний та зростаючий прояв, про що навіть наголошувалося при проведенні парламентських слухань у Верховній Раді України у жовтні 2016 року, які були присвячені проблемам забезпечення прав дітей в Україні та на які невпинно звертають увагу правозахисники, вбачаємо за необхідне ставити питання про те, що адміністративну відповідальність посадових осіб за порушення прав дитини необхідно прописати у чинному КУпАП із зазначенням суб'єктів адміністративної відповідальності та інших елементів складу адміністративного правопорушення. Також необхідно уважно підійти до питання встановлення санкції за порушення прав дитини. Адже реалії сьогодення вказують на те, що діти (так само як і жінки) є тією категорією населення, що є найбільш уразливою та незахищеною. Тому права дітей повинні особливо піддаватися охороні та захисту законодавця, і санкція за їх порушення повинна бути адекватною суспільній шкідливості вчиненого. Закріплення відповідних змін



у чинному законодавстві, його систематизація дозволять подолати численні прикладні проблеми, пов'язані з притягненням до адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. Викладені узагальнення й висновки не дають вичерпної відповіді на всі питання щодо адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. Зокрема потребує ґрунтовного дослідження проблема про розмежування адміністративної відповідальності будь-якої особи та посадової особи (посадовця) за одне й те ж порушення. На що нами буде звертатися увага далі.

Як слушно зазначає Н. Ю. Кантор, щоб забезпечити ефективну реалізацію цього виду відповідальності, слід встановити чіткий перелік органів і порядок притягнення ними до адміністративної відповідальності юридичних осіб. Сучасна ситуація, коли кожний державний орган використовує власний, окремий і здебільшого недосконалий, порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення юридичних осіб і накладення адміністративних стягнень, є незадовільною [420, с. 94]. Так само і в нашому випадку, коли йдеться про те, що необхідно урегулювати на законодавчому рівні питання про адміністративну відповідальність за порушення прав дітей. Але при дослідженні нашого питання виникає складність, яка не може існувати при дослідженні адміністративної відповідальності юридичних осіб. Справа в тім, що до адміністративної відповідальності за порушення прав дитини може притягатися не лише посадова особа, а й будь-яка особа, яка навіть не має службових обов'язків. У випадку адміністративної відповідальності юридичних осіб цей фактор відсутній. І. С. Войтенко, досліджуючи питання про органи (посадові особи), які мають право застосовувати адміністративно-господарські санкції, акцентує увагу також на тому факті, що кількість суб'єктів застосування адміністративних санкцій є досить значною. Кожен із зазначених суб'єктів має свої специфічні завдання й функції, проте водночас кожен із них наділяється повноваженнями із застосування низки адміністративно-господарських санкцій. Визначення кола суб'єктів застосування адміністративно-господарських санкцій дає змогу далі вести мову щодо особливостей відповідних заходів, адже їх перелік є досить

значним, що потребує дослідження правового потенціалу кожного заходу окремо в контексті їх застосування відповідними державними органами [421, с. 146]. Так само і в нашому випадку слід ураховувати й те, що органи, які мають право застосовувати адміністративно-правові санкції до правопорушників, являють собою на сьогодні розгалужену систему, яка поки що належним чином не врегульована на законодавчому рівні. Ураховуючи реформування судової системи України, яка знайшла своє відображення у нормах нового Закону України «Про судоустрій та статус суддів», при внесенні запропонованих нами змін до КУпАП слід ураховувати те, що за порушення прав дитини встановлення адміністративної відповідальності та накладення адміністративних санкцій необхідно покласти на компетентних суб'єктів.

За загальних умов підставами настання адміністративної відповідальності за порушення прав дітей є: 1) наявність норми права, що передбачає вид та міру такої відповідальності, а також норми права, що зобов'язує суб'єкта вжити певні заходи, чи навпаки, утриматися від вчинення певних дій. Тому адміністративна відповідальність за порушення прав дітей постає як новий, додатковий обов'язок стосовно того, що не був виконаний унаслідок правопорушення; 2) факт правопорушення, тобто склад адміністративного правопорушення: а) суб'єкт – тільки правосуб'єктна особа: правоздатна, дієздатна та деліктоздатна особа; б) об'єкт – те, на що посягає правопорушник (права та законні інтереси дитини); в) об'єктивна сторона – діяння у формі дії чи бездіяльності, наявність певної шкоди та причинний зв'язок між діянням та шкодою, що завдана правам та законним інтересам дитини; г) суб'єктивна сторона – психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння: у формі умислу чи необережності; 3) ухвалення компетентним суб'єктом правозастосовного акту, в якому матеріалізується рішення щодо притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Досліджуючи адміністративну відповідальність за порушення прав дитини, необхідно проаналізувати наукові підходи до визначення адміністративної відповідальності. Більше того, слід ураховувати й те, як зазначають З. Р. Кісіль і Р. В. Кісіль, норми, що встановлюють адміністративну відповідальність, мають

допоміжне значення щодо багатьох інших галузей та «обслуговують» норми інших галузей права (цивільного, трудового, кооперативного, земельного, фінансового, транспортного тощо) своїм правоохоронним, заборонним, каральним впливом, гарантуючи юридичну обов'язковість приписам багатьох юридичних галузей [422, с. 61]. Перш за все, слід відзначити той факт, що у чинному законодавстві України відсутнє визначення цієї правової дефініції. Але наука адміністративного права оперує значною кількістю поглядів учених стосовно цього питання. Так, Н. В. Хорошак визначає адміністративну відповідальність як правові відносини, що утворюються під час застосування уповноваженими органами до винної особи покарання, передбаченого санкцією правової норми, що порушена, або норми, що забезпечує її захист, з метою покарання суб'єкта неправомірної поведінки, попередження та профілактичного впливу на правопорушника [423, с. 24]. Дещо схоже визначення адміністративної відповідальності наводив І. А. Галаган, який під адміністративною відповідальністю розумів також застосування у встановленому порядку уповноваженими на це органами і службовими особами адміністративних стягнень, сформульованих у санкціях адміністративно-правових норм, до винних у вчиненні адміністративних проступків, що містять державний і громадський осуд, засудження їх особи і протиправного діяння, що виявляється у негативних для них наслідків, які вони зобов'язані виконати, і переслідують цілі їх покарання, виправлення і перевиховання, а також охорони суспільних відносин у сфері державного управління [424, с. 41]. І. Й. Слубський зазначає, що адміністративна відповідальність – це завжди примус, проте такий, що застосовується на підставі специфічних ознак, за відсутності яких примус не може перетворитися на відповідальність. Однією з необхідних умов настання адміністративної відповідальності є наявність державного осуду порушника, оскільки настання такої відповідальності пов'язане із застосуванням санкції, яку введено законодавцем з осудом відповідної дії, для покарання порушника. Відсутність такого осуду й покарання означає відсутність відповідальності, тому адміністративна відповідальність повинна розумітися лише як застосування

заходів адміністративного покарання або адміністративних стягнень [425, с. 59–60]. В. А. Крижановська, досліджуючи сучасне розуміння та нові підходи до визначення адміністративної відповідальності в адміністративному праві України, визначила, що адміністративна відповідальність як форма захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина є комплексний правовий механізм реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально–правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, також зазначила, що успішне розв’язання проблеми адміністративної відповідальності залежить від з’ясування впливу соціально-економічних, нормативно-правових, деліктних, запобіжних та інших чинників [414, с. 7].

Д. Н. Бахрах адміністративну відповідальність визначає як особливий вид юридичної відповідальності, якій властиві усі ознаки останньої (вона настає на підставі норм права, за порушення правових норм, конкретизується актами компетентних органів, пов’язана з державним примусом). З іншого боку, адміністративна відповідальність є складовою частиною адміністративного примусу: їй властиві усі його якості (здійснюється у межах позаслужбового підпорядкування тощо) [426, с. 280–281]. Ми повністю підтримуємо наведену точку зору, але не вважаємо за доцільне обмежуватися тільки тим, що адміністративній відповідальності властиві усі ознаки юридичної відповідальності. У цьому випадку необхідно поряд із загальними ознаками юридичної відповідальності наводити також індивідуальні, специфічні та властиві тільки адміністративній відповідальності риси. В. О. Іванцов, як і Д. Н. Бахрах визначає адміністративну відповідальність як вид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв’язку із застосуванням до фізичних та юридичних осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, особливих адміністративних санкцій – заходів адміністративної відповідальності, які тягнуть для них обмеження морального, матеріального та організаційного характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і в порядку, передбачених нормами

адміністративного права [427, с. 51]. Схожу думку висловлює В. Белінгіо, зазначаючи, що є очевидним, що адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що застосовується уповноваженими органами до суб'єкта правопорушення у вигляді передбачених законодавством заходів адміністративного примусу [428, с. 137].

Є. В. Додін поняття адміністративної відповідальності пропонує розуміти як визначення повноважними державними органами через застосування адміністративно-примусових заходів обмежень майнових, а також особистих благ та інтересів за здійснення адміністративних правопорушень [429, с. 266]. Такий науковий погляд є дещо схожим із поглядами Н. В. Хорошак та І. А. Галаган, адже зазначеними вченими акцентується увага саме на застосуванні певних заходів до правопорушників. До речі, такої ж думки дотримується і Л. В. Коваль, який під адміністративною відповідальністю розуміє застосування до правопорушників загальнообов'язкових правил, що діють у сфері управління та інших сферах, адміністративних стягнень [430, с. 189]. Г. П. Бондаренком зроблено акцент на тому, що адміністративна відповідальність є, передусім, формою реагування держави. Так, зазначений вчений під адміністративною відповідальністю розуміє форму реагування держави на правопорушення, яке виявляється в застосуванні повноважними державними органами, службовими особами, громадськістю до винної особи адміністративних санкцій у межах і порядку, встановлених законодавством; це обов'язок правопорушника звітуватись за свою протиправну поведінку і перетерплювати за неї несприятливі наслідки, що передбачені санкцією правової норми [431, с. 84]. Як форму реагування державою, визначає адміністративну відповідальність й Є. С. Герасименко. Так, учений у своєму дисертаційному дослідженні, що присвячено питанням реформування інституту адміністративної відповідальності, під адміністративною відповідальністю вбачає специфічну форму негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів, згідно з якою особи, які їх вчинили, повинні дати відповідь перед повноважним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні

стягнення у встановлених законом формах і порядку [432, с. 10]. З приводу наведеного визначення слід зазначити, що не зовсім коректно вказувати на те, що правопорушник повинен дати відповідь перед компетентними органами за свої протиправні вчинки, оскільки особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, може відмовитися давати будь-які свідчення щодо себе, пояснювати свою позицію, пов'язану з вчиненням адміністративним правопорушенням, на підставі статті 63 Конституції України.

На відміну від зазначених вище вчених, А. Ф. Мота у дисертаційному дослідженні, що присвячено адміністративній відповідальності військовослужбовців за законодавством України, визначив, що адміністративною відповідальністю є певний стан (етап) суспільних відносин, який виникає внаслідок неправомірної поведінки осіб і передбачає застосування уповноваженим на те органом (посадовою особою) до таких осіб обмежень їхніх прав і свобод або покладання на них додаткових обов'язків у порядку і на умовах, передбачених нормами адміністративного законодавства [433, с. 23]. Д. М. Лук'янець на відміну від попереднього погляду адміністративну відповідальність вбачає як механізм реалізації в адміністративному порядку санкції правової норми, яка має форму стягнення. При цьому у такому розумінні поєднується застосування стягнень, обов'язок зазнати обмежень внаслідок застосування стягнення та реалізації цього обов'язку, відповідні правовідносини, а також вияв примусового методу держави та реакція на правопорушення. Інститут адміністративної відповідальності, зазначає вчений, являє собою нормативну модель механізму реалізації в адміністративному порядку санкцій правових норм, які мають форму стягнень [434, с. 8]. В. К. Колпаков під адміністративною відповідальністю розуміє примусове, з додержанням установленної процедури застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [435, с. 290].

Визначення адміністративної відповідальності, інституту адміністративної відповідальності також було дано в кількох законопроектах. Зокрема в розділі II

проекту Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію реформи адміністративного права України» зазначено, що інститут адміністративної відповідальності – це засіб державного примусу, який використовується для боротьби з неправомірними діями [436]. Також у зазначеній постанові звертається увага на те, що примус у діяльності органів виконавчої влади втрачає пріоритетну роль, хоч і має залишатися основним засобом реагування держави на порушення адміністративно–правових норм.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Проекту Кодексу України про адміністративні проступки [437], адміністративна відповідальність – це засіб охорони та захисту суспільних відносин, що використовується державою як адміністративний примус і полягає в застосуванні до суб'єкта адміністративного проступку адміністративних стягнень та заходів впливу, встановлених цим Кодексом.

Ураховуючи наведені вище визначення адміністративної відповідальності вчених–адміністративістів, вважаємо, що під **адміністративною відповідальністю за порушення прав дитини** слід розуміти особливий вид юридичної відповідальності, що настає за порушення прав дітей як особливого об'єкта публічного адміністрування і виражається у застосуванні до винних осіб у встановленому законом порядку адміністративних стягнень з метою їхнього покарання, відшкодування завданих дитині і її родині збитків, поновлення порушеного права. Адміністративна відповідальність за порушення прав дітей являє собою специфічну форму реагування держави за посягання на дитину, права якої мають абсолютну соціальну цінність.

Як вже було зазначено раніше, щоб забезпечити ефективну реалізацію адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в Україні, слід встановити чіткий перелік органів, що мають право брати участь у притягненні винних осіб до адміністративної відповідальності за порушення прав дитини на підставі чіткої регламентації порядку притягнення їх до наведеного виду юридичної відповідальності. Д. М. Лук'янець, досліджуючи адміністративні стягнення, що застосовуються при притягненні до адміністративної відповідальності, стверджує, що заходи адміністративної відповідальності

юридичних осіб, згідно із чинним законодавством, можуть бути такими: фінансові санкції – застосовувані до юридичних осіб в адміністративному порядку стягнення, розмір яких встановлюється в грошовому еквіваленті; майнові санкції – застосовувані до юридичних осіб в адміністративному або судовому (за клопотанням органу адміністративної юрисдикції) порядку стягнення, що передбачають перехід права власності на майно, цінні папери чи інші об'єкти цивільних прав без визначення їх еквівалента; обмежувальні санкції – застосовувані до юридичних осіб в адміністративному порядку стягнення, що передбачає обмеження дієздатності юридичних осіб щодо певних видів діяльності; організаційні санкції – застосовувані до юридичних осіб в адміністративному або судовому (за клопотанням органу адміністративної юрисдикції) порядку стягнення, що передбачають примусову реорганізацію чи припинення юридичної особи [438, с. 13].

Досліджуючи питання про адміністративну відповідальність за порушення прав дитини [439, с. 147], ми вже встановили, що таку відповідальність можуть нести як посадові особи, так і інші громадяни, які порушили адміністративно-правові норми у сфері прав дитини [440, с. 185], що передбачені чинним КУпАП. Нам вбачається за доцільне застосування фінансових санкцій як захід адміністративної відповідальності, який необхідно покладати на звичайних фізичних осіб за порушення прав дитини. Це стосується і майнових санкцій, що передбачають перехід права власності на майно, цінні папери чи інші об'єкти цивільних прав без визначення їх еквівалента. Так, при вчиненні адміністративного правопорушення, яке посягає на права дитини, батьки або піклувальники повинні понести майнові стягнення за рішенням відповідного органу. Але ураховуючи, що майнові та фінансові санкції є значно близькі за своєю суттю, тому ми пропонуємо об'єднати їх в один окремий блок та назвати «майнові санкції», у зміст яких входять як майнові права, права власності та сплатення фінансових коштів у разі вчинення правопорушення та посягання на права дитини. Іншою справою є застосування обмежувальних санкцій до правопорушника. Такий вид може застосовуватися як до громадян, так і до



посадових осіб, які наділені владними службовими повноваженнями. При вчиненні адміністративного правопорушення, яке посягає на права дитини та порушує їх, судом може бути призначено покарання для батьків або для осіб, що їх замінюють, у вигляді обмеження вільного спілкування з дитиною та у можливості брати участь у її розвитку (тимчасово або безстроково (залежно від ступеня тяжкості вчиненого правопорушення та його наслідків)).

Таким чином, можна позначити те, що у випадку встановлення адміністративної відповідальності та накладання адміністративних санкцій у вигляді адміністративних стягнень можуть застосовуватися майнові та обмежувальні стягнення. Майнові стягнення застосовуються виключно до суб'єктів, які мають близький зв'язок з дитиною (виховання, піклування, проживання), – батьки, особи, що їх замінюють, піклувальники, родичі, та полягають у передачі фінансових коштів, майнових прав, права власності. «За своїм змістом такі санкції є заходами адміністративної відповідальності, оскільки під час їх застосування виникають відносини публічно-правового характеру, що притаманні адміністративному праву взагалі», – зазначає Н. Ю. Кантор [420]. Тому як захід державного примусу слід розглядати обмежувальні санкції за порушення прав дитини, які можуть накладатися як на суб'єктів, які мають близький зв'язок з дитиною (батьки або особи, що їх замінюють), так і на посадових осіб, що наділені повноваженнями у сфері публічного адміністрування.

На сьогоднішній день КУпАП у статті 14, яка регламентує відповідальність посадових осіб, зазначається тільки про те, що посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків. Нами вбачається, що наведений перелік сфер, у разі порушення яких посадовці підлягають адміністративній відповідальності, є занадто загальним та підлягає подальшій конкретизації. Адже у зазначеній статті КУпАП ураховуються тільки сфери щодо охорони порядку управління, державного і громадського порядку,

природи та здоров'я населення. Ця стаття зазначеного Кодексу не містить навіть згадки про те, що самі посадовці як носії владних повноважень можуть порушувати права громадян та дітей. Крім того, згідно з положеннями чинного КУпАП, норми про притягнення посадових осіб до адміністративної відповідальності у разі порушення прав громадян та дітей взагалі відсутні. Цей факт суперечить принципу дитиноцентризму та пріоритетному спрямуванню державної політики України, яка проголосила, що людина є найвищою соціальною цінністю та забезпечення прав людини є пріоритетним напрямом України при здійсненні діяльності органами публічного адміністрування. Крім цього, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання неухильно дотримуватися зобов'язань щодо забезпечення прав дитини. Тому, розуміючи цей головний напрям діяльності органів державної влади та органів публічного адміністрування, пропонуємо статтю 14 КУпАП доповнити відповідними положеннями та викласти у такій редакції: «Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, що пов'язані з недодержанням установлених правил згідно з національним законодавством та міжнародними актами у сфері охорони прав громадян та прав дітей, порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків».

Надалі логічним постає питання про те, які органи уповноважені розглядати питання про притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб у разі порушення прав дітей. Чинний КУпАП встановлює, що справи про адміністративні правопорушення розглядаються: 1) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; 2) виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами, уповноваженими на те цим Кодексом; 4) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених цим Кодексом, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України; 5) органами

Національної поліції, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами).

Слід констатувати перш за все те, що зазначена норма не відповідає останнім подіям, що відбулися у сфері реформування судової влади, адже пункт 4 статті 213 КУпАП повністю суперечить Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року, яким встановлено, що систему судоустрою України складають місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд, до складу якого входять Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд. Тому статтю 213 КУпАП «Органи, що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення» необхідно привести у відповідність до положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Це потребує невідкладної уваги з боку українських парламентарів і стосується не тільки сучасного адміністративного законодавства, а й законодавства, що регулює інші сфери суспільних відносин, ураховуючи те, що на сьогоднішній день відповідних законопроектів до парламенту України так і не внесено.

### Висновки до розділу 3

1. У процесі дослідження форм адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини визначено специфіку і особливості публічного адміністрування об'єктом якого є права дитини. Зокрема встановлено, що для всебічного дослідження публічне адміністрування доцільно розділяти разом з іншими суміжними поняттями: «державне управління», «публічне управління», «публічна адміністрація». Такий підхід дав можливість встановити, що публічно-правове адміністрування об'єктом якого є права дитини – це самостійний вид публічної діяльності, що регламентована нормативно-правовими актами та здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, має владний, управлінський, виконавчо-розпорядчий характер та спрямована на втілення міжнародних договорів, державної політики та виконання законів України щодо забезпечення прав дитини як особливого об'єкта публічного адміністрування.

2. У ході дослідження основних форм адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини зроблено висновок, що вони являють собою напрями та способи реалізації адміністрування прав дитини на підставі нормативно-правових актів, що здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами у ході реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності для втілення міжнародних договорів, державної політики та законів України щодо забезпечення прав дитини. Виходячи з цього, запропоновано формами адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини вважати:

- законотворчу і підзаконну нормотворчу діяльність державних органів, що спрямована на створення правових приписів, які регламентують права дитини, гарантії їх реалізації і т.д.;

- управління виховними, навчальними, культурними закладами, де діти реалізують право на освіту, спілкування, право на інформацію і т.д.;

- державне сприяння у створенні і діяльності дитячих громадських організацій;
- адміністрування органами державної влади порядку прийняття і розгляду заяв та клопотань дітей щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скарг про їх порушення;
- виокремлення у структурі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, які займаються питаннями протидії злочинності серед неповнолітніх;
- встановлення державних процедур усиновлення, піклування та контроль за їх виконанням;
- безкоштовне представлення інтересів дитини у судових інстанціях;
- протидію насильству серед дітей і дискримінації;
- розробку і реалізацію державних програм розвитку дитини;
- здійснення відомчого державного контролю за діяльністю посадових осіб, які відповідальні за втілення політики щодо дотримання прав дітей на всіх рівнях, плюс питання охорони здоров'я дітей, організації дозвілля тощо.

3. Пріоритетні напрями публічного адміністрування прав дитини запропоновано класифікувати за критерієм їх спрямованості та поділяти на ті, що існують об'єктивно та незалежно від настання певних подій (обставин), та ті, що реалізуються при настанні виключних (особливих) обставин. До пріоритетних напрямів публічного адміністрування прав дитини, які існують об'єктивно та незалежно від настання певних подій (обставин), слід віднести проведення заходів щодо розвитку та виховання дитини, щодо її недискримінації, щодо забезпечення належного та відповідального оточення (що включає у себе окрім інших заходів зміцнення інституту сім'ї), щодо забезпечення захисту від насильства, щодо врахування думок та поглядів дитини, щодо забезпечення інформаційної безпеки. До пріоритетних напрямів публічного адміністрування прав дитини, які реалізуються при настанні виключних (особливих) обставин, належать проведення заходів щодо забезпечення налагодженого правосуддя, забезпечення захисту в умовах воєнних дій та збройного конфлікту, забезпечення належного медичного обслуговування та допомоги.

4. Фундаментальні принципи, на яких базується національне адміністративно-правове забезпечення прав дитини регламентовано поверхнево та не у повному обсязі. Такий стан не відповідає потребам сьогодення, правилам законодавчої техніки, сучасним підходам до правового регулювання та не сприяє вжиттю заходів для належного забезпечення прав та законних інтересів дитини державою. Відповідно, законодавча база, що присвячена забезпеченню прав дитини, повинна бути доповнена принципами гуманізму, демократичності, законності, справедливості, інтеграції у міжнародну систему захисту прав дитини, а також принципами стабільності та дитиноцентризму.

5. Належне кадрове забезпечення органів публічного адміністрування, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини, є одним із головних складових адміністративно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини та має першочергове значення при формуванні сталої та ефективної системи забезпечення прав дитини в Україні та кадрової політики у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини. В свою чергу, кадрова політика у сфері державного забезпечення прав дитини являє сукупність напрямів, способів та форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини, що спрямовані на створення цілісної системи формування, підготовки та перепідготовки персоналу (кадрів) відповідно до забезпечення потреб дитини.

6. В умовах реформування в Україні публічного адміністрування прав дитини та обрання курсу на забезпечення принципу дитиноцентризму адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні набувають все більшого значення, під якими необхідно розуміти комплекс (систему) передбачених чинним національним законодавством державно-владних засобів впливу на соціальне середовище з метою створення умов для безперешкодної реалізації дітьми своїх прав, їх захисту у разі посягання, відновлення і компенсації у разі порушення відповідно до стандартів, що передбачено міжнародними документами ООН у сфері прав дитини, Законом України «Про охорону дитинства» та іншими законодавчими і підзаконними нормативно-

правовими актами.

7. Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні запропоновано поділяти на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові адміністративні гарантії. Нормативно-правові адміністративні гарантії забезпечення прав дитини закріплені в нормативних актах законодавства України і являють собою сукупність адміністративно-правових норм, за допомогою яких забезпечуються права дитини. Окремим блоком пропонуємо виокремлювати безпекові гарантії забезпечення прав дитини (як підвиду нормативно-правових адміністративних гарантій), тобто тих засобів, за наявності яких статус дитини взагалі та її права і законні інтереси зокрема (як елементи цього статусу) є захищеними. Йдеться про унормування законодавцем окремих положень (наприклад, віднесення охорони дитинства до об'єктів, на які розповсюджується національна безпека; віднесення до пріоритетних національних інтересів збереження та зміцнення інституту сім'ї; створення умов для повноцінного життя та розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання в сімейному оточенні та ін.), а саме ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей», з моменту якого безпекові гарантії забезпечення прав дитини посіли законодавчо регламентоване місце та повинні бути віднесені до окремого самостійного виду гарантій як безпекові нормативно-правові адміністративні гарантії забезпечення прав дитини в Україні.

Організаційно-правові адміністративні гарантії є комплексом (системою) засобів реалізації діяльності органів публічного адміністрування, що спрямована на створення сприятливих умов для безперешкодного користування та реалізації дитиною своїх прав. Такі гарантії доцільно розподілити на універсальні (покликані забезпечувати право дитини на життя та охорону здоров'я, здоровий розвиток, збереження індивідуальності, недоторканість, освіту) та спеціальні (покликані забезпечувати право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо; всиновлення на національному та міжнародному рівнях; правосуддя щодо неповнолітніх; у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів; право на одержання статусу біженця). Універсальні організаційно-правові

адміністративні гарантії прав дитини розповсюджуються виключно на всіх дітей, що знаходяться на території України, а спеціальні організаційно-правові гарантії прав дитини спрямовані на забезпечення окремих категорій дітей (тих, що проживають окремо з батьками; тих, що підлягають усиновленню; тих, які є учасниками судових спорів; тих, які знаходяться у надзвичайних обставинах або в період збройних конфліктів; тих, які бажають одержати статус біженця, та ін.).

8. Однією з важливих форм адміністративно-юрисдикційної діяльності держави щодо забезпечення та захисту прав дитини є адміністративна відповідальність. Під адміністративною відповідальністю за порушення прав дитини слід розуміти особливий вид юридичної відповідальності, що настає за порушення прав дітей як особливого об'єкта публічного адміністрування і виражається у застосуванні до винних осіб у встановленому законом порядку адміністративних стягнень з метою покарання, відшкодування завданих дитині і її родині збитків, поновлення порушеного права. Адміністративна відповідальність за порушення прав дітей являє собою специфічну форму реагування держави за посягання на дитину, права якої мають абсолютну соціальну цінність. Проблематика адміністративної відповідальності за порушення прав дитини обумовлена відсутністю у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення окремого розділу, яким би було унормовано відповідні питання. Необхідність регламентації у зазначеному акті адміністративної відповідальності за порушення прав дітей не викликає сумніву, ураховуючи фатальний та зростаючий прояв порушень прав дитини. Внесення зазначеного розділу до Кодексу України про адміністративні правопорушення дозволить подолати численні прикладні проблеми, пов'язані з притягненням до адміністративної відповідальності за порушення прав дитини, та вирішить проблему розмежування адміністративної відповідальності за порушення прав дитини цивільної особи та посадової особи (посадовця) за одне й те ж правопорушення.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 3, відображено у таких публікаціях автора: [313], [316], [347], [354], [355], [403], [409], [410], [416].



## **РОЗДІЛ 4.**

### **Зарубіжний досвід адміністрування прав дитини і можливості його адаптації в Україні**

#### **4.1 Особливості публічного адміністрування у сфері забезпечення прав і законних інтересів дитини в зарубіжних державах**

Дослідження комплексу взаємопов'язаних між собою питань, що характеризують адміністративно–правове регулювання забезпечення прав дітей в Україні, обумовлює необхідність звернення до кращої зарубіжної практики адміністрування прав дитини. Важливість цього обумовлюється тим, що, аналізуючи адміністрування прав дитини у зарубіжних державах відкривається можливість виокремити значну кількість форм державного адміністрування в частині втілення прав і свободи дитини на різних етапах вікового розвитку з урахуванням соціального і сімейного статусу. Такі форми є подібними за змістом, але характеризуються певними особливостями. У межах нашого дослідження ми розкриємо зміст найбільш важливих форм адміністрування прав дитини, які є реакцією державного апарату зарубіжних країн на ті соціальні реалії розвитку сфери дитинства, які сформувалися останнім часом. У спектр нашої уваги ми обрали такі напрями адміністрування, як функціонування інституцій ювенальної юстиції, державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, діяльність інституту уповноваженого з прав дитини, забезпечення соматичних (біологічних) прав дитини, організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку, адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів.

Першим напрямом адміністрування прав і свобод дитини у зарубіжних державах, на розгляді якого доцільно зупинитися, є функціонування інституцій ювенальної юстиції. Зарубіжні держави накопичили значний досвід ювенального

правосуддя, яке розглядається фахівцями як один з головних державно–владних важелів забезпечення повноправності дитини і підкреслення особливого статусу дитини в суспільстві. В цілому, заснування державою ювенальних судів було обумовлено тим, що правовий статус дитини, на відміну від повнолітніх громадян, характеризується відмінностями в частині встановлення юридичної відповідальності та призначенні покарання за протиправні діяння, а також специфікою проведення з дітьми слідчих дій. Враховуючи, що діти визнаються уразливою категорією населення у будь–якій сучасній розвинутій державі, вони потребують індивідуального підходу при здійсненні правосуддя судом, який у процесі судових засідань при призначенні покарання керується одночасно «буквою закону» та внутрішнім переконанням.

Сучасна ювенальна юстиція являє собою систему державних, муніципальних і громадських судових, правоохоронних і правозахисних органів, установ та організацій, які на основі закону та за допомогою медико–соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, адміністративну профілактику та попередження правопорушень серед дітей, розробляють і реалізують механізми захисту прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації [441]. Загальновизнаною метою системи ювенальної юстиції, яку задекларовано в усіх відповідних міжнародних положеннях щодо захисту прав людини, є реабілітація та соціальна реінтеграція дитини. Конвенція ООН про права дитини (ст. 40) проголошує: «Держави–сторони визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, обвинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності та значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому беруться до уваги вік дитини і бажання сприяти її реінтеграції та виконання дитиною корисної ролі в суспільстві». Згідно з Мінімальними стандартними правилами ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, ухваленими резолюцією ГА ООН № 40/33 від 29.11.1985 р., система ювенальної юстиції має на меті забезпечення благополуччя

неповнолітнього і того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників завжди відповідали як особливостям особистості правопорушника, так і обставинам правопорушення [167]. Цей документ виокремлює два головні і найважливіші завдання ювенальної юстиції: 1) забезпечення благополуччя неповнолітнього; 2) розгляд справи неповнолітніх спеціальними сімейними судами чи адміністративними органами і, за можливістю, уникнення застосування виключно каральних санкцій.

В основу ювенальної юстиції зарубіжних держав покладена доктрина «*parens patrie*», яка передбачає, що держава веде себе як піклувальник або відповідальна особа за неповнолітнього і убезпечує його від небезпечної поведінки і шкідливого оточення [442, с. 74]. На сьогодні у світі сформувалося дві основні моделі ювенальної юстиції: автономна і загальна. Автономна модель передбачає існування ювенального суду як окремої інституції, а загальна модель передбачає розгляд справ про неповнолітніх суддями судів загальної юрисдикції. На перших етапах існування автономна модель ювенального суду формувалася в США, Канаді, Англії, Бельгії, Франції, Греції, Голландії, Росії, Польщі, Угорщині, Єгипті, Японії (варіант), Австралії, Новій Зеландії (варіант), кантонах французької Швейцарії. В свою чергу, у Німеччині, Австрії, Іспанії, Португалії, кантонах німецької Швейцарії функції ювенальної юстиції виконувалися судами у справах неповнолітніх, що висунуло на перший план їх діяльності завдання судового захисту прав неповнолітніх. У другій половині XX століття у багатьох державах світу сформувалося сучасне законодавство про ювенальну юстицію: у США такою основою є Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974 р.), у Польщі – Закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» (1982 р.), у Канаді – Закон «Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх» (2003 р.) [443, с. 147].

Сьогодні інститути ювенальної юстиції функціонують більше ніж у 60 країнах світу. Зарубіжна практика функціонування ювенальної юстиції доводить, що як самостійний напрям державного адміністрування прав дитини, ювенальна юстиція себе цілком виправдовує. Щодо України, то слід відзначити триваючу

вже багато років дискусію стосовно доцільності заснування інститутів ювенальної юстиції. Прибічники створення національної моделі ювенальної юстиції вважають, що відповідні інституції стануть надійною гарантією забезпечення прав дітей і захисту дитинства, а їх опоненти відстоюють тезу про те, що ювенальна юстиція стане чинником дестабілізації патріархальних традицій української родини і створить загрози для порушення прав і свобод людини і, зокрема, дитини. З урахуванням того, що, за підрахунками спеціалістів, кожні п'ять років в Україні засуджується близько 100 тисяч дітей, це питання буде набувати актуальності і в подальшому [444].

Наступним важливим напрямом публічного адміністрування прав дитини в зарубіжних державах є державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї. Традиційно зазначений напрям реалізовується у формі організаційного і матеріального сприяння держави у розвитку прийомних сімей. В цьому аспекті доцільно звернутися до розгляду зарубіжної практики фостерингу. Фостеринг (англ. foster – виходжувати, виховувати, доглядати) являє собою специфічний метод соціальної роботи, який сформувався на основі деінституалізації державних закладів утримання дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і створення прийомних сімей [445]. Фактично сутність фостерингу зводиться до догляду і опіки над нерідними дітьми, створення так званої «фостерної сім'ї». Основні форми фостерингу є відомими і зводяться до встановлення над дитиною опіки і піклування фізичною особою, налагодження функціонування державних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування, заснування дитячих будинків сімейного типу тощо. Піддавати аналізу форми фостерингу у межах нашого дослідження не має сенсу. Але привертає увагу зарубіжна практика державного регулювання різноманітних форм фостерингу, основні напрями державного протекціонізму процесів глибшого впровадження фостерингу в суспільне життя.

У Великій Британії, яка є історичною батьківщиною фостерингу, держава завжди сприяла формуванню фостерних відносин і створювала для цього як правові, так організаційно-управлінські умови. У сучасний період, у Сполученому

Королівстві діє Закон про дітей 1989 р. («The Children Act»), який визначає як основні права дітей, так і заходи адміністрування, що спрямовані на їх повноцінне забезпечення і захист [446, с. 126]. Відповідно до вказаного акту, турбота про добробут дітей перейшла до місцевих органів влади, які повинні робити все необхідне, щоб забезпечити щонайменшу можливість для дитини проживати у власній сім'ї і громаді, попередити її передачу під державну опіку [447, с. 80]. У Сполученому Королівстві фостерингу приділяють значну увагу на всіх рівнях. Н. В. Мартовицька відзначає, що британські науковці намагаються дослідити особливості фостерної діяльності, фостерних сімей, працюють над розробкою типів фостерної опіки для забезпечення вдалого і цілком мотивованого влаштування дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах. На основі їх досліджень запропоновано таку класифікацію найбільш розповсюджених типів фостерної опіки: фостеринг у надзвичайних ситуаціях («emergency fostering»), короткостроковий фостеринг («short-term/intermediate»), довгостроковий фостеринг («long-term/permanent»), фостеринг для дітей, що потребують спеціальної опіки («specialist foster care»), для неповнолітніх правопорушників («offenders»), для дітей з особливими потребами («disabled children»), фостеринг з терапевтичною метою («therapeutic / treatment») [448].

Державна підтримка фостерингу зводиться до того, що на місцевому рівні, органи влади надають організаційне сприяння створенню і діяльності громадських фостерних організацій і агенцій, які надають послуги фостерингу. Їх працівники пропонують різні види фостерної опіки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Головна з таких форм – організація пошуку для них нових сімей, а для майбутніх прийомних батьків – дітей. На сьогодні найбільшою фостерною організацією в Англії є Фостерна мережа («The Fostering Network»), яка є провідною благодійною організацією Сполученого Королівства для прийомних сімей. Мета діяльності цієї організації полягає у прагненні покращити клімат у прийомних сім'ях. Вказана організація була заснована у 1974 р. як інституція, яка б виконувала посередницькі функції між державою, вихователями, соціальними працівниками, ініціативними групами

населення, які виявляють інтерес до організації прийомних сімей. Фостерна мережа до 2001 р. мала статус Національної асоціації фостерної опіки. Пізніше, набувши статусу Фостерної мережі, її було зареєстровано як національну організацію Великої Британії зі створенням офісу в Кардіффі. Офіційний сайт організації повідомляє, що Фостерна мережа організовує просвітницькі заходи, випускає власне друковане видання, ініціює наукові дослідження різноманітних аспектів фостерингу, співпрацює з органами влади [449]. Англійська фостерна організація об'єднує під своїм керівництвом тисячі вихователів, які можуть здійснювати значну кількість функцій соціального характеру, що спрямовані на забезпечення статусу дітей.

На сьогодні аналітики єдині у думці, що фостеринг в Англії виправдовує себе, оскільки значна кількість дітей, які потрапили у складні життєві обставини виховання у власній родині, потребують постійного або тимчасового перебування у прийомних сім'ях. Фостерна сім'я в Англії розглядається як прийомна сім'я, в якій утримується до 80% всіх дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [450]. Більшість дітей лише тимчасово проживають в прийомних сім'ях через незадовільні умови життя з власними батьками чи рідними, підтримуючи при цьому зв'язки з природними батьками. Більше того, біологічні батьки часто погоджують перебування дитини у прийомній сім'ї.

Фактично, фостеринг у Великій Британії є центральним елементом соціального адміністрування прав дитини. На забезпечення ефективного і результативного фостерингу місцеві органи влади у Великій Британії уповноважені здійснювати низку допоміжних адміністративних заходів, спрямованих на повноцінне забезпечення прав дітей. До таких заходів, зокрема, можна віднести:

- право місцевих органів влади вести загальне спостереження за станом безпеки і умовами життя дитини в родині і звертатися до суду у разі наявності у їх посадових осіб підозри про те, що добробуту дітей з певних сімей загрожує небезпека і батьки своїми діями створюють умови так званого «значного збитку» («significant harm») для дитини. «Значний збиток» визначається порівнянням

рівня здоров'я і розвитку дитини з очікуваними показниками для її віку. Якщо у місцевих органів влади є підстави вважати, що дитині нанесений значний збиток, батьків можуть позбавити батьківських прав. Таким чином, держава проводить постійний моніторинг відповідності реального стану соціального розвитку дитини встановленим державою орієнтовним параметрам (рівень інтелектуального розвитку і обізнаності, рівень культурного і духовного розвитку, рівень фізичного розвитку та ін.);

– місцеві органи влади здійснюють консультування батьків з питань виховання дітей задля дотримання їх права. В Англії існує інститут так званого «розумного покарання» дітей батьками, який може застосовуватись з метою дисциплінування дітей. Проте його застосування здійснюється під контролем спеціаліста, який працює в місцевому органі влади. Відповідно, практика застосування «розумного покарання» є досить проблемною. На думку директора з політики, досліджень і розвитку організації з усиновлення і виховання CoramBAAF Джона Сімодса, ані англійське законодавство, ані акти правозастосовчої практики не розтлумачують термін «розумне покарання», що породжує деякі сумніви щодо його застосування [451]. Відповідно, адміністративні органи вдаються до практики просвітницької і консультативної роботи з батьками в частині їх впливу на дітей. Вказані заходи сприяють реалізації основних форм фостерингу і забезпечують умови нормального існування дитини як члена сім'ї;

– соціальні працівники від імені держави мають право проводити спеціальне розслідування випадків порушення прав дітей у їх родин, що передбачає примусовий невідкладний лікарський і психологічний огляд дитини в умовах соціальної або медичної установи, госпіталізацію (у притулку або медичному стаціонарі) в якості короткочасної захисної міри. Згода або дозвіл батьків не потрібні [452]. Соціальний працівник уповноважений звернутися до суду, якщо його розслідуванню чинять опір. У разі, якщо тривалий час інформація про порушення прав дитини не підтверджується, соціальний працівник періодично відвідує дитину.

У продовження викладеного, особливої уваги заслуговує досвід публічного адміністрування прав дитини у США. Доцільно вказати, що США мають власну значну історичну традицію формування системи адміністрування прав дитини, яка сягає у позаминуле століття. Парадоксально на перший погляд, але права дітей в США почали першими захищати захисники прав тварин. На початку 1870-х років восьмирічна дівчинка Мері Елен Уілсон звернулася в поліцію з заявою, в якій вказала, що страждає від жорстокості прийомних батьків. На захист Мері стала громадська організація Американське товариство з попередження жорстокого поводження з тваринами («American Society for the Prevention of Cruelty to Animals»), яка запропонувала навіть послуги юриста для дівчинки [453]. На судовому процесі юрист сформував позицію сторони Уілсон, у відповідності до якої дитина, як і тварина, потребує державного захисту. Юристом було доведено, що у родині дівчинки до неї ставилися погано, щодня били і змушували спати на підлозі. Суд засудив батьків і призначив їм покарання у вигляді виправних робіт. Судовий процес набув значного розголосу і у 1874 році в Нью-Йорку було створено Товариство з попередження жорстокого поводження з дітьми («Society for the Prevention of Cruelty to Children»). Рік потому муніципалітет Нью-Йорка ухвалив рішення, що органи влади будуть підтримувати діяльність таких товариств, а суди зобов'язані приділяти особливу увагу скаргам, у яких викладається прецедент порушення прав дитини. Цим був даний початок створення системи адміністрування прав дитини в США.

На початку XX ст. за ініціативою церковних і благодійних організацій, в американському суспільстві почала активно поширюватись інформація про те, що значна кількість американських дітей живе у жахливих умовах, відчують дефіцит їжі і гігієнічних засобів, стають об'єктом незаконної трудової експлуатації. На тлі цього у 1912 році в США було засновано федеральну структуру – «Дитяче Бюро» (Children's Bureau). Перед бюро було поставлено завдання захисту прав та інтересів дітей. Зазначена інституція на той час входила в структуру Міністерства торгівлі і праці, а потім була підпорядкована Міністерству охорони здоров'я. Працівники бюро займаються попередженням



жорстокого поводження з дітьми.

Пізніше, у США на початку 1970-х років на рівні штатів було сформовано законодавче поле, акти якого зобов'язували працівників різних професій, які у процесі виконання професійних обов'язків могли виявити тілесні ознаки насильства над дітьми (медики, вихователі, вчителі, соціальні працівники), повідомляти органи поліції про такі факти. У 1974 році з'явився федеральний Закон про попередження жорстокого поводження з дітьми («Child Abuse Prevention and Treatment Act»). Прийняття цього закону було відповіддю держави на розповсюдження на початку 1960-х років негативного специфічного соціального явища, який американські науковці назвали «синдром побитої дитини» [454]. Сутність цього соціального феномену полягала у тому, що по всій території США органи поліції, медики і соціальні служби почали частіше фіксувати збільшення насильства над дітьми. Частіше всього суб'єктами насильства виступали батьки дітей. Згідно з положеннями Закону про попередження жорстокого поводження з дітьми, органи влади беруть на себе основне навантаження по роботі з дітьми, які постраждали внаслідок актів насильства.

У цілому, на сьогодні основне навантаження із забезпечення прав дитини в США беруть на себе органи поліції. В усіх штатах США будь-яка особа має право повідомити поліцію про свої підозри стосовно поганого поводження з дітьми, а на рівні 18-ти штатів це є громадянським обов'язком особи. Поліція оперативно реагує на усунення безпосередньої фізичної і психічної небезпеки для дітей. Якщо буде встановлено, що безпосередня загроза фізичній безпеці і правам дитини відсутня, за справу береться особливий орган – орган з питань захисту прав дітей – Служба захисту дітей («Child Protective Services»). Ця інституція веде нагляд за тим, щоб батьки не порушували права дітей, і рекомендує суду позбавити у передбачених законом випадках, батьків батьківських прав. У якості адміністративно-попереджувального заходу служба уповноважена у примусовому порядку ізолювати дитину від сім'ї і розташувати її у дитячому будинку або у родині родичів [455]. Разом із тим, слід зазначити, що ставлення

американської громадськості до Служби у справах дітей є неоднозначним. На тлі жвавої підтримки діяльності служби населенням певна частина суспільства вважає її діяльність упередженою і такою, що порушує права батьків на виховання дитини. У результаті цього на території США наразі сформувалися цілі громадські рухи, що виступають за заборону діяльності Служби захисту дітей. У порівнянні з іншими державами світу, США витрачають найбільше коштів на адміністрування прав дитини. Суми грошових витрат сьогодні становлять мільярди доларів.

Окрім наведеного вище, слід звернути увагу на досвід фостерингу у США. Американська модель фостерингу, як і в Англії, багато в чому є суспільною ініціативою, яку підтримують федеральний уряд і органи влади штатів. Координаційним центром фостерингу у США є створена у 1972 р. Американська Національна Фостерна Асоціація (NFPA), яка є неприбутковою організацією, до лав якої входять всі бажаючі громадяни, які переймаються долею безсімейних дітей. Фостеринг у США здійснюється на виконання особливого програмно-правового документа – Білля про права прийомної дитини, який було прийнято 28.04.1973 року. Документ проголошував, що суспільство, на рівні з родиною, несе відповідальність за безпеку і добробут дітей у прийомних сім'ях, а діти, які перебувають у прийомних сім'ях, користуються повним спектром прав, як і інші діти. Прийняттям Білля, держава наділила прийомну дитину такими спеціальними правами, як:

- право вимагати від держави спеціальної охорони, забезпечення і допомогу
- право перебувати під турботою власної сім'ї у разі, якщо ця сім'я потребує допомоги для свого відновлення;
- право бути вихованою прийомними батьками, що були обрані задля забезпечення індивідуальних потреб дитини;
- право одержувати від батьків спеціальну освіту з метою реалізації свого потенціалу;
- право одержувати інформацію про причини нездатності своєї власної сім'ї піклуватися про неї та розвивати впевненість у власній значущості;

- право отримувати тривалу люблячу турботу і повагу як до унікальної людської істоти, зростати в довірі до себе та інших;
- право зростати в умовах свободи і гідності в оточенні людей, які приймають дитину її з розумінням, повагою і дружбою;
- право отримувати допомогу в подоланні будь-яких відхилень в емоційному, фізичному, інтелектуальному, соціальному і духовному зростанні;
- право на отримання освіти, навчання і професійну орієнтацію;
- право на отримання підготовки з питань громадянства і батьківства через взаємодію з прийомними батьками та іншими дорослими, які виступають зразками для наслідування;
- право бути представленою адвокатом за законом в адміністративному або судовому порядку, мати доступ до справедливого слухання та судового оскарження рішень;
- право прийомної дитини отримувати високу якість роботи служб охорони дитинства, в тому числі участь справжніх батьків і її власну участь у прийнятті основних рішень, які впливають на її життя.

У США традиційно державне сприяння фостерингу є одним із ключових напрямів адміністрування прав дитини. Так, американська практика фостерингу є більш структурованою, аніж в Англії. У 2007 р. в США за ініціативою Національної фостерної асоціації було прийнято Кодекс етики прийомних батьків. На основі цього документа встановлювалося, що місією Національної фостерної асоціації є підтримка прийомних батьків у досягненні безпеки, добробуту і стабільності для немовлят, дітей та молоді відповідно до законодавства [456, с. 80]. У США на законодавчому рівні визначено, що кінцевою метою фостерних операцій є успішне прийомне батьківство і дитинство. В свою чергу, держава сприяє тому, що створюються організаційно-правові умови для стимулювання фостерингу. Зокрема це виражається у таких напрямках: сприяння забезпечення безпечного та надійного середовища, сприяння формуванню безпечного і стабільного сімейного оточення, сприяння модулюванню здорового способу життя сім'ї, заохочення та підтримка позитивних взаємовідносин дітей, молоді та їх

сімей, задоволення їх фізичних і психічних потреб; сприяння освітнім досягненням і успіхам, сприяння соціальному та емоційному розвитку, сприяння підвищенню соціального статусу прийомних батьків у вигляді підвищення кваліфікації, створення умов для задоволення індивідуальних рекреаційних, культурних і духовних потреб дитини, створення умов для підготовки дітей та молоді до самодостатнього і відповідального дорослого життя, налагодження співпраці з іншими прийомними батьками та командою дитячого добробуту, зміцнення довіри і повага конфіденційності; сприяння рішенням, що найкраще задовольняють інтереси дитини тощо. Наведене свідчить про те, що у США фостеринг підтримується комплексом адміністративно-правових заходів.

Крім фостерингу, у США значна увага приділяється усиновленню, яке здійснюється на підставі Акту сприяння усиновленню та добробуту дітей 1980 р. та Акту про усиновлення та безпеку сімей 1997 р. Часто відбувається так, що фостеринг є лише першим кроком до усиновлення дитини. Держава сприяє усиновленню багатьма адміністративними заходами. Зокрема, держава організовує пошук потенційних усиновлювачів через спеціальне Бюро рекрутування і заохочує активність інститутів громадянського суспільства, які займаються цими питаннями. У 1986 р. в США утворено загальнодержавну неприбуткову організацію, яка має назву Асоціація усиновлення. Основна місія зазначеної організації – надання допомоги і заклику до пошуку усиновлювачів для дітей та молоді, які чекають у прийомних сім'ях. Держава виділяє спеціальний федеральний грант на фінансування діяльності цієї організації. Також слід вказати на Фонд Дейва Томаса з усиновлення («Dave Thomas Foundation For Adoption»), який знаходить усиновлювачів для дітей з прийомних сімей в Північній Америці [457, с. 80]. Фонд працює з початку 1990-х років. Важливість його діяльності багато в чому визначається організацією досліджень суспільної думки з приводу усиновлення, проведенням періодичних заходів популяризації усиновлення. Так, у 2016 р. День усиновлення проходив у 430 містах США. За його підсумками 5100 дітей віком до 16 років було усиновлено, і вони знайшли власні родини [456]. Також показовим є те, що офіційними партнерами діяльності

Фонду є всесвітньо відомі бізнес-імперії (зокрема Coca-Cola та інші). Це підтверджує важливість взаємодії держави, громадськості і бізнесу у справі усиновлення.

У порівнянні з Великою Британією і США, інші європейські держави також мають власний національний досвід фостерингу. Історія європейського континентального фостерингу починається з Угорщини, коли у XIX ст. було прийнято перший нормативний акт, що передбачав турботу державних органів за дітьми віком до 15 років, які втратили опіку батьків. Такі діти набували статусу «дітей держави». Вважалося, що держава має сприяти направленню таких дітей на виховання до родин, які проживали у сільській місцевості і потребували додаткових робочих рук. У Румунії в середині 1990-х рр. було організовано спеціальну службу дитячих вихователів «Материнські помічники», які надають підтримку фостерним родинам. Статус фостерних вихователів регламентується трудовим законодавством.

Значний досвід фостерингу набула сусідня Україні Молдова. Незважаючи на те, що практика фостерингу у Молдові нараховує трохи більше десяти років, фостерне виховання довело свою ефективність. Держава, в свою чергу, всіляко сприяє його розвитку. Дитина передається на виховання у фостерну сім'ю на підставі цивільно-правового договору, сторонами якого є органи місцевої влади і фостерні батьки. Фостеринг набув також певного розвитку у Чехії, Латвії, Польщі, Угорщині та інших державах. Так, у Латвії практика фостерингу почалася наприкінці 1990-х років, коли у фостерну родину дитину (максимум – три дитини) можна було направити терміном до одного року [458]. Протягом цього терміну держава в особі Сирітського суду вирішувала майбутню долю дитини. У Польщі існує фостеринг, який набув певної «національної» своєрідності: фостерні родини класифікуються на так звані «некровні сім'ї», члени якої пройшли спеціальну підготовку, і «кадрові» сім'ї, які виконують свої функції на платній основі. В свою чергу, кадрові сім'ї бувають багатодітними, спеціального призначення (утримує дітей з поганим станом здоров'я), сім'ї, які готові прийняти дитину на проживання в ситуації термінового вилучення її з

біологічної родини з причини загрози її фізичному та психічному здоров'ю.

Слід вказати, що у зарубіжних державах суміжними за змістом з фостерингом є такі форми соціальної роботи, як «mainstay» і «emergency care». Перший напрям зводиться до догляду за дітьми віком до 17 років на короткий період, найчастіше це всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими негараздами в сім'ї дитини (хвороба близьких, тривале від'їздження батьків, скрутне матеріальне становище). «Emergency care» називають догляд за дітьми у надзвичайних (критичних) ситуаціях, коли формується доцільність ізолювати дитину від негативного впливу сім'ї, яка потрапила в екстремальну ситуацію. Держава на всіх рівнях підтримує та заохочує зазначені форми підтримки дітей. Вважаємо, що Україна також потребує розвитку фостерингу. На сьогодні законодавством України передбачено такі інститути, як усиновлення, опіка і піклування над дітьми, але ми вважаємо їх недостатніми. Україна потребує модернізації і налагодження адміністративного сприяння влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування у родині. У зв'язку з цим доцільно на урядовому рівні розробити концепцію впровадження фостерингу у національну практику забезпечення прав дітей. У контексті того, що через загострення військово-політичної обстановки у східних областях України і окупацією Кримського півострова вказаний підхід набуває особливої соціальної важливості і актуальності, більш детально означений аспект буде розкрито у наступних підрозділах роботи.

Висвітлюючи зарубіжний досвід адміністрування прав дитини слід обов'язково відзначити досвід функціонування уповноваженого з прав дитини. Діяльність цієї інституції у сучасних розвинених державах світу стає чим далі важливіша, адже дитячий омбудсмен є чи не найважливішим органом адміністративного моніторингу дотримання прав дітей у всіх сферах життєдіяльності та оперативного владного втручання у ситуації, коли конкретна дитина потребує допомоги. Крім цього, дитячий омбудсмен є суб'єктом формування основ державної урядової політики з питань забезпечення прав дитини.

У зарубіжних країнах дитячий омбудсмен у більшості випадків має статус спеціального органу, що утворений для здійснення від імені держави моніторингу дотримання прав дитини і вжиття адміністративно-владних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов життєдіяльності дитини. Незважаючи на те, що інституту уповноваженого з прав людини досить багато років, інститут дитячого омбудсмена є порівняно молодим у правових системах держав світу. Перший у світі закон про дитячого омбудсмена був прийнятий у 1981 р. у Норвегії [458, с. 30]. Діяльність цього інституту регулювалася документом, який мав назву «Акт про Омбудсмена у справах дітей Норвегії» («Norwegian Ombudsman for Children Act») [459]. Першим в історії дитячим омбудсменом став норвежець Малфрід Флеккой (Målfrid Flekkøy).

Про загальну компетенцію омбудсмена ми згадували у підрозділі 1.1 дисертації. Варто звернути увагу на особливості і відмінності адміністративної юрисдикції дитячого омбудсмена в різних державах. Умовно, в залежності від особливостей адміністративної компетенції, розподілимо зарубіжні моделі уповноваженого з питань захисту прав дитини на дві групи: загальної адміністративної компетенції і спеціальної адміністративної компетенції. Моделі омбудсменів з прав дітей першої групи не наділені законодавством правом здійснювати адміністративно-розпорядчі дії, що тягнуть за собою юридичні наслідки. Моделі другої групи передбачають повноваження дитячого омбудсмена передбачають вчинення обов'язкових для виконання дій.

Моделі дитячих омбудсменів загальної адміністративної компетенції діють в багатьох державах. Приміром, в Австрії дитячий омбудсмен від імені держави виконує переважно консультативні функції та інформує молодь віком до 18 років про способи захисту своїх прав у сфері освіти і соціального захисту, а також за потребою подає органам влади дані про випадки порушення прав дитини в означеній сфері. При цьому омбудсмен позбавлений повноважень вчиняти адміністративні дії стосовно дітей. У Фінляндії омбудсмен, що заснований на базі неурядової організації «Маннерхеймська ліга добробуту дітей» («Mannerheim League of Child Welfare»), надає консультативну підтримку всім бажаючим з прав

дитини (у тому числі й за допомогою телефону та Інтернет–мережі), систематизує інформацію про випадки порушення прав дитини, допомагає скласти скарги, має право свідчити як експерт у суді, формує та направляє скарги омбудсмену парламенту Фінляндії про серйозні випадки порушення прав дитини для подальшого розгляду. Схожою є модель Ізраїльського омбудсмена з прав дітей. В Ізраїлі дитячий омбудсмен інформує працівників сфери освіти з питань забезпечення освітніх прав дітей, ініціює проведення просвітницьких заходів, спрямованих на інформування широких кіл громадськості з питань захисту прав дітей, розглядає індивідуальні скарги на порушення прав дітей та дає з них рекомендації. У Бельгії переважна частина роботи омбудсмена зводиться до інформування суспільства про діючі у державі правозахисні інституції у справах дітей, а також про стан реалізації Конвенції ООН про права дитини. Повноваження дитячого омбудсмена Австралії також зводяться до інформативно–консультативних функцій та передбачають виконання окремих правозахисних функцій стосовно дітей. Головним обов'язком омбудсмена Швеції є інформування суспільства про стан дотримання прав дітей, моніторинг виконання державними інституціями положень Конвенції про права дитини. Основною формою роботи омбудсмена є проведення зустрічей з дітьми на базі шкіл та спілкування з ними по телефону по спеціальній інформаційній лінії, коли діти можуть висловити свої скарги з метою привернення уваги омбудсмена до певної проблеми та отримати інформацію про свої права. Омбудсмени Ісландії та Данії здебільшого організовують налагодження суспільного діалогу широких кіл громадськості з приводу проблематики забезпечення прав дітей, формують пропозиції щодо зміни діючого законодавства в частині забезпечення повноправності дитини.

У якості прикладу моделей спеціальної адміністративної компетенції дитячих омбудсменів наведемо канадську модель уповноваженого із захисту прав дитини. У Канаді уповноважений слідкує за станом виконання урядових вимог, спрямованих на здійснення прав дитини, налагоджує зв'язок і взаємодію дітей, сімей з органами влади з приводу забезпечення прав дитини, представляє інтереси



дітей у взаємостосунках з органами влади і третіми особами у разі, якщо у них відсутні законні представники або останні не можуть здійснювати представницькі дії. Головна особливість компетенції дитячого омбудсмена в Канаді – право проводити розслідування по індивідуальних скаргам про порушення прав дітей. Результатом такого розслідування є збір і подальше направлення матеріалів до правоохоронних органів задля проведення юридичної оцінки ситуації та формування рекомендацій щодо змін в законодавстві та державній політиці з прав дитини. В Австрії дитячий омбудсмен, окрім відомих інформаційно-консультативних функцій, уповноважений виступати арбітром у спорах про встановлення піклування над дітьми. Його позиція є вирішальною і обов'язковою для сторін. Дитячий омбудсмен Нової Зеландії уповноважений проводити спеціальні адміністративні розслідування за індивідуальними скаргами дітей, за результатами якого формуються індивідуальні приписи щодо покращення умов життя дітей в умовах конкретної родини або колективу.

У світі на сьогодні набула розповсюдження практика міжнародної взаємодії дитячих омбудсменів. На початку 1990-х років сформувалася Міжнародна мережа у справах прав дітей («Child Rights International Network»). Пріоритетами діяльності мережі є: здійснення наддержавного моніторингу за найбільш резонансними випадками порушень прав дитини, ініціювання обговорень на вищому політичному рівні причин і умов порушення прав дитини, залучення релевантних професіоналів для підготовки досвідчених і компетентних працівників у цій сфері [460]. Пізніше, у 1997 р. було сформовано Європейську мережу уповноважених у справах дітей. На сьогодні вказані організації проводять роботу з координації зусиль національних дитячих омбудсменів в частині протидії чинникам порушення прав дитини. Крім цього, на міждержавному рівні в межах правової системи Європейського Союзу моніторинг дотримання прав дитини здійснюється Європейським омбудсменом, який було засновано у 1993 р. Європейський омбудсмен призначається Європейським парламентом після проведення виборів. До предмета відання Європейського омбудсмена належить проведення спеціального розслідування скарг громадян держав ЄС (в тому числі і

дітей) на дії органів європейського співтовариства [461].

Управлінські моделі омбудсменів у зарубіжних державах відрізняються також і за способом створення, адміністративного підпорядкування і особливостями діяльності. За способом створення дитячі омбудсмени утворюються актом парламенту, уряду або глави держави (Люксембург, Норвегія, Швеція, Ісландія, Україна), законодавчим актом про соціальний захист дітей (Австрія, Австралія, Нова Зеландія, Перу, Коста-Ріка), засновуються як структурний підрозділ існуючого органу виконавчої влади (Гватемала, Бельгія, Ізраїль, Канада, Данія, Німеччина), формуються та діють на базі неурядових організацій з подальшою легітимізацією (Фінляндія, Ізраїль). В організаційно-функціональному аспекті спосіб заснування інституту дитячого омбудсмена значною мірою визначає і спосіб фінансування, особливості реалізації адміністративної юрисдикції цього органу на місцях.

Доцільно зазначити, що у густонаселених державах організаційно-управлінська модель дитячого омбудсмена характеризується наявністю апарату працівників, які працюють на місцях (у регіонах). У багатьох країнах світу одночасно з національним омбудсменом працюють також самостійні регіональні омбудсмени або функціонують територіальні органи (представники). В деяких державах вони мають статус автономних суб'єктів забезпечення прав дитини. Приміром, в Австрії ще з 1989 р. функціонують офіси місцевих омбудсменів, які проводять консультативно-інформаційну роботу з дітьми віком до 18 років і розглядають скарги про неналежне забезпечення освітою та надання соціального захисту. В Канаді омбудсмену з прав дітей підзвітні місцеві органи влади, що забезпечують соціальний захист і повноправність дитини. Така модель виправдовує себе тим, що дитячий омбудсмен має організаційну можливість як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях моніторити стан дотримання прав дитини і, у разі необхідності, вживати адміністративні заходи реагування. Як зазначає В. О. Закриницька, наявність регіонального та місцевого дитячого омбудсмена має беззаперечні переваги, бо таким чином для дитини забезпечується полегшення процедури самостійного звернення за допомогою без

посередництва дорослих [462, с. 352]. Підтримуючи цю позицію, вважаємо, що в Україні доцільно розробити і впровадити організаційно-управлінський механізм безпосередньої участі дитячого омбудсмена у забезпеченні прав дітей на регіональному рівні. Це стане чинником покращення адміністрування прав дитини на національному рівні.

Опрацювання зарубіжного досвіду державного забезпечення прав дитини зобов'язує зупинитися на ще одному важливому напрямі адміністративного забезпечення особливої категорії прав особи – **соматичних (біологічних) прав**. Біологічні, або «соматичні» (від грец. soma – тіло) права являють собою систему прав особи, що передбачає визнану суспільством і державою можливість вільно й відповідально приймати юридично значимі рішення стосовно власного тіла з урахуванням досягнень біології, медицини, генетики, техніки [463, с. 7]. Слід відзначити, що інститут соматичних прав почав активно розроблятися відносно недавно, з кінця минулого століття. Як відзначають спеціалісти, активізація наукових досліджень соматичних прав обумовлюється прискореним розвитком глобалізації, новими відкриттями в області інформатики, медицини, генетики, клонування, трансплантології, генно-інженерної діяльності [464, с. 224]. Якого–небудь універсального переліку соматичних прав особи юридична наука поки що не напрацювала. Взявши за основу точку зору М. А. Лаврика, до соматичних прав особи віднесемо: право особи на розпорядження його органами і біологічними тканинами, сексуальні права особи (можливість збирати, зберігати і передавати інформацію про сексуальність), право на обізнаність у сфері сексу, право вступати або не вступати у шлюб, право на зміну статі, репродуктивні права особи, право на фізичну і психічну недоторканість, право на зміну статі [465, с. 85]. Дискусійним залишається питання про належність до соматичних прав права на клонування і права на смерть. Так чи інакше, але соматичні права особи багато в чому пов'язані з фізіологічною сутністю людини, залежністю від науково-технічного прогресу, є результатом трансформації ліберальної парадигми розвитку суспільства.

У зарубіжних державах публічне адміністрування соматичних прав особи

лише започатковується. Однією з причин цього є те, як відзначає Р. М. Хажинський, що соматичні права людини пов'язані з декількома сегментами правового регулювання суспільних відносин: із конституційною сферою прав та свобод людини, механізмом їх захисту, адміністративно-юрисдикційним забезпеченням, кримінально-правовими, цивільно-правовими та сімейно-правовими засадами регулювання особистих немайнових прав [466, с. 24]. Щодо дитини, то адміністрування її соматичних прав зводиться у переважній більшості випадків до імперативної заборони вчиняти дії з її тілом чи органами до досягнення нею повноліття. Ця обставина має дуже істотне значення для забезпечення правопорядку і законності в багатьох сучасних демократичних державах.

У багатьох державах Європейського континенту адміністрування соматичних прав відбувається на підставі спеціальних законів, положення яких частково передбачають забезпечення соматичних прав. Так, у Франції у 1994 р. було прийнято закон про повагу тіла людини і про вилучення й використання частин і продуктів людського організму. Його положення пізніше стали складовим елементом Кодексу суспільного здоров'я. Вказаний акт передбачає обов'язковість поваги до фізичної недоторканості людини з боку всіх фізичних і юридичних осіб, закріплює принцип поваги біологічних прав. У таких державах, як Андорра і Бельгія, передбачено принципи обов'язковості права на повагу до інтимного життя, право дитини на сексуальну недоторканість. В свою чергу, законодавство Македонії гарантує право приймати вільне рішення про народження чи ненародження дитини. У Боснії і Герцеговині особа має право самостійно вирішувати питання про створення родини [467, с. 18].

В цілому адміністрування соматичних прав здійснюється у формі поліцейського нагляду держави за законністю процедур трансплантології дитячих органів, профілактиці сексуальної експлуатації дітей, недопущення фактів фізичного насильства і знущання над ними. Разом із тим, загальновідомим є також те, що у деяких державах дозволена евтаназія дитини. У Голландії евтаназія дитини дозволена з 12 років. У Бельгії з 2014 р. на законодавчому рівні дозволена

евтаназія дитини без встановлення вікових обмежень. Обов'язковою умовою її проведення має бути доведення правдивості діагнозу, згода батьків, рекомендації психіатрів, а також обов'язковість бажання самої дитини добровільно піти з життя. Проте, якщо дитина через фізичний стан не розуміє сутності евтаназії, її проводити категорично заборонено. У 2016 р. у Бельгії уперше в сучасній історії було застосовано евтаназію стосовно дитини. На думку глави Федеральної комісії Бельгії по евтаназії Вима Дистельманса, це був виключний випадок і застосування евтаназії стосовно неповнолітнього було очевидно доцільним [468]. В Індії і США дозволена трансплантація органів дитини у разі, якщо дитина, від якої забирається орган, знаходиться у стані, коли її не можна вилікувати і вірогідність настання смерті є високою (онкологічне захворювання, тяжкий стан після катастрофи тощо).

Зазначене вище свідчить про те, що у державах західноєвропейської правової традиції сформувався своєрідний підхід, у відповідності до якого деякі напрями адміністрування прав дитини передбачають особливий порядок використання їх біологічних тканин чи органів, а також порядок реалізації права на смерть шляхом евтаназії задля полегшення її фізичного становища. Незважаючи на дискусійність зазначених напрямів адміністрування права дитини, вказана практика чим далі більше стає звичною у державах світу. Відзначаючи дискусійність цього питання, слід вказати, що в Україні лише формується законодавство про соматичні права особи (дитини).

Наступним важливим напрямом адміністрування прав дитини в зарубіжних державах, який потребує окремого висвітлення, є організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку. Означений напрям на практиці дістав назву інклюзивної (інтегративної) освіти. Історично забезпеченню інклюзивної освіти дітям з особливими потребами зарубіжні держави приділяли значну увагу. Це було обумовлено тим, що, по-перше, слід було організувати мережу закладів інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами, по-друге, слід було забезпечити підготовку відповідних фахівців з інклюзивної освіти, і, по-третє,

слід організувати систему загальнодержавного інклюзивного навчання. Більшість західних розвинених демократичних держав виконали це завдання і продемонстрували справжній соціальний характер влади. Кожна зарубіжна держава має свій власний досвід формування політики з впровадження інклюзивної освіти.

В Італії у середині 1970-х років почала організовуватися система управління інклюзивною освітою. На підставі Закону про освіту 1971 р. діти з особливостями розвитку мають ходити до школи поблизу домівки та навчатися в класах разом зі своїми однолітками, а школярі з вадами здоров'я мають бути забезпечені кваліфікованою підтримкою з боку педагогів та інших фахівців, що працюють з ними за спеціальними програмами. На сьогодні майже всі діти з особливими потребами навчаються разом з іншими школярами у масових школах. Методологічне керівництво навчанням таких дітей здійснюють Департаменти провінцій.

У Німеччині адміністрування процесів інклюзивної освіти бере свій початок ще з 70-х років XX століття. Тоді Міністерством ФРН у справах освіти, релігії і культури було прийнято низку програмних документів, які передбачали порядок організації для дітей з обмеженими можливостями спеціального режиму навчальної діяльності. У 1972 р. на загальнофедеральному рівні було ухвалено «Рекомендації з організації спеціального навчання», у відповідності до яких у кожній землі має бути організовано «кооперативну» форму організації освітньої діяльності, при якій масові і спеціальні школи проводять спільні освітні заходи. На рівні окремих земель у школах місцеві уряди передбачили окремі посади фахівців у загальних школах, які надають допомогу дітям з особливими потребами. Також було створено спеціальні психолого-педагогічні центри для дітей з особливими освітніми потребами. Окрім цього, у державі функціонують медико-соціальні служби, ресурсні центри, реабілітаційні заклади для дітей-інвалідів.

Адміністрування інклюзивної освіти в Австрії почало формуватися на початку 1980-х років. У 1983 р. Міністерство освіти Австрії підтримало ідею

громадськості про організацію інклюзивного навчання і виділило фінансові кошти на дослідження цього питання з метою перспективної практичної реалізації. У 1991 р. під егідою Австрійського центру експериментальної освіти та шкільного розвитку було організовано інтегровані класи для дітей з особливими потребами в загальних школах. Особливість навчального процесу в таких класах була в тому, що навчальний процес в них організовували спеціальні педагоги, посади яких називаються «шкільний консультант». На сьогодні в Австрії функціонують Центри спеціальної освіти, які координують роботу «шкільних консультантів».

У Бельгії ще у 1960 р. було прийнято Закон про освіту, положення які визначили обов'язковість створення служб психологічного і медичного супроводу, які б від імені держави вирішували питання організації освіти дитини з вадами психофізичного розвитку. Спеціалісти цих служб, у тісній взаємодії з батьками дітей, визначають умови переведення і перебування дитини в спеціальних установах, де передбачений особливий порядок одержання ними освіти. Працюють спеціальні школи з інклюзивним навчанням, які часто мають подвійне підпорядкування міністерству охорони здоров'я і міністерству соціальної політики, які спільними зусиллями надають додаткові спеціальні послуги дітям з обмеженими можливостями та їх родинам.

Голландський досвід адміністрування інклюзивної освіти бере свій початок ще з 1948 р., коли було створено 7 спеціальних шкіл для дітей з обмеженими можливостями [469]. У 1991 р. Кабінет Міністрів ініціював урядову програму «Внутрішня підтримка», яка передбачала створення і розвиток функціонування шкільних служб, які б займалися сприянням отримання освіти дітьми з особливими потребами. Керівникам вищих навчальних закладів в імперативному порядку приписувалося, що вони зобов'язані виявляти дітей, які потребують відповідного педагогічного підходу і кореляційної роботи. На перших етапах до розробки інклюзивних освітніх курсів залучалися найдосвідченіші педагоги. Пізніше, у 1994 р. Міністерство освіти Голландії почало реалізовувати національний освітній проект «Крок за кроком до школи», який передбачав зближення систем загальної та спеціальної освіти, яке мало відбуватись поетапно.

Було створено мережу спеціальних шкіл для дітей з легкою розумовою відсталістю та труднощами у навчанні. Вони підпорядковувалися Міністерству освіти, яке управляло питаннями взаємодії в наданні якісної освіти учням з особливими освітніми потребами, застосовуючи відповідний кадровий, навчально-методичний та фінансовий потенціал використовуючи спільні кадрові, навчально-методичні та інші ресурсні можливості. З часом мережа таких навчальних закладів поповнилася спеціальними установами для глухих і сліпих дітей, дітей з дисфункціями мовного апарату, порушеннями нервової системи тощо. Особливістю адміністрування інклюзивної освіти Нідерландів на сьогодні є те, що батьки мають право обирати навчальний заклад для навчання дитини.

Шведська модель адміністрування права на освіту дітей з особливими потребами бере свій початок з 1980 р., коли Міністерство освіти впровадило у систему початкової і середньої освіти навчальний план, яким було передбачено створення за державний кошт умов для одержання права на освіту дітям з особливостями психофізичного розвитку у спеціальних класах звичайних масових шкіл. З 1986 р. було засновано мережу спеціальних навчальних закладів для дітей з порушенням зору. Такі навчальні заклади організовувалися на місцях як дочірні структури Національного медичного центру. Самостійною формою навчання інклюзивна освіта стає у 1989 р., коли нове законодавство про середню освіту привнесло в суспільне життя оновлений освітній стандарт, який передбачав індивідуальні навчальні плани для дітей з особливими потребами. З 1995 р. було створено загальнодержавну мережу шкіл інклюзивної освіти. Особливість адміністрування права дитини зі спеціальними потребами на освіту у Швеції характеризується наданням дитині спеціальної державної допомоги, яка виявляється у залученні на умовах тимчасової трудової угоди фахівців–педагогів, які обслуговують потреби дітей з обмеженими можливостями. Координує ці процеси спеціальна управлінська установа – Шведське агентство спеціальної освіти. Співробітники цього органу опікуються дітьми з особливими освітніми потребами, допомагаючи місцевим муніципальним органам влади організувати умови для того, щоб діти з особливими потребами мали всі умови для реалізації



права на освіту.

У Люксембурзі з 1994 р. засновано спеціальні управлінські інституції, які займаються фахово питаннями організації інклюзивної освіти для дітей з обмеженими можливостями – Амбулаторні реабілітаційні департаменти. Працівники цих установ займаються координацією зусиль адміністрації шкіл та влади з питань організації інклюзивного навчання.

Велика Британія вирізняється з-поміж інших держав, значною кількістю нормативних актів, які регламентують адміністрування питань інклюзивної освіти. Зокрема, це Закон про освіту 1996 р., Закон про стандарти шкільної освіти 1998 р., Акт про особливі освітні потреби дітей 2001 р., яким було доповнено Закон 1996 р. У відповідності до цих нормативних документів школам потрібно було розробити особливу «політику» навчання та освіти для дітей з особливими освітніми потребами [470, с. 30]. Положення цього акту зобов'язали місцеві органи влади організовувати служби для надання психолого–консультативної допомоги сім'ям, у яких є діти з обмеженими можливостями, а також зобов'язали місцеві громади постійно планувати заходи щодо збільшення доступності дошкільних установ для дітей з обмеженими можливостями.

Спираючись на викладене вище, зазначимо, що характерною особливістю адміністрування інклюзивної освіти у зарубіжних державах є створення розгалуженої мережі відповідних навчальних закладів, постійне фінансування розвитку інклюзивної освіти, гарантування можливості для дітей з вадами психофізичного розвитку здобувати освіту як у спеціальних навчальних закладах, так і у звичайних школах. Питання організації інклюзивної освіти в Україні частково було розкрито нами у підрозділі 3.1 роботи. Зазначимо, що у 2017 р. в Україні завершено тривалий етап створення власної національної моделі інклюзивної освіти, яка визначається чинним законодавством про освіту, де наводиться поняття інклюзивного навчання та регламентуються аспекти психолого-педагогічної, корекційно-розвиткової та іншої допомоги особам з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх потреб, визначених в

індивідуальній програмі розвитку особи з особливими освітніми потребами. Це підтверджується введенням в дію Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2016 роки та утворенням Інклюзивно–ресурсного центру у липні 2017 року. Більше того, 23.05.2017 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», яким врегульовано низку аспектів щодо забезпечення реалізації права на освіту для дітей з особливими потребами [356]. Зазначеним законом, зокрема, визначаються поняття «особа з особливими освітніми потребами» та «інклюзивне навчання». Такий крок законодавця вбачається особливо важливим для забезпечення прав і свобод дитини і вказує на початок формування національної моделі адмініструванні освітніх прав дітей з особливими потребами. На користь цього говорить те, що дітям з особливими потребами гарантується право на одержання психолого–педагогічної та корекційно–розвиткової допомоги, створення для них спеціальних інклюзивних груп або класів у загальноосвітніх навчальних закладах. Крім цього, родинам дітей з особливими освітніми потребами держава гарантує безоплатність навчання таких дітей в державних і комунальних навчальних закладах. Слід зазначити, що, незважаючи на зростаючу увагу до інклюзивної освіти дітей з боку держави, створення організаційних умов для розвитку системи інклюзивної освіти здебільшого відбувається за рахунок приватних меценатів та благодійників. Разом із цим, у державі спостерігається стійка тенденція до збільшення закладів освіти для дітей з особливими потребами. Зокрема, протягом 2016–2017 навчального року кількість інклюзивних шкіл лише у Запорізькій області зросла у 8 разів, а кількість інклюзивних класів у 12 разів, кількість учнів в цих класах – у 15 разів [469].

У додаток до наведеного вище зазначимо, що у зарубіжних державах традиційно держава багато уваги приділяє адмініструванню прав вихованців інтернатних закладів, що перебувають під державною опікою. Разом із тим, у більшості зарубіжних держав вважається, що влаштування дитини в будь–який заклад стаціонарної (інтернатної) опіки на тривалий період часу є крайнім

заходом, коли уже всі інші альтернативи вичерпано. У всякому разі держава повинна забезпечити підтримку й допомогу молодим людям, які виходять з-під опіки, та підготувати їх до самостійного життя. При цьому, участь дитини є обов'язковою у плануванні та здійсненні всіх дій щодо її влаштування та виходу з опіки. Багато зарубіжних держав апробували певні форми адміністративної підтримки вихованців інтернатних закладів. Беручи за основу наукову позицію В. Дибайло, розглянемо їх більш детально. Приміром, у Польщі інтернатні заклади зобов'язані підтримувати контакти дитини з біологічними батьками, коли дитина перебуває в закладі. Більше того, за кожною дитиною закріплений соціальний працівник, який проводить спостереження за поведінкою вихованця інтернату. Але головна його функція полягає у тому, щоб від імені держави підготувати випускника інтернату до дорослого, самостійного життя. Держава з цією метою розробляє для найбільш перспективних випускників інтернатів програми фінансової грантової підтримки. У Словаччині підтримувати контакти з біологічною родиною та готувати дитину до самостійного життя зобов'язані працівники закладу стаціонарної (інтернатної) опіки. Передбачена також державна фінансова підтримка дитини аж до досягнення нею віку 25 років. В Англії органи влади зобов'язані визначити персонального помічника для кожної дитини, яка виходить з-під опіки. Основна роль такого помічника зводиться до координації виконання індивідуального плану переходу до самостійного життя (план складається з алгоритму досягнення благополуччя, утримання житла, реалістичні плани щодо подальшого навчання і працевлаштування).

Законодавство Північної Ірландії ще чіткіше визначає позицію стосовно призначення персонального помічника та підготовки індивідуального плану – це має бути зроблено для кожної 16–17-річної дитини, яка перебуває під державною опікою [473, с. 8]. Відповідно, є підстави констатувати, що в більшості країн Західної Європи державні механізми надання підтримки дітям, які виходять з-під інтернатної опіки, є чіткими і передбачають організаційну, психологічну, матеріально-фінансову підтримку.

Наведена вище практика публічного адміністрування у сфері забезпечення

прав та законних інтересів у зарубіжних державах вказує на багатоманітність форм і методів державно-владного впливу на сферу організації умов для повноцінної реалізації дітьми передбачених законодавством прав. Аналіз розглянутих форм адміністрування прав дитини, які застосовуються іншими державами, підтверджує чітку соціальну спрямованість функціонування всіх ланок державного апарату, орієнтацію на пріоритетність забезпечення прав дитини у системі державної політики. Узагальнення досвіду розвитку державного забезпечення прав дитини засвідчило, що система державного адміністрування прав дитини нерозривно пов'язана і доповнюється діяльністю інституцій громадянського суспільства, які займаються моніторингом рівня захисту прав дітей і формуванням пропозицій для органів державної влади щодо покращення стану державного забезпечення правового статусу дитини.

#### **4.2 Удосконалення системи публічного адміністрування прав дитини в Україні в контексті європейської інтеграції**

На початку XXI століття Україна, реалізуючи цивілізаційний вибір українського народу жити в політико-правовому, економічному, культурному альянсі з державами Європейського Союзу, на весь світ задекларувала позицію стати у найближчій історичній перспективі членом ЄС. З початку 2014 р. активізувалися євроінтеграційні процеси, результатом чого стала ратифікація Верховною Радою України 16.09.2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію), з іншої сторони [474]. Зміст документа, окрім положень про форми спільної взаємодії обох сторін, визначає магістральні напрями реформування системи державного адміністрування багатьох сфер життєдіяльності суспільства. Це обумовлено, як відзначає Ю. В. Ващенко, зобов'язанням України забезпечити імплементацією зазначених вимог у законодавство України [475, с. 105]. Права особи є однією із

пріоритетних площин діяльності в означеному контексті. Ст. 24 Угоди про асоціацію, яка присвячена питанням правового співробітництва, визначає, що Україна і ЄС домовилися розвивати співробітництво у сфері захисту дітей. Масштабність вирішення цього завдання обумовлює доцільність перегляду існуючих на сьогодні напрямів державного адміністрування прав дитини. Це диктується необхідністю системного перетворення державної управлінської політики із забезпечення прав дитини, задоволення запиту суспільства на забезпечення верховенства права, гармонізацію українського законодавства з правовою системою ЄС [476, с. 82].

Слід зазначити, що державне адміністрування прав дитини є одним із найбільш багатоаспектних напрямів управлінської діяльності. Він охоплює не лише організаційно-правову, а й виховну, психологічну, освітню, культурну, ідеологічну, політичну, етнонаціональну компоненти. Відповідно, диференціація напрямів адміністрування прав дитини може нараховувати десятки різних за змістом видів управлінської діяльності, що здійснюються з метою забезпечення повноправності правового статусу дитини. Виходячи з положень Угоди про асоціацію, визначимо декілька комплексних напрямів удосконалення адміністрування прав дитини. В Україні, які доцільно реалізувати задля наближення до загальноєвропейських стандартів гарантування реального втілення всього спектр прав і свобод дітей.

Формулюючи відповідні напрями, у загальному порядку відзначимо, що окрім вже неодноразово згадуваної Конвенції ООН з прав дитини адміністрування прав дітей у ЄС здійснюється не лише на підставі установчих договорів ЄС і документів ЄС у галузі прав людини (дитини), а й з урахуванням програмного документу світового розвитку ООН – Декларації тисячоліття, яка була прийнята 08.09.2000 р. і затверджена Резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї ООН (далі – Декларація) [477]. У відповідності до Декларації всі держави світу усвідомлюють відповідальність перед дітьми як найбільш вразливою соціальною групою і, у той же час, майбутніми керманичами глобального розвитку людства. Держави світу, які приймали Декларацію, визначилися, що права дитини є загальнопланетарними

цінностями і мають універсальний, абсолютний характер. Декларація закріпила, що діти мають виховуватися у вільних умовах, а держави зобов'язуються забезпечити їм захист від усіх форм насильства, пригнічення і несправедливості, соціальної дискримінації, гарантування права на освіту і культурний розвиток, захист дітей від реалій збройних конфліктів, убезпечення дітей від торгівлі людьми, втягнення у створення порнографічних матеріалів тощо. Так чи інакше, вказані засади лягли в основу сучасної філософії формування системи адміністрування прав дитини в державах ЄС і мають бути повною мірою втілені в Україні.

Перший напрям удосконалення адміністрування прав дитини в Україні, який доцільно виокремити у межах євроінтеграційних процесів, має загальний характер і зводиться до постійної роботи над покращенням рівня забезпечення безпеки дитини у процесі життєдіяльності та розвитку. Питання безпеки дітей завжди було і є актуальним не лише для України і держави ЄС, а й для кожної держави світу, яка прагне поступально розвиватися і формувати здорове суспільство. Питання фізичного захисту дітей, їх прав, забезпечення пріоритетності їх інтересів на сучасному етапі розвитку державності з урахуванням напруженої військово–політичної ситуації у східних областях України поставили на порядок денний необхідність удосконалення організаційно-правового механізму забезпечення правового статусу дитини. Це передбачає, що держава має взяти на себе основне навантаження з вирішення означених завдань. У 2015 р. Президентом України як суб'єктом законодавчої ініціативи було зареєстровано у Верховній Раді законопроект № 3579 «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей» [478]. Законопроектом пропонується внести зміни до Закону України «Про основи національної безпеки України», передбачивши, що охорона дитинства є однією з важливих сфер національних інтересів України, від яких залежить сталий розвиток суспільства; збереження та зміцнення інституту сім'ї, створення умов для повноцінного життя і розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання в сімейному оточенні є пріоритетами національних інтересів (зміни до статей 1, 6

Закону). При цьому пропонується визнати, що зростання небезпеки для життя і здоров'я цивільного населення, насамперед дітей, внаслідок військових дій чи збройних конфліктів; збільшення кількості дітей–сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які виховуються в інтернатних закладах, а також сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, на сучасному етапі є одними з основних загроз національним інтересам і національній безпеці України (зміни до статті 7).

Крім того, законопроектом вносяться зміни до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», за якими забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав визначається як принцип внутрішньої політики (зміни до статті 2). Відповідно, розширюється зміст основних засад внутрішньої політики у соціальній та гуманітарній сферах (зміни до статей 8, 10). Внесення подібних змін до законодавства має важливе значення, адже демонструє відданість нашої держави ідеалам забезпечення громадської безпеки і правопорядку, а також створення належних умов для соціального розвитку дітей. Разом із тим, додаткової розробки потребують питання управлінської реалізації цих заходів різними органами, службами і посадовими особами з тим, щоб кожна дитина у державі відчула на собі турботу і захист влади. Зокрема, правоохоронні органи України випробовують нові методики розшуку зниклих дітей, організації превентивної роботи в учнівських дитячих колективах, створення реєстру осіб, які скоїли злочини сексуального характеру проти дітей [479]. Так, у серпні 2017 р. Міністерство внутрішніх справ України анонсувало про початок роботи зі створення спеціалізованого підрозділу поліції захисту дітей [480].

Наступний напрям удосконалення публічного адміністрування прав дитини, який ми виокремимо, впливає з положень статті 291 Угоди про асоціацію, яка має назву «Багатосторонні трудові стандарти та угоди». Положення статті визначають, що Україна і ЄС беруть на себе взаємні зобов'язання щодо розбудови ефективної системи зайнятості, що передбачає забезпечення «повної та ефективної зайнятості й гідної праці для всіх, зокрема чоловіків, жінок та молоді». З цією метою сторони спільними зусиллями забезпечують правову регламентацію

та практичне виконання основних міжнародно-правових стандартів організації трудових відносин. Одним із таких стандартів є викорінення дитячої праці. На сьогодні у відповідності до ст. 32 Конвенції про права дитини у кожній цивілізованій державі дитина має право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. ЄС чітко виконує вказаний припис і вимагає його виконання від усіх держав–партнерів. Відповідно, одним із найважливіших зобов'язань України перед ЄС є організаційне сприяння тому, щоб діти працювали виключно у відповідності до діючого законодавства із дотриманням всіх етичних, санітарно-гігієнічних, педагогічних стандартів і нормативів [481, с. 55].

Слід зазначити, що у відповідності до міжнародних стандартів ООН дитина має право працювати у межах особливого правового режиму, який визначений законодавством. Це одна з найважливіших засад, що містяться в Декларації Міжнародної організації праці стосовно основних принципів і прав у світі праці, яку було ухвалено Міжнародною конференцією праці в Женеві, 18 червня 1998 року [482]. В основі змісту такого режиму – особливий порядок нормування дитячої праці, заборона використання дітей на важких працях, врахування віку при працевлаштуванні, обов'язковість згоди батьків на працю дитини, визначення порядку суміщення праці з навчанням тощо. На сьогодні як держави ЄС, так і Україна єдині у думці, що «дитяча праця» охоплює будь-яку оплачувану чи неоплачувану багатогодинну діяльність, що в етичному, психологічному, фізичному, моральному планах пов'язана з небезпекою для фізичного чи психологічного здоров'я дитини, позбавляє дітей можливості навчатися в школі, віддаляє від виконання родинних обов'язків у сім'ї, відриває від колективу товаришів–однолітків.

Світова прогресивна практика основними видами дитячої праці вважає такі:

- рабство і сексуальна експлуатація;
- виснажлива й надмірно тривала праця дітей у домашньому господарстві



(насамперед це стосується сільських дітей);

- робота у промисловості, в установах та організаціях, яка не відповідає фізичним та розумовим здібностям дітей, шкодить їхньому здоров'ю, заважає навчанню та розвитку дитини;

- робота у сімейному бізнесі, яка перебуває поза громадським та державним контролем, чим створюються передумови для перетворення такої праці у найгірші форми;

- робота на вулиці у несприятливих погодних умовах, часто – у несприятливому соціальному оточенні (миття автомашин, вулична торгівля, жебракування тощо) [483]. На ринку праці традиційно існує попит на дитячу працю, оскільки зазвичай діти є слухняними, покірними робітниками; їх легше найняти за нижчу платню і звільнити, коли зникає потреба в робочій силі. Наймання дітей для роботодавців не пов'язане із тривалими інвестиціями у формі страхування чи соціального забезпечення, тому вони розглядають дешеву дитячу працю як важливий чинник конкурентоспроможності їхніх підприємств і товарів на національному та міжнародному ринках [484, с. 14]. У більшості державі світу основним споживачем праці дітей є малий бізнес, де конкретна особа на основі усних домовленостей використовує дитячу працю і жодним чином не забезпечує гідних умов для виконання трудової функції. Фактично, за термінологією ООН, мова йде про економічну експлуатацію дитини. За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), кількість працюючих дітей віком від 5 до 14 років у країнах, що розвиваються, становить 250 мільйонів осіб, а половина з них (120 млн) працюють повний робочий день упродовж цілого року [485, с. 13]. Наявні дані свідчать, що хлопчики є економічно активнішими за дівчаток, проте в офіційній статистиці зазвичай не враховують дівчат, зайнятих хатньою роботою й доглядом за молодшими братами і сестрами. За підрахунками експертів, найбільше використовується дитяча праця в Азії (61%, або 153 млн дітей), Африці (32%, або 80 млн. дітей) та Латинській Америці (7%, або 17,5 млн дітей). Негативна практика дитячої праці розповсюджена також і в державах ЄС. Ще з початку 2000-х років серед країн альянсу традиційно найбільше випадків

незаконної праці спостерігається в Італії та Великій Британії [484, с. 9]. В Україні за даними сайту «Об'єднання світових культур» виявлено 465 тисяч працюючих дітей. Велика частина з них (46%) задіяна в сільському господарстві, в торгівлі (26%) і сфері послуг (19%) [486].

Причин, які призводять до розповсюдження дитячої праці, може бути багато, і їх основою є економічні, сімейно-педагогічні, психологічні і навіть політичні чинники. Не є таємницею, що багато неповнолітніх покидають свої рідні домівки через незадовільний матеріальний стан та брак любові в родині. Бідність – глибоко вкорінена проблема, а природні катаклізми й антропогенні катастрофи (війни та громадянські конфлікти), неписьменність, безсилля та відсутність жодних перспектив ще більше обмежують негаразди, які зазнають незаможні батьки і які змушені віддавати своїх дітей у найми. Дитина, відчуваючи озлобленість, агресивність і подекуди навіть ненависть рідних на собі намагається вирватися із такого сумного середовища, в якому почувається чужою, непотрібною. У разі, якщо доводиться терпіти знущання батьків, які ведуть антисоціальний спосіб життя, єдиним виходом залишається втеча з дому. Наслідки цього можуть бути непередбачені.

В Україні, на жаль, у всіх регіонах трапляються непоодинокі випадки використання дітей на працях різного ґатунку. У більшості випадків діти виконують допоміжні функції при проведенні вантажно-будівельних робіт, беруть участь у торговельних операціях, виконують функції інформаційного характеру тощо. У якості прикладу, можна навести ситуацію, коли на офіційному сайті Тиврівської районної державної адміністрації Вінницької області повідомляється, що нерідкі є випадки використання дітей у важкій праці. Це діти, переважно, з багатодітних та неблагополучних сімей, за якими не має належного батьківського догляду. Щоб заробити собі кошти на морозиво, цукерки та інші ласощі, вони змушені були почати працювати [487].

Слід відзначити, що на сьогодні держава створила певні формально-юридичні умови захисту дитини від «дитячої праці». Проте, чинне законодавство у цій сфері не реалізується належним чином, а соціальні й економічні

зобов'язання держави протидіяти цьому виявляються недостатньо ефективними. Основними завданнями, які потребують оперативного вирішення на рівні діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів, правоохоронних органів, адміністрацією навчальних закладів і інститутів громадянського суспільства, є стимулювати батьків бути більш пильними у вихованні, налагоджувати співпрацю батьків і педагогічних колективів в частині відслідковування випадків дитячої праці і повідомлення про у компетентні органи, проводити ідентифікацію потерпілих від економічної експлуатації дітей та надавати їм необхідну допомогу у порядку соціальної реабілітації та реінтеграції, налагодження більш тісної співпраці між службами органів влади і місцевого самоврядування, що покликані протидіяти попиту на експлуатацію дітей, вести роботу над постійним удосконаленням методик допитів потерпілих дітей у разі встановлення факту протиправної трудової експлуатації з метою мінімізації можливостей травмування психіки дитини під час процесуальних дій. Не можна також відкидати певний ступінь загрози інформаційних ресурсів мережі Інтернет, у яких містяться оголошення і запрошення дітей на незаконну сезонну роботу або пропонується сумнівний заробіток. Значного резонансу набув прецедент, коли у 2013 р. у Києві було викрито дитячу біржу праці, на якій незаконно пропонували роботу навіть 9–річним дітям. На сайті «teenjobs.com.ua» вербувалися діти віком переважно від 12 до 16 років для різного роду робіт після навчання з 15 до 22 години [488]. Наведене підтверджує важливість впровадження комплексного адміністративного контролю за недопущенням рекламування дитячої праці на інформаційних ресурсах.

Враховуючи те, що у державах ЄС значна увага приділяється розвитку фізичної культури і спорту, в Угоді про асоціацію сторони взяли на себе зобов'язання в частині підвищення ефективності адміністративно–владної політики щодо розвитку фізичної культури і спорту серед дітей. Зокрема, як випливає зі ст. 441 Угоди про асоціацію, Україні належить розробити і впровадити низку заходів, спрямованих на просування соціальних функцій та освітніх цінностей спорту, популяризацію фізичної культури і спорту серед дітей

через існуючу освітню систему у взаємодії з державними установами та недержавними організаціями, реалізацію заходів, спрямованих на інтеграцію дітей до з розумовими та фізичними вадами до соціального середовища через заняття спортом. Це положення є похідним від положення ст. 17 Конвенції про права дитини, яка гарантує кожній дитині державне сприяння в частині повноцінного фізичного розвитку.

Для України розвиток і популяризація фізичної культури і спорту з перших днів державної незалежності є одним із актуальних і в той же час болючих питань. Після розпаду СРСР адміністрування спортивної сфери взагалі та дитячого спорту зокрема традиційно залишаються для держави питаннями другорядного порядку. Основними причинами цього була недосконалість правової бази, дефіцит фінансово-матеріальних ресурсів на розвиток спортивної інфраструктури, відсутність політичної волі належним чином адмініструвати ці процеси.

Формально в Україні на даний час існує законодавче поле для адміністрування процесів розвитку фізичної культури і спорту серед молоді. Слід зазначити, що у відповідності до ст. 4 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 р. № 3808–ХІІ сформульовано п'ятнадцять основних напрямів реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту [489]. Проте розвиток спорту серед дітей і популяризація фізичної культури серед молоді серед законодавчо визначених пріоритетних засад державної політики безпосередньо не згадується. Зазначається лише, що держава бере на себе зобов'язання сприяти безперервності та послідовності занять фізичною культурою і спортом громадян різних вікових груп. Крім цього, норми статей 33 і 34 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 р. № 3808–ХІІ створюють правову основу для розвитку дитячого спорту. Дитячим спортом називається напрям спорту, який забезпечує ознайомлення дітей з видами спорту та виявлення їх здібностей до подальших занять спортом. При цьому органи державної влади та органи місцевого самоврядування за законом зобов'язані створювати організаційно-правові та інші умови для розвитку дитячого спорту та

забезпечення початкового навчання дітей видам спорту шляхом об'єднання зусиль сім'ї, опікунів, піклувальників, дитячо-юнацьких спортивних шкіл та загальноосвітніх навчальних закладів з метою розвитку масового спорту та спорту вищих досягнень. В свою чергу, розвиток дитячо-юнацького спорту забезпечують суб'єкти сфери фізичної культури і спорту, зокрема дитячо-юнацькі спортивні школи та відповідні спортивні клуби. Правовий статус таких суб'єктів визначено в законодавстві. Останнім часом розширенню організаційно-правових можливостей розвитку дитячого спорту сприяла також розробка і прийняття таких актів, як Указ Президента України про затвердження Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» та Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року, яка була схвалена Кабінетом Міністрів у 2015 р. [490], [491]. Також за участю міжнародного та вітчизняного експертного середовища розроблено Дорожню карту реформ у сфері фізичної культури і спорту, яку підтримали 54 громадські інституції фізкультурно–спортивного спрямування, та План заходів з її реалізації. Враховуючи певні позитивні досягнення, слід констатувати, що національна практика адміністрування розвитку дитячого спорту не може, на жаль, похвалитися значними досягненнями.

Починаючи з середини 1990–х років спостерігається тенденція до прийняття підзаконних актів програмного характеру, які містять конкретні організаційні заходи з розвитку дитячого і юнацького спорту. Але, незважаючи на це, офіційна інформація таких документів свідчила про поступову деградацію управлінської політики в галузі спорту. Так, ще у 1994 р. Президент України видав Указ «Про державну підтримку розвитку фізичної культури і спорту в Україні» від 22.06.1994 р. № 334/94, який формально діє і досі [492]. Показовим є те, що в Указі, який було прийнято більше двадцяти років тому, було на офіційному рівні визнано, що в Україні ще у перші роки державної незалежності мало уваги приділялося фізичному вихованню в сім'ях, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах. Ці питання не

займали належного місця і в роботі місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У документі також констатувалося, що у державі не задовольняється природна біологічна потреба дітей в руховій активності. Як наслідок – 80 % дітей і підлітків мають різні відхилення у фізичному розвитку, а кожен третій юнак за станом здоров'я не був придатний до військової служби. Серед дітей зростає популярність малорухомого способу проведення дозвілля. Більше того, матеріально–спортивна база на селі ще з перших років державної незалежності чим далі більше занепадала. В середньому в Україні на 53 села припадає один стадіон. Така тенденція спостерігалася досить довго. Так, у Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011–2022 рр., яку було схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.10.2010 р. № 2068–р, також констатувалося, що за спортивною інфраструктурою Україна в 10–15 разів поступається таким країнам ЄС, як Чехія, Естонія, Болгарія, Латвія, Фінляндія, Словаччина, Німеччина [493]. Станом на середину 2013 р. тільки кожен третій шестикласник приділяє свій вільний час фізичним вправам, що є наслідком неналежного стану справ у питанні популяризації спорту та роз'яснення громадськості соціальних переваг здорового способу життя [494]. Болючою також залишається тенденція до зниження кількості спортивно-виховних закладів для дітей. Лише у 2015 р. в Україні припинило свою діяльність 83 дитячо-юнацькі спортивні школи, що призвело до скорочення 962 тренерів–викладачів та зменшення кількості учнів спортивних шкіл на 29698 тис. осіб [495].

Крім означеного вище, результатом незадовільного адміністрування процесів управління спортивними об'єктами в Україні, кількість яких постійно знижується, є приватизація національно важливих спортивних комплексів і споруд. Так, у серпні 2017 р. було обнародовано пропозицію Міністерства економічного розвитку і торгівлі про приватизацію таких об'єктів спортивної інфраструктури національного значення, як державне підприємство «Дирекція з реконструкції спортивних споруд», спортивні комплекси «Авангард» та «Атлет»;

«Палац спорту»; «Льодовий стадіон» [496]. Парадокс у тому, що навіть на вищому політичному рівні це призвело до управлінського протистояння Міністерства молоді та спорту та Міністерства економічного розвитку і торгівлі: перше внесло зазначені об'єкти до списку таких, що підлягають приватизації, а друге офіційно винесло заперечення таким планам, але було проігноровано. Сформувався управлінський конфлікт. Такий стан справ у цілому свідчить про незадовільний стан адміністрування процесів розвитку фізичної культури і спорту в Україні і вимагає пошуку шляхів термінового оздоровлення системи організаційно-владного впливу у сектор розвитку фізичної культури і спорту серед дітей. З урахуванням проблематики реалізації означеного сектору державного управління, основними векторами покращення адміністрування відповідних процесів є збільшення фінансових видатків на розвиток дитячого спорту, розробка механізмів відповідальності керівників місцевих органів виконавчої влади, керівників органів місцевого самоврядування, керівників навчальних закладів за дотримання належних умов для ведення здорового способу життя та забезпечення фізіологічних норм рухової активності школярів, формування на місцях ефективної моделі здійснення функцій з управління дитячо–юнацькими спортивними школами, уникнення дублюючих функцій у системі місцевих органів виконавчої влади, визначення стратегічних напрямів модернізації системи фізичного виховання дітей та молоді у навчальних закладах з урахуванням міжнародного досвіду, вітчизняних реалій з метою формування здоров'я підростаючого покоління, збереження генофонду нації та зміцнення обороноздатності держави, задіяння інформаційних ресурсів органів державної влади і навчально–виховних закладів з метою проведення інформаційної компанії стимулювання розвитку та популяризації дитячого спорту.

Важливим з точки зору забезпечення сприятливих умов для соціального розвитку дитини є такий напрям, як модернізація адміністрування політики соціального захисту (забезпечення) дитини в Україні. У відповідності до ст. 26 Конвенції про права дитини держави–учасниці Конвенції зобов'язалися надати кожній дитині блага соціального забезпечення. Означений напрям діяльності має

здійснюватися у порядку реалізації загальних заходів співробітництва України і ЄС у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей, що передбачено Главою 21 Угоди про асоціацію. Угода про асоціацію (ст. 420) визначає, що концептуальними засадами формування в Україні системи соціального забезпечення дитини на кшталт розвинених держав ЄС є розробка ефективних заходів, спрямованих на загальне покращення якості людського життя, протистояння негативним викликам глобалізації та демографічним змінам, покращення рівня забезпечення охорони здоров'я дитини, сприяння реалізації превентивних заходів, попередження ризиків великих аварій та управління токсичними хімічними речовинами, а також обмін цінними практичними навичками щодо протидії таким явищам, посилення фінансової стабільності у секторі соціального захисту дітей. Це питання є актуальним для обох сторін, адже у державах ЄС 19% від загальної кількості дітей перебувають на межі бідності і, незважаючи на те, що Європейський Союз є одним з найбагатших регіонів у світі, 9% дітей віком до 14 років живуть у сім'ях, де жоден дорослий не має оплачуваної роботи [497]. Дитяча бідність і соціальна ізоляція в ЄС значно зросли в деяких країнах ЄС протягом останніх двадцяти років, причому молодші діти більше страждають від бідності, ніж будь-яка інша група.

Паралельно з наведеною інформацією, показники України в частині кількості дітей, які потребують особливої соціальної уваги з боку влади, є ще більш вражаючими. Так, за даними ЮНІСЕФ, основними категоріями дітей, які чекають на належну увагу держави як суб'єкта їх соціального захисту, є:

- діти–переселенці, діти, які постраждали в АТО (за даними ЮНІСЕФ, 159 було поранено, 65 – загинув);
- діти–інваліди (за даними ЮНІСЕФ, 151 000 дітей з інвалідністю в Україні потребують регулярної допомоги);
- діти–сироти (за даними ЮНІСЕФ, понад 100 000 дітей–сиріт та дітей, від яких відмовилися батьки, перебувають в спеціальних державних установах);
- діти з неблагополучних малозабезпечених сімей, діти, хворі на алкоголізм і наркоманію, діти, які постраждали внаслідок насильства в сім'ї (70% дітей (до 14



років) страждають в Україні від фізичних або психологічних покарань);

- діти, які перебувають у місцях відбування покарання;

- діти, які стали жертвами зґвалтувань і соціальних домагань, діти, хворі на ВІЛ та інші невиліковні хвороби;

- безпритульні діти (за даними ЮНІСЕФ, в Україні 100 тис. дітей є безпритульними), діти, які стали жертвами злочинів [498]. Зазначені показники вимагають якнайшвидшого вивчення зарубіжного досвіду та модернізації вітчизняної політики адміністрування соціального забезпечення дитини. В цілому в ЄС реалізується ідея про те, що основними засадами, на яких демократичне суспільство засновує соціальне забезпечення дітей та адміністрування, є конкурентна ринкова економіка, представлена підприємницьким сектором, демократично обрана влада; розвинений громадський сектор. Успіх можна досягти тільки при співпраці цих складових. Створення такої бази стало надзвичайно актуальним для України, яка взяла активний курс на євроінтеграцію. В свою чергу, це обумовлює необхідність вирішення низки першочергових завдань, які постають перед системою державного адміністрування прав дитини. Зокрема це запровадження високих європейських стандартів і нормативів ефективного соціального захисту дітей та сучасних адресних соціальних послуг для них як потенційно вразливої верстви населення.

Втілення зазначених напрямів в ЄС відбувається на двох рівнях: національному й наднаціональному. До функцій політики з соціального захисту на рівні окремої країни належить забезпечення таких соціальних потреб дитини, як охорона здоров'я, освіта, захист навколишнього середовища, допомога батькам. В свою чергу, наднаціональне регулювання, метою якого є загальна координація політики соціального усіх країн–членів ЄС, сприяє з'ясуванню таких питань, як загальне підвищення якості життя, поліпшення охорони здоров'я та праці, а також зближення соціальних систем країн–учасниць європейської інтеграції [499, с. 133]. Слід зазначити, що адміністрування соціального захисту дитини в ЄС, як і в Україні, включає в себе також і захист материнства і батьківства. Зокрема слід вказати на важливість таких документів, як Директива

Ради ЄС №96/34/ЄС від 03.06.1996 р. про рамкову угоду щодо батьківської відпустки, Директива Ради ЄС №92/85/ЄЕС від 19.10.1992 р. про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць новонароджених дітей, Директива Ради ЄС №79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення [500, с. 107].

Результативність втілення конкретних кроків, що будуть спрямовані на поліпшення процесів адміністрування права дитини на соціальний захист (забезпечення), буде залежати від багатьох чинників: фінансової спроможності держави, кадрового потенціалу, сприяння європейських партнерів тощо. Разом із тим, найболючішою проблемою залишається якість функціонування інститутів соціального захисту дітей, які діють в державі сьогодні. На це вказує також і те, що Центри соціально-психологічної реабілітації дітей, які наразі функціонують при обласних державних адміністраціях, часто виявляються неефективними. Такі центри працюють з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах (антисоціальний спосіб життя батьків, ухиляння від виконання батьківських обов'язків і т.д.). За офіційними повідомленнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, моніторинг роботи таких центрів підтверджує існування низки серйозних проблем. Зокрема: рівень професійної кваліфікації дитячих психологів є низьким, робота психолога з дітьми є обмеженою, індивідуальні потреби дитини майже не враховуються, взаємодія центру і служб у справах дітей в частині вилучення дітей із сімей, невчасної постановки на облік дітей як таких, що опинилися у складних життєвих обставинах організована неналежним чином [501]. Тому одним із найважливіших завдань модернізації існуючої системи адміністрування соціального забезпечення дитини є створення ефективної мережі інституцій соціально-психологічної реабілітації дітей при місцевих органах виконавчої влади. Більше того, виправданим буде створення системи представників Уповноваженого з прав дитини на місцевому рівні, які могли б оперативно відстежувати найгостріші питання соціального захисту (забезпечення)

прав дитини на місцях.

Пов'язаний з попереднім напрямом удосконалення адміністрування прав дитини є забезпечення гендерної рівності серед дітей та недопущення дискримінації дитини за будь-якою ознакою (вік, національність, релігійні переконання, мова спілкування, фізичний розвиток та інші критерії). У ст. 420 Угоди про асоціацію зазначено, що забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та інших видів суспільної діяльності, а також подолання дискримінації в усіх її формах та проявах є спільною метою державної управлінської політики України і ЄС. Основним орієнтиром для співробітництва ЄС і України в означеному напрямі є повне виконання ст. 2 Конвенції про права дитини, де вказано, що держави-учасниці поважають і забезпечують всі права за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин. Уряди держав, які ратифікували конвенцію, вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

За останні двадцять років держави-члени ЄС накопичили значну практику адміністрування протидії проявам дискримінації. У ЄС існує навіть антидискримінаційне право, у межах якого досліджуються різновиди дискримінації і адміністративні заходи, які слід вживати урядам для протидії цьому ганебному явищу. Основним джерелом антидискримінаційного права є Директиви ЄС. Для прикладу, у 2000 р. було прийнято Директиву про расову рівність, що встановила заборону дискримінації за ознакою раси та етнічного походження у контексті доступу до системи добробуту, соціального захисту, товарів та послуг; у 2004 році із прийняттям Директиви про гендерну рівність у державах ЄС запрацював механізм припинення дискримінації за ознакою статі і

т.д. [502, с. 13]. Основною особливістю адміністрування антидискримінаційних заходів у ЄС є те, що дискримінації протидіє ціла система державних і приватних інституцій, які співпрацюють між собою: від поліції і адміністрації навчально-виховних закладів для дітей і до громадських об'єднань, батьків дітей і самих дітей.

На жаль, в Україні, незважаючи на багатонаціональний склад населення та дружній національний характер українців, весь період незалежності непоодинокими були факти дискримінації дітей. Більше того, офіційне представництво ООН в Україні ще у 2012–2013 рр. відзначало, що Україна є державою, де проблема дискримінації стала питанням державного престижу. На необхідність подолання цієї проблеми звернули увагу одразу 40 країн–учасниць ООН під час проходження Україною Універсального періодичного огляду (УПО) в Женеві у жовтні 2012 р. [503]. В цілому, за даними спеціалістів, в Україні приводом до дискримінаційних дій стають расова належність, колір шкіри, національна або етнічна належність, стать, гендер і гендерна ідентичність, вік, стан здоров'я (зокрема належність до категорії людей з обмеженими можливостями / людей з інвалідністю, ВІЛ–статус), громадянство (або його відсутність), сімейний та шлюбний стан, соціальний стан, рід занять, майновий стан, місце проживання, ставлення до релігії, конфесійна та деномінаційна належність (належність до релігійних общин і організацій), світоглядні та політичні переконання, належність до об'єднань громадян, належність до певної соціальної групи, рівень освіти, сексуальна орієнтація, наявність судимості та досвід перебування в місцях позбавлення волі, мова спілкування тощо. Кожен зазначений привід ставав причиною для дискримінаційних дій.

Як стверджують правозахисники, діти найчастіше стають жертвами дискримінації у колективах і страждають від образ та побиття у навчально-виховних закладах. Представники педагогічних колективів наголошують, що часто помічають приниження учнів один одним, і приводом для цього можуть бути різні критерії — від матеріального стану учня та його зовнішнього вигляду до релігійних переконань. Такий негативний соціальний феномен дістав назву

«булінг» (цькування) або мобінг (групове цькування у школі). Потерпілі від булінгу діти зазначають, що агресорами в школі часто виступають декілька учнів разом. Підставою для прояву булінгу може бути спеціальний правовий статус дитини, її зовнішній вигляд, фізіологічні особливості чи стан здоров'я, рівень інтелекту чи матеріально-фінансового забезпечення, соціальний статус, етнічна, національна чи релігійна приналежність, раса чи колір шкіри. Наслідком булінгу, зазвичай, є депресія, стрес, безпорадність, «дивні» ушкодження, знищене чи пошкоджене майно, доведення дитини до самогубства [504]. Розповсюдженим також став кібербулінг, коли цькування здійснюється з використанням мобільних телефонів, мережі Інтернет, соціальних мереж тощо.

Окрім означеного, в Україні не є рідкістю випадки дискримінації дитини за її національною приналежністю. У Звіті, який було підготовлено на замовлення Генерального директорату із зайнятості, соціальних справ і рівних можливостей Європейської комісії «Соціальний захист і соціальна інтеграція у Білорусі, Молдові та Україні – Підсумковий звіт», вказувалося, що в Україні соціальною проблемою є фрагментарна дискримінація циган, які складають до 1% населення держави [505, с. 9]. Діти-етнічні цигани це дуже гостро відчувають на собі. Ситуація погіршувалася через втрату базової державної соціальної підтримки, що її надавали в рамках системи центрального планування. Тільки невелика частина циганського населення легально має право отримувати виплати із системи соціального страхування через низький рівень офіційної зайнятості, пов'язаної з високим (довгостроковим) безробіттям. У більшості циганське населення має найвищий рівень безробіття через низьку кваліфікацію і високий рівень неграмотності. Відповідно, діти у таких родині іноді не мають навіть документів особи і не можуть вступити на навчання, а батьки часто навіть не намагаються організувати їм таку можливість. Ситуація ускладнюється ще й тим, що виявити такі родини іноді буває досить важко, особливо – співробітникам соціальних служб у справах дітей. В Україні ще однією національною меншістю, що потерпає від відносно більшої соціальної ізоляції, є кримські татари, кількість яких становить близько 250 тисяч осіб. Вони переважно живуть у «компактних

поселеннях» з незадовільною інфраструктурою, а їх діти потерпають від погіршення стану здоров'я і вищої смертності. Після окупації АРК Російською Федерацією у 2014 р. українським органам влади стало практично неможливо моніторити ситуацію з дотриманням прав дитини на території півострова.

Слугує ствердженню дискримінації дітей і відсутність належного гендерного виховання дітей. Експерти сходяться у думці, що в Україні слід розвивати гендерне виховання підростаючого покоління, що стане важливим чинником гендерної соціалізації – процесу засвоєння дитиною норм щодо того, якими повинні бути хлопчики і дівчатка, чоловіки та жінки, чим вони мають займатися і загалом, які матимуть можливості у житті [506]. Європейська практика доводить, що гендерне виховання підростаючого покоління є неодмінною умовою формування суспільства з гендерною рівністю, найкращою профілактикою сексизму та інших форм дискримінації. Проте система гендерного виховання в Україні лише започатковується. Часто батьки через світоглядні стереотипи та відсутність знань самі гальмують процеси гендерного виховання. Крім цього, на сьогодні системне адміністрування гендерної освіти і виховання дітей в Україні як таке не сформоване. На рівні початкової і середньої освіти несистемно проводяться заняття із питань гендерної рівності. Значна кількість посадових осіб, які відповідальні за реалізацію дитячої гендерної політики, самі є неготовими до практичного втілення цих засад на практиці. В цілому це не сприяє формуванню іміджу України як європейської держави.

Враховуючи наведене вище, неефективність адміністрування протидії дискримінації дітей в Україні здебільшого зумовлена труднощами у виявленні фактів дискримінації, недосконалим порядком оскарження дискримінаційних дій, елементарним нерозумінням дитиною факту того, що її права порушені через дискримінацію, відсутністю системи статистичного обліку доведених фактів дискримінацій дитини, неналежний рівень участі громадськості у відстеженні таких процесів. Тому ефективне адміністрування процесів протидії дискримінації стане запорукою зміцнення законності та правопорядку в державі, а також зміцнить євроінтеграційний потенціал українського народу.

Важливим наступним напрямом удосконалення адміністрування прав дітей в Україні у контексті прискорення євроінтеграційних процесів є розробка і впровадження адміністративних заходів, спрямованих на удосконалення культурно–освітнього розвитку дитини. Відповідний напрям логічно витікає зі змісту Конвенції про права дитини, а також Глави 23 Угоди про асоціацію, яка має назву «Освіта, навчання та молодь». Основними векторами розвитку управлінської політики в означеному напрямі є стимулювання розвитку неформальної (домашньої) освіти дітей за участю батьків, заохочення розвитку активної соціальної позиції дитини, всіляке сприяння в отриманні елементарних знань та професійних умінь поза освітньою системою, розвиток почуття волонтерства, залучення дітей до роботи у молодіжних організаціях України і ЄС, сприяння розвитку ініціативності дитини, проведення відповідних наукових досліджень. Доцільно зауважити, що подібні цілі є масштабними за обсягами роботи і складними за змістом.

В цілому, сучасна система культурно–освітнього розвитку дитини в Україні є розвиненою і характеризується ефективним управлінням та раціональними підходами до організації освітньо-виховної роботи з дітьми у відповідності до вимог часу і особливостей державного розвитку. Разом із тим, є підстави вважати, що деякі складові культурно-освітнього виховання дітей потрібно удосконалювати. Передусім це стосується культурно-патріотичного виховання дитини та формування у дітей світогляду, в основі якого буде ідеал здорової ініціативної поведінки та схильності до волонтерської діяльності.

Слід вказати, що на сьогодні адміністрування системи культурно–патріотичного виховання дітей в Україні лише починає започатковуватись. Відповідно, система патріотичного виховання дітей в Україні сповнена недоліками та потребує певного удосконалення. Це було констатовано на офіційному рівні та відображено у Наказі Міністерства освіти України «Про затвердження Концепції національно–патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно–патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно–патріотичного виховання

у загальноосвітніх навчальних закладах» № 641 від 16.06.2015 р., де відзначається, що в цілому українська освіта тривалий час не мала переконливої і позитивної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді [507]. У документі також вказується перелік управлінських заходів, які мають бути організовані органами виконавчої влади та місцевого самоврядування з метою покращення адміністрування патріотично-виховної роботи. Залучення досвіду ЄС з цього питання є актуальним і вчасним.

Зазначимо, що держави ЄС пройшли тривалий період формування як ідеологічних, так і організаційно–правових основ адміністрування патріотичного виховання дітей. Однією із складових патріотичного виховання молоді у країнах ЄС виступає військово–патріотичне виховання у закладах освіти, яке являє собою організовану і цілеспрямовану діяльність держави та суспільних інститутів щодо формування особистості школяра як громадянина і патріота. Хоча напрями такої діяльності у кожній західній країні мають свої відмінності, визначальні підходи щодо військово-патріотичної підготовки загалом подібні і включають у себе державно-патріотичне виховання, орієнтоване на національні інтереси (патріотизм, почуття обов'язку, законослухняність, дисциплінованість), громадянське виховання, орієнтоване на виховання соціальних якостей особистості (громадянської позиції, соціальної активності, відповідальності), залучення до культурних цінностей та досягнень, виховання, духовності, національної самобутності, розуміння суспільної значущості власної професії, відповідальності за якість своєї праці [508, с. 7]. Така практика є корисною для адміністрування подібних процесів в Україні, значна кількість населення якої до сьогодні зберігає радянські рудименти політичного мислення.

Торкаючись питання адміністрування розвитку ідеалів здорової ініціативної поведінки та схильності до волонтерської діяльності, у держав ЄС можна залучити значний позитивний досвід. Форми дитячої ініціативи у державах ЄС є різноманітними і носять інноваційний характер. Приміром, у багатьох західноєвропейських державах функціонують електронні дитячі парламенти. Ця віртуальна конструкція надає представникам місце, незалежно від часу і



розташування, де можна взаємодіяти між собою і розвивати свою діяльність. Правління та Комітети Дитячого парламенту зустрічаються щотижня в Інтернеті в чатах, обговорюють питання і готуються до майбутніх пленарних засідань. Члени Дитячого парламенту обговорюють проблеми он–лайн на форумах, реагують на результати дослідження, надані з боку керівництва, і проводять двотижнєве пленарне засідання на сайті. Правління і всі діти також зустрічаються особисто [506].

Слід зазначити, що Україна вже має певний досвід адміністративного сприяння розвитку дитячої ініціативи. Це доводить функціонування дитячих парламентів як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіонів та районів. Зокрема в Україні з 2016 р. у відповідності до наказу Міністерства освіти і науки України № 444 від 21.04.2016 р. «Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячу спілку «Дитячий екологічний парламент» визначено форми самоорганізації дітей [509]. Дитячий екологічний парламент є соціально–громадянським об'єднанням, яке функціонує з метою виховання підростаючого покоління, формування у нього національної свідомості, інтересу до поглибленого вивчення природи, науково–дослідної та експериментальної роботи. Основними завданнями парламенту є формування у дітей та молоді екологічної культури та екологічного мислення. У Києві функціонує Парламент дітей Києва, який об'єднує 108 делегатів від учнівської молоді та ініціює обговорення нагальних питань розвитку міста, створення умов для реалізації дітьми своїх права популяризації української культури серед молоді [510]. У Дніпрі діє Парламент дітей та юнацтва Дніпра, який об'єднує дітей, що добровільно виявили бажання пропагувати ідеї патріотизму, організовувати акції з прибирання території міста, влаштовувати творчі конкурси тощо [511]. Слід зазначити, що представники влади і особисто Уповноважений Президента України з прав дитини приділяють багато уваги розвитку «дитячого парламентаризму» в державі. Проте практика функціонування дитячих парламентів перебуває лише на початковому етапі розвитку і потребує поглиблення та подальшого розвитку. В цьому контексті органам влади і місцевого самоврядування доцільно зосередити

свою увагу на адміністративному сприянні подальшому розвитку цієї практики.

Крім цього, у ЄС як на наддержавному рівні, так на національному рівнях адмініструються процеси залучення дітей до волонтерської роботи. Так, на рівні держав органи влади і місцевого самоврядування стимулюють та надають організаційне сприяння у створенні громадських організацій молоді, які опікуються питаннями чистоти у містах, збереження природного середовища, захисту прав дітей–інвалідів, розвитком спорту та фізичної активності. Особливий інтерес викликає адміністрування волонтерської діяльності дітей на наддержавному рівні. Так, у ЄС діє Європейська волонтерська служба (ЄВС). Її було засновано як програму Європейської комісії, яка дає змогу молодим людям попрацювати за кордоном на волонтерських засадах. Зазвичай волонтери за проектами ЄВС залучаються до праці у сферах культури, спорту, охорони довкілля, займаються з дітьми тощо. Середня тривалість проектів ЄВС становить 6–12 місяців, хоча бувають і коротші програми (однак не менше 2 місяців). Короткострокові проекти (від трьох тижнів) можливі лише, якщо до них залучають осіб із особливими потребами або залучено 10 і більше волонтерів. Участь у проектах Європейської волонтерської служби можуть брати люди віком від 17 до 30 років. У проекті ЄВС волонтер може брати участь тільки один раз за життя (окрім короткострокових проектів – після них можна взяти участь ще в одному довгостроковому). Участь безкоштовна, лише в окремих програмах волонтеру потрібно оплатити незначну частину (до 10%) транспортних витрат на те, аби добратися до приймаючої країни [512]. Наразі в Україні створено базові організаційно-правові засади волонтерської діяльності. У відповідності до Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04. 2011 р. № 3236–VI діти можуть виконувати обмежений обсяг волонтерської роботи з 14 років лише за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків–вихователів або піклувальника [513]. Разом із тим потребують удосконалення організаційні основи здійснення волонтерської діяльності раніше настання 14-ти річного віку, адже досвід доводить, що чим раніше дитина почне проявляти ініціативність і буде добровільно брати на себе волонтерські обов’язки, тим швидше суспільство

одержить відповідальну правослухняну особистість. Доцільно на адміністративному рівні визначитись з формами, видами та особливостями організації волонтерської роботи для малолітніх дітей. Очевидним є те, що уніфікація напрямів державної молодіжної політики України і ЄС є важливим кроком на шляху повноцінної інтеграції України до кола держав європейського альянсу [514, с. 119].

У контексті окреслення напрямів удосконалення адміністрування прав дитини в Україні за умов активізації європейської інтеграції слід врахувати реалізацію положення ст. 358 Угоди про асоціацію, у якій йдеться про реформування Україною статистичної системи з метою накопичення інформації і її ефективного подальшого обміну. В Угоді про асоціацію передбачається, що основна увага у процесі виробництва статистичних даних приділяється розвитку вибіркового опитувань, зменшення звітного навантаження на респондентів. Такі дані мають бути прийнятними для розроблення та моніторингу впровадження політики в усіх ключових сферах соціально-економічного життя. У частині удосконалення загальної державної політики забезпечення прав дитини статистична робота також має бути покращена. Безпосередньо, формування національної системи державної статистики України за стандартами ЄС було б передумовою для всебічного відображення соціально значущих показників життєдіяльності дітей. До того ж органи влади змогли б швидко виявляти «болючі точки» розвитку і соціалізації дитини, мати уявлення про недоліки державної політики в частині забезпечення прав дітей і швидко формулювати пріоритети покращення адміністрування прав дитини тощо.

На сьогодні основні параметри статистичної системи ЄС сформульовано у Кодексі норм європейської статистики, де визначено 15 принципів статистичної політики ЄС, який було прийнято 28.09.2011 р. на засіданні Комітету Європейської статистичної системи [515]. У відповідності з базовими принципами статистика має розроблятися та поширюватися національними статистичними органами незалежно від інших органів управління, особливо в частині визначення методології її формування, опрацювання різних джерел отримання даних,

термінів, змісту та форм поширення відповідної інформації тощо. Практичне впровадження таких принципів сприяє підвищенню довіри до органів державної статистики та посилює їх спроможність забезпечувати користувачів достовірною інформацією щодо економічної, соціальної, демографічної та екологічної ситуації в Україні та її регіонах. Крім цього, європейські параметри статистичної політики передбачають застосування єдиних засобів і прийомів збору і обробки статистичної інформації, чітко визначають повноваження статистичних органів зі збору і висвітлення об'єктивної інформації. Однією із найважливіших засад статистичної політики ЄС є принцип професійної незалежності статистичних органів. Його закріплено пунктом «а» частини 1 статті 2 Регламенту (ЄС) № 223/2009 Європейського парламенту та Ради від 11.03.2009 р., що є основним базовим документом у рамках імплементації статистичного Компендіуму ЄС, який є додатком до Угоди про асоціацію Україна – ЄС та на виконання якого передбачені відповідні зобов'язання Порядку денного асоціації Україна – ЄС.

Функціонуюча сьогодні система державної статистики України не відображає всі ключові параметри соціального становища дитини. Так, зокрема, Державна служба статистики веде облік лише деяких параметрів, що стосуються дітей. Зокрема, це: чисельність дітей, усиновлених протягом року громадянами України і іноземними громадянами, чисельність дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на кінець року, чисельність дітей, які проживають з одним із батьків і усиновлені вітчимом, кількість дітей, що складають постійне населення за окремими віковими групами, кількість дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, кількість народжених дітей, кількість померлих дітей у віці до 1 року за статтю, кількість домогосподарств з дітьми, кількість дитячих музичних шкіл, шкіл мистецтв, дитячих художніх шкіл, хореографічних шкіл [516]. Але це далеко не повний спектр аспектів, які мають відображатися у державній статистиці. Офіційно Державна служба статистики не повідомляє про кількість дітей, які загинули у ході загострення військово-політичної обстановки на Сході України, кількість дітей, які не мають доступу до навчання, кількість дітей, які загинули від нещасних випадків, техногенних аварій

та інші статистичні параметри. Деякі з цих показників систематизуються і висвітлюються іншими міністерствами і відомствами (Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Міністерство освіти і науки України та ін.). Існуючий порядок формування та висвітлення статистичної інформації про дітей є складним як з точки зору формування, так і у користуванні, адмініструється різними суб'єктами влади, здійснюється із застосуванням різної відомчої методології. Наявний зараз стан справ щодо «дитячої статистики» не відповідає параметрам статистичної політики ЄС і вимагає поступового, але неупинного реформування. Відповідно, оперативне створення і розвиток ефективної статистичної системи, яка б відображала основні показники соціального становища дитини, буде неодмінно сприяти ефективному адмініструванню прав і свобод дитини в Україні.

Реалізація висвітлених вище напрямів вдосконалення адміністрування прав дитини в Україні передбачає проведення на внутрішньодержавному рівні комплексу організаційних заходів з підготовки, апробації, впровадження, матеріального забезпечення реалізації відповідних новацій. Первинною і головною умовою європеїзації процесів адміністрування прав дитини є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо зміни діючого законодавства, яке регламентує діяльність владно-управлінських інституцій центрального і місцевого рівнів у частині публічного адміністрування прав дитини, гарантування і захисту її інтересів у різних сферах життєдіяльності. Наукове обґрунтування необхідності внесення змін до діючого законодавства, яке регламентує адміністрування прав дитини, стане запорукою формування раціональних і своєчасних законодавчих пропозицій.

#### **4.3 Пріоритетні напрями оптимізації нормативно-правового забезпечення прав дитини в Україні**

Дослідження комплексу взаємопов'язаних питань, які характеризують

практичні і доктринальні засади адміністративно–правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні, обумовлює доцільність викладення конкретних пропозицій щодо удосконалення актів національного законодавства, які регламентують правовий статус дитини, а також закріплюють повноваження суб'єктів, які функціонують задля його забезпечення. Аналіз юридичних конструкцій норм законодавства, а також узагальнення практики реалізації регуляторного потенціалу чинних законів України, які регламентують окремі аспекти забезпечення прав дитини і реалізацію заходів з їх публічного адміністрування, відкрило можливість викласти у дисертації конкретні пропозиції з внесення змін до діючих актів чинного законодавства, положення яких є правовою основою для практичного втілення правового статусу дитини.

Доцільно відзначити, що оскільки система нормативно–правового забезпечення прав дитини складається з великого масиву законодавчих актів різного регуляторного спрямування і галузевої належності, у спектр нашої уваги ми обрали положення лише деяких з них. У першу чергу зміні підлягають лише ті законодавчі приписи, що закріплюють права дитини як такі, процес їх реалізації, умови для реалізації, аспекти державно-владного адміністрування прав дитини. Слід зазначити, що на початку 2018 р. на вищому політичному рівні було анонсовано ініціативу щодо внесення змін до національного законодавства в частині посилення охорони прав дитини. Зокрема пропонується посилити адміністративно–управлінські гарантії захисту дитини від сімейного насильства, сексуальної експлуатації, посилення відповідальності за несплату аліментів батьками [517]. Показовим є те, що в Україні планується запровадити оновлений інститут так званого «сумлінного батьківства», коли держава створить умови для стимулювання і заохочення батьків за зразкове виконання батьківських обов'язків у формі надання пільг і заходів матеріального стимулювання. Слід вказати на те, що подібна практика морального стимулювання батьків за зразкове виконання батьківських обов'язків нараховує в Україні багато років. Упродовж 2007–2012 р. у відповідності до Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 1304 від 25.04.2007 р. батьки за зразкове виконання батьківських обов'язків

нагороджувалися Відзнакою «За сумлінне батьківство» [518]. Проте існуюча практика не здобула належного соціального визнання у суспільстві.

Конкретизуючи викладену позицію, зазначимо, що початковим етапом оптимізації нормативної основи забезпечення прав дітей є внесення змін до чинної Конституції України. Конституційний рівень правового забезпечення прав дитини є базовим для детального врегулювання іншими нормативними актами, вважаємо, що деякі положення Конституції України в частині регламентації прав дитини потребують відповідного доповнення. Передусім це стосується положень ст. 53 Основного Закону, в якій закріплено право на освіту і сформульовано державні гарантії дотримання цього права. Конкретизуючи позицію, відзначимо, що на сьогодні на найвищому законодавчому рівні держава гарантує дітям дошкільного віку одержання освіти. Однак така гарантія багато у чому є декларативною, адже традиційно в Україні дитині дошкільного віку освітній процес у більшості випадків організовують педагоги дитячого саду. До того ж, у дошкільному віці здобуття освіти дітьми та їх загальний розвиток вважаються суміжними процесами. Разом із тим це не зовсім так.

Обов'язкова дошкільна освіта і розвиток сьогодні є необхідністю, тому що саме в ранньому дитячому віці діти найбільш інтенсивно засвоюють інформацію, знайомляться з оточуючим світом, пізнають життя. Саме в дошкільному навчальному закладі відбувається забезпечення рівних стартових умов для розвитку всіх дітей; формуються фізична, психічна, моральна, мотиваційна, воляова, інтелектуальна готовність до подальшого навчання і майбутнього розвитку. Важливість цих процесів недооцінити неможливо. Саме тому, основними завданнями педагогічних колективів дитячих садків і інших дошкільних навчальних закладів є створення середовища інтеграції дітей до світу початкових знань, формування простору для первинного особистісного розвитку, розгортання творчої активності, вміння налагоджувати контакт із людьми, планувати свій день тощо. І хоча наразі не існує уніфікованих критеріїв визначення ефективності діяльності педагогічних колективів, є об'єктивні причини того, чому часто дитячі садки не можуть ефективно виконувати таке

завдання. Часто педагоги, віддаючи перевагу колективним методам виховання і навчання, залишають поза увагою індивідуальні потреби дитини, не враховують повною мірою її схильності, інтелектуальні інтереси, цікавість до основ технічних знань і т.д. До того ж представники старого покоління педагогів абсолютно не встигають пристосовуватися до швидкого темпу розвитку технологій і, намагаючись йти в ногу з часом, на ходу опановують необхідні в житті і роботі знання, навички. Вдається це далеко не кожному через різні причини. Позначається консервативність організації функціонування освітньої системи, яка до недавнього часу обмежувалася класичною школою, курсами вивчення іноземних мов та творчими гуртками. Така ситуація вивела на перший план роль батьків в організації процесів дошкільної освіти. Відповідно своєрідним імперативом сучасності стало те, що батьки чим далі більше є головними суб'єктами надання дитині первинної дошкільної освіти і створення умов для розвитку дитини як особистості. Логічним продовженням такої тенденції є самоорганізація батьків з метою сприяння дошкільній освіті і розвитку дитини. Це може набувати різних форм: індивідуальне сімейне навчання, створення центрів раннього розвитку для дитини, орієнтовані на дітей до 3 років, організація курсів підготовки до школи (математика, читання, творчість), заснування курсів вивчення іноземних мов, творчих і спортивних колективів, студій психологічного, емоційного розвитку та ін.

Враховуючи викладене вище, слід відзначити і те, що значна кількість батьків через різноманітні причини дистанціюються від організації дошкільного навчання, не проявляють активності в частині дошкільного розвитку і підвищення інтелектуального рівня дітей. Разом із тим піклування і увага батьків є найсильнішими мотиваторами для дитини, і діти здатні багато працювати, щоб отримати їх. Проблеми виникають тоді, коли батьки не приділяють дітям достатньо або коли акцентують увагу лише на небажаній поведінці, не помічаючи хороші речі, які діти роблять, щоб догодити їм. Держава лише за цим спостерігає, а в особі уповноважених органів і за наявності підстав може притягнути таких батьків до адміністративної відповідальності за неналежне виконання



батьківських обов'язків з виховання дітей. Але така ситуація виникає у більшості випадків як постфактум. При цьому головна проблема не вирішується: не всі батьки навіть після накладення санкцій виявляють активність в організації для дітей якісної дошкільної освіти і розвитку. У підсумку право дитини на дошкільну освіту порушено, а держава здебільшого виконує функцію покарання у відповідній формально-процесуальній формі без урахування можливої компенсації дитині батьківської уваги. Виникає логічне питання про те, як виправити таку ситуацію? Єдиного «рецепту» у даному разі бути не може. Таку проблему слід вирішувати комплексом законодавчих, адміністративно-юрисдикційних, організаційно-педагогічних заходів. Первинним кроком у цьому напрямі є вдосконалення чинного законодавства через закріплення на конституційному рівні обов'язку батьків створювати умови для одержання дітьми дошкільної освіти і організовувати ранній освітній розвиток дитини. Це буде додатковою формально-юридичною гарантією реалізації права дитини на освіту і ранній освітній розвиток. Відповідно, пропонуємо ст. 53 Конституції України викласти у такій редакції:

«Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Батьки (особи, що їх замінюють) зобов'язані створювати умови для одержання дітьми дошкільної освіти і організовувати ранній освітній розвиток дитини.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні

товариства».

У додаток до наведеного вище зазначимо, що доповнення Конституції України сформульованим обов'язком батьків спонукає до внесення змін і до інших законодавчих актів. Зокрема логічним і доцільним видається змінити назву Закону України «Про дошкільну освіту» на «Про дошкільну освіту та розвиток» та передбачити комплекс нормативних положень про організацію адміністрування не лише дошкільних освітніх, а й виховних заходів. Зокрема пропонуємо доповнити закон окремим розділом під назвою «Дошкільний розвиток дитини». Розділ має містити положення, у яких буде надано визначення категорії «дошкільний розвиток», окреслено коло суб'єктів, які організують такий розвиток, передбачено обов'язки батьків з організації дошкільного розвитку, визначено напрями діяльності державних органів і їх посадових осіб в частині сприяння батькам в організації дошкільного розвитку дитини.

Враховуючи важливе соціальне значення освіти у сучасному світі в цілому і для українського суспільства зокрема, слід відзначити, що на законодавчому рівні, незважаючи на значний масив нормативних актів з питань освіти, категорія «освіта» залишається тривалий час невизначеною. Враховуючи те, що освіта є одним із найдавніших соціальних інститутів, що відображає потреби соціуму у накопиченні і відтворенні знань, реалізація дитиною права на освіту залишається традиційно найважливішою запорукою повноцінного втілення її правового статусу. На користь цього говорить те, що, реалізуючи право на освіту, дитина одночасно реалізує і інші права (від права на культурний розвиток до права на інформацію і власну думку). Таким чином, право на освіту є системоутворюючим, таким, що створює для дитини можливості реалізовувати і інші права. Відповідно, здобуття освіти є важливим етапом у становленні особистості дитини, формуванні її духовного внутрішнього світу, професійної орієнтації на майбутнє. Разом із тим на сьогодні законодавство визначає роль і мету освіти, але чітко не визначає її змісту. Це дає підстави запропонувати доповнення преамбули діючого Закону України «Про освіту» окремим визначенням категорії «освіта» і викласти преамбулу у такій редакції:

«Освіта – безперервний процес набуття особою знань, умінь та навичок про оточуючий світ самостійно або за допомогою спеціалістів з визнаною державою кваліфікацією на базі спеціальних початкових, середніх, вищих навчальних закладів відповідно до розроблених і затверджених навчальних програм, повноцінне засвоєння яких підтверджується відповідним документом встановленого державою зразка.

Освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Здобуття дитиною встановленого державою мінімального рівня освіти є обов’язковим і забезпечується державою на безоплатній основі.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями».

Зазначимо, що наведене вище визначення освіти розраховане абсолютно на всіх громадян держави. Діти серед них є пріоритетною категорією, адже складають основу соціального потенціалу розвитку держави. Саме тому вихідною позицією Закону України про освіту має стати гарантування державою здобуття дитиною мінімального рівня освіти на безоплатній основі. Викладена законодавча пропозиція цілком відповідає національній практиці надання освітянських послуг населенню країни державою у порядку реалізації права на освіту. У зв’язку з тим, що тенденції розвитку освіти визначаються, як зазначає Р. В. Шаповал, на законодавчому рівні, формування достатньої і прогресивної законодавчої, іншої нормативно-правової бази освіти є одним з основних факторів, які можуть забезпечити можливість повноцінної реалізації прав громадян на освіту [519, с. 1110]. Тому визначення на законодавчому рівні категорії «освіта» є актуальним і практично значущим кроком до поліпшення нормативно-правового забезпечення умов реалізації дитини права на освіту.

Наступним важливим напрямом удосконалення національного законодавства про права дитини є кореляція деяких положень законодавства про вищі органи державної влади. Зокрема, враховуючи значний вплив Кабінету Міністрів України на всі, без виключення, сфери суспільних відносин, вважаємо, що повноваження Уряду в частині формування політики із забезпечення прав дитини в законодавстві сформульовано обмежено.

Виходячи зі змісту положень Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794–VII, Кабінет Міністрів здійснює виконавчу владу як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовуючи, координуючи та контролюючи діяльність цих органів [520]. Основними завданнями Кабінету Міністрів є: забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, реалізація прав і свобод людини і громадянина, сприятливих умов для вільного й гармонійного розвитку особистості; виконання Конституції і законів України, актів Президента щодо формування і проведення зовнішньої і внутрішньої політики держави; турбота про безпечне для життя і здоров'я людей довкілля, екологічну безпеку і раціональне використання природних ресурсів; вжиття заходів щодо гарантування національної безпеки і обороноздатності України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю. Серед наведених вище завдань пріоритетним є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості. Поряд із цим, орієнтуючись на те, що у системі соціальних цінностей права дитини мають первинне і абсолютне значення, спеціальне законодавство про Кабінет Міністрів України не містить конкретизованих положень, які б стосувалися забезпечення прав дитини безпосередньо і відображали особливе піклування про правовий статус дитини. Винятком є загальне положення ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», де визначено, що Кабінет Міністрів України реалізує державну політику у сфері охорони материнства та дитинства. Подібний нормативний припис є недостатнім для формування правового поля проведення управлінської політики із забезпечення прав дітей. Зокрема у Законі про Кабінет Міністрів

України доцільно передбачити деякі норми, які:

- передбачали обов'язок Кабінету Міністрів здійснювати контроль за діяльністю нижчестоящих органів влади, які займаються адмініструванням прав дитини;

- зобов'язували уряд налагоджувати і вести постійну взаємодію з органами влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства з питань забезпечення прав дитини;

- передбачали право Уряду вносити у порядку реалізації законодавчої ініціативи невідкладних законопроектів, які спрямовані на посилення забезпечення безпеки дитини, захист її прав і законних інтересів.

Зазначені вище контрольний і організаційний елементи компетенції Кабінету Міністрів України є взаємопов'язаними і доповнюють один одного. Контрольний елемент управлінської політики в галузі прав дитини формується виходячи із того, що без контролюючої складової у системі державного управління неможливо досягти належного рівня ефективності адміністрування прав дитини уповноваженими суб'єктами на місцях. У спектрі контролю за забезпеченням прав дитини підпорядкованими Кабінету Міністрів органами і службами контрольні урядові заходи будуть сприяти встановленню оптимальної моделі коригування поведінки підрозділів міністерств, соціальних служб обласних і районних державних адміністрацій, служб у справах дітей та інших інституцій. Головною метою контролю є кореляція і недопущення відхилень діяльності службових осіб таких підрозділів від незадовільного стану виконання управлінських завдань, а при виявленні кардинальних відхилень – вжиття заходів з приведення в стійкий стан суб'єктів реалізації управлінських рішень на місцях.

Тісно переплітається з контрольним елементом елемент організаційний. За умови триваючої адміністративної реформи, реформи децентралізації влади, зростання ролі органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства ефективна взаємодія органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадськості набуває особливого соціального значення. При цьому вважаємо, що Кабінет Міністрів України має бути ключовою ланкою

налагодження ефективної взаємодії зазначених суб'єктів у питаннях захисту прав і свобод дитини, убезпечення її від негативного соціального впливу, стимулювання особистісного розвитку. Координаційна роль Кабінету Міністрів обумовлюється тим, що Уряд має найбільші інформаційні, матеріальні, управлінські ресурси, які можна застосовувати при налагодженні взаємодії суб'єктів публічного адміністрування прав дитини на всіх рівнях.

У доповнення до організаційного компонента слід наголосити на важливості виокремлення законодавчих повноважень Кабінету Міністрів у секторі забезпечення прав дитини. Надання права законодавчої ініціативи уряду як вищому органу виконавчої влади має велике значення, тому що уряд в силу власного статусу та ролі в життєдіяльності держави наділений, як правило, найбільшим обсягом та повнотою інформації про процеси, що відбуваються як всередині країни, так і зовні, внаслідок чого може найбільш ефективно визначати саме ті сфери суспільних відносин, які найбільше потребують законодавчого регулювання чи зміни діючих правових норм, а також має необхідні засоби для підготовки законопроектів [521, с. 43]. Сфера забезпечення прав дітей не є виключенням. Саме тому доцільним є внесення Кабінетом Міністрів до парламенту законопроекти, які стосуються забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, посилення їх безпеки. Такі законопроекти мають бути невідкладними для розгляду Верховною Радою. Така модель стане гарантією своєчасного законодавчого врегулювання соціально важливих аспектів забезпечення прав дитини.

Спираючись на викладене вище, вважаємо доцільним доповнити ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» положеннями про те, що Кабінет Міністрів повноважний: здійснювати контроль за діяльністю органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини; налагоджувати взаємодію і здійснювати координацію діяльності органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства з питань забезпечення прав, свобод, законних інтересів дитини, забезпечення безпеки та захисту дітей; вносити на розгляд Верховної Ради України

законопроектів з питань забезпечення прав, свобод, законних інтересів дитини, забезпечення безпеки та захисту дітей як невідкладних для розгляду. Відповідно, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» словами такого змісту: «здійснює контроль за діяльністю органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини, налагоджує взаємодію і здійснює координацію діяльності органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства з питань забезпечення прав, свобод, законних інтересів дитини, забезпечення безпеки та захисту дітей, вносить на розгляд Верховної Ради України законопроекти з питань забезпечення прав, свобод, законних інтересів дитини, забезпечення безпеки та захисту дітей як невідкладні для розгляду».

На наш погляд, запропонована тріада повноважень є мінімальним необхідним стандартом, який забезпечить стартові організаційно–правові умови для проведення ефективної державної управлінської політики у сфері забезпечення прав дітей.

Наступним важливим кроком на шляху забезпечення прав дитини в Україні є зміна статусу такої інституції, як Уповноважений Президента України з прав дитини. По-перше, це пов'язано з тим, що на сьогодні так званий «дитячий омбудсмен» є інституцією, яка засновується Президентом України і у відповідності до Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини функціонує з метою забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [522]. Подібна «сервісна» роль уповноваженого, по-перше, ставить його у повну управлінську і політичну залежність від Глави держави, а по-друге, позбавляє оперативної самостійності у роботі, не наділяє уповноваженого відповідними владними механізмами впливу на ситуації порушення прав дитини. На сьогодні сформувалася ситуація, коли питання аудиту стану прав дотримання дитини в державі, контролю за адмініструванням прав дитини, фактично, залежать від одного владного центру – Президента України. У сучасній правовій, соціальній

державі є недопустимим, коли контроль за правами дитини як абсолютною соціальною цінністю фактично зосереджується в залежному від президента органі. Не применшуючи ефективність такої моделі, вважаємо, що практика адміністрування прав дитини спеціалізованим омбудсменом має здійснюватися не від імені Президента, а від імені держави в цілому. Тому нагальною видається пропозиція зміни формату спеціалізованого омбудсмена з прав дитини. У цьому зв'язку ключовими положеннями відповідної трансформації уявляється прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Державного уповноваженого з прав дитини».

Зазначеним вище скасовується інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини і засновується нова незалежна від інших центральних органів виконавчої влади інституція. У Законі України «Про Державного уповноваженого з прав дитини» пропонується визначити низку концептуальних елементів правового статусу Уповноваженого. Зокрема:

- Державний уповноважений з прав дитини призначається Верховною Радою України за поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини строком на сім років;

- у своїй діяльності Уповноважений з прав дитини є незалежним від органів влади, політичних інституцій і громадських організацій органом аудиту стану дотримання прав дитини;

- наділення Державного уповноваженого з прав дитини правом оперативного втручання у ситуацію, коли права дитини порушуються або є підстави вважати, що створюється загроза їх порушення з боку посадових і службових осіб органів влади і місцевого самоврядування, представників педагогічних колективів, батьків дітей, фізичних і юридичних осіб. Таке оперативне втручання має носити владно-розпорядчий характер і є обов'язковим для виконання відповідними суб'єктами;

- фінансування діяльності Державного уповноваженого з прав дитини здійснюється з центрального бюджету держави;

- Державний уповноважений з прав дитини має власний апарат і засновує



регіональні офіси представників в областях. Регіональні офіси Державного уповноваженого з прав дитини функціонують з метою забезпечення ефективної діяльності Уповноваженого та доступності здійснення особистого прийому дітей, їх батьків або осіб, що їх замінюють, представників педагогічних колективів, представників інститутів громадянського суспільства і всіх заінтересованих осіб з питань реалізації права дитини, здійснення правового захисту індивідуальних і колективних прав дітей, забезпечення особистої безпеки дітей на території конкретної адміністративно-територіальної одиниці. За аналогією з регіональними представництвами Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, регіональні офіси Державного уповноваженого з прав дитини будуть здійснювати моніторинг додержання прав і свобод дитини, надавати пропозиції Уповноваженому щодо покращення стану забезпечення прав і свобод дитини, сприяти налагодженню взаємодії Уповноваженого із іншими органами влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами, представниками інститутів громадянського суспільства, забезпечувати комунікацію з громадянами з питань захисту прав дітей, вестимуть моніторинг порушення прав дитини через випадки насильства в родині, інформуватимуть Державного уповноваженого про ситуації доцільності застосування права оперативного втручання з метою захисту прав і свобод громадян та ін.;

– наділити Державного уповноваженого з прав дитини правом проведення моніторингу якості діяльності посадових і службових осіб органів влади, місцевого самоврядування, установ і організацій, які виконують соціально-значимі функції стосовно дітей та вказувати їм недоліки у діяльності;

– Державний уповноважений з прав дитини організовує свою діяльність у тісній взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Наведена вище модель створення незалежного в управлінському і політичному відношенні спеціалізованого омбудсмена з прав дитини має потенційно підвищити ефективність державного контролю за дотриманням прав дитини в Україні.

Обґрунтовуючи аспекти удосконалення національного законодавства

України, яке регламентує забезпечення прав дитини, слід акцентувати особливу увагу на доцільності внесення змін до основного законодавчого акту України в галузі прав дитини – Закону про охорону дитинства. Удосконалення цього акту має фундаментальне значення як для формального закріплення прав дитини, так і для їх владного адміністрування та державного забезпечення.

На основі аналізу регламентації найважливіших елементів правового статусу дитини в законі Про охорону дитинства, узагальнення практики реалізації його основних положень, а також враховуючи поступове формування нових сфер прояву соціальної активності дитини, пропонуємо вказаний законодавчий акт доповнити деякими базовими положеннями. Враховуючи те, що забезпечення прав і свобод дитини є взаємопов'язане з такими категоріями, як «повноцінне життя та розвиток дитини», «умови для повноцінного життя та розвитку дитини», «безпека дитини», «благополуччя дитини», «сімейне оточення дитини», «піклування про дитину», «особливе піклування про дитину», вважаємо доцільним на законодавчому рівні визначення цих понять. Відповідно, у ст. 1 Закону про охорону, яка має назву «Визначення термінів», слід додати такі формулювання:

повноцінне життя та розвиток дитини – режим життєдіяльності дитини, при якому дитині гарантуються необхідні можливості для задоволення особистісних, морально-етичних, культурних, психологічних, професійно-орієнтаційних потреб та інтересів, потреб в інтелектуальному, духовному та фізичному розвитку, оздоровленні, спілкуванні з іншими дітьми і членами соціуму, повноцінної соціалізації і реалізації власних здібностей як особистості;

умови для повноцінного життя та розвитку дитини – обставини соціальної дійсності, при яких дитина має можливість вільно задовольняти особистісні, морально-етичні, культурні, психологічні, професійно-орієнтаційні потреби та інтереси, потреби в інтелектуальному, духовному та фізичному розвитку, оздоровленні, спілкуванні з іншими дітьми і членами соціуму, повноцінної соціалізації і реалізації власних здібностей як особистості;

безпека дитини – обставини соціальної дійсності, при яких відсутні загрози

порушення особистої недоторканості дітей, завдання шкоди її фізичному чи психологічному здоров'ю, порушення умов повноцінного життя та розвитку з боку інших дітей, батьків, педагогів, третіх осіб, джерел підвищеної небезпеки;

благополуччя дитини – стан соціальних, правових, економічних, психологічних, морально-етичних умов життєдіяльності дитини, при яких дитина має змогу повноцінно організовувати життєдіяльність у відповідності до потреб особистісного розвитку з урахуванням індивідуальних потреб і інтересів;

сімейне оточення дитини – батьки, рідні брати і сестри дитини, інші члени родини або особи, що їх заміщують;

піклування про дитину – комплекс соціальних, організаційно–правових заходів, які спрямовані на створення умов для повноцінного життя та розвитку дитини, знаходження у сімейному оточенні, забезпечення її безпеки і благополуччя;

особливе піклування про дитину – комплекс соціальних, організаційно–правових заходів, які спрямовані на створення умов повноцінного життя та розвитку дитини, нейтралізації впливу негативних соціальних чинників, які загрожують або створюють загрозу безпеці і благополуччю дитини, знаходженню її у сімейному оточенні, реалізації дитиною передбачених законодавством прав.

Вважаємо, що доповнення діючого Закону про охорону дитинства вище викладеними категоріями буде чинником удосконалення правового поля, яке гарантує повноцінну реалізацію дитиною її основних прав, свобод, законних інтересів.

Наступна пропозиція щодо удосконалення законодавства про права дитини стосується **розширення переліку принципів охорони дитинства**. Ст. 3 Розділу I Закону про охорону дитинства визначає основні принципи охорони дитинства. До їх числа законодавець відніс рівність прав і свобод дитини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, принцип рівного доступу до безоплатної правової допомоги.

Подібна юридична конструкція формулювання принципів охорони дитинства є, на наш погляд, недосконалою і не відображає вимоги сучасного часу до здійснення державою ефективного адміністрування відповідних процесів. Річ у тім, що охорона дитинства є складним організаційно-управлінським процесом, який передбачає здійснення органами публічного адміністрування і їх посадовими особами владно–розпорядчих дій, спрямованих на створення умов не лише попередження скоєння протиправних дій, що посягають на дитину, а й організацію сприятливих і безпечних соціальних умов для всебічного розвитку дитини. Відповідно, така діяльність як частина державної політики має базуватися на значно більшій кількості засад. І це має бути закріплено на законодавчому рівні. Тому ми пропонуємо доповнити ст. 3 Закону про охорону дитинства положеннями про те, що охорона дитинства здійснюється у відповідності до принципів законності, стабільності, гуманізму, дитиноцетризму, демократизму, взаємодії органів влади і місцевого самоврядування, інтеграції національної системи захисту дитинства у міжнародну систему захисту прав дитини. Відповідно, редакцію ст. 3 Закону про охорону дитинства пропонуємо визначити у такій редакції:

«Стаття 3. Основні принципи охорони дитинства

Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно–правовими актами.

Державні органи та органи місцевого самоврядування, а також їх посадові особи зобов'язані здійснювати заходи, спрямовані на попередження скоєння і припинення протиправних дій, що посягають на права і законні інтереси дитини, притягнення винних у таких діях до відповідальності, створення сприятливих і безпечних соціальних умов для всебічного розвитку дитини. Така діяльність здійснюється у відповідності до вимог законності, стабільності, гуманізму,

дитиноцетризму, демократизму, взаємодії органів влади і місцевого самоврядування, інтеграції національної системи захисту дитинства у міжнародну систему захисту прав дитини.

Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги».

У контексті державно-владної діяльності по охороні дитинства доцільним буде розкрити зміст кожного запропонованих принципів. Зокрема принцип законності передбачає, що органи державної влади і місцевого самоврядування, а також їх посадові особи, інші суб'єкти, які у своїй діяльності сприяють охороні дитинства, зобов'язані діяти на підставі закону та у спосіб, визначений актами діючого законодавства. Нормативною підставою такої діяльності є Конституція України, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Принцип стабільності передбачає постійність, усталеність, стійкість, безперервність, незмінність функціонування суб'єктів, які уповноважені здійснювати управлінсько-владні заходи, що спрямовані на охорону дитинства. Слід зазначити, що стабільність як засада державного управління є одним із найбільш складних і недосліджених категорій доктрини адміністративного права. Як влучно зазначає К. В. Бондаренко, принцип стабільності також передбачає, що у будь-якій сфері державного управління домінуючою є ідея розвитку та руху на незмінних началах [523, с. 6]. Такими началами є абсолютна соціальна цінність повноправності дитини і захищеності від чинників подразнення. За умови дотримання принципу стабільності державне управління у секторі охорони дитинства має динамічно розвиватись із збереженням своєї основної мети, цілісності та впорядкованості. В свою чергу, принцип гуманізму в охороні дитинства передбачає визнання цінності дитини як особистості, її право на захист людської гідності, свободу, щастя, сприяння прояву, розвитку і реалізації її здібностей у соціальному середовищі. Принцип дитиноцентризму означає, що у центрі уваги органів державної влади, місцевого самоврядування і їх посадових

осіб є дитина як найцінніший представник суспільства, що потребує забезпечення сприятливого середовища для соціалізації і всебічного розвитку з урахуванням індивідуальних потреб і здібностей. Принцип демократизму охорони дитинства зводиться до того, що дії адміністративних органів, що спрямовані на захист прав і інтересів дітей, мають базуватися на визнанні того, що діти мають право у визначеному законом порядку брати участь у формуванні державної політики, звертатися до органів влади і їх посадових осіб з пропозиціями щодо покращення діяльності, виказувати свої побажання в частині удосконалення діючого законодавства тощо. Сутність принципу взаємодії органів влади і місцевого самоврядування при здійсненні заходів по охороні дитинства полягає у реалізації спільними зусиллями адміністративних заходів, спрямованих на охорону дитинства на засадах безперервного зв'язку і спільної координації діяльності їх посадових осіб з метою забезпечення соціальних умов для безпечного і всебічного розвитку дитини та безперешкодної реалізації нею своїх прав. Принцип інтеграції національної системи захисту дитинства у міжнародну систему захисту прав дитини передбачає організаційну участь представників України у діяльності міжнародних і регіональних інституцій, які формують міжнародні універсальні стандарти забезпечення прав дитини та налагоджують діяльність відповідних інформаційних, моніторингових та судових інституцій, які спеціалізуються на правах дитини.

Формальне закріплення розкритих вище принципів стане чинником розширення і удосконалення системи управлінських заходів, спрямованих на забезпечення прав дитини, підвищення рівня дієвості гарантій забезпечення прав дитини, буде сприяти зміцненню службової дисципліни посадових осіб органів влади і місцевого самоврядування в цілому.

Наступні пропозиції щодо удосконалення Закону про охорону дитинства стосуються Розділу II цього закону. Розділ присвячений регламентації основних прав, які має будь-яка дитина в Україні. У центр уваги особливо потрапляє Ст. 9 Закону про охорону дитинства, яка гарантує кожній дитині право на вільне висловлення думки та отримання інформації. Нормативний зміст ст. 9 є

комплексним і включає в себе право вільного висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. В свою чергу, право на отримання інформації включає в себе свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Для повноцінної реалізації цього права держава гарантує дитині можливість відшукувати інформацію та матеріали з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю. Відзначаючи важливість реалізацією кожною дитиною права на інформацію, зазначимо, що зміст вказаної статті дещо застарів і не відповідає умовам сучасного розвитку дитини як учасника інформаційного обміну у цифровому он–лайн середовищі.

Сьогодні в Україні, як і в інших державах світу, діти стали повноцінними учасниками інформаційних відносин в середовищі Інтернет. На сьогодні в Україні більше 20 мільйонів користувачів інформаційних ресурсів Інтернет, що складає майже половину населення. За даними Української Інтернет Асоціації, в Україні станом на серпень 2017 р. 34 % від загальної кількості користувачів Інтернет–простору становлять молоді люди віком від 15 років і більше; Інтернет використовують 99 % учнів загальноосвітніх шкіл, а з них 58 % використовують мобільні переносні девайси [524]. Діти мають власні інтернет–сторінки у різноманітних соціальних мережах, є зареєстрованими користувачами багатьох сайтів і інтернет–сервісів. Використання ресурсів всесвітньої мережі у навчальних закладах стало вже традиційним. Відповідно, в Україні значна кількість дітей залучена до процесів інформаційного обміну в он–лайн середовищі і спостерігається тенденція лише до збільшення цієї кількості. Відзначаючи позитивні аспекти цього явища (підвищення цифрової грамотності дитини, розвиток особистісної активності, вміння орієнтуватися у значному потоці інформаційних даних), слід також враховувати, що можливі і негативні наслідки

цього (відволікання від навчання під час перебування у виховному чи навчальному закладі, ознайомлення з інформацією аморального характеру, оперування інформаційними ресурсами, які мають у своїй ідейній основі антидержавницькі заклики, спонукання до протиправної поведінки та ін.). Остання обставина є особливо актуальною з огляду на те, що інформаційні ресурси мережі Інтернет неодноразово стають засобом маніпуляції поведінкою конкретної дитини або групи дітей. З метою упорядкування участі дитини у процесах інформаційного обміну в Інтернет–середовищі і убезпечення її від негативного впливу такого середовища вважаємо доцільним доповнити діючий закон ст. 9–1 під назвою «Право дитини брати участь у процесах інформаційного обміну в Інтернет–середовищі» та викласти її у такій редакції:

«Стаття 9–1 «Право дитини на участь у процесах інформаційного обміну в Інтернет–середовищі»

Кожна дитина має право брати участь у процесах інформаційного обміну в Інтернет–середовищі із застосуванням комп'ютерної техніки, портативних мобільних технічних засобів і пристроїв. Це право включає свободу ознайомлення, збору, використання, зберігання, одержання, передачі інформації, використовуючи ресурси Інтернет–середовища.

Дітям забороняється використовувати інформаційні ресурси Інтернет–середовища і цифрову інформацію аморального змісту або таку, що пропагує насильство, містить заклики до антидержавної або протиправної діяльності. Батьки та персонал навчально–виховних закладів зобов'язані здійснювати контроль за використанням дітьми відповідних інформаційних ресурсів.

Здійснення права дитини на участь у процесах інформаційного обміну в Інтернет–середовищі може бути тимчасово обмежене законом в інтересах забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я населення, захисту ділової репутації фізичних або юридичних осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації, підтримання авторитету органів державної влади та забезпечення неупередженості правосуддя.



Використання дітьми інформаційних ресурсів Інтернет–середовища у виховних і навчальних закладах під час навчального процесу здійснюється під керівництвом педагога у встановленому порядку».

Внесення відповідної зміни у Закон про охорону дитинства буде сприяти розширенню прав дитини як учасника інформаційних відносин, покращенню публічного адміністрування реалізації дітьми інформаційних прав, формуванню сприятливого для стабільного соціального розвитку дитини інформаційного середовища, підвищенню рівня законності та правопорядку у державі, підвищенню почуття особистої відповідальності за дії, пов'язані з оперуванням інформацією.

Окрім наведеного вище потребує доповнення розділ VII Закону України «Про охорону дитинства» в частині розширення правової бази для міжнародного співробітництва суб'єктів адміністрування прав дитини. На сьогодні законом визначено, що Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права. У порядку, встановленому законом, Україна укладає з іноземними державами договори про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, з питань правового захисту дітей – громадян України, усиновлених іноземцями, та здійснення контролю за умовами утримання та виховання таких дітей у сім'ях іноземців (ст. 36). Поряд із цим, на законодавчому рівні органам державної влади і їх посадовим особам не надано право безпосередньо вести міжнародне співробітництво з питань, які стосуються забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, а також створення безпечних умов для життєдіяльності.

Всі органи влади і їх посадові і службові особи, які безпосередньо займаються забезпеченням прав дитини, з метою покращення своєї діяльності мають співпрацювати із закордонними колегами, а також структурами міжнародних урядових і неурядових організацій з питань забезпечення повноправності дитини. Надання права широкому колу суб'єктів адміністрування прав дитини взаємодіяти із закордонними суб'єктами дозволить вирішити кілька

важливих питань: налагодити систему обміну досвідом захисту прав дитини, управління процесами освіти і соціального забезпечення дітей, становлення й розвиток різнопланового і багаторівневого співробітництва органів влади, місцевого самоврядування із зарубіжними партнерами з питань забезпечення прав дітей в Україні і прав дітей–громадян України за межами держави. Відповідно, пропонуємо доповнити розділ VII Закону України «Про охорону дитинства» окремою статтею 38 під назвою «Міжнародна взаємодія з питань прав дитини» і викласти її у такій редакції:

Стаття 38 «Міжнародна взаємодія з питань прав дитини»

Органи державної влади і місцевого самоврядування, а також їх посадові особи України, діяльність яких спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, можуть самотійно, у межах законодавчо передбаченої компетенції, налагоджувати міжнародну взаємодію з представниками міжнародних урядових і неурядових організацій, структурами Організації Об'єднаних Націй, суб'єктами адміністрування прав дитини зарубіжних держав задля забезпечення повноцінного втілення правового статусу дитини»

У контексті активізації європейської інтеграції України розширення законодавчих можливостей суб'єктів адміністрування прав дитини налагоджувати міжнародну взаємодію в інтересах підвищення ефективності державної політики із забезпечення прав дітей буде сприяти прискоренню впровадження кращих світових стандартів соціально–правового захисту дитини як особливого учасника суспільних відносин.

Наступним кроком після введення у закон зазначених положень вважаємо доцільним внести у Закон Про охорону дитинства положення, у відповідності до якого держава бере на себе обов'язок захищати дитину від різних форм порушення прав і свобод дитини посадовими та службовими особами органів влади і місцевого самоврядування, керівним складом, персоналом навчально-виховних закладів та в окремому порядку запровадити інститут юридичної відповідальності за це.

На сьогодні, згідно із законом, посадові і службові особи органів влади та місцевого самоврядування зобов'язані сумлінно виконувати свої службові обов'язки, шанобливо ставитися до потреб і інтересів громадян, дотримуватися законності у своїй діяльності, робити всі можливе заради сприяння створенню організаційних умов для реалізації дітьми прав і законних інтересів. Проте у повсякденному житті часто трапляється так, що інтереси дітей ставляться під загрозу неправомірними діями чиновників.

Вітчизняна практика знає значну кількість прецедентів, коли чиновники вчиняли різноманітні протиправні вчинки, спрямовані на порушення прав дитини. У більшості випадків це стосується нехтування правами і законними інтересами дітей у сфері освіти, одержання спадщини у разі, коли батьки померли, неправомірні затримання дітей працівниками правоохоронних органів. Іноді у ситуації, коли чиновники у неправомірний спосіб намагаються реалізувати неправомірне рішення, залучаються навіть батьки дітей, які змушені вдаватися до акцій громадянської непокорі. Для прикладу можна навести ситуації, коли на початку вересня 2016 р. батьки учнів школи с. Товща Житомирської області були змушені перекривати автодорогу обласного значення та організовувати мітинг під стінами Житомирської облдержадміністрації через підозру місцевих чиновників у незаконному закритті місцевої школи [525]. У цьому ж році у Волинській області Луцька місцева прокуратура в ході вивчення стану дотримання соціальних і майнових прав дітей–сиріт виявила порушення посадовими особами шкіл–інтернатів Волинської області законодавства в частині невиконання випускникам одноразової грошової допомоги в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку [526]. Подібних прикладів і суміжних ситуацій можна навести значну кількість. Питання полягає у тому, які заходи організаційно–правового характеру доцільно розробити, аби зміцнити права дитини і запобігти ситуаціям, коли посадові і службові особи публічної адміністрації своїми неправомірними діями створюють загрозу порушення або порушують права і законні інтереси дітей. У зв'язку з цим ми пропонуємо посилити інститут юридичної відповідальності за такі діяння шляхом внесення у Кодекс України про

адміністративні правопорушення норми про адміністративну відповідальність посадових і службових осіб органів влади і місцевого самоврядування. Відповідно, пропонуємо ст. 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення доповнити положенням про адміністративну відповідальність за порушення законодавства у сфері забезпечення прав дітей і викласти її у такі редакції:

Стаття 14. «Відповідальність посадових осіб»

Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення, охорони прав, свобод і законних інтересів дітей, ненадання сприяння дітям і їх батькам у реалізації прав, свобод і законних інтересів дітей, інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків».

Окрім означеного вище, пропонуємо Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнити статтею 184–1 «Невиконання або неналежне виконання посадовими і службовими особами і персоналом органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, посадовими особами адміністрації і персоналом навчально–виховних закладів обов'язків по забезпеченню прав, свобод, законних інтересів дитини» і викласти її у такій редакції:

Стаття 184–1 «Невиконання або неналежне виконання посадовими і службовими особами і персоналом органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, посадовими особами адміністрації і персоналом навчально–виховних закладів обов'язків по забезпеченню прав, свобод, законних інтересів дитини.

Ухилення посадовими і службовими особами, персоналом органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, керівниками і персоналом навчально–виховних закладів від обов'язків по забезпеченню прав, свобод, законних інтересів дитини, які передбачені чинним законодавством України, або умисне вчинення дій, які порушують права, свободи і законні інтереси дитини –

тягне за собою позбавлення права обіймати відповідну посаду із заборonoю у подальшому вести професійну діяльність і обіймати посади у відповідних органах виконавчої влади, місцевого самоврядування, навчально-виховних установах з обов'язковим матеріальним відшкодуванням завданих дитині і її родині збитків».

Вважаємо, що введення окремого складу адміністративного правопорушення у Кодекс України про адміністративні правопорушення і визначення суб'єктом відповідальності посадових і службових осіб органів влади і місцевого самоврядування, а також представників керівного складу і персоналу навчально-виховних закладів за неналежне виконання обов'язків по забезпеченню прав, свобод і законних інтересів дитини буде сприяти попередженню їх протиправної поведінки, зміцненню гарантій забезпечення повноправності дитини суб'єктами публічного адміністрування і навчально-виховного процесу на всіх рівнях.

У додаток до наведеного вище можна констатувати, що на сьогодні у системі національного законодавства України, положення якого безпосередньо чи опосередковано регламентують правовий статус дитини, наявні є деякі розбіжності. На сьогодні ст. 231 КУпАП «Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення» визначає систему органів, що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. Зокрема це адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад та їх посадові особи, районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), а у деяких випадках місцеві адміністративні та господарські суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України, органи Національної поліції, органи державних інспекцій та інші органи (посадові особи), уповноважені на те законом. На сьогодні положення діючого КУпАП не повною мірою погоджені з положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402–VIII (далі – Закон про судоустрій) [527]. Ст. 17 зазначеного законодавчого акту визначає, що систему судоустрою складають

місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд України, спеціалізовані суди. Тому положення п. 4 ст. 213 КУпАП потребує приведення у відповідність до положення ст. 17 Закону про судоустрій. Погодження нормативних формулювань системи актів національного законодавства, якими регламентують окремі аспекти забезпечення правового статусу дитини, стане однією із гарантій завершеності формального визначення статусу дитини в державі.

З урахуванням викладеного при плануванні законотворчої діяльності на найближчий час слід враховувати соціально–економічні і політичні тенденції розвитку суспільства, а також зважено оцінювати запровадження європейських стандартів нормативного забезпечення і практичного адміністрування прав дитини. Стан адміністративно-правового забезпечення прав і свобод дітей безпосередньо залежить не лише від політичної волі суб'єктів законодавчого процесу, а й від активної позиції самих дітей, їх батьків, педагогів, представників громадянського суспільства. Запорукою належного регуляторного потенціалу законодавства України, яке регулює суспільні відносини у сфері адміністративного забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, є відповідність його змісту соціальним реаліям практичного втілення прав, свобод і законних інтересів дитини.

## Висновки до розділу 4

1. Дослідження адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дітей в Україні обумовило доцільність наукового аналізу практики адміністрування прав дитини у зарубіжних державах. У результаті вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду з'ясовано, що у закордонній практиці реалізується значна кількість форм державного сприяння повноцінному втіленню прав і свободи дитини з урахуванням різних етапів вікового розвитку дитини, соціального і сімейного стану дитини, особливостей сформованих традицій державного управління.

2. З точки зору запозичення і впровадження у вітчизняну соціальну практику, було розкрито зарубіжний досвід функціонування інституцій ювенальної юстиції, державного сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, діяльності уповноваженого з прав дитини, забезпечення соматичних (біологічних) прав дитини, організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку, адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів.

3. Однією із найбільш соціально важливих форм адміністрування прав і свобод дитини у зарубіжних державах є практика політики фостерингу, тобто державного сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, шляхом створення організаційних умов і державної фінансової підтримки розвитку прийомних сімей. Основними напрямками фостерингової політики є встановлення над дитиною опіки і піклування нерідною по крові родиною, яка приймає дитину, налагодження функціонування державних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування, заснування дитячих будинків сімейного типу тощо. У Великій Британії, США, державах Європейського Союзу фостеринг довів себе як ефективний напрям державно-владного сприяння забезпеченню повноправності дитини.

4. У зарубіжній практиці з кожним роком стає все більш розповсюдженим адміністрування соматичних («біологічних») прав дитини, що являють собою визнану суспільством і державою можливість вільно й відповідально приймати юридично значущі рішення стосовно власного тіла з урахуванням досягнень біології, медицини, генетики, техніки. Незважаючи на те, що адміністрування соматичних прав дитини у зарубіжних державах наразі перебуває на стадії становлення, у таких державах, як Андорра, Бельгія, Македонія, Боснія, Герцеговина, адміністрування соматичних прав набуло чітких інституційних рис. Це проявляється у тому, що введено державний контроль за дотриманням імперативної заборони вчиняти дії з тілом дитини чи її органами, сформовано поліцейський нагляд за законністю процедур трансплантації дитячих органів, здійснюються заходи профілактики сексуальної експлуатації дітей, недопущення фактів фізичного насильства і знущання над дитиною, адміністрування процедури евтаназії дітей.

5. Активна участь України у процесах європейської інтеграції і курс на поступове входження України у єдиний правовий, безпековий, економічний простір Європейського Союзу передбачає проведення ефективної політики модернізації системи національного адміністрування прав дитини. Концептуально напрями удосконалення публічного адміністрування прав дитини в Україні витікають з положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Такі напрями передбачають:

- удосконалення забезпечення безпеки дитини у процесі її життєдіяльності та розвитку;
- викорінення дитячої праці;
- підвищення ефективності адміністративно-владної політики щодо розвитку фізичної культури і спорту серед дітей;
- модернізацію адміністрування політики соціального захисту (забезпечення) дитини в Україні;
- забезпечення гендерної рівності серед дітей та недопущення



дискримінації дитини за будь-якою ознакою;

- розробку і впровадження адміністративних заходів, спрямованих на удосконалення культурно-освітнього розвитку дитини;

- створення і розвиток ефективної статистичної системи, яка б відображала основні показники соціального становища дитини.

6. Практична реалізація напрямів удосконалення адміністрування прав дитини в Україні передбачає проведення на внутрішньодержавному рівні комплексу організаційних заходів з підготовки, апробації, впровадження, матеріального забезпечення реалізації відповідних новацій. Первинною і головною умовою оптимізації процесів адміністрування прав дитини є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо зміни діючого законодавства, яке регламентує діяльність владно-управлінських інституцій центрального і місцевого рівнів у частині публічного адміністрування прав дитини, гарантування і захисту її інтересів у різних сферах життєдіяльності.

7. На сьогодні існуюча в Україні система адміністративно-правового забезпечення прав дитини складається з великого масиву законодавчих актів різної юридичної сили, різного регуляторного спрямування і галузевої приналежності. Визначаючи пріоритетні напрями реформування системи адміністративно-правового забезпечення прав дитини, першочергових змін потребують приписи тих законодавчих актів, що закріплюють права дитини, процес їх реалізації, організаційні умови для реалізації, аспекти державно-владного адміністрування захисту прав дітей.

8. Задля покращення системи адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дітей в Україні обґрунтовано доцільність внесення змін у ст. 53 Конституцію України в частині визначення обов'язку батьків (осіб, що їх замінюють) створювати умови для одержання дітьми дошкільної освіти і організовувати ранній освітній розвиток дитини. Доповнення Конституції України сформульованим обов'язком батьків спонукає внести зміни і до інших законодавчих актів. Зокрема пропонується змінити назву Закону України «Про дошкільну освіту» на «Про дошкільну освіту та розвиток» і передбачити

комплекс нормативних положень про організацію адміністрування не лише дошкільних освітніх, а й виховних заходів.

9. Окрім внесення змін до Конституції України, пропонується внести деякі зміни у національне законодавство задля оптимізації адміністративно–правового забезпечення прав дитини. Зокрема:

- на законодавчому рівні визначити категорію «освіта» і підкреслити головну адміністративну роль держави в організації одержання освіти;
- внести зміни до законодавства про Кабінет Міністрів України в частині посилення контрольних, організаційних і координаційних повноважень Уряду щодо адміністрування підлеглими органами виконавчої влади прав дітей;
- запровадити і закріпити на законодавчому рівні інститут незалежного Державного уповноваженого з прав дитини і його регіональні представництва.

10. Національне законодавство про охорону дитинства доповнити деякими положеннями. Серед них:

- закріпити на законодавчому рівні такі категорії, як «повноцінне життя та розвиток дитини», «умови для повноцінного життя та розвитку дитини», «безпека дитини», «благополуччя дитини», «сімейне оточення дитини», «піклування про дитину», «особливе піклування про дитину»;
- розширити перелік принципів державної політики з охорони дитинства принципами законності, стабільності, гуманізму, дитиноцетризму, демократизму, взаємодії органів влади і місцевого самоврядування, інтеграції національної системи захисту дитинства у міжнародну систему захисту прав дитини;
- передбачити на законодавчому рівні інформаційні права дітей як учасників процесів інформаційного обміну в Інтернет–середовищі;
- закріпити заборону використання дітьми інформаційних ресурсів Інтернет–середовища, а також цифрову інформацію аморального змісту, що пропагує насильство, містить заклики до антидержавної або протиправної діяльності, покласти на батьків та персонал навчально-виховних закладів обов'язок здійснювати контроль за використанням дітьми відповідних інформаційних ресурсів;

– на законодавчому рівні закріпити право органів державної влади і місцевого самоврядування, а також посадових осіб, діяльність яких спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, самотійно, у межах законодавчо передбаченої компетенції, налагоджувати міжнародну взаємодію з представниками міжнародних урядових і неурядових організацій, структурами Організації Об'єднаних Націй, суб'єктами адміністрування прав дитини зарубіжних держав з питань забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод дитини.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 4, відображено у таких публікаціях автора: [439], [440], [442], [446], [464], [481], [514].

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і наведено нове вирішення наукової проблеми – сформовано науково-практичну основу оптимізації системи адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні та запропоновано науково обґрунтовані шляхи подолання існуючих проблем адміністративно-юрисдикційного забезпечення прав дитини з урахуванням тенденцій сучасного державотворення та реформування національної правової системи. Основні результати дослідження знайшли відображення у таких висновках:

1. Історично особливе ставлення до дитини як найбільш важливого з точки зору майбутнього розвитку соціуму і, у той же час, найбільш незахищеного перед загрозами соціальних реалій суб'єкта, було характерним для більшості народів світу. Незважаючи на культурні, етнопсихологічні, релігійні, географічні та інші особливості, безпека дитини і забезпечення її повноправності завжди були у центрі уваги як широких верств громадськості, так і держави. Така соціальна практика поступово перетворилася в окремий самостійний напрям державно-владної правової політики з адміністрування прав, свобод і законних інтересів дитини.

2. Національна державотворча традиція України характеризується правовою легалізацією особливого статусу дитини. Здебільшого це обумовлювалося етнокультурною традицією шанобливого ставлення матері і батька до дитини, особливою увагою громади до потреб підростаючого покоління, залученням до суспільно корисної праці і стимулюванням суспільної активності дітей. Після проголошення державної незалежності у 1991 р. Україна офіційно задекларувала позицію, у відповідності до якої права дитини визнаються нею абсолютною соціально-правовою цінністю, підлягають особливій правовій охороні з боку держави у відповідності до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів, розроблених Організацією Об'єднаних Націй.

3. З початку 1990-х років розпочинається активна наукова розробка інституту прав дитини українською юридичною доктриною. Це пов'язано як зі значним

оновленням національного законодавства, окремі норми якого регулювали різноманітні аспекти забезпечення прав дитини, так і з необхідністю вирішення низки соціальних проблем, в основі яких були нові для нашого суспільства форми порушення основних прав дитини як члена соціуму і учасника суспільних відносин. Узагальнений аналіз наукових праць вітчизняних вчених з проблематики прав дитини дозволяє виокремити чотири основні тенденції наукової розробки інституту прав дитини: а) розробка інституту прав дитини як історико-правової цінності українського суспільства і явища юридичної дійсності в цілому; б) науковий аналіз прав дитини як об'єкта міжнародно-правового регулювання; в) дослідження прав дитини як частини правового статусу людини і громадянина, а також правових механізмів їх забезпечення; г) дослідження прав дитини як об'єкта адміністративно-юрисдикційної діяльності органів державної влади.

4. Адміністративне право, у співставленні з іншими галузями юридичної науки, швидше реагує на соціальні зміни, які відбуваються у процесах життєдіяльності дитини, обґрунтовує владну позицію держави щодо адміністративно-юрисдикційної діяльності держави в напрямі забезпечення прав дитини. Як об'єкт адміністративно-юрисдикційної діяльності права дитини досліджуються у межах двох основних напрямів: перший напрям характеризується тим, що у центрі уваги науковців стоять питання про загальні аспекти забезпечення прав дитини, забезпечення прав дитини правоохоронними органами України; другий напрям концентрується на аспектах адміністрування прав дитини як члена сім'ї, розробці прав дитини в контексті проблематики адміністрування соціального забезпечення дитини як особливої категорії населення та питаннях управління сектором соціального захисту дітей.

5. Сучасна юридична наука права дитини розглядає переважно у контексті розкриття правового статусу дитини. На основі узагальнення наукових підходів до дослідження змісту прав дитини пропонується розуміти їх як передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення добробуту у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати

обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Повноцінна життєдіяльність і добробут є центральними сутнісними характеристиками змістовного наповнення прав дитини, й саме соціальні умови добробуту передбачають, що у дитини є всі можливості для задоволення потреб її всебічного розвитку.

6. Моделі вітчизняної правової регламентації прав дитини притаманна низка особливостей:

– по-перше, для юридичної регламентації прав дитини є характерним їх закріплення в багатьох актах чинного законодавства, які мають різний предмет правового регулювання, різну юридичну силу, різну структуру і особливості регуляторного потенціалу;

– по-друге, базовим актом національного права, який передбачає зміст більшості прав дитини, є Закон України «Про охорону дитинства». Переважна кількість його положень закріплюють основоположні права дитини і мають соціальне наповнення. Нормативно визначається, що у контексті убезпечення дитини від реального чи можливого негативного впливу соціально-економічних, політичних, безпекових, культурних, екологічних умов життєдіяльності українського суспільства держава має вживати відповідних заходів;

– по-третє, у порівнянні з іншими категоріями фізичних осіб, правовий статус дитини передбачає значно ширший перелік прав, що вказує на легітимізацію особливого положення дитини в суспільстві і визнання всіма ланками державного управління в якості особливого об'єкта державного адміністрування.

7. Специфіка правової регламентації прав дитини дозволяє запропонувати їх класифікацію залежно від сфери життєдіяльності на такі самостійні групи: природні права й свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно-духовного розвитку, права дитини у сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця або розлученої з сім'єю. Слід зауважити, що групи прав дитини не є вичерпними,

взаємопов'язані за змістом і відображають особливі соціально-правові можливості дитини як члена соціуму і громадянина.

8. Права дитини як учасника адміністративно-правових відносин характеризуються двома особливостями: 1) права дитини підлягають особливій посиленій охороні та захисту з боку держави, і така діяльність регулюється спеціальними нормативними актами; 2) для недопущення незаконного посягання на права дитини як учасника адміністративних правовідносин державою створено систему адміністративно-правових гарантій з метою захисту прав та інтересів дитини та (або) її батьків чи представників, які беруть участь в адміністративних правовідносинах.

9. Головним елементом системи адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини є акти міжнародного права, що ратифіковані Україною, а також акти національного права. Міжнародний компонент правової основи забезпечення прав дитини (акти міжнародного права) та національне правове підґрунтя (акти системи національного законодавства України) органічно взаємопов'язані між собою та є взаємодоповнюючими.

10. Окрім нормативної основи, до системи адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини віднесено пріоритетні напрями адміністрування прав та законних інтересів дитини; принципи адміністративно-правового регулювання процесу забезпечення прав та законних інтересів дитини; встановлення кола суб'єктів публічного адміністрування прав дитини та чітке визначення їх завдань, функцій та повноважень у відповідній сфері; належне кадрове забезпечення органів публічного адміністрування, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини; належне фінансування з метою створення умов для повноцінного задоволення потреб дитини; механізм контролю та нагляду щодо забезпечення прав та законних інтересів дитини. Окремим компонентом системи адміністративно-правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини є організація міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини.

11. Адміністративна правосуб'єктність дитини як передумова виникнення

адміністративно-правових відносин розкривається через такі обов'язкові елементи: адміністративна правоздатність, адміністративна дієздатність та адміністративна деліктоздатність. Набуття відповідних правових властивостей дитиною надає їй змогу виступати повноцінним учасником адміністративно-правових відносин, а права дитини набувають значення особливого об'єкту публічного адміністрування.

Поряд з адміністративними правоздатністю і деліктоздатністю, адміністративна дієздатність дитини обумовлюється виникненням у дитини необхідних здатностей, вмінь, навичок, знань, бажань незалежно від її віку власними діями реалізовувати свої права, усвідомлюючи значення своїх дій, що носять адміністративно-правовий характер.

12. З метою комплексного дослідження теоретичних засад адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні доцільно розмежувати категорію «публічне адміністрування» від таких суміжних понять як «державне управління», «публічне управління», «публічна адміністрація». Такий підхід дав можливість встановити, що публічно-правове адміністрування, об'єктом якого є права дитини – це самостійний вид публічної діяльності, що регламентована нормативно-правовими актами та здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, має владний, управлінський, виконавчо-розпорядчий характер та спрямована на втілення міжнародних договорів, державної політики та виконання законів України щодо забезпечення прав дитини як особливого об'єкта публічного адміністрування.

13. Основні форми адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини являють собою напрями та способи реалізації адміністрування прав дитини на підставі нормативно-правових актів, що здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності для втілення міжнародних договорів, державної політики та законів України щодо забезпечення прав дитини. Виходячи з цього, формами адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини слід вважати:

– законотворчу і підзаконну нормотворчу діяльність державних органів, що



спрямована на створення правових приписів, які регламентують права дитини, гарантії їх реалізації і т.д.;

- управління виховними, навчальними, культурними закладами, у яких діти реалізують право на освіту, спілкування, право на інформацію і т.д.;

- державне сприяння у створенні і діяльності дитячих громадських організацій;

- адміністрування органами державної влади порядку прийняття і розгляду заяв та клопотань дітей щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скарг про їх порушення;

- виокремлення у структурі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, які займаються питаннями протидії злочинності серед неповнолітніх;

- встановлення державних процедур усиновлення, піклування та контроль за їх виконанням;

- безоплатне представлення інтересів дитини у судових інстанціях;

- протидію насильству серед дітей і дискримінації;

- розробку і реалізацію державних програм розвитку дитини;

- здійснення відомчого державного контролю за діяльністю посадових осіб, які відповідальні за втілення політики щодо дотримання прав дітей на всіх рівнях, а також питання охорони здоров'я дітей, організації дозвілля тощо.

14. Пріоритетні напрями адміністративно-правового сприяння забезпеченню прав дитини слід класифікувати за критерієм їх спрямованості та поділяти на ті, що існують об'єктивно й незалежно від настання певних подій (обставин), та ті, що реалізуються при настанні виключних (особливих) обставин.

До пріоритетних напрямів публічного адміністрування прав дитини, які існують об'єктивно й незалежно від настання певних подій (обставин), слід віднести проведення заходів щодо: розвитку та виховання дитини; її недискримінації; забезпечення належного та відповідального оточення, що включає у себе разом з іншими заходами зміцнення інституту сім'ї; забезпечення захисту від насильства; врахування думок та поглядів дитини, щодо забезпечення інформаційної безпеки.

До пріоритетних напрямів публічного адміністрування прав дитини, які реалізуються в разі настання виключних (особливих) обставин, віднесено: проведення заходів щодо забезпечення налагодженого правосуддя; забезпечення захисту в умовах воєнних дій та збройного конфлікту; забезпечення належного медичного обслуговування та допомоги.

15. Належне кадрове забезпечення органів публічного адміністрування, які здійснюють адміністративне сприяння у забезпеченні прав та законних інтересів дитини, є однією з головних складових адміністративно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини та має першочергове значення при формуванні сталої та ефективної системи забезпечення прав дитини в Україні та кадрової політики у цій сфері. В свою чергу, кадрова політика у сфері державного забезпечення прав дитини являє собою сукупність напрямів, способів та форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у зазначеній сфері, що спрямовані на створення цілісної системи формування, підготовки та перепідготовки персоналу (кадрів) відповідно до забезпечення потреб дитини.

16. В умовах реформування в Україні публічного адміністрування прав дитини та обрання курсу на забезпечення принципу дитиноцентризму адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні набувають все більшого значення. Під ними необхідно розуміти комплекс (систему) передбачених чинним національним законодавством державно-владних засобів впливу на соціальне середовище з метою створення умов для безперешкодної реалізації дітьми своїх прав, захисту в разі існування загрози посягання, відновлення і компенсації у разі порушення відповідно до стандартів, що передбачені міжнародними документами Організації Об'єднаних Націй у сфері прав дитини, національним законодавством України та запропоновано їх диференціацію на нормативні, організаційні та безпекові гарантії.

17. Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні можна поділити на дві основні групи: нормативно-правові та організаційно-правові адміністративні гарантії.

Нормативно-правові адміністративні гарантії забезпечення прав дитини

закріплені в нормативних актах законодавства України і являють собою сукупність адміністративно-правових норм, за допомогою яких забезпечуються права дитини.

Організаційно-правові адміністративні гарантії є системою засобів реалізації управлінської діяльності органів публічного адміністрування, що спрямовані на створення сприятливих умов для безперешкодної реалізації дитиною своїх прав, свобод, законних інтересів. Такі гарантії доцільно розподілити на універсальні та спеціальні. Універсальні організаційно-правові адміністративні гарантії прав дитини розповсюджуються на всіх дітей, що знаходяться на території України і покликані забезпечувати право дитини на життя та охорону здоров'я, здоровий розвиток, збереження індивідуальності, особисту недоторканість, освіту тощо. У свою чергу, спеціальні спрямовані на забезпечення прав окремих категорій дітей (дітей, що проживають окремо від батьків; дітей, що можуть бути усиновленими; дітей, які є учасниками судових процесів; дітей, що опинилися в умовах надзвичайних обставин або збройних конфліктів; дітей, що бажають одержати статус біженця та ін.).

Окремим блоком виокремлено безпекові гарантії забезпечення прав дитини як підвиду нормативно-правових адміністративних гарантій. Безпекові гарантії являють собою засоби, за наявності яких статус дитини взагалі та її права і законні інтереси зокрема є захищеними. Йдеться про унормування законодавцем окремих спеціальних аспектів правового статусу дитини (наприклад, віднесення охорони дитинства до об'єктів, які є складовими національної безпеки; віднесення до пріоритетних національних інтересів збереження та зміцнення інституту сім'ї; створення умов для повноцінного життя та розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання в сімейному оточенні та ін.).

18. Однією з важливих форм адміністративно-юрисдикційної діяльності держави щодо забезпечення та захисту прав дитини є адміністративна відповідальність. Під адміністративною відповідальністю за порушення прав дитини слід розуміти особливий вид юридичної відповідальності, що настає за порушення прав дітей як особливого об'єкта адміністративно-правового сприяння і

виражається у застосуванні до винних осіб у встановленому законом порядку адміністративних стягнень з метою їх покарання, відшкодуванні завданих дитині і її родині збитків, поновленні порушеного права.

Адміністративна відповідальність за порушення прав дітей являє собою специфічну форму реагування держави на посягання на дитину, права якої мають абсолютну соціальну цінність. Проблематика адміністративної відповідальності за порушення прав дитини більшою мірою обумовлена відсутністю у Кодексі України про адміністративні правопорушення окремого розділу, яким би було унормовано відповідні питання. Це вказує на доцільність внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині визначення адміністративної відповідальності за порушення прав дітей як загальним суб'єктом, так і спеціальним суб'єктом (посадовими та службовими особами органів влади і місцевого самоврядування).

19. Сучасний стан нормативно-правового урегулювання діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини як провідного інституту, спрямованого виключно на забезпечення прав дитини, є таким, що не відповідає вимогам часу. Відсутність відповідного базового закону про статус цієї інституції та аналіз правових норм, на підставі яких вона діє в Україні, свідчить про недосконалість належного унормування та регулювання такої діяльності й правового статусу означеного омбудсмена. Це спонукає до перегляду правового статусу означеної державної інституції, у зв'язку з чим вбачається доцільним скасування інституції Уповноваженого Президента України з прав дитини та запровадження інституції незалежного Державного Уповноваженого з прав дитини та його регіональних представників. Означене буде сприяти підвищенню ефективності забезпечення прав дитини та оптимізації механізму здійснення діяльності у вказаній сфері на місцевому рівні.

20. Для більш ефективної діяльності Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади повинен бути наділений додатковими повноваженнями у сфері забезпечення прав дитини в частині здійснення контролю за діяльністю органів публічного адміністрування у вказаній сфері, виконання координаційного

навантаження щодо налагодження ефективної взаємодії суб'єктів публічного адміністрування прав дитини.

Визнання за органами місцевого самоврядування достатньої компетенції у сфері забезпечення прав дитини є важливим напрямом, який відіграє значну роль для належного забезпечення прав дитини, оскільки сільські, селищні, міські ради кожної адміністративно-територіальної одиниці максимально наближені до проблем дитинства на відповідній території та краще володіють відповідною інформацією, ніж інші органи влади. Для більш ефективної діяльності у напрямі забезпечення прав дитини доцільно запровадити практику функціонування окремого профільного елементу місцевих рад у вигляді комісії з прав дитини, функціонування якої буде спрямоване на створення умов для повноцінного забезпечення прав дитини на відповідній території. Такі комісії мають функціонувати на постійній основі та налагоджувати взаємодію з регіональними представниками дитячого омбудсмена з найбільш актуальних питань забезпечення прав дитини.

21. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав дитини за останні роки зазнала змін. На сьогодні основний акцент такої діяльності спрямований на проведення муніципальної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дитини, підтримку сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази; вирішення питань щодо забезпечення прав дитини, встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів дитини.

22. Основу адміністрування прав дитини у зарубіжних державах становлять: функціонування інституцій ювенальної юстиції, державне сприяння у забезпеченні

соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, діяльність уповноваженого з прав дитини, забезпечення соматичних (біологічних) прав дитини, організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку, адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів.

У зарубіжній практиці найбільш ефективною формою адміністрування прав дитини є фостеринг як державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, шляхом створення організаційних умов і державної фінансової підтримки розвитку прийомних сімей. Значного розвитку останнім часом набуло адміністративно-правове забезпечення захисту і реалізації дитиною соматичних («біологічних») прав, які являють собою систему прав особи, що передбачає визнану суспільством і державою можливість вільно й відповідально приймати юридично значимі рішення стосовно власного тіла з урахуванням досягнень біології, медицини, генетики, техніки. У таких європейських державах, як Бельгія, Македонія, Боснія, Герцеговина, адміністрування соматичних прав набуло чітких інституційних рис: введено державний контроль за дотриманням імперативної заборони вчиняти дії з тілом дитини чи її органами, сформовано поліцейський нагляд за законністю процедур трансплантації дитячих органів, здійснюються заходи профілактики сексуальної експлуатації дітей, недопущення фактів фізичного насильства і знущання над дитиною, адміністрування процедури евтаназії дітей.

23. Головною умовою оптимізації процесів адміністрування прав дитини є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо зміни діючого законодавства, яке регламентує діяльність владно-управлінських інституцій центрального і місцевого рівнів у частині публічного адміністрування прав дитини, гарантування і захисту її інтересів у різних сферах життєдіяльності.

Первинним кроком до створення умов покращення системи адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дітей в Україні є внесення змін до статті 53 Конституції України в частині визначення обов'язку батьків (осіб, що їх замінюють) створювати умови для одержання дітьми дошкільної освіти і

організовувати ранній освітній розвиток дитини. Доповнення Конституції України сформульованим обов'язком батьків спонукає внести зміни і до інших законодавчих актів. Зокрема, пропонується змінити назву Закону України «Про дошкільну освіту» на «Про дошкільну освіту та розвиток» і передбачити комплекс нормативних положень про організацію адміністрування не лише дошкільних освітніх, а й виховних закладів.

24. Доцільним вбачається внесення таких змін до національного законодавства України:

- до статті 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. № 794–VII в частині посилення контрольних, організаційних і координаційних повноважень Уряду щодо адміністрування підлеглими органами виконавчої влади прав дітей;

- прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Державного уповноваженого з прав дитини»;

- змінити чинну редакцію ст. ст. 1, 3 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III і нормативно визначити такі категорії як «повноцінне життя та розвиток дитини», «умови для повноцінного життя та розвитку дитини», «безпека дитини», «благополуччя дитини», «сімейне оточення дитини», «піклування про дитину», «особливе піклування про дитину»; розширити перелік принципів державної політики з охорони дитинства принципами законності, стабільності, гуманізму, дитиноцентризму, демократизму, взаємодії органів влади і місцевого самоврядування, інтеграції національної системи захисту дитинства у міжнародну систему захисту прав дитини;

- доповнити чинну редакцію Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III статтею 9–1 «Право дитини на участь у процесах інформаційного обміну в Інтернет-середовищі» задля визначення прав дитини як учасника процесів інформаційного обміну в Інтернет-середовищі, а також введення можливості забороняти використання дітьми інформаційних ресурсів Інтернет-середовища, а також цифрової інформації аморального змісту, що пропагує насильство, містить заклики до антидержавної або протиправної

діяльності, покласти на батьків та персонал навчально-виховних закладів обов'язок здійснювати контроль за використанням дітьми відповідних інформаційних ресурсів;

– доповнити розділ VII чинної редакції Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III статтею 38, положення якої унормували б питання участі органів місцевої державної влади і місцевого самоврядування в частині розширення правової бази для міжнародного співробітництва з питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини;

– внести зміни до статті 14 чинної редакції Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-10 в частині введення інституту адміністративної відповідальності посадових осіб за недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення, охорони прав, свобод і законних інтересів дітей, несприяння дітям і їх батькам у реалізації прав, свобод і законних інтересів дітей, інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків;

– доповнити чинну редакцію Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-10 статтею 184–1 «Невиконання або неналежне виконання посадовими і службовими особами і персоналом органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, посадовими особами адміністрації і персоналом навчально-виховних закладів обов'язків по забезпеченню прав, свобод, законних інтересів дитини» з метою зміцнення адміністративно-правових гарантій забезпечення повноправності дитини суб'єктами публічного адміністрування і навчально-виховного процесу на всіх рівнях.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казакова Л. С. К вопросу об истории развития прав несовершеннолетних. История государства и права. 2010. № 24. С. 30–35
2. Как жили дети в Древней Греции [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://webznayka.ru/istoriya/istoriya-stran-mira/istoriya-kultur-i-tsivilizatsij/260-kak-zhili-deti-v-drevnej-gretsii>.
3. Навроцький О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дитини в Україні. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 388 с.
4. Сергеев М. Е. Жизнь древнего Рима. СПб. : Летний Сад; Нева, 2000. 368 с.
5. Закони Ману // Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://pidruchniki.com/1056112758612/pravo/zakoni\\_manu](http://pidruchniki.com/1056112758612/pravo/zakoni_manu).
6. Виховання і навчання у первісних та родових племенах на території України / Электронная библиотека Князева [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/pedagogika/part3/026.htm>.
7. Саблук С А. Історичні передумови формування правового статусу дитини в Україні. Університетські наукові записки. 2006. № 3–4 (19–20). С. 253–260.
8. Дитинство за часів середньовіччя на території України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://gohatto-n.livejournal.com/356937.html>.
9. Школа і педагогічна думка в середньовічній Європі // Навчальні матеріали он-лайн [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://pidruchniki.com/1999041435394/pedagogika/shkola\\_pedagogichna\\_dumka\\_sered\\_novichniy\\_yevropi](http://pidruchniki.com/1999041435394/pedagogika/shkola_pedagogichna_dumka_sered_novichniy_yevropi).
10. «Салічна правда». Інтернет-ресурс «Український історик» // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://istoryk.in.ua/salichna-pravda/>.
11. Правда (судебник) Альфреда. Средневековые исторические источники Востока и Запада [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/IX/880->

900/Alfred/Pravda/text.phtml?id=47.

12. Закони Кнута .Средневековые исторические источники Востока и Запада [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XI/1000-1020/Knut/Zakony/text.phtml>.

13. Правда Руська [Переклад зроблено за виданням: Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. К. : ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>.

14. Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 72-76.

15. Розвиток ідей дошкільного виховання в Епоху Відродження // Інтернет-ресурс «Педагогіка» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/3531/97/>.

16. Томас Мор. Утопия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.ru/INOOLD/MOR/utopia.txt>.

17. Освіта у середньовічній Європі, в епоху Відродження та Реформації / Інтернет-сайт «Педагогіка» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14566/>.

18. Судебник 1550 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://f-ipsub.udsu.ru/files/assets/sudebnik1550.doc>.

19. Соборное уложение 1648 г. // Энциклопедия Кругосвет [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SOBORNOE\\_ULozhenie.html](http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SOBORNOE_ULozhenie.html).

20. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу :

<http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.

21. Права, за якими судиться малоросійський народ. Електронний довідник з історії України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://movahistory.org.ua/wiki/Права,\\_за\\_якими\\_судиться\\_малоросійський\\_народ](http://movahistory.org.ua/wiki/Права,_за_якими_судиться_малоросійський_народ).

22. Кодифікація права в Російській імперії. «Зібрання малоросійських прав» (1807 р.) // Сайт «History» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://history.vn.ua/book/textbook/63.html>.

23. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. // Мультимедиа – учебник по истории России [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.history.ru/content/view/1114/87/>.

24. Беляева Л. И. Размышления по поводу ювенальной юстиции в России. Вопросы ювенальной юстиции. 2005. № 2(5). С. 3–9.

25. Об изменении форм и обрядов судопроизводства по делам о преступных деяниях малолетних и несовершеннолетних, а также законоположений о их наказуемости : Закон от 02.06.1897 года // Собрание Узаконений 1897 г. июля 8, Ст. 915 // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.8-926-145-87-01.ru/wp-content/uploads/2014/02/Zakon-1897.doc>.

26. Гончар І. Г. Права дітей та основні механізми їх реалізації у творчій спадщині К. Вентцеля [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbnv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/znppo\\_2013\\_15\\_5.pdf](http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znppo_2013_15_5.pdf).

27. Умінський С. А. Становлення і розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні : автореф. дис.... ступеня канд. пед. Наук : спец 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Житомир, 2015. 20 с.

28. Навроцький О. О. Особливості реалізації права на освіту дітей на українських землях Правобережної України у першій половині ХХ століття (історико-правовий аспект). Верховенство права – основоположний принцип правової держави: VIII науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та

магістрів, 16 грудня 2016 р., м. Харків: Збірник тез наукових доповідей. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016 р. С. 249–250

29. Лановик Б. Д. Історія України : навчальний посібник / Б. Д. Лановик, Р. М. Матейко, З. М. Матисякевич. 2–ге вид., перероб. К. : «Знання», 1999 574 с.

30. Західна Україна у 20 – 30–ті рр. Українські землі під владою іноземних держав / Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://pidruchniki.com/1040102844777/istoriya/zahidna\\_ukrayina\\_20-30-ti](http://pidruchniki.com/1040102844777/istoriya/zahidna_ukrayina_20-30-ti).

31. Середницька І. А. Деякі аспекти проблеми бродяжництва дітей у соціально-історичному вимірі. Південноукраїнський правничий часопис. 2008. № 4. С. 238–240.

32. Левченко Л. Радянська тоталітарна культура як інструмент творення «нової людини» / Л. Левченко, В. Прокіп // Всеукраїнський часопис для розумних та небайдужих [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/radanskatotalitarnakulturaakinstrumentttvorennanovoieludiniavtorilevcenukludmilaprokipvolodimir>.

33. Конституція (основний закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15.05.1929 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>.

34. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937 р. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.

35. Смолій В. А. Історія України / В. А. Смолій, В. Ф. Сверстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій : за заг. ред. В. А. Смолія. К. : «Альтернативи», 1997. 416 с.

36. Овчинникова Я. С. Діти і підлітки Донбасу в умовах Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.): автореф. дис. канд. іст. Наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Донецьк, 2011. 19 с.

37. Стадненко Н. М. Організація дозвілля дітей у сім'ї / Н. М. Стадненко, Л. С. Лебедева. К. : Товариство для поширення політичних і наукових знань

Української РСР, 1962. 40 с.

38. Конституція (Основний Закон) України від 20.04.1978 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888-09>.

39. Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про права дитини» від 20.11.1989 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021).

40. Закриницька В. О. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід. Вісник академії правових наук України. 2012. № 4 (71). С. 346–356.

41. Навроцький О. О. Розвиток дипломатичних відносин як чинник запровадження міжнародних стандартів забезпечення прав дитини в Україні. Сучасна дипломатія: теорія та практика. Матеріали науково-практичного круглого столу (21 грудня 2017 року). Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. С. 72–73.

42. Проміжна доповідь Української Гельсінської спілки з прав людини про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини (за період 2012–2016 рр.) – Українська Гельсінська спілка з прав людини : видавництво проекту «Права людини понад усе». 2016. 45 с.

43. Навроцький О. О. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення прав дитини. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (25 жовтня 2016 р.). Х.: ХНУВС. С. 290–292.

44. Лінник Н. В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства. Університетські наукові записки. 2006. № 2 (18). С. 41–45.

45. Шульц О. А. Становлення прав дитини в Україні як об'єкта конституційно-правового регулювання. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2009. № 3 (89). С. 103–109.

46. Саблук С. А. Історичні передумови формування правового статусу дитини в Україні. Університетські наукові записки. 2006. № 3–4 (19–20). С. 253–

260.

47. Озель О. І. Правове регулювання особистих немайнових відносин батьків і дітей в Х–ХІХ ст. (історико-правовий аспект). Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2011. № 53. С. 134–139.

48. Ченкова К. П. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (ХІХ ст. – 1917 р.) : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Одеса, 2015. 20 с.

49. Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20–х роках ХХ століття : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Київ, 2003. 20 с.

50. Несинова С. В. Державно–правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60–ті – поч. 80–х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Київ, 2005. 20 с.

51. Середницька І. А. Деякі аспекти проблеми бродяжництва дітей у соціально–історичному виміріє Південноукраїнський правничий часопис. 2008. № 4. С. 238–240.

52. Буров Ю. О. Права дитини в Україні. Правовий статус особи / за ред. М. Л. Головка. К., 1998. Ч. 2. С. 16 – 18.

53. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 143–147.

54. Юхта О. Г. Теоретико–правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 12 (158). С. 72–76.

55. Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико–правовий аспект) : автореф. дис. канд. юрид. Наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Київ, 2009. 19 с.

56. Пономарьова О. П. Інститут спеціалізованого омбудсмена. Право і

безпека. 2011. № 3. С. 95–100.

57. Строган А. Ю. Права і свободи дитини у сучасній правовій державі: порівняльний аналіз національних і міжнародних нормативно-правових актів. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2008. № 40. С. 49–56.

58. Пейчева С. Конституційно-правовий статус дитини. Юридический вестник. 2007. № 2. С. 25–30.

59. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2008. 40 с.

60. Крестовська Н. М. Сучасне розуміння прав дитини. Форум права. 2011. № 3. С. 409–413 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [file:///C:/Users/User/Downloads/FP\\_index.htm\\_2011\\_3\\_68.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2011_3_68.pdf).

61. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2010. 22 с.

62. Опольська Н. М. Право дитини на людську гідність. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 5. С. 11–13.

63. Чорновалюк Ю. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, у радянський період. Університетські наукові записки. 2009. № 2 (30). С. 94–97.

64. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку / Г. Стасюк // Право України. – 2005. – № 2. – С. 108–111.

65. Волкова О. М. Соціальні права особи: питання теорії : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2011. 20 с.

66. Єрмілова М. Г. Особливості правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні (теоретико–правове дослідження) : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К. 2012. 20 с.

67. Нагорна В. В. Права дітей з особливими потребами та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правові аспекти)» : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2015. 20 с.

68. Серьогін В. О. Недоторканість приватного життя дітей: постановка проблеми. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2008. № 11–12 (85–86). С. 274–279.

69. Юськів Н. В. Методологічні проблеми у сфері прав та свобод неповнолітніх. Наше право. 2014. № 8. С. 20–24.

70. Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2016. 20 с.

71. Сироїд Т. Л. Міжнародно–правові аспекти захисту соціально–економічних прав дітей. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2011. № 3. С. 44–51.

72. Лінник Н. В. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право». Одеса, 2011. 20 с.

73. Лінник Н. В. Європейська Соціальна Хартія на захисті прав дітей. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 38–41.

74. Толкачова Г.В. Міжнародно–правові гарантії захисту прав і свобод дитини та їх імплементація у національне законодавство. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. № 66. С. 35–43.

75. Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 72–76.

76. Толкачова Г. В. Гарантії прав та свобод дитини: поняття, правова природа та їх класифікація. Часопис Київського університету права. 2015. № 1 С. 65–68.

77. Плахотнюк Н. В. Міжнародно–правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне



право». К., 2002. 20 с.

78. Моххамад Абдель Карімом Мусса Аль-Нсур. Міжнародно-правовий захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право». Одеса, 2002. 20 с.

79. Грушко М. В. Співвідношення міжнародно-правових механізмів захисту дітей як учасників бойових дій в міжнародному праві захисту прав людини та міжнародному гуманітарному праві. Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 62. С. 426–435.

80. Шевченко–Бітенська О.В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право». Одеса, 2015. 20 с.

81. Левченко К. Б. Врахування принципів та положень Бангкокських правил ООН в процесі розвитку ювенальної юстиції в Україні. Наше право. 2013. № 3. С. 117–123.

82. Реус О. С. Правове регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук.ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Х., 2003. 17 с.

83. Пономареко О. М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини : автореф. дис. на здобуття наук.ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Х., 2005. 20 с.

84. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей–інвалідів в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Одеса, 2005. 18 с.

85. Паньчук О. В. Правовий захист інтересів дитини від експлуатації за національним законодавством. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2006. № 32. С. 62–67. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs\\_2006\\_32\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_32_12).

86. Паньчук О. В. Найгірші форми дитячої праці як один з видів їх трудової експлуатації. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.

2005. Вип. 30. С. 336–341. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs\\_2005\\_30\\_63](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_30_63).

87. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2005. 20 с.

88. Петренко О. І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2005. 18 с.

89. Шипович Ю. В. Протидія злочинам, які вчиняються медичними або фармацевтичними працівниками проти неповнолітніх. Питання боротьби зі злочинністю. 2008. № 15. С. 303–313.

90. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Ірпінь, 2003. 20 с.

91. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2002. 20 с.

92. Бандурка І. О. Об'єкт посягання в злочинах проти прав та свобод дитини. Публічне право. 2015. № 3 (19). С. 180–185.

93. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2003. 20 с.

94. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Харків, 2004. 18 с.

95. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право». Одеса, 2005. 20 с.

96. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук.ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право». Київ, 2003. 20 с.

97. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право». Київ, 2004. 20 с.

98. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. канд. юрид.наук : спец.12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2001. 20 с.

99. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2004. 21 с.

100. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право». Харків, 2002. 20 с.

101. Кокошко М. В. Особливості процесуальної діяльності прокурора під час застосування до неповнолітнього запобіжного заходу. Форум права. 2015. № 5. С. 114–119. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP\\_index.htm\\_2015\\_5\\_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_5_21).

102. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно–розшукова діяльність». Харків, 2004. 18 с.

103. Голубов А.Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: автореф. дис. ... на здобуття наук.ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2005. 20 с.

104. Євко В. Ю. Право дитини жити та виховуватися у родині. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. Спец. вип. С. 215–218.

105. Євко В. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. Право України. 2001. № 8. С. 107–109.

106. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. К. : Ліра-К, 2014. 627 с.

107. Синегубов О. В. Правовий статус дитини як учасника особистих немайнових прав. Форум права. 2013. № 1. С. 900–907.

108. Синегубов О. В. Гарантії як вид забезпечення здійснення неповнолітньою особою особистих немайнових права. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 1. С. 243–245.

109. Синегубов О. В. Щодо деяких питань забезпечення прав дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали щорічної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна. Х., 2010. С. 100–103.

110. Ольховик Л. А. Право неповнолітньої особи на сім'ю. Юридичний вісник. 2008. № 1. С. 12–18.

111. Конончук Н. М. Класифікація прав дитини в сімейному законодавстві України. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2010. Вип. 10. С. 203–210.

112. Найман Н. Сімейно–правовий статус дитини. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. С. 38–42

113. Лисенко Х. Сучасний стан та проблеми законодавчого регулювання захисту прав дитини при здійсненні міжнародного усиновлення в Україні. Право

України. 2006. № 6. С. 39–42.

114. Логвінова М. В. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2007. № 37. С. 359–365.

115. Борисова В. І. До питання про форми працевлаштування дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Проблеми законності. 2009. № 100. С.123–133.

116. Мовчан О. В. Житлові права дітей. Право і безпека. 2014. № 4 (55). С. 204–208.

117. Аврамова О. Є. Правовий статус дитини у житлових правовідносинах. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2015. № 3 (70). С. 159–166.

118. Розгон О. В. Урахування прав дитини при укладанні іпотечного договору. МЕН. 2016. № 4 (88). С. 272–275.

119. Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатої, але ще не народженої дитини в цивільному праві. Університетські наукові записки. 2006. № 2 (18). С. 133–138.

120. Лапчевська О. В. Жорстоке ставлення до дітей як підстава позбавлення батьків батьківських прав. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 125–131.

121. Костіна Е. В. Адміністративно–правовий захист прав дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Е. В. Костіна. – Запоріжжя, 2014.– 18 с.

122. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2002. 20 с.

123. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : автореф. дис. канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Київ,

2004. 19 с.

124. Коталейчук С. П. Правова захищеність неповнолітніх в Україні: міф чи реальність? Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2003. № 21. С. 47–51

125. Легецький М. П. Адміністративно–правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2004. 20 с.

126. Поволоцька С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2005. 20 с.

127. Лазарева Т. М. Дотримання прав дитини як передумова профілактики правопорушень неповнолітніх. Збірник матеріалів круглого столу «Проблеми злочинності в Україні: роль правоохоронних органів та громадськості у їх запобіганні». Одеса: ОУВС, 2003 . С. 53–58.

128. Саппа Г. М. Кримінальна міліція у справах дітей як суб'єкт профілактики деліквентної поведінки дітей. Матеріали науково–практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної психологічної та виховної роботи в ОВС України» 30.10.2008 р. Х. : ХНУВС, 2008. С. 76–78.

129. Опацький Р. М. Актуалізація публічного адміністрування ювенальною політикою в Україні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2013. № 3. С. 224–230.

130. Опацький Р. М. Нормативно–правова основа захисту дитини від насильства. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 92–99.

131. Осятинський С. О. Дотримання поліцією (міліцією) прав дитини: досвід Південної Африки. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: матеріали міжнародної науково–практичної конференції. 2008. Х.: ХНУВС. С. 113–115.

132. Пшенична А. В. Адміністративно–правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2016. 21 с.

133. Філіпська Н. О. Проблеми реалізації прав дітей з обмеженими можливостями в Україні. Форум права. 2015. № 4. С. 282–286 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP\\_index.htm\\_2015\\_4\\_50](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_4_50).

134. Філіпська Н. О. проблеми реалізації прав дітей з обмеженими можливостями в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. № 3(9). С. 82–85.

135. Філіпська Н. О. Еволюція прав дітей з обмеженими можливостями. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. № 3–2. С. 21–25.

136. Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2014. –20 с.

137. Грищук А. М. Адміністративно-правова охорона сім'ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2011. 20 с.

138. Губанова О. В. Організаційно–правове регулювання усиновлення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2011. 20 с.

139. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... на здобуття наук.ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2013. 18 с.

140. Єжова Т. Є. Право дітей з особливостями психофізичного розвитку на освіту в міжнародних нормативно–правових документах. Публічне право. 2015. № 1 (15) С. 105–111.

141. Жеребной І. О. Захист прав дітей органами прокуратури у цивільному

процесі. Наше право. 2014. № 6. С. 151–156.

142. Попов Г. В. Робота з кадрами як один з чинників оптимізації прокурорського нагляду за додержанням законів щодо захисту прав і свобод дитини. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. № 49. С. 235–241.

143. Одуденко В. Етапи розвитку організаційно-правових основ діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. № 5. С. 120–125.

144. Ісакевич С. Наукові засоби захисту прав дитини в Україні. Український часопис прав людини. 1998. № 3. С. 14–19.

145. Демиденко К. Є. Шляхи імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства. Юридична наука. 2011. № 3. С. 29–35.

146. Бордіян Я. І. Державна політика у сфері захисту прав дітей та сімей в Україні. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 35. С. 187–195.

147. Бордіян Я. І. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми та шляхи їх вирішення. Актуальні проблеми державного управління. 2013. Вип. 1. С. 50–54.

148. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Бондаровська В. М., Булах Л. В., Журавель Т. В. та ін.. К.: ТОВ Видавничий дім «КАЛІТА». 2014. 282 с.

149. Когут Н. Д. Проблемні питання захисту базових прав дітей на життя, здоров'я, та матеріальне забезпечення. Часопис Київського університету права. 2015. № 4. С. 165–171.

150. Юридична енциклопедія в 5 т. [упоряд. Ю. С. Шемшученко та ін.]. К. : «Українська енциклопедія», 1998. Т 5. 733 с.

151. Матузов Н. И. Теория государства и права : курс лекций [для студ. высш. уч. зав]. / Н. И. Матузов, А. В. Малько. М. : Юристъ, 2005. 768 с.

152. Крестовська Н. М. Загальний та спеціальний ювенальний статус / Н.М. Крестовська [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5658/Krestovska%20N%20Pravovi%](http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5658/Krestovska%20N%20Pravovi%20status%20v%20ukr%20mow.pdf)



20ta%20inst%20conf%202016%20t1-17.pdf?se.

153. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402–III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

154. Общая теория права : пособие / В. А. Абрамович [и др.]; под общ. ред. С. Г. Дробязко, С. А. Калинина. М: БГУ : Четыре четверти, 2014. 416 с.

155. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст.131

156. Конституція України: офіційний текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посібн. / Авт–уклад. М. І. Хавронюк. 2–ге вид., переробл. і допов. К.: видавництво А.С.К., 2003. 384 с.

157. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебн.-метод. пособ. 4–е изд., перераб и доп. М. : Юрист, 2007. 300 с.

158. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций. М. : Манускрипт, 1996. 286 с.

159. Теорія держави і права: навчальний посібник для студентів / [А. М. Шульга, Л. В. Новікова, О. С. Передерій, Є. І. Григоренко та ін.]; за ред. А. М. Шульги. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 464 с.

160. Навроцький О. О. Особливості нормативно–правового забезпечення прав дитини в Україні. Право і суспільство. 2017. № 4. С. 17–22.

161. Оніщенко Н. М. Права і свободи дитини : вступ до проблеми / Н. М. Оніщенко, О. Л. Львова, С. О. Сунегін // Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 13–17.

162. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: монографія. Х. : Майдан, 2013. 412 с.

163. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015).

164. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. // [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043)

165. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042).

166. Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях від 03.12.1986 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_131](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_131).

167. Мінімальні стандарти правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_211/print1452597611575357](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211/print1452597611575357).

168. Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14.12.1974 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_317](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317).

169. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994\\_135](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_135).

170. Конвенція Ради Європи «Про контакт з дітьми» від 15.05.2003 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994\\_659/page2](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_659/page2).

171. Навроцький О. О. Права дитини як базовий елемент її правового статусу. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Ужгород, 17–18 лютого 2017 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2017. С. 123–125

172. Конституція України: Науково-практичний коментар [В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. Я. Тація, Ю. П. Битяка, Ю.М. Грошевого. Х. : Право, 2003. 808 с.

173. Права дитини в Україні. Юридична консультація в Інтернеті «Pozov.com.ua» // [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.pozov.com.ua/ua/posts\\_ua/prava-dytyny-v-ukraini.html](http://www.pozov.com.ua/ua/posts_ua/prava-dytyny-v-ukraini.html).

174. Старинський М. В. Принцип системності правового регулювання як основоположний принцип ефективного правового регулювання валютних відносин. Форум права. 2015. № 1. С. 306–310.

175. Franklin B. The Rights of Children Franklin B. Oxford: Basil Blackwell, 1986. 237 p.

176. Michael D. A. Freedman. Taking Children's Rights More Seriously / Michael D. A. Freedman // Int. Jnl. of Law, Policy and the Family Volume, 1992, Number 6 (1). Pp. 52–71.

177. Кудрявцева О. М. Питання класифікації та систематизації конституційних прав і свобод дитини в Україні. Юридична Україна. 2014. № 2. С. 47–51

178. Права человека [Текст] учебн. пособ. / А. Д. Гусев, Я. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др.: под общ. ред. А. Д. Гусева и Я. С. Яскевича. Минск : Тетрасистемс, 2002. 304 с.

179. Навроцький О. О. Основні підходи до визначення і класифікації прав дитини у вітчизняній юриспруденції. Тези доповідей круглого столу «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 143–144

180. Навроцький О. О. Класифікація суб'єктивних прав дитини в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. № 45. С. 24–30

181. Конституційне право України : підручник / [О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький, Н. Г. Шукліна та ін.]; за ред. В. Ф. Погорілка. К. : Наукова думка, 2000. 732 с.

182. Ротар Т. Т. Природні права людини за Конституцією України. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції за різними

юридичними напрямками від 09.04.2010 р., [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full\\_article&id=792](http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=792).

183. Правова система України: історія, стан та перспективи [М. В. Цвік, О. В. Петришин, В. Я. Тацій]: у 5-ти т. Т.1 Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України; за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2008. 728 с.

184. Навроцький О. О. Діяльність молодіжних громадських організацій в контексті державної молодіжної політики. Верховенство права – основоположний принцип правової держави: VII Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів, 18 грудня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 327 с.

185. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 01.12.1998 р. № 281–XIV // Відомості Верховної ради України. 1999. №1. Ст. 2

186. Навроцький О. О. Організаційно-правові гарантії діяльності молодіжних громадських організацій в Україні. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Х.: ХНУВС, 2015. С. 193–194.

187. Навроцький О. О. Державна управлінська політика у сфері менеджменту соціальної роботи з дітьми. Від громадянського суспільства – до правової держави: Тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 21 квітня 2017. С. 177–179 .

188. Молодіжні і дитячі організації та їх взаємодія із державою. Інтернет-сайт «Osvita.ua». Розділ «Соціологія» [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/29814./](http://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/29814/)

189. Структура Федерації дитячих організацій України. Інтернет-сайт Федерації дитячих організацій України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://fdo.org.ua/structure.htm>.

190. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

191. Навроцький О. О. Організаційно-правові гарантії соціального

становлення та розвитку молоді в Україні. Від громадянського суспільства – до правової держави: XII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів, 22 квітня 2016 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016 р. С. 276–277

192. Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.09.2008 р. № 375–VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 45. Ст. 313.

193. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю Закон України від 21.06.2001 р. № 2558–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 42. Ст. 213.

194. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796–XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 16. Ст. 200.

195. Права людини в Україні – 2006. Доповідь правозахисних організацій [Є. Захаров, І. Рапп, В. Яворський та ін.]; за ред. Є. Захарова. Х. : «Права людини», 2007. 528 с.

196. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706–VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.

197. Діти гинуть та отримують поранення від мін та вибухових предметів на Сході України // Сайт UNICEF Україна [Електронний ресурс]. Режим доступу : [https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media\\_27604.html](https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_27604.html).

198. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» від 22.02.2017 р. № 1906–VIII. Голос України. 2017. № 45.

199. Навроцький О. О. Окремі аспекти проблематики управлінсько-правового забезпечення прав дитини в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку», м. Херсон, 10–11 лютого 2017 р. Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.

200. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947–III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.

201. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. № 2789–III // Відомості Верховної ради України. 2002. № 10. Ст. 70.

202. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р. № 3671–VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146.

203. Микола Кулеба представляє Україну на Конференції Ради Європи з прав дитини // Офіційне Інтернет–представництво Президента України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/mikola-kuleba-predstavlyaye-ukrayinu-na-konferenciyi-radi-ye-36951>.

204. EU Kids Online (2014) EU Kids Online: findings, methods, recommendations (deliverable D1.6). EU Kids Online, LSE, London, UK.// LSE Research Online [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>.

205. Правоохоронці заблокували більше 500 так званих «груп смерті» та понад 200 їх кураторів : матеріали брифінгу від 01.03.2017 р. Офіційний Інтернет-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://mvs.gov.ua/ua/news/6139\\_Pravoohoronci\\_zablokuvali\\_bilshe\\_500\\_tak\\_zvanih\\_grup\\_smerti\\_ta\\_ponad\\_200\\_ih\\_kuratoriv\\_FOTO\\_VIDEO.htm](http://mvs.gov.ua/ua/news/6139_Pravoohoronci_zablokuvali_bilshe_500_tak_zvanih_grup_smerti_ta_ponad_200_ih_kuratoriv_FOTO_VIDEO.htm).

206. Навроцький О. О. Суб'єктивні права в структурі правового статусу дитини. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. № 3. С. 21–25.

207. Нагорна В. В. Класифікація прав дитини з особливими потребами в системі прав людини: загальнотеоретичні аспекти. Університетські наукові записки. 2015. № 55. С. 13–22.

208. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Х : Нове Слово, 2011. 260 с.

209. Приймаченко Д. Співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління». Слово Національної школи суддів України. 2013. № 1. С. 57–66.

210. Шаганенко П. І. Поняття організаційного забезпечення діяльності органів прокуратури. Часопис київського університету права. 2015. № 4. С. 144–147.

211. Синкова О. Організаційно-правові засади управлінського аудиту в органах виконавчої влади. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 4. С. 80–82.

212. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. Науково-практичний журнал Київського національного університету імені Т. Шевченка. 2013. № 2. С. 45–51.

213. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073–10 // Відомості Верховної Ради УРСР. № 51. Ст. 1122.

214. Абрамов В. И. Права ребёнка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид.наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов, 2007. 56 с.

215. Бандурка І. О. Кримінально–правовий захист дитинства в Україні : : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право». Х., 2016. 36 с.

216. Навроцький О. О. Правове регулювання компетенції Уповноваженого Президента України з прав дитини. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2016. Вип. 22. С. 219–222.

217. Кривачук Л. Науковий дискурс стосовно феномену дитинства: виокремлення державно-управлінського дитиноцентричного підходу / Л. Кривачук, Є. Костишин // Ефективність державного управління. 2014. Вип. 41. С. 39–46.

218. Григоренко Є. І. Основоположні принципи права як підґрунтя реформування та розвитку правового інституту юридичної відповідальності військовослужбовців. Конституційне реформування в Україні: сучасні виклики та тенденції: XIII міжнародна науково–практична конференція, 21 квітня 2017 р.: тези доп. Х., 2017. С. 69–72.

219. Рибалка Н. О. Адміністративно–правові аспекти діяльності Президента України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2009. 20 с.

220. Шаповал Р. В. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні. Право і безпека. 2011. № 1 (38). С. 29–35.

221. Кагановська Т. Є. Організаційно-правові засади проведення атестаційного провадження державних службовців в Україні . Форум права. 2011. № 2. С. 331–338 [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP\\_meta&C21COM=S&2\\_S21P03=FILE=&2\\_S21STR=FP\\_index.htm\\_2011\\_2\\_51](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=FP_index.htm_2011_2_51).

222. Кагановська Т. Є. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення державного управління в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2012. 32 с.

223. Хуторянська Н. В. Зарубіжний досвід запобігання правопорушенням, що посягають на нормальний розвиток дитини. EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ. 2015. Том 2. Вип. 1. С. 67–71.

224. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки. Указ Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 10. Стор. 44. Ст. 365.

225. Стрельченко О. Г. Контроль як засіб забезпечення законності у сфері охорони здоров'я [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-2-2012/item/49-kontrol-yak-zasib-zabezpechennya-zakonnosti-u-sferi-okhorony-zdorov-ya-strelchenko-o-h>.

226. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» : Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2017 року № 1906–VIII . Голос України від 11.03.2017. № 45



227. Трестер Ю. Інтереси дитини як складова національної безпеки держави. EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ. 2015. Том 2. Вип. 1. С. 176–180.

228. Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.08.2014 року № 564/836/945/577. Офіційний вісник України. 2014. № 77. С. 409. Ст. 2214.

229. Башкатова В. Зміст і поняття «інтерес» в адміністративному праві. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 10. С. 61–64.

230. Замуравкина Р. М. К вопросу о соотношении интереса и права. Проблемы законности. 2007. Вип. 88. С. 52–59.

231. Сімейна політика в Україні та межі втручання держави в інститут сім'ї: аналіз когнітивного дисонансу у світлі забезпечення європейських стандартів / О. Усаченко, Я. Мельник, М. Мельник та ін. // Visegrad journal on human rights. 2016. № 2. С. 154–165.

232. Курінний Є. В. Правові потреби – нова й затребувана категорія української юридичної науки. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2016. № 3. С. 21–29.

233. Оніщенко Н. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми / Н. О. Оніщенко, О. Л. Львова та С. О. Сунегін // Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 13–17.

234. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від від 5 квітня 2017 р. № 230–р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249890555>.

235. Про затвердження державної цільової соціальної Програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 року № 148 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://dsmsu.gov.ua/media/2016/03/12/7/povnii\\_tekst\\_ostatochno\\_\\_1\\_.pdf](http://dsmsu.gov.ua/media/2016/03/12/7/povnii_tekst_ostatochno__1_.pdf).

236. У колонії для неповнолітніх, де було 700 засуджених, стало 17 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.expres.ua/news/2017/06/09/246566-koloniyi-nepovnolitnih-kolys-bulo-700-zasudzhenyh-nyni-17>.

237. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

238. Административное право Украины : учебник / под общей ред С. В. Кивалова. Х. : Одиссей, 2004. 880 с.

239. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед та ін.]; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 272 с.

240. Навроцький О. О. Права дитини як об'єкт адміністративно-правових відносин. Справедливість у юриспруденції: теорія та практика: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 23 лютого 2017 року. Тези наукових доповідей. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 49–51.

241. Адміністративно-правові відносини: їхні особливості та структура [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetsenko/9841-s-4-.html>.

242. Щодо надання роз'яснення : Лист Міністерства юстиції України від 19.09.2015 року № Ш-16216/10.2 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v10\\_2323-15/paran2#n2](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15/paran2#n2).

243. Захист прав дитини – пріоритетне завдання всіх органів влади // Офіційний веб-сайт Новотроїцької районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://nt-rda.gov.ua/page.php?id=320>.

244. Проміжна доповідь про виконання Україною конвенції ООН про права дитини за період 2012–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/CRC-Interim-Report-Ukr-1.pdf>.

245. Права дитини. М. Ясеновська (Коаліція права дитини в Україні)

[Електронний ресурс]. Режим доступу :  
<https://helsinki.org.ua/prava-dytyny-m-yasenovska-koalitsiya-prava-dytyny-v-ukrajini/>.

246. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорсткого поводження з дітьми або загрози його вчинення : Наказ Мінсоцполітики від 19.08.2014 року № 564/836/945/577 // Офіційний вісник України. 2014 р. № 77. С. 409. Ст. 2214.

247. Інформація про випадки проявів насильства в різних державних установах для дітей надано у Доповіді «Дотримання прав дитини» за 2012–2015 роки. Дотримання прав дитини в Україні 2012–2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу :  
<http://afew.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Dotrymannya-prav-dytyny-v-Ukraini.pdf>.

248. Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1482-р // Урядовий кур'єр. 2009. № 234.

249. Про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 545 [Електронний ресурс]. Режим доступу :  
<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250156884>.

250. Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 588 [Електронний ресурс]. Режим доступу :  
<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250190184>.

251. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

252. Права людини в Україні 2013. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка прав людини. Харків : Права людини, 2014. 444 с.

253. Коломоець Н. В. Права дитини як об'єкт правової охорони держави / Н.

В. Коломоєць, П. В. Коломоєць // Вісник ХНУВС. 2016. № 4 (75). С. 29–34.

254. Палєєва Ю. С. Інститут спеціалізованого омбудсмена: запровадження в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 6. С. 44–46.

255. Ярослав П. Я. Захист прав дитини – вклад Польщі. Міжнародна та польська перспектива. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2013. Вип. 15. С. 209–219.

256. Илларионова Т. И. Структура гражданской правосубъектности. Правовые проблемы гражданской правосубъектности. 1978. Вып. 62. С. 56–64.

257. Кагановська Т. Є. Організаційно-правові форми адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб публічного права. Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Право». 2015. № 20. С. 7–12.

258. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М.: Гос. Изд-во юридической литературы, 1950. 263 с.

259. Бегичёв В. К. Трудовая правоспособность советских граждан. М. : Юридическая литература, 1972. 292 с.

260. Мицкевич А. В. Субъекты советского права. М. : Госюриздат, 1962. 279 с.

261. Флейшиц Е. А. Соотношение правоспособности и субъективных прав / Е. А. Флейшиц // Вестник гражданского права. М. : Издательский дом В. Ема, 2009. С. 279–284

262. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2000. 776 с.

263. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. М. : Норма, 2008. 448 с.

264. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. А. Письменицький, Д. В. Слинько, А. С. Спаський. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 244 с.

265. Любич Л. Д. Правовий статус ненародженої дитини у правовідносинах щодо реалізації репродуктивних прав людини. Проблеми сучасного права. 2015. № 2 (12). С. 262–273.

266. The International Law on the Rights of the Child / Geraldine Van Bueren.

London, 2006. 524 p.

267. Червяцова А. О. Право на життя – право бути народженим (питання правового регулювання штучного переривання вагітності за українським законодавством.) Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2013. Вип. 15. С. 226–228.

268. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

269. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін., за ред. Д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В.Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

270. Основи загальної теорії права : навчальний посібник / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 144 с.

271. Теорія держави і права : навч. посіб. / О. М. Головка, І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін.; за заг. ред. І. М. Погрібного; МВС України, ХНУВС. Х. : ХНУВС, 2010. 274 с.

272. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; інформаційне; фінансове право». Київ, 2006. 21 с.

273. Бойко І. Громадянин як суб'єкт адміністративно-правових відносин. Вісник академії правових наук України. 2004. № 1 (36). С. 94–102.

274. Навроцький О. О. Набуття дитиною адміністративної дієздатності як самостійного елементу адміністративної правосуб'єктності дитини в аспекті реалізації права на дошкільну та загальну середню освіту. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. № 27. С. 41–44.

275. Зубрицька О. Адміністративна правоздатність як елемент

адміністративної правосуб'єктності індивідуальних суб'єктів адміністративного права. Вісник Національної академії прокуратури України. 2015. № 3 (41). С. 99–104.

276. Адміністративне право України як галузь права : навч. посіб. / В. В. Богуцький, А. В. Богуцька. 2-ге вид., перероб. і доп. Х. : Фінн, 2011. 120 с.

277. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. / С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін. К. : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

278. Административное право Российской Федерации : учебник / коллектив авторов; под ред. А. В. Мелехина. М. : Юстиция, 2016. 502 с.

279. Административное право : учебное пособие / под ред. В. Петрова, О. Свинных [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://www.litmir.me/br/?b=220901>.

280. Навроцький О. О. Теоретичні проблеми визначення адміністративної правоздатності дитини як самостійного елементу адміністративної правосуб'єктності дитини. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 4. С. 97–105.

281. Пасичник А. Административная дееспособность физических лиц как критерий возможности привлечения к административной ответственности. *Leges Si Viata*. 2014. № 11. С. 110–113.

282. Пасічник А. В. Сутність та особливості адміністративної дієздатності [Електронний ресурс]. Режим доступа : [http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K\\_KPD/Pasichnyk\\_05.pdf](http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_KPD/Pasichnyk_05.pdf).

283. Адміністративне право України: академічний курс / редкол., В. Б. Авер'янов та ін. К. : Юридична думка, 2007. Т.1 : Загальна частина. 592 с.

284. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2005. 213 с.

285. Зубрицька О. Адміністративна дієздатність особи як індивідуального суб'єкта адміністративного права. Науковий часопис Національної академії

прокуратури України. 2015. № 3. С. 36–42.

286. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.

287. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 року № 651–XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 28. Ст. 230.

288. Про затвердження Інструкції з обліку дітей та підлітків шкільного віку : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 року № 646 // Офіційний вісник України. 2000. № 16. Стор. 82. Ст. 67.

289. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 року № 2628–III // Відомості Верховної Ради. 2001. № 49. Ст. 259.

290. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія. Х. : Право, 2014. 512 с.

291. Навроцький О. О. Сучасне розуміння категорій адміністративної дієздатності дитини та адміністративної деліктоздатності дитини як самостійних елементів адміністративної правосуб'єктності дитини. Журнал східноєвропейського права. 2017. № 41. С. 21–27.

292. Саблук С. А. Правосуб'єктність як елемент правового статусу дитини. Університетські наукові записки. 2008. № 2. С.101–105.

293. Денисов Ю. А. Общая теория правонарушений и ответственности (социологический и юридический аспекты) : монография. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1983. 145 с.

294. Колпаков В. К. Адміністративне право України. К., 1999. 736 с.

295. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. проф. Т. О. Коломoeць. Київ : Істина, 2008. 457 с.

296. Мацелик Т. О. Адміністративна правосуб'єктність як онтологічна здатність особи бути суб'єктом адміністративного права. Науковий вісник Чернівецького університету. 2011. Вип. 597. С. 90–94.

297. Скрипничук В. М. Обласна рада в системі місцевого самоврядування в Україні: організація та діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Х., 2001.

216 с.

298. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні : монографія. Харків : Ксілон, 2001. 280 с.

299. Любченко П. М. Підсистеми публічної влади: правове регулювання їх взаємодії. Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. Вип. 40. С. 38–44.

300. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у 2 т. / ред. кол. В. Б. Аверь'янов (гол.) [та ін.]. К. : Юридична думка, 2007. Т.1. 364 с.

301. Голосніченко Д. І. Конституційні засади визначення повноважень органів виконавчої влади. Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні : проблеми теорії та практики. До 10-річчя Конституції України і 15-ї річниці незалежності України : зб. наук. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 170–180.

302. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник для ВУЗов / Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. М. : НОРМА, 2007. 302 с.

303. Армаш Н. О. Керівник органу виконавчої влади: адміністративно-правовий статус : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 260 с.

304. Юсупов В. А. Научная организация исполнительной власти : учеб. пособие. Волгоград : Изд-во Волгоград. Ин-та экономики, социологии и права, 1998. 260 с.

305. Адміністративне право України / под ред. проф. Ю. П. Битяка. Х. : Право, 2003. 460 с.

306. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2012. 464 с.

307. Навроцький О. О. Компетенція окремих органів державної влади у сфері забезпечення прав дитини: сучасний стан та шляхи удосконалення. Право і суспільство. 2017. № 5. С. 127–131.

308. У Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему:



«Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» [Електронний ресурс]. Режим доступу :

[http://rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski\\_slukhannya/135857.html](http://rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/135857.html).

309. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України з прав дитини від 11 серпня 2011 року № 811/2011 // Офіційний вісник України. 2011. № 63. Стор. 7. Ст. 2494.

310. Голяк Л. В. Інститут спеціалізованого омбудсмена: світовий досвід організації та діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2010. 24 с.

311. Рудік О. Інститут спеціалізованого і місцевого омбудсмена як механізм захисту прав людини: зарубіжний досвід [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011\\_03\(10\)/11romlzd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11romlzd.pdf).

312. МВС: робота приймальників-розподільників потребує якісних змін [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://childrights.in.ua/MVS\\_robota\\_priimalnikovrozpodlnikov\\_dlja\\_dtei\\_potrebu%D1%94\\_jaksnix\\_zmn](http://childrights.in.ua/MVS_robota_priimalnikovrozpodlnikov_dlja_dtei_potrebu%D1%94_jaksnix_zmn).

313. Навроцький О. О. Окремі питання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав дитини. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 92–96.

314. Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення (18–19 травня 2017 року, Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, м. Харків). Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково–практичної конференції. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 18 / Редкол.: Ю. П. Битяк, А. П. Гетьман, В. М. Гаращук, та ін. Х. : Друкарня Мадрид, 2017. 403 с.

315. Адміністративне право України : підручник [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://pidruchniki.com/1089030455826/pravo/administrativne\\_pravo\\_ukrayini](http://pidruchniki.com/1089030455826/pravo/administrativne_pravo_ukrayini).

316. Навроцький О. О. Визначення публічного адміністрування прав дитини в Україні. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С.

202–206.

317. Поняття публічного адміністрування [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://infopedia.su/4x8ac2.html>.

318. Публічне адміністрування : навчальний посібник / О. М. Ястремська, Л. О. Мажник. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 132 с.

319. Золотоноша О. В. Організаційно-правові засади публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні: дис. .... канд..юрид.наук: спкц 12.00.07. К., 2016. 219 с.

320. Адміністративне право України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://pidruchniki.com/1089030455826/pravo/administrativne\\_pravo\\_ukrayini](http://pidruchniki.com/1089030455826/pravo/administrativne_pravo_ukrayini).

321. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рекомендації / за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. К. : НАДУ, 2010. 28 с.

322. Бондаренко К. В. До питання про суб'єкти публічного адміністрування адміністративно–політичною сферою. Матеріали міжнародної научно–практичної конференції «Юридическая наука в условиях евроинтеграции Украины и Молдовы: современные ориентиры правового развития» (г. Кишинев, Республика Молдова, 24–25 марта 2017 года). С. 108–111.

323. Глосарій Програми розвитку публічного адміністрування ООН [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.unpan.org/DPADM/ProductsServices/ Glossary/tabid/1395/ language/en-US/Default.aspx>

324. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. К. : Атіка, 2007. 624 с.

325. Енциклопедія державного управління у 8 т. Т. 1. Теорія державного управління / наук.-редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. К. : НАДУ, 2011. 747 с.

326. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекцій / М.: Омега–Л, 2006. 584 с.

327. Мартиненко В. М. Демократичне врядування: проблеми теорії та практики. Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць Х. :

ДокНаукДержУпр, 2010. № 1. С. 16–22.

328. Понкин И. В. Общая теория публичного управления: Избранные лекции. Международный институт государственной службы и управления Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. М., 2013. 196 с.

329. Pfifner J. M., Public Administration / J. M. Pfifner, R. Presthus. New York : The Ronald Press Co., 1960. P. 3.

330. Аврамчикова Н. Т. Государственное и муниципальное управление: учебное пособие, Красноярск : Сибирский государственный аэрокосмический университет. 2008. 148 с.

331. Філіпова Н. В. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно–політичної трансформації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 6. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/7780>.

332. Колесникова К. О. Публічне адміністрування в Україні: огляд літературних джерел [Електронний ресурс]. Теорія та практика державного управління. Вип. 3 (42). Режим доступу : [http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/11560/1/NMP\\_172.pdf](http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/11560/1/NMP_172.pdf).

333. Про Рекомендації парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування»: Постанова Верховної Ради України від 15 грудня 2005 року № 3227–IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 16. Ст.144

334. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні : питання теорії та практики : монографія. Х.: Діса плюс, 2015. 688 с.

335. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. В. В. Коваленко. К. : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

336. Вітвіцький С. С. Щодо сутності визначення терміна «публічна адміністрація» // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 18 / Редкол.: Ю.

П. Битяк та ін. Х. : Друкарня Мадрид, 2017. С. 15–16.

337. Яковлєв І. П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 224 с.

338. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2016 році) : розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд. : В. А. Журавель, Д. В. Лук'янов, Н. М. Вапнярчук. Х. : Право, 2017. 300 с.

339. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова ; 5-е изд. М. : Политиздат, 1987. 590 с.

340. Данильян О. Г. Философия : учебник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. Х. : Прапор, 2005. 496 с.

341. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. / [состав. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов] ; Мир энциклопедий. Мн. : Книжный Дом. 2003. 1280 с.

342. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. СПб., 1997. 799 с.

343. Пилипів Р. Новий погляд на класифікацію форм і методів адміністративної діяльності патрульної поліції за законодавством України. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 5/2. С. 125–131.

344. Колпаков В. К. Поняття форм публічного адміністрування. Адміністративне право і процес. 2012. № 2. С. 43–51.

345. Колпаков В. К. Публічна адміністрація в парадигмі сучасного адміністративного права // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 18 / Редкол.: Ю. П. Битяк та ін. Х. : Друкарня Мадрид, 2017. С. 39–40.

346. Бельский К. С. Полицейское право : лекционный курс. К. С. Бельский ; под ред. А. В. Куракина. М. : Дело и Сервис, 2004. 816 с.

347. Навроцький О. О. Основні форми публічного адміністрування прав дитини. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 141–145.

348. Берлач А. І. Адміністративне право України : [навч. посіб. для дист. навч.]. К. : Ун-т «Україна», 2005. 472 с.

349. Рябченко О. П. Держава і економіка: адміністративно–правові аспекти правовідносин : монографія / О.П. Рябченко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 1999. 304 с.

350. Административное право Украины. : учебник для студентов высших учебных заведений юридических специальностей / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцкий, В. Н. Гаращук и др.; под общей ред. проф. Ю. П. Битяка. 2–е изд. перераб. и доп. Х.: Право, 2003. 576 с.

351. Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 948–р. Урядовий кур'єр. 2017. № 4.

352. Конституційні засади сучасного державотворення : навч. посібник у питаннях та відповідях / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко, Я. О. Григоренко, О. С. Передерій; за ред. Т. Є. Кагановської. Х. : Право, 2017. 304 с.

353. Зуєв Р. І. Поняття, сутність та види адміністративно–правових гарантій забезпечення прав і свобод людини. Вісник Запорізького національного університету [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12305-ponyattya-zmist-ta-vidi-administrativno-pravovix-garantij-u-zabezpechenni-prav-i-svobod-lyudini.html>.

354. Навроцький О. О. Поняття адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Том 4. Вип 1. С. 172–176.

355. Навроцький О. О. Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні. Матеріали XXI Міжнародної науково–практичної інтернет–конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Переяслав-Хмельницький, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет, 31 січня 2017. Вип. 21. С. 183–185.

356. Концепція реформи адміністративного права України : Проект Постанови Верховної Ради України від 11 вересня 2000 року [Електронний ресурс]. Режим доступу :

[http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?skl=4&pf3516=6054](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=6054).

357. Колективні політичні права і свободи людини та громадянина в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / Є. І. Григоренко, Я. О. Григоренко, В. І. Козлов, Л. В. Новікова, О. С. Передерій; за ред. Л. В. Новікової. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 352 с.

358. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). М. : Наука, 1974. 246 с.

359. Малейн Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан. Советское государство и право. 1977. № 6. С. 41–46.

360. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 1. 672 с.

361. Рудинский Ф. М. Гарантии конституционной свободы совести. Советское государство и право. 1983. № 7. 407 с.

362. Какимжанов М. Т. Соблюдение прав и свобод граждан в деятельности милиции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 1995. 24 с.

363. Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социальном государстве. Советское государство и право. 1963. № 8. С. 15–21.

364. Лисенков С. Л. Гарантии прав и свобод личности в советском обществе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. ИГПАН Украинской ССР. К., 1976. 19 с.

365. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Інститут законодавства ВРК. К., 2007. 22 с.

366. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень»; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2000. 16 с.

367. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. К. : Ін Юре, 2004. 368 с.

368. Шукліна Л. Г. Юридичні гарантії прав, свобод й обов'язків людини і громадянина в Україні (конституційно-правовий аспект). Науковий вісник Чернівецького університету. 2004. Вип. 236. С. 39–43.

369. Матвієнко А. Методи та форми конституційно-правового забезпечення прав та свобод людини та громадянина. Юридична Україна. № 12. 2004. С. 25–28.

370. Конституційне право України у запитаннях та відповідях : навч.посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. Х. : Майдан, 2012. 330 с.

371. Абрамов В. И. Права ребёнка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов, 2007. 57 с.

372. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. К. : Атіка, 2004. 345 с.

373. Гуренко М. М. Деякі аспекти розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. 2002. Вип. 3. С. 33–41.

274. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень»; Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2008. 16 с.

375. Мацькевич М. М. Класифікація гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 3. С. 60–65.

376. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. М. : МГУ, ИНФРА М–НОРМА, 1997. 305 с.

377. Конституционное право. Энциклопедический словарь / Отв. ред. С. А. Авакян. М. : Норма-инфра, 2000. 368 с.

378. Мацокін В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право». Х., 2008. 20 с.

379. Медвідь Л. П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». К., 2016. 20 с.

380. Гуляев В. Е. Социалистическая демократия и личные права / В. Е. Гуляев, Ф. М. Рудинский. М., 1994. 254 с.

381. Міхневич Л. В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина) : навч.-метод. посібник. К. : КНЕУ, 2005. 243 с.

382. Кушніренко О. Г. Права людини в умовах формування правової держави і становлення конституційного ладу в Україні // О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько // Проблеми законності. 1998. Вип. 36. С. 49–54.

383. Ростовщиков И. В. О юридических гарантиях прав и свобод человека / И. В. Ростовщиков, О. В. Ростовщикова // Российский юридический журнал. 2000. № 4. С. 26–33.

384. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців : дис. .... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2012. 218 с.

385. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно–правове забезпечення реалізації та захисту : монограф. / Кол. авт.; За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Д. : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.

386. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. / І. О. Ієрусалімова, І. О. Ієрусалімов, П. М. Павлик, Ж. В. Удовенко. К. : Знання, 2007. 223 с.

387. Олефіренко Е. О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Національна академія державної податкової служби України. Ірпінь, 2006. 20 с.

388. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07



«Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2008. 19 с.

389. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини : монографія. Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. 448 с.

390. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права. Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2001. Вип. 12. С. 18–24.

391. Хазов Е. Н. Юридические гарантии основных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в России : дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1997. 209 с.

392. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2003. 776 с.

393. Ліннік Н. В. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Н. В. Ліннік. Одеса, 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://mydisser.com/ua/catalog/view/6/41/7803.html>.

394. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юридична думка, 2004. 584 с.

395. Сіліч І. І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян у адміністративному процесі : автореф. ... канд. юрид. наук. Харків. 2008. 20 с.

396. Конин Н. М. Административное право России : учеб. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. 448 с.

397. Алехин А. П. Административное право Российской Федерации : учебник / А. П. Алехин, А. А. Кармолицкий, Ю. М. Козлов. М. : ЗЕРЦАЛО, 1997. 672 с.

398. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь, 2003.

399. Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих

обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896 // Офіційний вісник України. 2013. № 98. С. 17. Ст. 3609.

400. Про внесення зміни до статті 19 Сімейного кодексу України щодо забезпечення дотримання житлових прав дитини : Закон України від 17 травня 2017 року № 2038–VIII. Голос України. 2017. № 106.

401. Кривачук Л. Ф. Дитина як об'єкт державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 4 (47) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-4/doc/2/02.pdf>.

402. Про внесення змін до деяких Законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей : Закон України від 21 червня 2017 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=57294](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57294).

403. Навроцький О. О. Види адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. № 1. 2017. С. 69–74.

404. Зуй В. В. Деякі аспекти відповідальності органів державної влади за правопорушення у сфері публічного адміністрування. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 18 / Редкол.: Ю. П. Битяк та ін. Х. : Друкарня Мадрид, 2017. – С. 29–31.

405. Лапина М. А. Административное право. М. : МИЭМП, 2010. 314 с.

406. Агапов А. Б. Административная ответственность. М. : Статут, 2004. 351 с.

407. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР / И. А. Галаган. Воронеж : ВГУ, 1970. 267 с.

408. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

409. Навроцький О. О. Недосконалість сучасного адміністративного законодавства України у сфері встановлення відповідальності за порушення прав

дитини. Держава та регіони Серія: «Право». 2017. № 1. С. 61–64.

410. Навроцький О. О. Окремі аспекти становлення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів IX Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 27 лютого 2017 р. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 9. С. 302–305.

411. Чмутов В. Г. Развитие советского законодательства и науки об административной ответственности должностных лиц. Правоведение. 1983. № 5. С. 31–37.

412. Петрова І. Г. Розвиток інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб на території України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2013. № 6–1. Т. 1. С. 179–182.

413. Хуторянська Т. В. Періодизація розвитку адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони та захисту дитинства в Україні. Науковий Вісник ХДУ. Юридичні науки. 2015. Вип. 1. Том 3. С. 138–141.

414. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Львів, 2016. 22 с.

415. Статут Великого князівства Литовського від 1529 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/5154777/page:5/>.

416. Навроцький О. О. Сучасне розуміння організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей. Держава та регіони. Серія: «Право». 2017. № 3. С. 35–38.

417. Статут Львівської братської школи 1586 р. Порядок шкільний [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://pedagogika.ucoz.ua/load/istorija\\_pedagogiki/dodatkov\\_i\\_materiali/statut\\_lvivskoj\\_i\\_bratskoj\\_shkoli\\_1586\\_r\\_porjadok\\_shkilnij/9-1-0-29](http://pedagogika.ucoz.ua/load/istorija_pedagogiki/dodatkov_i_materiali/statut_lvivskoj_i_bratskoj_shkoli_1586_r_porjadok_shkilnij/9-1-0-29).

418. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_384?nreg=995\\_384&find=1&text=%E0%E4](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384?nreg=995_384&find=1&text=%E0%E4)

%EC%B3%ED&x=0&y=0.

419. Кононов П. И. Административная ответственность должностных лиц: автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 1994. 26 с.

420. Кантор Н. Ю. Теоретичні та практичні проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері господарювання. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 2 (2). С. 89–97.

421. Войтенко І. С. Органи (посадові особи), які мають право застосовувати адміністративно-господарські санкції. Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 142–148.

422. Кісіль З. Р. Адміністративне право : навч. посіб. / З. Р. Кісіль, Р. В. Кісіль. 3-тє вид. К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 696 с.

423. Хорошак Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 172 с.

424. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР. Воронеж : ВГУ, 1970. 267 с.

425. Слубський І. Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Київський нац. ун-т внутрішніх справ. К., 2007. 166 с.

426. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник для вузов. М.: БЕК, 1996. 368 с.

427. Іванцов В. О. Адміністративна відповідальність: узагальнюючий підхід до визначення поняття. Право і Безпека. 2014. № 3. С. 48–53.

428. Белінгіо В. Адміністративна відповідальність суб'єктів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб- підприємців. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 136–141.

429. Додін Є. В. Законодавство про адміністративну відповідальність. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. Авер'янова В. Б. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 274 с.

430. Коваль Л. В. Административная ответственность. Советское административное право : учебник / под ред. Р. С. Павловского. Киев : Вища школа, 1986. 204 с.

431. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність в СРСР. Львів : ЛДУ, 1975. 176 с.

432. Герасименко Є.С. Питання реформування інституту адміністративної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2000. 21 с.

433. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Хмельницький, 2001. 171 с.

434. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Д., 2007. 35 с.

435. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

436. Концепція реформи адміністративного права України : Проект Постанови Верховної Ради України від 11 вересня 2000 року № 6054 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?skl=4&pf3516=6054](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=6054).

437. Проект Кодексу України про адміністративні проступки від 26.05.2004 р. № 5558 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?id=&pf3516=5558&skl=5](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5558&skl=5).

438. Лук'янець Д. М. До проблеми систематизації заходів адміністративної відповідальності юридичних осіб. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 11. С. 12–16.

439. Навроцький О. О. Шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в сучасному адміністративному законодавстві України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 145–148.

440. Навроцький О. О. Реалізація посадової адміністративної деліктоздатності у сфері прав дитини у чинному законодавстві про адміністративну відповідальність. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2018. Вип. 25. С. 184–186.

441. Закірова С. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи. Веб-ресурс Центру досліджень соціальних комунікацій та Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=2734:yuvnalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350](http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuvnalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350).

442. Навроцький О. О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід. Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (29 березня 2018 року). Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 73–75.

443. Опацький Р. М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції. Юридична наука. 2012. № 2. С. 146–152.

444. Лазебний Л. Ювенальна юстиція в Україні – за і проти. Адвокат. 2013. № 3. С. 3–5.

445. Фостеринг. Навчальні матеріали он-лайн [Електронний ресурс]. =Режим доступу : <http://pidruchniki.com/13340203/sotsiologiya/fostering>.

446. Навроцький О. О. Фостеринг як форма публічного адміністрування прав і свобод дитини в зарубіжних державах. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. № 2. С. 124–129

447. Стремецька В. О. Досвід розвитку фостерингу у зарубіжних країнах. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво–Могилянська академія»]. Серія : Педагогіка. 2016. Т. 270. Вип.

258. С. 78–82.

448. Мартовицька Н. В. Фостерна опіка у Великій Британії: аналіз видів та визначення класифікації. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 4 (215) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=7937&chapter=1>.

449. The Fostering Network (офіційний сайт) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.thefosteringnetwork.org.uk/policy-practice/practice-information>.

450. The statistics on looked after children [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.fostering.net/about-fostering/statistics-looked-after-children>.

451. Права детей в Англии: что стоит знать о местных социальных службах. Заграница. Эмиграция [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zagranitsa.com/emigraciya/article/2092/prava-detei-v-anglii-chto-stoit-znat-o-mestnykh-so>.

452. Зарубежная практика защиты прав ребенка. Справка [Електронний ресурс]. Режим доступу : [https://ria.ru/pravo\\_spravki/20100317/214971297.html](https://ria.ru/pravo_spravki/20100317/214971297.html).

453. Как в США защищают права детей [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://newsland.com/user/4296647988/content/kak-v-ssha-zashchishchaiut-prava-detei/3916224>.

454. Kempe CH et al. The battered child syndrome. Journal of the American Medical Association. 1962. 181 p.

455. Foster Child Bill of Rights. The Official Website of the Executive Office of Health and Human Services (EOHHS) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.mass.gov/eohhs/gov/departments/dcf/foster-care/our-children-and-youth/foster-child-bill-of-rights.html>.

456. National Adoption Day. The Official Website of the Dave Thomas Foundation for Adoption [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://davethomasfoundation.org/learn/who-we-are/>.

457. Манжула Е. В. Гражданско-правовое регулирование деятельности

семейных воспитательных групп : монографія. М. : Академия Естествознания, 2010. 283 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.monographies.ru/ru/book/section?id=3180>.

458. Марцеляк О. В. Інститут військового омбудсмена та перспективи його створення в Україні. Часопис Київського університету права. 2003. № 3. С. 29–33.

459. Омбудсман в інтересах дітей. Громадянська Освіта. 2007. № 3 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1171955689>.

460. History of CRIN // Child Rights International Network [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.crin.org/en/home/about/history-crin>

461. Decision of the European Parliament on the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.ombudsman.europa.eu/en/resources/statute.faces#ref2>.

462. Закриницька В. О. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід. Вісник Академії правових наук України. 2012. №4 (71). С. 346–356.

463. Поцелуев Е. Л. Понятие и виды личных (соматических) прав человека. Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство». 2015. № 1. С. 1–10. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-vidy-lichnostnyh-somaticheskikh-prav-che-loveka>.

464. Навроцький О. О. Досвід адміністрування соматичних прав дитини в зарубіжних державах. Вісник ХНУ ім. В. Н.Каразіна Серія: «Право». 2017. № 24. С. 224–225.

465. Лаврик М. А. К теории соматических прав человека. Сибирский юридический вестник. 2005. № 5. 83–89.

466. Хажинський Р. М. Зарубіжний та вітчизняний досвід правової регламентації. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. № 4. С. 23–32.



467. Йорыш А. И. Правовые и этические проблемы клонирования человека. Государство и право. 1998. № 11. С. 12–33.

468. Первый случай в практике: Бельгия провела эвтаназию ребенка. Врачи заявили об «исключительном случае». Московский комсомолец. ru [Електронний ресурс]. Режим доступа : <http://www.mk.ru/social/2016/09/17/pervyy-sluchay-v-praktike-belgiya-provela-evt-anaziyu-rebenka.html>.

469. Інклюзивна освіта в розвинених країнах світу та країнах пострадянського простору [Електронний ресурс]. Режим доступа : [http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ikpp\\_kkr\\_Inkluzivna\\_osvita/80.html](http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ikpp_kkr_Inkluzivna_osvita/80.html).

470. Безпалько О. В. Нормативне забезпечення права на освіту дітей з обмеженими функціональними можливостями у Великій Британії. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 115. С. 29–31.

471. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг: Закон України від 23.05.2017 р. № 2053–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 30. Ст. 332.

472. Президент підписав закон про інклюзивну освіту. Укрінформ [Електронний ресурс]. Режим доступа : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2259777-prezident-pidpisav-zakon-pro-inkluzivnu-osvitu.html>.

473. Дибайло В. Світова практика: підтримка молоді, яка виходить з-під державної опіки. Права дітей. 2010. №2(10). С.7–8.

474. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678–VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

475. Ващенко Ю. В. Організаційно-правові аспекти енергетичного регулювання в Україні у світлі Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28 (2). С. 105–108.

476. Навроцкий А.А. Уполномоченный по правам ребенка как институция обеспечения защиты прав ребенка: зарубежный опыт и перспективы внедрения в Украине. *Legea si viata*. 2018. № 1. С. 80–84.

477. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций Принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. Интернет-сайт Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. Режим доступа : [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/summitdecl.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml).

478. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей : Проект Закону України № 3579 від 03.12.2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=3579&skl=9](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3579&skl=9).

479. Анастасія Дєєва: ми прагнемо створити спеціалізований підрозділ поліції захисту дітей. Офіційний Інтернет-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://mvs.gov.ua/ua/news/9545\\_Anastasiya\\_Dva\\_Mi\\_pragnemo\\_stvoriti\\_specializovaniy\\_pidrozdil\\_policii\\_zahistu\\_ditey\\_FOTO.htm](http://mvs.gov.ua/ua/news/9545_Anastasiya_Dva_Mi_pragnemo_stvoriti_specializovaniy_pidrozdil_policii_zahistu_ditey_FOTO.htm).

480. Вячеслав Аброськін: Нацполіція впровадить нові методи розшуку зниклих дітей. Офіційний Інтернет-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://mvs.gov.ua/ua/news/9469\\_Vyacheslav\\_Abroskin\\_Nacpoliciya\\_vprovadit\\_novi\\_metodi\\_rozshuku\\_zniklih\\_ditey\\_FOTO.htm](http://mvs.gov.ua/ua/news/9469_Vyacheslav_Abroskin_Nacpoliciya_vprovadit_novi_metodi_rozshuku_zniklih_ditey_FOTO.htm).

481. Навроцький О. О. Напрями адміністрування прав дитини в Україні в контексті європейської інтеграції. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6 (28). С. 54–59

482. Декларация Міжнародної організації праці стосовно основних принципів і прав у світі праці від 18.06.1996 р. Офіційний веб–портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993\\_260](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_260)

483. Дитяча праця та захист прав дітей. Офіційний інтернет-портал Оболонської в місті Києві державної адміністрації [Електронний ресурс]. Режим доступу :

<http://obolon.kievcity.gov.ua/content/dytyacha-pracya-ta-zahyst-prav-ditey.html>

484. Боротьба проти застосування дитячої праці : посібник для інспекторів праці. Пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. Т. О. Міненко. К. : Фоліант, 2005. 102 с.

485. Боротьба проти використання праці дітей. Пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О. П. Петрашук. К. : Пульсари, 2002. 148 с.

486. Дитячі проблеми. Сайт благодійного фонду UWCF [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://uwcfoundation.com/ua/detskie-problemyi>.

487. Криницька Т. А. Дитяча праця в сучасному. Офіційний Тиврівської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://rda.tivrovrada.gov.ua/rajonnij-centr-dlya-simi-ditej-ta-molodi/zaxodu/dityacha-pracya-v-suchasnomu-sviti/>

488. В Україні відкрилася незаконна біржа з експлуатації дитячої праці // Інтернет-сайт Телевізійної служби новин [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-vidkrilasya-nezakonna-birzha-z-ekspluatatsiyi-dityachoyi-praci-315041.html>

489. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 14. Ст. 80.

490. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» : Указ Президента України від 09.02.2016 р. №42/2016 . Офіційне Інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/422016-19772>

491. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2015 р. № 1320-р. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248719473>

492. Про державну підтримку розвитку фізичної культури і спорту в Україні : Указ Президента України від 22.06.1994 р. № 334/94. Урядовий кур'єр. 1994. № 98 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/334/94>

493. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011–2022 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.10.2010 № 2068–р. Офіційний вісник України. 2010. № 86. Ст. 3053.

494. Інвестиції у розвиток спорту – інвестиції у здоров'я дітей. Матеріали до загальнообласного Дня інформування населення 25 червня 2013 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/dni\\_iform\\_nas/20130619\\_01.doc](http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/dni_iform_nas/20130619_01.doc).

495. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Шляхи розвитку фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації влади» м. Київ 23 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/fizreabilit/07.%20Normativno\\_pravovi\\_actu/Proect%20recom.%20Parlam%20cluhan%2023.03.pdf](http://www.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/fizreabilit/07.%20Normativno_pravovi_actu/Proect%20recom.%20Parlam%20cluhan%2023.03.pdf)

496. Мінмолодьспорту виступає проти приватизації спортивних об'єктів національного значення: повідомлення від 07.08.2017 р. Інтернет-видання «Цензор–нет» [Електронний ресурс]. Режим доступу : [https://ua.censor.net.ua/news/450794/minmolodsportu\\_vystupaye\\_proty\\_pryvatyzatsiyi\\_sportyvnyh\\_obyektiv\\_natsionalnogo\\_znachennya](https://ua.censor.net.ua/news/450794/minmolodsportu_vystupaye_proty_pryvatyzatsiyi_sportyvnyh_obyektiv_natsionalnogo_znachennya)

497. Компас: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді // Council of Europe [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.coe.int/uk/web/compass/children>

498. Дитячі проблеми. Сайт благодійного фонду UWCF [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://uwcfoundation.com/ua/detskie-problemyi>

499. Білошкурська З. П. Соціально-правовий вимір європейської інтеграції: досвід для України. Сучасні питання економіки і права. 2013. № 2. С. 131–135.

500. Кайтанський О. С. Юридичні права дітей і сімей з дітьми на соціальний

захист за актами ЄС та Ради Європи. Право та інновації. 2016. № 3 (15). С. 104–109.

501. Необхідно розробити державні реабілітаційні програми для центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/2415-nx-neobxidno-rozrobiti-derzhavni-reabilitatsijni-programi-dlya-tsentriv-s/>

502. Посібник з Європейського антидискримінаційного права. Українське видання. К.: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.

503. Дискримінація в Україні: очевидна і прихована // Інтернет-сайт представництва ООН в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3041-2013-02-05-13-58-30-diskriminaciya-v-ukrayini-oche>

504. Наумець І. Булінг – найпоширеніший прояв дискримінації дитини. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://ipress.ua/articles/buling\\_\\_nauposhyrenishyy\\_proyav\\_dyskryminatsii\\_dytyny\\_159986.html](http://ipress.ua/articles/buling__nauposhyrenishyy_proyav_dyskryminatsii_dytyny_159986.html)

505. «Соціальний захист і соціальна інтеграція у Білорусі, Молдові та Україні. Підсумковий звіт» / Василій Астров, Маріо Холцнер, Себастьян Ляйтнер, Херміне Відовіч // Віденський інститут міжнародних економічних досліджень. 2010. 15 с.

506. Тонких Н. Гендерна соціалізація дітей: чи можливе виховання без нав'язування стереотипів? Сайт кампанії проти сексизму у політиці і ЗМІ «Повага» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://povaha.org.ua/genderna-sotsializatsiya-ditej-chy-mozhlyve-vyhovannya-bez-navyazuvannya-stereotypiv/>

507. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах :

Наказ Міністерства освіти України № 641 від 16.06.2015 р. Сайт «Середня освіта» [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/47154/](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/)

508. Сьомін С. В. Патріотичне виховання молоді як невід’ємна складова системи забезпечення національної безпеки України / С. В. Сьомін [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/patriotuzm-d0e63.pdf>

509. Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячу спілку «Дитячий екологічний парламент : Наказ Міністерства освіти і науки України № 444 від 21.04.2016 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0738-16>.

510. Парламент дітей Києва. Інтернет-сторінка [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://youthparlam.blogspot.com/p/blog-page\\_8.html](http://youthparlam.blogspot.com/p/blog-page_8.html).

511. Парламент дітей та юнацтва Дніпра. Інтернет-сайт Міського палацу дітей та юнацтва Дніпра [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://palace.dp.ua/index.php/ekologo-gumanitarnij-viddil/parlament-ditej-mista>

512. Європейське волонтерство: шанс, що випадає раз в житті // Сайт «ЄС в Україні» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://euukrainecoop.net/2016/01/28/evs/>.

513. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04. 2011 р. № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 42. Ст. 435.

514. Навроцький О. О. Організаційно-правові аспекти участі молодіжних громадських організацій в реалізації спільної молодіжної політики України і Європейського Союзу. Міжнародні організації та міжнародне право XXI століття: етапи становлення, сучасний стан та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 лютого 2016 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 117–119.

515. Кодекс норм европейской статистики. Для национальных и местных статистических органов [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/7027719/10425-RU-RU.pdf>

516. Державна служба статистики України. Офіційний Інтернет-сайт

[Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

517. Ирина Луценко рассказала об усилении законодательства по защите прав детей // LB.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу : [https://lb.ua/news/2018/03/21/393132\\_irina\\_lutsenko\\_rasskazala\\_usilenii.html](https://lb.ua/news/2018/03/21/393132_irina_lutsenko_rasskazala_usilenii.html)

518. Про затвердження Положення про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «За сумлінне батьківство» : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 1304 від 25.04.2007 року // Офіційний Інтернет-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0527-07>

519. Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні. Форум права. 2011. № 1. С. 1110–1115.

520. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794–VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 222.

521. Сорока С. В. Роль уряду як суб'єкта законодавчої ініціативи в процесі прийняття законів: досвід європейських країн. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Державне управління. 2011. Т. 176. Вип. 164. С. 42–51.

522. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811/2011 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011/para14#n14>

523. Бондаренко К. В. Принцип стабільності у державному управлінні адміністративно-політичною сферою / К. В. Бондаренко // Часопис Академії адвокатури України. 2015. №3(28). С. 3–9.

524. Проникновение интернета в Украину. Доповідь Factum Group Ukraine станом на серпень 2017 р. / Сайт Інтернет Асоціації України (ІнаУ) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://inau.ua/pro-asociaciyu>

525. Юрій Павленко: Будемо ініціювати звільнення голови Романівської райдержадміністрації за порушення прав дітей // Житомир info 16.09.2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www.zhitomir.info/news\\_159878.html](http://www.zhitomir.info/news_159878.html)

526. На Волині чиновники порушують права дітей-сиріт // Волинь post 08.11.2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/77983-na-volyni-chynovnyky-porushut-prava-ditej-syrit>

527. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.



## ДОДАТКИ

## Додаток 1

1. Навроцький О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дитини в Україні. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 388 с.
2. Навроцький О. О. Правове регулювання компетенції Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2016. Вип. 22. С. 219–222.
3. Навроцький О. О. Види адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2017. № 1. С. 69–74.
4. Навроцький О. О. Шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в сучасному адміністративному законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 145–148.
5. Навроцький О. О. Недосконалість сучасного адміністративного законодавства України у сфері встановлення відповідальності за порушення прав дитини. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 1. С. 61–64.
6. Навроцький О. О. Визначення публічного адміністрування прав дитини в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 202–206.
7. Навроцький О. О. Суб'єктивні права в структурі правового статусу дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 21–25.
8. Навроцький О. О. Особливості нормативно-правового забезпечення прав дитини в Україні. *Право і суспільство*. 2017. №. 4. Ч. 2. С. 17–21.
9. Навроцький О. О. Основні форми публічного адміністрування прав дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 141–145.
10. Навроцький О. О. Сучасне розуміння організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей. *Держава та регіони*. Серія: Право.

2017. № 3. С. 35–38.

11. Навроцький О. О. Набуття дитиною адміністративної дієздатності як самостійного елементу адміністративної правосуб'єктності дитини в аспекті реалізації її права на дошкільну та загальну середню освіту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С.41–44.

12. Навроцький О. О. Сучасне розуміння категорій адміністративної дієздатності дитини та адміністративної деліктоздатності дитини як самостійних елементів адміністративної правосуб'єктності дитини. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 42. С. 21–27. URL: [http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/navrotskyi\\_42.pdf](http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/navrotskyi_42.pdf).

13. Навроцький О. О. Класифікація суб'єктивних прав дитини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 24–30.

14. Навроцький О. О. Окремі питання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 92–96. URL: [http://lsei.org.ua/5\\_2017/27.pdf](http://lsei.org.ua/5_2017/27.pdf).

15. Навроцький О. О. Компетенція окремих органів державної влади у сфері забезпечення прав дитини: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2 С. 127–131.

16. Навроцький О. О. Теоретичні проблеми визначення адміністративної правоздатності дитини як самостійного елементу адміністративної правосуб'єктності дитини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 97–105.

17. Навроцький О. О. Досвід адміністрування соматичних прав дитини у зарубіжних державах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: «Право». 2017. Вип. 24. С. 224–225.

18. Навроцький О. О. Реалізація посадової адміністративної деліктоздатності у сфері прав дитини у чинному законодавстві про

адміністративну відповідальність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2018. Вип. 25. С. 184–186.

19. Навроцький О. О. Фостеринг як форма публічного адміністрування прав і свобод дитини в зарубіжних державах. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. Вип. 4. Т. 2 С. 124–129.

20. Навроцький О. О. Напрями вдосконалення адміністрування прав дитини в Україні в контексті європейської інтеграції. *Jurnalul juridic national: Teorie și Practică*. 2017. № 6–1. С. 54–59.

21. Навроцький О. О. Поняття адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Том 4. Вип 1. С. 172–176.

22. Навроцкий А. А. Уполномоченный по правам ребенка как институция обеспечения защиты прав ребенка: зарубежный опыт и перспективы внедрения в Украине. *Legea si viata*. 2018. № 1/2. С. 80–84.

23. Навроцький О. О. Організаційно-правові гарантії діяльності молодіжних громадських організацій в Україні. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 13 листоп. 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 193–194 (форма участі – очна).

24. Навроцький О. О. Діяльність молодіжних громадських організацій в контексті державної молодіжної політики. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: VII Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів (м. Харків, 18 груд. 2015 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 167–169 (форма участі – очна).

25. Навроцький О. О. Організаційно-правові аспекти участі молодіжних громадських організацій в реалізації спільної молодіжної політики України і Європейського Союзу. *Міжнародні організації та міжнародне право XXI століття: етапи становлення, сучасний стан та перспективи розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 117–119 (форма участі – очна).

26. Навроцький О. О. Організаційно-правові гарантії соціального становлення та розвитку молоді в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: XII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів (м. Харків, 22 квіт. 2016 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 276–277. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11809> (форма участі – заочна).

27. Навроцький О. О. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення прав дитини. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 жовт. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 215–218 (форма участі – заочна).

28. Навроцький О. О. Особливості реалізації права на освіту дітей на українських землях Правобережної України у першій половині XX століття (історико-правовий аспект). *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: VIII науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів (м. Харків, 16 груд. 2016 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 249–250 (форма участі – очна).

29. Навроцький О. О. Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 31 січ. 2017 р.). Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет. Вип. 21. С. 183–185. URL: [https://confscientific.webnode.com.ua/\\_files/200000032-87254881d6/%2021%20\(2\)-3.pdf](https://confscientific.webnode.com.ua/_files/200000032-87254881d6/%2021%20(2)-3.pdf) (форма участі – заочна).

30. Навроцький О. О. Окремі аспекти проблематики управлінсько-правового забезпечення прав дитини в Україні. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 10–11 лют. 2017 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 92–95 (форма участі – заочна).

31. Навроцький О. О. Права дитини як базовий елемент її правового статусу. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 17–18 лют. 2017 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2017. С. 123–125 (форма участі – заочна).

32. Навроцький О. О. Права дитини як об'єкт адміністративно-правових відносин. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика*: Матеріали Міжнародної юридичної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 49–51 (форма участі – заочна).

33. Навроцький О. О. Окремі аспекти становлення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини. *Гуманітарний простір науки: досвід і перспективи*: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 27 лют. 2017 р.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 9. С. 302–305. URL: [https://humanitarica.webnode.com.ua/\\_files/200000117-8f06f9001c/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BDi%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0\\_9\\_\(1\).pdf](https://humanitarica.webnode.com.ua/_files/200000117-8f06f9001c/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BDi%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0_9_(1).pdf) (форма участі – заочна).

34. Навроцький О. О. Державна управлінська політика у сфері менеджменту соціальної роботи з дітьми в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квіт. 2017 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 177–179 (форма участі – очна).

35. Навроцький О. О. Основні підходи до визначення і класифікації прав дитини у вітчизняній юриспруденції. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Круглий стіл (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 143–145 (форма участі – заочна).

36. Навроцький О. О. Розвиток дипломатичних відносин як чинник запровадження міжнародних стандартів забезпечення прав дитини в Україні. *Сучасна дипломатія: теорія та практика*: Матеріали науково-практичного

круглого столу (м. Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 72–73 (форма участі – очна).

37. Навроцький О. О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 29 берез. 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 73–75 (форма участі – очна).



УКРАЇНА

ХАРКІВСЬКА  
МІСЬКА РАДА  
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ  
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТДЕПАРТАМЕНТ  
СЛУЖБ У СПРАВАХ ДІТЕЙ  
вул. Чернышевська, 55,  
м. Харків, 61002  
тел. +38(057) 700-56-59  
E-mail: ussd@citynet.kharkov.ua

УКРАИНА

ХАРЬКОВСКИЙ  
ГОРОДСКОЙ СОВЕТ  
ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ  
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТДЕПАРТАМЕНТ  
СЛУЖБ ПО ДЕЛАМ ДЕТЕЙ  
ул. Чернышевская, 55,  
г. Харьков, 61002  
тел. +38(057) 700-56-59  
E-mail: ussd@citynet.kharkov.ua

14.08.2018 № 2247/101202 18

## ДОВІДКА – АКТ

## про впровадження результатів дисертаційного дослідження

видана Директору інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Навроцькому Олексію Олексійовичу на підтвердження того, що теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження «Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право будуть враховані Департаментом служб у справах дітей Харківської міської ради у процесі розробки і здійснення заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей.

Викладені у дисертаційному дослідженні пропозиції щодо доцільності представництва регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування у міжнародних відносинах з питань забезпечення прав дітей будуть узяті до відома Департаментом служб у справах дітей Харківської міської ради у процесі реалізації у місті політики з поліпшення соціального забезпечення дітей і запобігання вчинення ними правопорушень.

Директор Департаменту  
служб у справах дітей  
Харківської міської ради

О.П.Малько



## ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-1802

"09" травня 2018 р.

**Ректору Харківського національного  
університету імені В.Н. Каразіна  
Бакірову В.С.**

**Шановний Вілю Савбановичу!**

До Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності з Вашим супровідним листом надійшла монографія Директора інституту міжнародної освіти Харківського університету імені В.Н. Каразіна Навроцького Олексія Олексійовича на тему «Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дитини в Україні», у якій викладено результати напрацьовані у процесі виконання дисертаційного дослідження «Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне.

Повідомляємо, що результати проведеного дисертаційного дослідження щодо можливості запозичення досвіду захисту прав дітей органами охорони правопорядку зарубіжних держав можуть бути використані у законодавчій роботі Комітету.

**З повагою**

**Голова Комітету**

**А. А. КОЖЕМ'ЯКІН**